

Ю. І. Ковбасенко, Л. В. Ковбасенко

Зарубіжна ЛІТЕРАТУРА

5

Сайт «Пуз-Карпуз»
www.puzkarpuz.org

ВЕРЕСЕНЬ

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Прислів'я та приказки
Народна казка
Брати Грімм.
«Пані Метелиця»

О. Пушкін.
«Край лукомор'я
дуб зелений...»
ІІІ. Перро. «Попелюшка,
або Соболевий черевичок»

Г. К. Андерсен.
«Снігова Королева»
С. Маршак.
«Дванадцять
місяців»

ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА

Перро ІІІ.
Казки.

Пушкін О.
Казки.

Распе Р. Е.
Дивовижні пригоди, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена.

Родарі Дж.
Казки по телефону.

Ролінг Дж. К.
Гаррі Поттер і філософський камінь. Гаррі Поттер і таємна кімната. Гаррі Поттер і в'язень Азкабана. Гаррі Поттер і келих вогню. Гаррі Поттер і Орден Фенікса.

Роні-Старший Ж.
Печерний лев.
Боротьба за вогонь.

Сетон-Томпсон Е.
Оповідання про тварин.

Толкін Дж. Р. Р.
Гобіт, або Туди і Назад.
Володар перснів.

Топеліус З.
Вибрані казки.

ВИВЧИ
НАПАМ'ЯТЬ

Вірш про природу.

Пушкін О.
Вступ до поеми
«Руслан і Людмила».

Бернс Р.
Чесна бідність.

УДК 373.5:82.09(1-87)+82.09(1-87)(075.3)

ББК 83.3(0)я721

К56

За науковою редакцією чл.-кор. НАН України,
д-ра філол. наук, проф. Д. С. Наливайка

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист №1/11-170 від 14.01.2005)*

Надруковано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Умовні позначення:

Пригадай

Працюй творчо

Поміркуйте разом

Перевір себе

Навчити дітей мислити, працювати з художніми текстами, відчувати слово — таке основне положення методичної концепції авторів. Тому жодний твір не подано в уривках, а скорочення деяких текстів не порушує ані сюжетних ліній, ані авторського стилю.

Навчальний матеріал підручника відповідає вимогам чинної програми для 12-річної школи.

Запитання і завдання зорієнтовані на вікові особливості п'ятикласників і ніби «дорослішають» разом із ними: якщо на початку навчального року вони мають здебільшого ігровий характер, то наприкінці передбачають не лише знання, а й розуміння тексту, його аналіз, уміння зіставляти, творчо опрацьовувати навчальний матеріал.

Позапрограмові твори введені до підручника з метою допомогти вчителю організувати роботу в резервний час.

Ковбасенко Ю. І., Ковбасенко Л. В.

К56 Зарубіжна література: Підруч. для 5-го кл. — К.: Грамота, 2005. — 296 с.: іл.

ISBN 966-8066-67-7

ББК 83.3(0)я721

ISBN 966-8066-67-7

© Ковбасенко Ю. І., Ковбасенко Л. В., 2005
© Грамота, 2005

ЗМІСТ

Вступ	7
-------------	---

Розділ I. Усна народна творчість

Література і фольклор — скарбниця духовних багатств людства . . .	10
Усна народна творчість (фольклор).	13
Що таке прислів'я та приказки	14
Прислів'я народів світу. У перекладах С. Наливайка, В. Кухалашвілі, Т. Лебединської, О. Шокала, І. Чирка, М. Федоришина, О. Пономарева, М. Жердинівської, Р. Доценки, Ю. Лісняка, І. Дзюба	16
Що таке народна казка	20
Панчатантра*	22
«Фарбований Шакал»*. Переказ О. Бондарук	25
Хто такий Лис Ренар* (за І. Франком)	26
«Роман про Ренара»* (скорочено). Переклад В. Коптілова	29
Якоб і Вільгельм Грімм	37
«Пані Метелиця». Переклад С. Сакидона	39
Узагальнення за розділом «Усна народна творчість»	42
Перевір себе	43

Розділ II. Літературна казка

Олександр Пушкін	45
«Край лукомор'я дуб зелений...». Переклад М. Терещенка	46
«У лукоморья дуб зелёный»	47
Що таке літературна казка	48
Шарль Перро	51
«Попелюшка, або Соболевий черевичок». Переказ Р. Терещенка . . .	53
Ганс Крістіан Андерсен	61
«Снігова Королева» (скорочено). Переклад О. Іваненко за ред. І. Малковича	63
Антитеза в «Сніговій Королеві»	82
Самуїл Маршак	85
«Дванадцять місяців» (скорочено). За текстом перекладу Н. Забіли	87
Що таке драматичний твір	126
Узагальнення за розділом «Літературна казка»	128
Перевір себе	128

* Позапрограмовий матеріал; вивчається за рахунок резервного часу за бажанням учителя.

Розділ III. Література і світ природи

Микола Гоголь*	131
«Чи знаєте ви українську ніч?..»*, Переклад М. Рильського	131
Природа в художній літературі	132
Джозеф Редьярд Кіплінг	135
«Мауглі» (скорочено). За перекладом В. Прокопчука, П. Гандзюри	137
Мауглі — хлопчик, який вижив	188
Алкман	190
Йоганн Вольфганг Гете	190
Михайло Лермонтов	190
Алкман. «Сплять усі верховини гірські...». Переклад Г. Кочура	191
Йоганн Вольфганг Гете. «Нічна пісня мандрівника».	
Переклад М. Бажана	191
Михайло Лермонтов. «Із Гете». Переклад Т. Масенка	191
Федір Тютчев	192
«Я знаю в праосені пору...». Переклад Юрія Клена	193
Мацуо Басьо	194
Хоку. У перекладах М. Лукаша, Г. Туркова, І. Вондаренка	196
Що таке хоку	198
Узагальнення за розділом «Література і світ природи»	199
Перевір себе	199

Розділ IV. Світ дитинства і моральні цінності в літературі

Роберт Бернс	200
«Чесна бідність». Переклад М. Лукаша	201
Книга — твій щирий друг і радник	202
Марк Твен	205
«Пригоди Тома Сойєра» (скорочено). Переклад В. Митрофанова	207
«Пригоди Тома Сойєра» — автобіографічна повість	285
Узагальнення за розділом «Світ дитинства і моральні цінності в літературі»	286

Розділ V. Із дитячої літератури XX–XXI століть

Фентезі	288
Джон Рональд Ройл Толкін	289
Джоан Кетлін Ролінг	291
Перевір себе	292
Ключі до завдань	293
Літературознавчий словничок	294

ЛЮБИЙ ДРУЖЕ!

Цього року ти не просто подорослішав на рік і перейшов до наступного класу. Розпочався новий період твого життя — ти розпрощався з молодшими класами і став учнем середньої школи. Початкова школа залишилася позаду, відкривши дорогу новому, дорослішому життю — цікавішому, складнішому і відповідальнішому. Що допоможе тобі зорієнтуватися в прекрасному і водночас складному, а іноді й небезпечному світі? Зрозуміти, що є добром, а що злом; що робить людину справжньою людиною? Як зуміти гідно вийти зі складної життєвої ситуації? Що в цьому світі варто зневажати й оминати, а що — цінувати? Відповісти на ці та безліч інших складних запитань тобі допоможе предмет «Зарубіжна література», адже саме в ньому зібрані найцінніші духовні здобутки людства.

Колись люди жили, не покидаючи своїх поселень. Потім вони зрозуміли, що й за межами їхньої землі живуть такі самі люди. Кожна людина має розуміти, що вона — лише частина величезної спільноти, яка називається людством.

Ми, такі різні за віросповіданням, кольором шкіри, рівнем цивілізації, зможемо вижити лише тоді, коли будемо розуміти один одного. Вчитуючись у твори письменників, представників різних народів, ми знайомимося з самими народами, з їхніми радощами і жалями, святинями і чеснотами.

А ще література — це захопливий світ пригод, мандрівок і відкриттів. І дарма, що за багатьма творами, з якими ти познайомишся цього року, вже зняті мультиплікаційні й художні фільми. Уроки зарубіжної літератури допоможуть тобі зрозуміти, що жодна екранізація не спроможна перевершити книгу. Адже набагато цікавіше самому уявити Попелюшку чи Мауглі, ніж дивитися на них очима людей, які створили фільм. І, можливо, колись саме ти по-новому розкажеш людству про пригоди Герди або Тома Соєра, а то й узагалі придумаєш власну історію, уславивши і себе, і свою країну. А діти всього світу

з нетерпінням чекатимуть наступної твоєї книжки, так само, як зараз чекають від англійки Джоан Кетлін Ролінг нових пригод Гаррі Поттера та його друзів.

А чого можуть навчитися на уроках зарубіжної літератури ті, хто не захоче пов'язувати свою долю з мистецтвом? У художній літературі немає правил і теорем, які треба зазубрювати. Уроки літератури — неначе своєрідний спортзал, де тренуються наші серця і розум. Співчуваючи горю літературних героїв, ми вчимося співчувати людям, які живуть поруч із нами. А для того, щоб розкривати різноманітні таємниці, без яких важко уявити книжку, ще до того, як усезнаючий автор нам усе розповість, треба мати неабиякі розум та інтуїцію!

Адже справжня Книга зроблена так, що кожен читає і розуміє її по-своєму. Якби існувала казкова машина, за допомогою якої можна було б відтворити враження різних людей від прочитаної книги, то книжок у нас вийшло б рівно стільки, скільки людей її прочитало. Саме в цьому полягає незбагненна сила літератури.

До того ж уроки літератури мають і неабияке практичне значення. Науковці довели, що як за образне, так і за логічне мислення відповідають ті самі ділянки головного мозку. Може здатися дивним, але так і є насправді: якщо людина не може насолоджуватися віршами, то з неї вірогідніше всього ніколи не вийде успішного економіста чи банкіра — установа, керована такою людиною, майже завжди буде приречена на банкрутство. До речі, і світовий досвід свідчить, що відомі бізнесмени прекрасно розуміються на мистецтві. Тому літературу корисно вивчати всім без винятку.

Незалежно від того, ким ти збираєшся стати в майбутньому, художнє слово допоможе тобі жити повноцінним життям.

Тож уперед, п'ятикласнику, до всесвіту літературних захоплень, назва якого — «Зарубіжна література»!

1. Розшифруй назви шкільних предметів. Як ти вважаєш, чому вони так називаються? Що в них спільного? А відмінного?

● — А	■ — Е	⊠ — З	○ — Л	◐ — Р	⋈ — У	▽ — Ч
▲ — Б	⊗ — Ж	◆ — І	◑ — Н	▼ — Т	► — И	△ — Я

2. Кого з літературних героїв, зображених на летючому кораблі (див. обкладинку), ти впізнав? За якими ознаками?

Розділ I
**УСНА НАРОДНА
ТВОРЧІСТЬ**

Прислів'я
та приказки
Народні казки

ЛІТЕРАТУРА І ФОЛЬКЛОР — СКАРБНИЦЯ ДУХОВНИХ БАГАТСТВ ЛЮДСТВА

Із давніх-давен люди надзвичайно шанували слово і вірили в його чарівні властивості. Слово для них було ніби осереддям духовної сили, животворної енергії, яка може допомогти людині, або, навпаки, зашкодити їй.

Декілька тисяч років тому у Стародавній Греції жили люди, які надзвичайно любили мудрість. Їх так і називали: *«ті, хто любить мудрість»*, або, грецькою мовою, *«філософи»*.

У заможного філософа Ксанфа був раб на ім'я Езоп, теж філософ. Якось до Ксанфа завітали друзі, щоб поговорити про мудрі речі. Господарю захотілося пригостити їх чимось особливим, і він послав Езопа на базар купити найдорожче, найкраще і найсолодше, що тільки знайде. Яким же було його обурення, коли Езоп приніс звичайний свинячий язик, страви з якого тоді готувала біднота. *«Нащо ти ганьбиш мене перед гостями? Чому не виконав наказу?»* — вигукнув Ксанф. *«Я його виконав, господарю, — спокійно відповів Езоп. — Адже що може бути кращим за язик? За його допомогою ми спілкуємося з друзями, домовляємося з ворогами, освідчуємося в коханні. Позбав людину язика, і ти позбавиш її половини життя»*. Гості схвально загомоніли, бо відповідь раба їм сподобалася. Справді, нічого кращого за язик у світі немає.

Тоді Ксанф знову відправив Езопа на базар, щоб той приніс найгірше, найбридкіше, що тільки існує на світі. Езоп знову приніс язик. Ще дужче розгнівався Ксанф: *«Ти що, глузуєш з мене і моїх друзів?»* Але мудрий раб лише посміхнувся у відповідь: *«Хіба може щось бути гіршим за язик? Адже за його допомогою ми брешемо, зраджуємо найкращих друзів, перетворюємо їх на ворогів і розпалюємо війни. Позбав людину її злого язика, і світ стане набагато кращим...»* Замислилися гості і знову погодилися з Езопом...

Отож магічну, чудодійну силу слова люди помітили ще в сиву давнину. Наші з вами пращури жодної справи не починали без благословення (тобто «благого», доброго слова) і нічого так не боялися, як батьківського прокльону, тобто слова злого. Ця віра у силу слова збереглася і до сьогодні. Часто людина, вирушаючи в далеку путь, бере із собою особливу молитву і вірить у її чудодійну силу. Та й сам світ почався з божественного Слова. *«Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово...»*, — сказано в Біблії.

Чи не з цієї віри у чудодійну силу слова і зародилася художня література: людині хотілося зрозуміти, пояснити і розповісти

про світ, який її оточував, поділитися з іншими людьми радощами і печалями, що хвилювали її серце. Саме з літератури ми дізнаємося, як жили люди раніше, яким вони уявляли світ і людину в ньому, що цінували, а чого уникали, які знання передали у спадок прийдешнім поколінням і що заповіли цінувати понад усе...

Колись, дуже давно, вороги взяли в облогу одне арабське місто. Надії на порятунок не було жодної. Та ось відчинилася міська брама, з якої вийшов сліпий старець і, сам-один, намагаючись дорогу ціпком, попрямував до ворожого війська. Він не благав ворогів про помилування, ні про що їх не просив, а почав лише читати пристрасні вірші про радість життя і прекрасне місто, яке повинно було загинути в полум'ї війни... Замислився ватажок нападників, довго-довго думав і, зрештою, віддав своїм воякам наказ відступити. Так поет урятував життя тисяч людей.

А художня література здатна врятувати життя цілому народові: допоки існує література цього народу, доти існує він сам чи пам'ять про нього. Вавилонян і давніх греків, вікінгів і давньоруських богатирів давно нема, а художня література зберегла нам оповіді про їхнє життя і славні вчинки. Стоять в українських степах високі скіфські кургани. Це прадавні покоління залишили нам згадки про себе. Учені досліджують ці поховання, намагаючись дізнатися, чим жили, які ідеали сповідували наші далекі-далекі пращури. Але наскільки багатший матеріал для розуміння духовного світу людини дають літературні твори! Саме вони промовляють до нас і промовлятимуть до наших нащадків тією мовою, яка недоступна ані скарбам курганів, ані архітектурним пам'яткам, ані іншим видам мистецтва. Іноді чуєш від сучасної людини з мобільним телефоном і кишеньковим комп'ютером: «Чур тобі!» І не так уже й важливо, чи замислюється вона над походженням цього вислову. Відомо, що Чур і Пек — це персонажі праслов'янської міфології, яких наші предки закликали перед виконанням якоїсь важливої справи. Хай наші сучасники і не знають цього, однак прислів'я, література, слово з'єднують їх із пращурами незримими ниточками, що й дозволяє говорити: «Є народ, є нація». Отож літературу певного народу ми називаємо *національною* (українська література, німецька, французька, російська тощо), а сукупність усіх національних літератур утворює *всесвітню літературу*.

Кількість національних літератур важко порахувати, бо протягом тисячоліть людська цивілізація знала безліч народів. У Біблії сказано, що дуже давно, коли всі народи на землі розмовляли однією мовою, запишалися люди своєю величчю і вирішили у місті Вавилоні збудувати вежу, щоб дістатися до Бога.

Розгнівався Бог і покарав людей, змішавши їхні мови, щоб не змогли вони порозумітися і добудувати свою споруду. З того часу утворилася сила-силенна мов.

Національна література створюється мовою якогось народу, тому вона незрозуміла людині іншої нації, яка не володіє іноземною мовою. Та й хіба можна вивчити всі мови, які були в давнину і є зараз?! Звичайно, дуже добре, коли українець може прочитати твори, скажімо, англійських письменників англійською мовою, а французьких — французькою тощо. Але навряд чи в будь-якій країні є багато людей, які зможуть читати і японською, і китайською, і давньоеврейською, і санскритом, і багатьма іншими мовами. І ось тут на допомогу приходить перекладач, *«щоб душі поетової вияв на нас, як рідний, з чужини повіяв»*. Геніальний німецький поет Йоганн Вольфганг Гете порівняв свої вірші, які потрапляли в чужомовні краї і були перекладені, з прекрасними зів'ялими квітами, що ожили у глекові з водою:

*Букет нарвавши на лужку густім,
Приніс його в задумі я у дім.
Але схилились до землі квітки,
Від теплих рук зів'яли пелюстки.
Його у глек поставив я тоді,
Й квітки, мов чудо, розцвіли в воді!
Вершечки ніжні вгору підвелись,
Зелені стебла барвами взялись,
І чути свіжість в них тепер таку,
Немов вони на рідному лужку.
Так само я, мов чудо, пізнаю
На мові іншій пісеньку свою.*

(Переклад М. Терещенка)

Саме завдяки перекладачам, їхній наполегливій праці українські діти мають змогу ознайомитися з пригодами Малюка і Карлсона, Гаррі Поттера, Вінні Пуха і ще багатьох літературних персонажів, які з'явилися на світ в інших країнах. Тож, шануючи авторів улюблених книг, слід пам'ятати людей, завдяки яким іноземна книга заговорила з нами нашою рідною мовою.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ (ФОЛЬКЛОР)

Як річка, народжуючись, живиться водними джерелами, так і література бере початок із чистих джерел усної народної творчості — фольклору. Були часи, коли освічені люди зневажали усну народну творчість і вважали її забавою грубих і неосвічених селян. Та у XVIII ст. все змінилося: учені (серед яких були брати Якоб і Вільгельм Грімм) почали збирати і вивчати фольклор. Одна за одною в Європі з'являлися збірки народних прислів'їв, казок і пісень. Вони настільки вразили освічених європейців своєю споконвічною мудрістю і красою, що у XIX ст. фольклор зацікавив не лише вчених, а й пересічних людей, які записували для власної потреби народні пісні, загадки, прислів'я, легенди, перекази тощо. Серед них був, зокрема, і батько видатного українця Миколи Гоголя. Саме його записи українського фольклору лягли в основу книги М. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки».

Саме слово *фольклор* (англ. *folk* — народ, люди і *lore* — перекази, оповідки) у перекладі з англійської означає *народні оповідки, перекази*. Фольклор допоміг багатьом народам уціліти у вирі нескінченних воєн, протистояти загарбникам і зберегти самобутність, не загубитися серед інших народів. Він був чи не єдиною формою духовного життя: нація існує доти, доки жива її усна творчість. Отже, у фольклорних творах зберігаються духовні надбання, які накопичили окремі народи і людство загалом.

Перші фольклорні твори з'явилися ще до того, як людина навчилася писати. Передавалися вони з уст в уста, а пізніше, коли розвинулася писемність, їх записали і тим самим зберегли для нащадків. Учені, які збирають і вивчають твори фольклору, називаються *фольклористами*.

Отже, фольклорні твори людина почала складати, коли усвідомила себе Людиною, і в неї з'явилося бажання зрозуміти світ, що її оточував, розповісти і про нього, і про себе. Усе життя людини тісно пов'язане з усною народною творчістю. Важко уявити дитинство без колискової пісні, численних лічилок, дражнилок чи мирилок. Усна народна творчість і розважала людину, і навчала її. Прислів'я та приказки були своєрідним зібранням моральних законів, за якими жила нація, уособленням народної правди. Та й казка не лише забавляла, а й давала прихований урок життєвої мудрості.

Тож без перебільшення ми можемо сказати, що фольклор, усна народна творчість — це душа нації, скарбниця її мудрості й досвіду, першоджерело національної літератури.

ЩО ТАКЕ ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Прислів'я є чи не найдавнішим жанром фольклору. Вони складаються зазвичай усього-на-всього з одного речення: *«Приказка — мудрість віків»*, *«Хто мову і віру міняв, той не тільки себе, а й сусіда продав»*. Тільки зміст і форма цих речень-прислів'їв шліфуються століттями, упродовж яких деякі слова відкидаються, а деякі, навпаки, додаються. Це триває, допоки речення не набуде такої довершеної форми, що з нього не можна не лише викинути якесь слово, а й навіть замінити його близьким за значенням: *«За сто років стирається навіть камінь, а слово народне й через тисячу років не зітреться»*. Вивчати прислів'я почали дуже давно. Вважають, що першим почав їх записувати видатний давньогрецький учений Арістотель, який жив понад дві тисячі років тому.

Прислів'я поєднують у собі глибокий зміст із простою, але образною формою, тому їх дуже легко запам'ятати: *«Добра порада нікому не завада»*, *«Слова і діла показують усім, хто є ким»*. Водночас прислів'я, як і слово, багатозначне, бо має пряме і переносне значення. *«Нема дерева без сучка»*, — кажуть німці. І всі з ними згодні: хіба є у світі дерево, яке б не мало жодного сучка? Але разом із прямим значенням це прислів'я має і переносне: сучок — це вада, недолік. А хіба є у світі щось чи хтось настільки досконалий, що не має жодних вад? Отже, це прислів'я ми можемо зрозуміти так: *немає людини без якогось, хай найменшого, недоліку*, або: *нічого абсолютно досконалого, бездоганно довершеного у цьому світі немає*, або: *усе на світі має свої, хай і незначні або непомітні, вади*.

Прислів'я є узагальненням народної мудрості. Коли ми почнемо порівнювати прислів'я різних народів світу, то виявиться, що вони водночас і схожі, і відрізняються одне від одного. Не знаючи, що Даугава — велика ріка в Латвії, не зрозумієш усього глибинного змісту латиського прислів'я *«Решетом Даугави не вибереш»*. Відмінності між прислів'ями різних народів спричинені різницею в побуті, умовах життя та світогляді тієї чи іншої нації.

А ось життєві цінності в народів світу часто збігаються. Так, китайці кажуть: *«Однією рукою двох жаб не впіймаєш»*. *«За двома зайцями поженешся, жодного не впіймаєш»*, — погоджуються з ними українці. Англійці зауважують: *«Сім разів поверни язиком, перш ніж слово сказати»*, українці й тут згодні: *«Сім разів відмірай, один раз відріж»*.

До прислів'їв дуже близькі приказки й афоризми. Приказка зазвичай містить не закінчену думку, а лише емоційну оцінку: *«Личить як вівці підкова»* або: *«Їсть як у піч кида»* тощо.

Афоризм — коротке влучне судження, що містить глибоку думку. Часто афоризми мають конкретних авторів. У Стародавній Греції, як ми уже зазначали, мудрість цінувалася неабияк. Особливою шаною користувалися поради сімох мудреців, які свої думки висловлювали як короткі афоризми, що передавалися із вуст у уста, а деякі з них були викарбувані на храмі давньогрецького бога Аполлона біля міста Дельфи: «Пізнай самого себе», «Стримуй гнів», «Ручайся тільки за себе», «Міра понад усе».

Запитання та завдання

1. Що означає слово «фольклор»? Коли ти почув цей термін уперше? Які фольклорні твори тобі відомі?

2. Чи правильне твердження: «Література починається з фольклору, як річка починається з джерела»? Чому?

3. Чи погоджуєшся ти з думкою, що нація існує доти, доки існує її фольклор? Обґрунтуй свою відповідь.

4. Люди кажуть: «Із пісні слова не викинеш». Чи можна так само сказати про прислів'я або приказку? Обґрунтуй свою думку.

5. Чи погоджуєшся ти з твердженням «Приказка — мудрість віків»? Чому?

6. Чим відрізняються ці прислів'я, а в чому збігаються?

Індійці кажуть: «Язык до Делі доведе».

Українці кажуть: «Язык до Києва доведе».

Греки кажуть: «Питаючи, дійдеш до Міста».

Італійці кажуть: «Язык до Рима доведе».

7. У стародавньому рукописі записано афоризми давньогрецьких мудреців. З часом стерлося кілька слів. Віднови їх.

8. Прочитай зашифроване у ребусі визначення.

на
РОД Т О Б ш ч

ПРИСЛІВ'Я НАРОДІВ СВІТУ

Індійські

Маєш честь — ти людина, а без честі — тварина.
Краще чисте сумління, аніж царське володіння.
Усе на світі можна придбати, тільки не батька й матір.
Яка кісточка, таке й манго.
Рис розсипав — то не збереш, сказав слово — не вернеш.
Язик до Делі доведе.

Народів Африки

Розмова без приказки — як м'ясо без солі.
Ім'я — не одяг, заплямуєш — не відмиєш.
Дрібка пилу може скаламутити глечик чистої води.
Поволі — дійдеш, бігом — упадеш.
Хто бачив змію, боїться й мотузки.
Не помітив слона на своїй голові, зате угледів блоху на чужій.

Арабські

Краще погоріти, ніж на чужині жити.
Хто зрадив одного, зрадить і другого.
У теслі дім без дверей.
Не рубай дерева, яке дає тобі затінок.
Простягай ноги по довжині килима.
На устах — усмішка, на язиці — отрута.
Із пащі лева та в зуби шакалові.

Перські

Дня від дині запахом проймається, сусід від сусіда — згодою.
При гостеві й на kota не дзуськають.
Клаптик рідної землі кращий за Соломонові володіння.
Одну айву віддасть, а десять візьме.
Від язикатого тікай, позичивши ще пару ніг.
Язик один, а вух двоє — тому кажи раз, а слухай двічі.

Китайські

Справжню дружбу і за тисячу скакунів
не виміняєш.
Довгий язик — драбина, по якій лихо
в дім заповзає.
Учитись — однаково, що гребти проти течії:
тільки перестанеш — понесе назад.
У своїй хаті і сміття золоте.
До буддійського монастиря з гребінцями
не ходять.

Японські

Краще свій дідько, ніж чужий Будда.
Два дракони в одній печері
не вживуться.
Сакура цвіте лише сім днів.
Позолота злізла, а Будда під нею
дерев'яний.
Вірний самурай двом князям не служить.

Грецькі

Народився я греком, то прагну волі.
П'ятеро греків — п'ятдесят порад.
Дає маслинку, а вимагає бурдюк олії.
Удвох можна йти і на Геракла.
Питаючи, дійдеш до Міста.
На Афіну покладайся, та праці
не цурайся.

Іспанські

Мети досягає той, хто не знає втоми.
Слова без діла — все одно, що гітара
без струн.
Дерево пізнають по тому, що воно родить,
а людину по тому, що вона робить.
Від лінощів усі вади.
Не роби людям зла, щоб до тебе біда
не прийшла.
Тихий, як мурашка, а жалить, як оса.

Англійські

Рідний дім — це рідний дім, завжди нам
затишно у нім.
Мій будинок — моя фортеця.
Який тесля, такі й стружки.
Пиха снідає в достатку, обідає в злиднях,
вечеряє в ганьбі.
Добрі слова лікують, погані — вбивають.
Сім разів поверни язиком, перш ніж
слово сказати.

Французькі

Правда — як олія: завжди наверх
випливає.
Скрізь добре, а дома найкраще.
Скарб — не друг, зате друг — скарб.
Хто сіє колючки, той збере будяки.
Яке зерно, такий хліб.
«Добре» й «швидко» бувають разом
рідко.

Німецькі

Хто не шукає гроша, той не гідний талера.
Краще бути бідному, та в шані,
ніж багатому, та в ганьбі.
Не вчи рибу плавати, а голуба літати.
Бойшся шелесту — не ходи в ліс.
Орли мух не ловлять.
На терну виноград не родить.

Польські

Поганий той птах, який своє гніздо
паскудить.
Власна хатка миліша від чужого палацу.
Хліб не пада з неба — працювати треба.
Кожна лиска свій хвостик хвалить.
Ліпше горобець у руці, ніж тетеря
на дубові.
Всяке село своє прислів'я має.

Запитання та завдання

1. Де ти можеш відчутти силу слова? Чи відомі тобі випадки, коли сила слова вплинула на якісь важливі події?

2. Що таке прислів'я? Чи кожне влучне речення може бути прислів'ям?

3. Спробуй заповнити таблицю:

Українські прислів'я:	Зарубіжні прислів'я:
<p>Язик до Києва доведе. Яке коріння, таке й насіння. В очі лисиця, а поза очі — вовчиця. Ворон воронові ока не виклює. З вовками жити, по-вовчому вити. Як рак на горі свисне.</p>	<p>Язик до Делі доведе (індійськ.).</p>

4. З'єднай частини прислів'їв:

Яка кісточка,	яке дає тобі затінок.
Поволі — дійдеш,	з гребінцями не ходять.
Не рубай дерева,	і на Геракла.
Зневажиш сам себе,	бігом — упадеш.
У своїй хаті і	працювати треба.
До буддійського монастиря	таке й манго.
Удвох можна йти	в злиднях, вечерея в ганьбі.
Пиха снідає в достатку, обідає	зневажить і світ тебе.
Хліб не пада з неба	сміття золоте.

5. Про що розповідають прислів'я та приказки народів світу?

6. Які людські якості цінують у різних куточках світу? Обґрунтуй відповідь прислів'ями та приказками.

7. Напиши невеликий твір, використавши як заголовок прислів'я, приказку чи афоризм.

8. Добери прислів'я, приказки різних народів світу про працю, знання, слово.

ЩО ТАКЕ НАРОДНА КАЗКА

Найулюбленішим фольклорним жанром є казка. Мабуть, немає у світі людини, яка б не любила або не знала хоча б однієї казки. І діти, і дорослі залюбки їх слухають і читають, а в Німеччині до цього часу проходить конкурс на кращого оповідача казок. Але чи всі знають, що таке казка?

Казка (від «казати», «розповідати») — один з основних жанрів усної народної творчості (фольклору), розповідний твір про вигадані, здебільшого фантастичні події, які сприймаються і переживаються як реальні. Тривалий час казку сприймали тільки як твір для розваги дітей, тож дорослому, особливо освіченій людині, соромно було зізнатися, що йому подобаються казки.

Усе змінилося, коли вчені-філологи взялися до вивчення і порівняння казок різних народів і побачили в них дуже багато спільного. Спочатку вони подумали, що ці елементи у казках різних народів пояснюються запозиченнями (почув хтось у сусіда-іноземця казку і розповів своєю рідною мовою) чи спільним походженням різних народів. У росіян є казка «Морозко», у якій розповідається про бабу, що надзвичайно панькала рідну дочку і знущалася над пасербицею. Вона примусила свого чоловіка відвезти дівчину до зимового лісу й залишити там напризволяще. Щирість вдачі та працьовитість допомогли пасербиці не лише вижити, а й повернутися додому з багатими дарами. А коли баба відрядила до лісу за скарбами рідну доньку, то та, навпаки, була покарана за свої лінощі та брутальність. Чехи скажуть, що ця оповідь нагадує їм казку «Дванадцять місяців», у якій брати-місяці винагороджують бідну дівчину й карають ледачу, а ми, українці, впізнаємо в російській казці нашу «Дідову дочку і бабину дочку».

Іноді між окремими народами пролягають не лише тисячі кілометрів, а й цілі тисячоліття, але у їхньому фольклорі є схожі казкові історії, як, наприклад, історія фарбованого шакала. Вона народилася в Стародавній Індії та й помандрувала світом. Отож ці спільні історії, сюжети, які трапляються у фольклорі різних народів, учені назвали **мандрівними сюжетами**.

Але бувають інші випадки. Так, якимось європейці в Африці дуже здивувалися, почувши історію про бідну дівчину, що вийшла заміж за багатого сина вождя сусіднього племені, бо їй підійшов черевичок, який випустив із дзьоба птах. Про Попелюшку африканці тоді нічого не знали. Отже, іноді схожі твори можуть складатися різними народами світу паралельно, незалежно.

Серйозне вивчення такої, здавалося б, несерйозної, недорослої літератури, як казка, привело вчених до певних висновків. Про що б не розповідалося в казці, основний її конфлікт — це про-

тистояння добра і зла, у якому зазвичай добро перемагало. Для казок характерна постійна будова: *зачини, кінцівки* тощо; чіткий поділ персонажів на *позитивних* (добрих) і *негативних* (поганих). За змістом казки поділяються на три головних види (групи): *про тварин; героїчно-фантастичні (чарівні); побутові*.

Казки про тварин — найдавніший вид казок, що бере початок ще з часів віри у тварину-«прародительку» конкретного роду чи племені (наприклад: «сини великої ведмедиці», «син вовка»). Згодом у казкових образах тварин почали уособлюватися певні людські типи та риси. Так, Вовк найчастіше нагадує жорстоку, фізично сильну, але розумово обмежену людину; Заєць — боягуза (звідси — переносна назва пасажера, що їде без квитка); Лис (Лисиця) — хитруна тощо. Такий виклад, у якому один образ, узагальнений, передається за допомогою іншого, конкретного, називається алегорією або інакомовленням.

Героїчно-фантастичні (чарівні) казки первісно мали магічне призначення. Типові мотиви — боротьба зі Змієм, Коцієм, Бабою Ягою тощо, добування та використання чудодійних предметів (живої та мертвої води, чарівних яблук, меч-кладенця, чобіт-сороходів тощо). Герої цих казок наділені надзвичайною силою, розумом, сміливістю, кмітливістю, які допомагають їм подолати перешкоди (здебільшого — трикратні) на шляху до мети.

Побутові казки присвячені описові повсякденного життя людей. Героями цих казок є кмітливий солдат, мудра селянська дівчина, сварлива дружина та ін. Часто в них виступають уособлені персонажі: Правда, Кривда, Горе, Щастя тощо.

Казка так полюбилася людям, що деякі автори захотіли зберегти її для нащадків і почали з уст народних оповідачів записувати їх. Усесвітньої слави зажили німецькі народні казки, що їх зібрали й надрукували брати Якоб і Вільгельм Грімм. Серед збирачів іноземних народних казок можна згадати також Божену Немцову, що збирала чеські казки, або росіянина Олександра Афанасьєва.

Запитання та завдання

1. Що ти знаєш з початкової школи про казку?
2. Що таке казка? Які види казок тобі відомі? Наведи приклади.
3. Казки яких народів світу ти читав? Чи пам'ятаєш ти їх назви?
4. Назви збирачів народних казок: німецьких, чеських, російських тощо.

ПАНЧАТАНТРА

Мудреці всіх народів, люди усього світу прагнуть, щоб їх зрозуміли, різними хитрощами намагаються відкрити всю мудрість, яка є в них...

Ібн-аль-Мукаффа (VIII ст.),
перекладач «Панчатантри» арабською

Навряд чи в нашій країні знайдеться родина, де б не було тієї чи іншої збірки казок. Однією з найвідоміших є збірка арабських народних казок «Тисяча й одна ніч», яку ще часто називають казками Шахразади. Навіть люди, які ніколи не тримали її в руках, знають історію поневірянь Синдбада Мореплавця, чули про пригоди Алі-Баби і сорока розбійників або мріяли про чарівну лампу Алладіна. А «розказала» усі ці казки Шахразада, рятуючи своє життя. Та мало хто, крім фахівців, знає, що знаменита арабська книга створена за принципом чи не найдавнішої збірки індійських казок «Панчатантра», яка протягом півтори тисячі років перекладалася майже на всі мови світу.

«Панчатантра» написана санскритом, літературною мовою стародавніх індійців, у якій знаходять витoki практично всіх європейських мов, у тому числі й української. З санскриту назву збірки («панча» — «п'ять», «тантра» — «книга») перекладають по-різному: «П'ять книг», «П'ять повчань», «П'ять хитрощів» чи «П'ять кошиків житейської мудрості».

Історія створення цієї збірки остаточно не з'ясована. Але вже у VIII ст. вона була перекладена арабською, а в XIII ст. окремі її оповідки були переказані старослов'янською мовою і стали відомі нашим пращурам у Київській Русі. Збереглася легенда, пов'язана з виникненням і поширенням цієї збірки.

Коли давньогрецький полководець Олександр Македонський переміг давньоіндійського царя Пору, він залишив у Індії свого намісника, якого індуси швидко скинули й замість нього обрали своїм царем Дабшаліма. Він настільки був переконаний у непохитності своєї влади, що став зневажати власний народ і знущатися з нього. Тоді Бейдеба-філософ, чие ім'я сучасні дослідники розшифровують як *улюбленець науки*, вирішив повернути правителя на шлях істини і справедливості. Але як це зробити? Як примусити володаря, для якого людське життя не важило нічого, змінитися? Бейдеба дійшов висновку, що єдина його зброя у боротьбі з Дабшалімом — це мова. Довгою була розмова царя і філософа. Розгнівався правитель і наказав кинути непокірного підданого до в'язниці. Однак палкі слова, що йшли від щирого серця, палили душу Дабшаліма, не давали спокою ні вдень ні вночі. Тож він розкався, наказав звільнити філософа

і доручив йому написати твір, що мав *«показати, як треба правити народом і виховувати його»*.

Довго працював філософ над цією книгою, залучивши до її створення і своїх учнів, аж поки не вирішив, що необхідно подати розповідь *«мовою тварин, диких звірів і птахів, щоб зовні вона була розвагою простій людині, а всередині — повчанням для обраних...»* Дабшалімові нова книга дуже сподобалась, і він просив Бейдеба пильно її охороняти, щоб вона не потрапила до рук персів — ворогів індусів.

Звістка ж про незвичайну книгу, в якій зосереджена суть усіх наук і мудрість життя, надзвичайно швидко дійшла до царя Персії Хосроя Ануширвана. Він відрядив свого лікаря Бурзую до Індії, щоб той дістав книгу — *«корінь усіх знань і вершину всіх наук»*. Ціною великих хитрощів і зусиль «Панчатантра» потрапила до Персії, а звідти пішла мандрувати світом.

Починається «Панчатантра» з історії царя Амарапакті, який мав трьох нерозумних синів, тож йому нікому було передати владу після смерті. Тоді цар вирішив звернутися за допомогою до мудреця Вішнушармана і віддати йому своїх синів у науку. Саме цим молодикам і розповідав повчальні історії Вішнушарман.

Історія Амарапакті та його синів — це обрамлення, що утримує окремі оповіді як єдине ціле: Вішнушарман починає розповідати історію, герой якої, у свою чергу, розповідає іншу, в яку вставляється ще одна оповідка, і так може тривати до п'яти разів. Потім усе починається спочатку. Така будова нагадує російську ляльку «матрьошку», де кожна менша лялька захована в більшій.

Збірка, до якої входять різноманітні повчальні історії, складається з п'яти книг (тантр): «Втрата дружби», «Придбання друзів», «Про війну ворон і сов», «Втрата набутого» та «Несподівані діяння». У першій тантрі розповідається про те, як через підступність шакала Даманака лев Пінгалака вбиває свого друга — вола Сандживаку. Друга тантра проголошує, що для досягнення мети необхідно об'єднати зусилля слабких, навіть якщо їхні роди і ворогують один з одним, як це зробили ворон, миша, черепаха і газель. У третій тантрі розповідається про війну ворон і сов, що стала уособленням міждержавних конфліктів, розповіддю про те, скільки горя може принести розум, спрямований на зло. У четвертій тантрі мовиться про обман: дельфін, бажаючи загибелі мавпи, обдурав її, але вона врятувалася теж за допомогою хитрощів. П'ята, заключна, тантра присвячена жертвам самообману.

Тож коли дослухали юнаки повчальні оповідки «Панчатантри» до кінця, то й самі стали мудрецами, готовими керувати державою.

ФАРБОВАНИЙ ШАКАЛ

У лісовому краю жив шакал на ймення Чандарава.

Одного разу від лютого голоду він забився у місто. З усіх сторін збіглися голодні пси і, голосно гавкаючи, кинулися на нього. Нещадно покусаний, рятуючи життя, шакал шмигнув у дім маляра, а там ускочив у велику бочку із синьою фарбою. Звідти він виліз геть синій. Пси, що чекали на нього під дверима дому, навіть не впізнали його, і пофарбований шакал спокійно побіг до рідного лісу.

Забачивши дивовижного звіра із синьою, як у самого бога Шіви, піею, лісові мешканці — леви, тигри, пантери, вовки та й усі решта — із жахом кинулися тікати.

— Хто знає, чого сподіватися від цього чудовиська, — приказували вони. — Краще сховатись од нього подалі.

— Чому ви всі втікаєте? — зупиняв їх Чандарава. — Вам нема чого боятися. Мене сьогодні створив сам Брахман¹. «Віднині, помазаний мною на царство, — сказав він, — ти будеш володарем над усіма звірами».

— Прав нами, о царю! — визнали його лісові мешканці.

Новоспечений «цар» подарував левові посаду головного радника, тигра зробив керуючим палацом, пантері довірив охорону царської скарбниці, а вовка призначив палацовим сторожем. Зі своєю ріднею, шакалами, він навіть не захотів говорити: наказав вигнати геть усіх до одного.

Із того часу всі хижакі приносили здобич шакалові, а вже він — своєю царською владою — розподіляв її між своїми підданими.

Якось, сидячи на раді, він почув десь далеко тужливе виття шакалів. І тут од великої радості з його очей полилися сльози, він скочив і голосно завив у відповідь. Звірі одразу збагнули, хто перед ними.

— Як же обдурив нас цей пройдисвіт?! — у гніві вигукували вони.

— Це ж усього-на-всього жалюгідний шакал! За обман — розірвати негідника!

Шакал намагався було втекти, але його наздогнали й роздерли на дрібні шматки.

¹ Брахман — представник вищого суспільного кола в Індії; тут: Бог-творець.

Запитання та завдання

1. У якій збірці казок ти знайдеш оповідь про шакала Чандараву? Як називається ця казка?

2. Які персонажі діють у казці «Фарбований Шакал»? Прочитай із друзями казку за особами.

3. Чому значно могутніші за Чандараву звірі (лев, тигр, пантера, вовк), які раніше запобігали перед ним, потім самі ж його «роздерли на дрібні шматки»?

4. Розглянь малюнок на с. 24. У якому віконечку зображено шакала Чандараву? Які деталі малюнка підказали тобі відповідь? Зачитай рядки казки, які відповідають малюнку.

5. Підготуй виразний переказ казки «Фарбований Шакал».

6. Напиши невеличкий твір, чому не варто видавати себе за когось іншого.

ХТО ТАКИЙ ЛИС РЕНАР

Оповіді про звірів, які розмовляють і діють як люди, є у фольклорі всіх народів світу. Мимоволі виникає запитання: звідки ж беруть початок нескінченні історії про пригоди звірів?

Колись дуже давно люди жили з полювання, риболовлі, тож увесь їх вік проходив поруч зі звірами. Саме там треба шукати витoki байок і оповідань про пригоди звірів.

Понад чотири тисячі років тому у Стародавньому Вавилоні люди вже розповідали подібні оповідки. Їх записували на глиняних табличках, доки глина була ще мокрою. Потім ці таблички випалювали, і вони збереглися аж до нашого часу. Від деяких оповідей залишилися тільки малюнки, так само старовинні. Тож ми можемо зробити висновок, що оповідання, до яких належали ці своєрідні ілюстрації, були настільки відомі, що кожен, розглядаючи малюнок, міг пригадати і зміст самої оповідки. Подібне відбувалося і в Стародавньому Єгипті.

Історії, де звірі говорять і діють як люди, є і в Біблії.

Саме з Вавилону, Єгипту, від юдеїв і фінікійців, оповідання про розмови та пригоди звірів розійшлися на схід, до Індії, і на захід, до греків. До нас дійшла одна віршована грецька казка «Війна жаб з мишами».

Коли в Європі запанувало християнство, воно спочатку вороже поставилося до культурного і літературного спадку, який залишили після себе стародавні греки та римляни. Але оповідання про звірів швидко поширилися між європейськими племенами,

можливо, через те, що люди жили ще в полях і лісах у близькому сусідстві зі звірами і, безперечно, любили оповідати про свої власні мисливські пригоди. Ці розповіді перепліталися з грецькими та латинськими байками.

Довгими зимовими вечорами люди розказували один одному нескінченні оповідки. Так поступово з коротеньких грецьких байок, створених для того, щоб із них випливала певна прихована мудрість, утворилися оповідання, які приваблювали слухачів не потаємною мудрістю, а цікавим змістом. Особливо популярними такі оповіді були в XI і XII століттях.

У ті часи рицарі-християни Заходу здійснювали походи на Близький Схід, прагнучи відвоювати у мусульман святі місця в Палестині, де пройшло земне життя Ісуса Христа. На їхньому одязі були хрести, тому ці війни називають «хрестовими походами», а їх учасників — хрестоносцями. Спершу їм удалося відвоювати Єрусалим та інші міста. Було створено Єрусалимське королівство, яке протрималося майже століття (1098–1187). Отож, хрестоносці жили в сусідстві з мусульманами і попереїмали від них силу-силенну оповідань та байок, складених самими арабами, або через персів і арабів перейнятих з Індії. Ті оповідання були принесені до Європи, люди слухали їх із цікавістю, списували, перероблювали, переплітали зі своїми власними. І так у Старому Світі виникла величезна кількість цікавих повістей та поем, що подобалися нашим прадідам, а нині й нам подобаються.

Отоді-то була складена й повість про пригоди лиса. Найдавніше таке оповідання має назву «Вихід невільника» і придумане було одним лотаринзьким монахом близько 940 року. Невільник, про якого йдеться в тім оповіданні, — це теля, заперте в стайні. Воно виривається на двір, біжить у гори, щоб наздогнати стадо, яке погнали на пашу, але, заблукавши, потрапляє в неволю до вовка. Вовк хоче роздерти теля, та воно пригадає вовкові проголошений царем мир. Вовк зтягає невільника до своєї печери, але на наступний день з'являється стадо із псами виручати невільника. Починається облога вовчої фортеці. Вовк не боїться своїх ворогів, а тільки одного лиса, й оповідає друзям про свої давні пригоди з тим хитрим ворогом. Та от у таборі обложників з'являється лис і викликає вовка з фортеці: Вовк гине на рогах вола, а невільника, теля, визволяють із печери. У те основне оповідання про теля вставлено оповідання про неприязнь лиса й вовка.

Як уже згадано, під час облоги вовк оповідає своїм друзям, чому він боїться лиса. Одного разу цар лев занедужав. Усі звірі зібралися до нього, тільки лис не прийшов. Уже вовк намовив царя, що

лиса треба за це замучити і вбити, коли ось надходить лис і каже, що вилікує хворого царя. Він має мозок індійської риби, яким натре царські крижі, а тим часом треба з вовка здерти шкуру і обгорнути нею хворого царя, і тоді його гарячка минеться. Так і зробили. Лев одужав і призначив лиса своїм найстаршим міністром.

Це саме оповідання про хворого лева, якого лис вилікував якимось зіллям і здертою з вовка шкурою, було основою іншої латинської поеми, яку записано у Фландрії на початку XII століття. Вона має назву «Ізенгрін» (Ізенгрін — ім'я вовка). Через п'ятдесят років була зафіксована третя латинська поема «Рейнгард» (це ім'я лиса).

Оці латинські віршовані оповідання швидко поширювалися по монастирях, школах, а далі й по дворах освічених панів у Франції, Німеччині та Нідерландах. Придворні співаки, мандрівні лицарі розносили їх щораз далі та переробляли різними мовами: французькою, німецькою та нідерландською. Найважливіша і найширша переробка — французька. Це, власне, не одна повість, а ціла низка повістей, майже не пов'язаних одна з одною, — то коротших, то знову довших. Ці повісті, писані різними людьми в XI–XII століттях, були надруковані значно пізніше і склали 4 великі томи; вони разом мають приблизно 50 000 віршів. Загальна їх назва — «Роман про Ренара».

«Роман про Ренара» був добре відомий у Європі. Близько 1180 року його було перекладено-переспівано на середньовічну німецьку мову, а всередині XIII століття виник і нідерландський варіант роману. І, нарешті, у 1794 році цей твір опрацював великий німецький поет Йоганн Вольфганг Гете. Його обробка називається «Райнеке Лис».

Від кінця XV століття, коли були надруковані прозові переробки старих повістей про лиса, ці повісті стали улюбленою народною книжкою в Німеччині, Нідерландах, Бельгії, а звідти переходили чи то в перекладах, чи в усних оповіданнях до інших народів. Чимало їх також у народів слов'янських, а особливо в українців, росіян і сербів, хоч писані, книжні переробки французької поеми в давні часи сюди не поширювалися.

За І. Франком

Видатний український письменник і вчений Іван Якович Франко теж розповів про пригоди хитрого Лиса, якого назвав Микитою. Ось як він сам писав про це: *«Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші кольори»*.

РОМАН ПРО РЕНАРА

ВСТУП

Послухайте правдиву вість:
Лихі пригоди почались,
Бо Лис у дуже давній час
Як хижий звір прийшов до нас.
Тепер, я знаю, час наспів
Почати зовсім інший спів:
Як хижий Вовк і хитрий Лис
На весь наш величезний ліс
Війну затіяли. Вони
Втягли в страшні жахи війни
Увесь звіриний мирний люд.
Я декого назву вам тут:
Ренарів кум, старий Борсук,
І чорний, мов чернець, пан Крук,
І гострий на язик Їжак,
Що був Ренарові свояк,
Ведмідь і Заєць-Довголап,
Тиберій-Кіт і мудрий Цап,
Співучий Півень Шантеклер, —
Про всіх почуєте тепер¹.

ЯК КРУК УКРАВ У БАБУСІ СИР І ЯК РЕНАР ДОВУВ ЙОГО ВІД КРУКА

Ось розповідь нова моя.
Ренара знов побачив я.
Після обіду Лис дрімав,
Він спокійнісінько лежав
Під кущиком у холодку
І раптом річ уздрів таку:
Знайомий давній, чорний Крук,
Аматор багатьох наук,
Прожогом з дерева злетів,
У дзьоб щось біле ухопив
І знов сховався поміж віт

¹ Повний текст «Роману про Ренара» складається з 27 оповідей.

Борсук, пан Крук, Їжак, Заєць-Довголап, Тиберій-Кіт, Цап, Вовк Ізен-
грін, Півень Шантеклер, Брен-Ведмідь, Слимак Повіль — персонажі, які ді-
ють на сторінках цих оповідей про витівки Лиса Ренара.

Так, що по нім запався й слід.
«А що ж той Крук собі дістав?» —
Ренар замислено сказав.
Він придивився й зрозумів:
На ряднах сохли сто сирів.
Бабуся вартувала їх,
Неначе сто скарбів своїх,
Та й задрімала. Крук в ту ж мить
Злетів з високих верховіть
І сир любісінько украв
І, мабуть, ним вже ласував...
«А може — ні? А що — як ні?
Той сир призначено мені!»
Стара прокинулась — і в крик:
«Ой, де ж мій сир зненацька зник?»
Крук відповів негайно їй:
«Той сир був твій, тепер він мій.
Не винен я, а винна ти,
Що сир не вміла вберегти».
І тут Ренар під дубом став
І Крукові таке сказав:
«Я щойно голос ваш почув,
Дзвінкий він, наче флейта, був.
Ніхто у Франції в наш час
Не має кращого за вас
Ясного тембру. Звісно, Крук —
Великий майстер всяких штук!
Ну, я пішов. Мені пора».
Тут Крук своє промовив «кра!».
Він був зворушений до сліз
Словами, що хитрющий Лис
Його так щиро привітав.
В ту ж мить на землю сир упав.
Ой, як зрадив тоді Ренар:
Послала доля щедрий дар,
В душі настане спокій, мир,
Аж поки не доїсть він сир.
А потім що? Міркує він,
І думка думці навздогін
Йому підказує: той Крук
Міцних не встережеться рук.
Скажи йому своє слівце —
Й солодке крукове м'ясце
Дістанеш на вечерю ти,

Коли злетить він з висоти.
Лис мовив: «Друже мій, повір:
На мене впав зненацька сир.
Він чимось тхне, він так смердить,
Що вже не можу я терпіть!
Тому прощу я: може б ти
Злетів до мене з висоти
І клятий сир собі забрав.
Тобі спасибі я б сказав.
Чи зглянешся на мене ти?
Не можу з місця я зійти,
Поранив лапу в пастці я.
Спитай у кума Солов'я, —
Він чув, як вчора я кричав,
Бо в пастку лапою попав».
Послухав Крук, що каже Лис,
Подумав Крук, що цілий ліс
Йому не пошкодує кпин,
Якщо боятиметься він
Ренара. Адже той в журбі
Весь день зализує собі
Ту лапу, бо не може йти.
«Невже його боїшся ти?» —
Спитав себе розумний птах,
Відкинув сумніви і страх
І швидко з дерева злетів.
Ренар же так його зустрів:
«Не бійся, ближче підійди.
Тобі не буде в тім біди», —
Сказав хитрючий Лис і вмить
До Крука стриб — і весь тремтить.
Тоді згадав недбалий Крук
Найпершу з лісових наук:
Не йди до Лиса на обід,
Бо матимеш стонадцять бід.
Знай добре, хто є ворог твій,
І проти нього йди на бій.
Злетів на гілку він тоді
І крякнув: «Вірив я тобі,
Тепер же добре знаю я:
Брехлива кожна річ твоя.
Нехай затамить птах і звір:
Не вір Ренарові, не вір!»

ЯК ЛЕВОВІ НАБРИДЛИ
ВИТІВКИ РЕНАРА
І ЯК ВІЙСЬКО ЛЕВА
ВИРУШИЛО ПРОТИ ЛИСА

Хоробре військо Лев веде,
Попереду він гордо йде,
За ним відважний Ізенґрін,
Ренара розірвати він
Готовий. Півень Шантеклер
Співає весело тепер,
Ступає важко Брен-Ведмідь,
У бій він рветься, аж тремтить...
До замку звірі підійшли
І вгору очі всі звели,
Бо вежі аж до самих хмар
Звів замку володар Ренар.
Гай-гай! Найкращий арбалет,
Стрілу пустивши в хижий лет,
Не досягне верхівок веж.
Та й по землі ти не дійдеш
До мурів замку, бо в ровах
Всім ворогам на глум і страх
По вінця повно скрізь води.
Ну ж спробуй, воду перейди!
А над водою два мости,
І ті мости не перейти,
Бо їх на ланцюгах підняв
Ренар, коли гостей чекав.
Він визирнув із вежі сам
І посміхнувся ворогам:
«Вітати, звірі, вас я рад,
Бо я ваш друг, бо я ваш брат!
Але навіщо цей похід?
Хіба у вас ще мало бід?
Цар Лев сюди всіх вас пригнав.
О Леве! Ти хіба не знав,
Що замок мій Мопертюї¹
Не можуть воїни твої
Здобути. Не марнуйте час
Ви знаєте: люблю я вас,
Коли ж образив жартома

¹ Мопертюї — назва родового замку Лиса Ренара.

Когось, — ганьби у тім нема.
Ось там між вами Ізенґрін.
Відомо всім, що дурень він,
А поряд — Півень Шантеклер.
Зі страху мало він не вмер,
Мене побачивши. Ведмідь
За краплю меду може вбить.
З вас кожен має безліч вад,
Про них сказати вам я рад!»
Тут Лев зненацька заревів
І військо все на штурм повів.
Триває штурм і день, і ніч,
Лунає Левів грізний клич:
«Гей, звірі, гей, птахи мої,
Розбийте вцєнт Мопертюї!»
Та хоч у стрій залізних лав
На поле битви Лев послав
Найкращих воїнів своїх,
Здобути замок він не зміг.
Запала ніч. Не спить наш Лис.
Крізь лаз під муром він проліз
У табір ворогів. І вмить
Побачив: військо Лева спить.
Так просто ніч ця не мине,
Ренар веселий жарт утне.
Ось він побачив Левів хвіст,
Подумав: «Тут потрібен хист!»
Замислився — і до сосни
Хвіст прив'язав. «Щасливі сні
В цю темну ніч побачиш ти!» —
Сказав Ренар — і всі хвости
Прип'яв гарненько до дерев.
Тут пролунав шалений рев.
Це Лев побачив уві сні,
Що хвіст його горить в огні.
Сіпнувся звір, зчинився крик,
Бо ні Осел, ні Вовк не звук,
Щоб їх окрасу, їх хвости
Та хтось би прип'ясти посмів
Чи до дерев, чи до кущів.
Пойняв їх справедливий гнів,
І вже завив наш Ізенґрін:
«Я знаю! Це Ренар! Це він!»
Закукурікав Шантеклер:

«Куди Ренар втече тепер?»
Ренар збагнув: тікати час.
Що духу дременувши, враз
Домчав туди, де був той лаз,
Та все дарма. Слимак Повіль
Його без будь-яких зусиль
Схопив за ногу. Перед тим
Малий Повіль, йдучи за ним,
Рубав хвости, звільняв усіх,
А Лис про нього, як на гріх,
Забув... І ось тепер стоїть
Ренар перед царем. Ця мить
Здається довгою, як вік.
Ренар — пропащий чоловік.
Його судитимуть за все,
І хтось мотузку вже несе.
І тут Ренар сказав таке:
«Життя у лісі нелегке.
Щоб звір від голоду не здох,
Він молить: «Хай допоможе бог!»
Допомагає нам творець.
Якби не він, — всім нам кінець.
Я справді часом хитрував, —
То бог мені так підказав.
А нині слухайте: мене,
Я знаю, кара не мине,
І я прийму її як слід,
За безліч лих, за безліч бід,
Які в житті накоїв я.
Спасеться хай душа моя,
Нехай в ній завжди буде мир,
А я вступаю в монастир.
Там, каючися, як чернець,
Чекатиму на свій кінець».
Лис так смиренно говорив,
Що навіть Лев слюзу пустив
І мовив: «Хай у добрий час
У монастир він йде від нас,
Щоб чесне, щире каяття
Йому полегшило життя».

Запитання та завдання

1. Що таке «мандрівний сюжет»? Чому і як він «мандрує»? Назви літературні твори, які чимось нагадують давньоіндійську казку «Фарбований Шакал».

2. Зі скількох оповідей складається повний (нескорочений) текст «Роману про Ренара»?

3. Яким чином Крук перехитрував бабусю і здобув собі сир?

4. Що допомогло Крукові врятуватися від Лиса?

5. Із кого складалося військо Лева?

6. Що дозволило Ренарові прокрастися в табір Лева і так жорстоко пожартувати з його воюками?

7. Хто з Левогого війська виявився наймудрішим і най обачнішим?

8. Які риси характеру Лиса Ренара допомогли йому врятуватися від смерті?

9. Розглянь малюнок на с. 24 і скажи, у якому віконечку французький Лис Ренар, а у якому — німецький Райнеке та український Лис Микита. Обґрунтуй свій вибір.

10. Навіщо люди розповідали казки про тварин?

11. Розглянь схему і знайди на ній помилку, обґрунтуй відповідь рядками з тексту.

Табір Лева

12. Уяви, що тобі необхідно оформити книгу казок про тварин. Спробуй намалювати обкладинку та ілюстрацію до книги.

13. Склади невеличку казку про твою улюблену тварину.

14. Пригадай із молодших класів, із яких частин складається кожна книга. Відповідь підкріпи, показуючи товаришам ці частини у підручнику.

Якоб ГРИММ

Вільгельм ГРИММ

Якоб (1785–1863) і Вільгельм (1786–1859) ГРІММ

У будь-якому куточку світу важко знайти людину, яка б нічого не чула про німецьких учених і письменників братів Грімм. Збірки їхніх казок є й у багатьох українських родин і бібліотеках. Але що ми знаємо про цих братів-німців? Що примусило вчених-філологів займатися збиранням таких «недорослих, дитячих» творів, як казки?

Народилися брати в провінційному німецькому містечку Ганау в родині юриста. У 1796 році батька не стало, а в матері на руках залишилося шестеро дітей, яких треба було не лише годувати, а й дати їм пристойну освіту. Але світ не без добрих людей. На допомогу родині Грімм прийшла їхня тітка, сестра матері, на гроші якої брати й навчалися.

А вчилися вони надзвичайно добре, тож закінчили ліцей майже вдвічі швидше, ніж їхні ровесники. Потім було навчання на юридичному факультеті університету, адже їхній батько був правником, і матері дуже хотілося, щоб сини пішли його шляхом... Проте Якоб і Вільгельм обрали для себе іншу долю.

На той час німецькі землі були розділені, пошматовані на окремі графства та князівства. Іноді для того, щоб приїхати на гостини до родичів чи знайомих, теж німців, потрібно було перетнути кілька кордонів, неначе під час подорожі в якісь надзвичайно далекі, чужі краї. Але спільні мова й усна народна творчість об'єднували жителів окремих німецьких земель у єдину націю. Можливо, саме через це німці й уціліли як народ у бурхливих виразах історії.

Отож, попри штучно створені кордони, німці відчували себе єдиним народом, що прагнув не лише об'єднатися, а й звільнитися від іноземного панування. Бо саме тоді, на початку ХІХ століття, німецькі землі були окуповані військами французів під проводом Наполеона. Звичайно, німці не могли протистояти одній із кращих на той час армій світу. Багато хто з них навіть служив у французів, як, наприклад, Якоб Грімм. Тож

посилена увага німецьких письменників до фольклору, який був для них символом національної ідеї, стала своєрідним виявом їхніх визвольних прагнень.

До цієї копіткої роботи долучилися і брати Грімм. Вони вирушили на пошуки народних скарбів, аби *«розбудити сплячі у віках твори, воскресити любу серцеві мудрість давнини, що дрімала у затінку»*. Для цього їм не потрібно було їхати за тридев'ять земель. Десь зовсім поруч: у сусіда-аптекаря чи в кабінеті поважного чиновника, у салоні шляхетної красуні або на кухні заможного господаря, на багатолюдному майдані біля церкви чи в бідній халупі самотньої вдови-селянки, — брати збирали дорогоцінні перли — народні казки та перекази, які були для них виявами народного духу. До цієї справи долучилися також друзі та знайомі братів Грімм. Отож у 1812 році Якоб і Вільгельм змогли випустити у світ свою першу збірку «Дитячі і родинні казки», до якої увійшло 100 творів, а за два роки вийшов другий том, що містив 70 казок. 1822 року книга побачила світ в остаточній редакції. Німці, а разом із ними весь світ, дізналися про історії хороброго кравчика і короля Дроздоборода, бременських музик і Гензеля та Гретель.

Збірки казок братів Грімм примусили «дорослого» читача подивитися на казку як на серйозну літературу, як на вияв історичної народної пам'яті, що пов'язує прадавні часи із сучасністю, поєднуючи їх в одне ціле. До речі, саме брати Грімм надруковували середньовічні німецькі оповідки про Райнеке-лиса, «родича» французького лиса Ренара.

Людині, необізнаній із літературою і фольклором, може здатися, що збирання німецьких народних казок братами Грімм було легкою працею і їм просто поталанило, бо ніхто не здогадався цього зробити до них. Але це не так. Якщо якусь казку розкаже лише одна людина, все зрозуміло. А що робити, якщо ту саму казку оповість декілька осіб і кожна по-своєму? Який з-поміж почутих варіантів обрати, якщо ту саму казку записали з вуст неосвіченої селянки і вишуканої пані, або якщо та сама казка у різних селах оповідається по-різному? То де насправді народна казка? Тож заслуга братів Грімм полягає не тільки в тому, що вони зібрали німецькі казки. Прагнучи зберегти своєрідність народної фантазії та мови, вони першими в історії літератури почали серйозно, по-науковому вивчати усну народну творчість.

Коли хочуть щось похвалити, кажуть: «Це як у казці». Часто також доводиться чути: «Це як казка братів Грімм». І це — найвища похвала невтомним збирачам і упорядникам казок німецького народу.

ПАНІ МЕТЕЛИЦЯ

ила на світі одна вдова, і мала вона дві доньки. Одна з них, пасербиця, була гарна й роботяща, а друга, рідна, гидка й лінива. Та вдова любила куди більше рідну доньку. Пасербиця мусила виконувати всю хатню роботу, була попелюшкою в домі. Бідна дівчина щодня сиділа на шляху біля криниці й пряла доти, поки їй нитка прорізала пальці до крові. Одного разу вона так порізала ниткою пальці, що кров'ю залило увесь починок. Вона схилилася над криницею, щоб вимити починок, а він вислизнув із рук і впав у криницю.

Гірко заплакала дівчина й побігла до мачухи та розказала про таке нещастя.

А мачуха почала її лаяти на всі заставки і нарешті сказала:

— Уміла вкинути починок, то зараз же лізь і дістань його.

Пішла бідна дівчина до криниці, не знаючи, що ж робити. І з великого жалю й страху стрибнула в криницю та й знепритомніла.

Коли ж опритомніла, то побачила, що лежить на чудовій луці. Ясно світило сонце, і тисячі розмаїтих квітів цвіли навколо неї.

Вона пішла цією лукою і набрела на піч, у якій було повно хліба. Хліб почав гукати до неї:

— Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!

Дівчина підійшла до печі й лопатою повитягала весь хліб. А потім пішла собі далі.

Ось приходить вона до яблуні, а на ній аж рясніє від яблук. Яблуня просить її:

— Ох, обтруси мене! Яблука мої давно вже достигли.

Дівчина струснула яблуню, і яблука градом посипались на землю. Вона трусила доти, поки жодного яблука не лишилося на яблуні. Тоді згорнула яблука на купу й пішла далі.

Нарешті дійшла до невеличкої хатини, з якої у віконце визирала стара баба. У неї стирчали такі великі зуби, що дівчинка хотіла тікати. Але стара гукнула їй услід:

— А чого ти боїшся, люба дитино? Залишайся в мене, і якщо добре впорашся з хатньою роботою, то й добре тобі буде. Найкраще дбай про постіль, стели якнайстаранніше та добре вибирай подушки, щоб пір'я летіло, — тоді на світі йтиме сніг, бо я ж пані Метелиця.

Як почула дівчина такі ласкаві слова, їй відлягло від серця. Вона залишилась у бабусі й негайно стала до роботи. Дівчина у всьому догоджала старій, збивала їй подушки так сильно, що аж пір'я летіло, наче сніжинки, і тому жилося їй у старій дуже добре.

Вона ніколи не чула від пані Метелиці лихого слова і щодня їла смажене й пряжене.

Пробула дівчина якийсь час у старої та й засумувала. А чого їй бракує, то спочатку й сама не знала. Нарешті здогадалась, що нудьгує за домівкою, і хоча в пані Метелиці було їй у тисячу разів краще, проте її тягло повернутися до рідної хати.

Нарешті вона сказала до старої:

— Узяла мене туга за рідним краєм, і хоч мені у вас дуже добре, проте довше я тут залишатися не можу, мені треба вернутися до своїх.

Пані Метелиця відповіла:

— Мені подобається, що тебе тягне додому. І за те, що ти вірно мені служила, я сама тебе виведу нагору.

Вона взяла її за руку і провела до великої брами. Брама відчинилась, і тільки-но дівчина ступила на поріг, линув золотий дощ, і все золото приставало до неї, аж доки вся вона вкрилася ним.

— Це тобі за те, що ти у всьому старанна була, — сказала стара і віддала їй також і починок, що впав у колодязь.

Тоді брама зачинилась, і дівчина опинилась вгорі, на землі, біля своєї хати.

А щойно вона увійшла в двір, півень злетів на цямрину і заспівав:

Кукурі́ку, кукурі́ку!
Наша дівчина іде,
на ній золота без ліку.

Увійшла дівчина до хати, а мачуха й сестра, побачивши на ній золото, зраділи, не знають, де й посадити.

Дівчина розповіла про все, що з нею трапилось, і коли мачуха почула, як пасербиця дослужилася до такого великого багатства, то аж загорілася бажанням добути таке щастя й своїй рідній, гидкій та ледачій доньці.

Отож пішла ледарка до криниці, сіла та й пряде, а щоб починок був у крові, вколола собі пальця, всунувши руку в густий терен. А потім кинула починок у колодязь і стрибнула туди сама.

Вона опинилась, як і сестра, на чудовій луці й пішла тією самою стежкою. Дійшовши до печі й почувши, як хліб кричить: «Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!» — вона відповіла: «Тільки мені й охоти бруднитися біля тебе!» — і пішла далі.

Незабаром дійшла вона до яблуні й, почувши, як та кричить: «Ох, обтруси мене, обтруси, мої яблука давно вже достигли!» —

вона відповіла: «От не мала роботи! Ще якесь яблуко на голову мені впаде!» — і пішла далі.

Прийшовши до хатини пані Метелиці, вона не злякалася й зубів, бо вже чула про них, і відразу найнялася до неї.

Першого дня вона дуже старалася, слухалась пані Метелицю, коли та їй загадувала роботу, бо в неї тільки й думки було, що про золото, яке стара їй подарує, але другого дня почала лінуватися, третього ще більше — навіть уставати вранці не захотіла. Вона й постелі пані Метелиці не постелила як слід, і подушок не позбивала, щоб аж пір'я летіло.

Це скоро набридло старій, і вона сказала дівчині, що її служба скінчилася. Ледащиця дуже зраділа, гадаючи, що тепер на неї лине золотий дощ.

А пані Метелиця привела її до брами, і щойно дівчина ступила на поріг, як на неї перекинувся великий казан смоли.

— Оце тобі твій заробіток, — сказала пані Метелиця і замкнула ворота.

І прийшла ледащиця додому, вся вкрита смолою, а півень, побачивши її, злетів на цямрину і загорлав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша ледащиця йде,
що брудна буде довіку!

І справді, смола так пристала до ледащиці, що не відмилася, скільки вона жила на світі.

Запитання та завдання

1. Як пасербиця потрапила до пані Метелиці?
2. Як винагородила пані Метелиця падчірку за службу?
3. Чому вдова відрядила до пані Метелиці рідну доньку? Чи отримала донька те, що бажала?
4. Що траплялося на дорозі дівчатам, коли вони прямували до пані Метелиці? Як поводитися дівчата?

5. За якими вчинками можна охарактеризувати мачуху, пасербицю, рідну доньку, інших персонажів казки «Пані Метелиця»?
6. Доведи, що головний конфлікт народної казки полягає в боротьбі добра зі злом.
7. На прикладі різних доль пасербиці та рідної вдовиної доньки доведи, що народ засуджує зло і заохочує добро.
8. Подумай, чому братів Грімм називають збирачами, а не авторами казок.

9. Склади план казки «Пані Метелиця». Обміняйся складеним планом із сусідом по парті. Виразно перекажи казку за планом товариша.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА РОЗДІЛОМ «УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ»

Художня література є одним із найважливіших видів мистецтва. Культурній людині читання книг приносить насолоду. Так само, як і прослуховування музики або споглядання картини живописця.

Водночас у літературних творах накопичені та збережені важливі відомості про життя, світогляд, а також духовні цінності як окремої людини, народу, так і всього людства.

Особливо яскраво життєві вподобання народу втілюються у його усній народній творчості — фольклорі, зокрема в таких його жанрах, як прислів'я, приказки, казки.

Народ завжди чітко розрізняв добро й зло, і саме тому головним конфліктом народних казок є боротьба добра й зла, а закінчуються ці казки майже неодмінно перемогою добра.

Фольклор зазвичай збирали відомі вчені та письменники. Видатними збирачами німецького фольклору були брати Грімм.

Фольклорні твори різних народів світу іноді напрочуд схожі між собою. Це свідчить про те, що в цих народів було, є і буде багато спільного, що існують певні загальнолюдські духовні цінності. Саме тому видатний український письменник і вчений Іван Франко зазначив: якщо фольклорні твори різних народів «є мудрістю, то, очевидно, мудрістю міжнародною».

Перевір себе

1. Що таке національна література? Назви дві-три національні літератури.

2. Для чого потрібна робота перекладача? Як ти розумієш вислів: «Знайти з кимось спільну мову»? Чи пов'язаний він із працею перекладачів?

3. Чи відомі тобі інші казки, які нагадують німецьку народну казку «Пані Метелиця»? Назви їх. У чому полягає помічена тобою схожість?

4. Розгадай кросворд «Скарбниця».

1. «Той, хто любить мудрість».

2. Той, хто передає текст, слово або усне висловлювання засобами іншої мови.

3. Стародавнє місто, де, за легендою, люди хотіли збудувати вежу, щоб дістатися Бога.

4. Вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова.

5. Збірка стародавніх текстів релігійного характеру, Святе Письмо.

6. Насип над стародавнім скіфським похованням.

7. Короткий повчальний вислів.

8. Країна, де жив стародавній філософ Езоп.

9. Спільність людей, об'єднаних одною мовою, територією, культурою; інакше — народ.

5. Розгадай головоломку. Визнач, де прислів'я, де приказка, а де афоризм. Обґрунтуй відповідь.

Розділ II

ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА

Олександр Пушкін

Шарль Перро

Ганс Крістіан
Андерсен

Самуїл Маршак

У мого моря дуб зеленій
Злата цень на дубе та
Днем и ночью кот ученый
Все ходит по цепи кругом.

Олександр ПУШКІН

1799–1837

«Сонцем російської поезії» назвали Олександра Пушкіна його сучасники. Дійсно, для російської літератури і слави Росії він зробив надзвичайно багато.

За сміливі вірші Пушкіна було вислано на південь Російської імперії, до складу якої входила тоді й Україна. Побував він у Катеринославі (нині Дніпропетровськ), звідки згодом довгими чумацькими шляхами поїхав аж до Криму. Кілька разів відвідував село Кам'янку (нині на Черкащині), де був маєток його друзів. Саме звідти Пушкін завітав до Києва — славетного міста, яке не могло не привабити поета. Щосічня величезний ярмарок на Контрактовій площі збирав практично весь південь Росії. До Києва їхали не лише торговці, а й творчий люд: ярмарковий день зазвичай завершувався театральним дійством чи концертом.

Та найперше Київ цікавив Пушкіна як «матір міст руських», як могутня столиця древньої Київської Русі. Невипадково деякі події поеми «Руслан і Людмила» відбуваються саме в палатах київського князя Володимира.

Відвідував поет і Києво-Печерську Лавру, якою пишається вся Україна. Плідними для російської літератури стали його прогулянки старовинною горою Щекавицею, де, за переказами, поховано славетного київського князя Олега, якого Пушкін так майстерно зобразив у «Пісні про віщого Олега».

Непрості життєві шляхи привели Пушкіна до Одеси, де він написав чимало геніальних рядків. Поетові подобалася Одеса, але він мусив виїхати до села Михайлівського. Там на нього чекала улюблена няня Арина Родіонівна. Важко було молодому відомому митцю жити далеко від столиці. Але саме в селі зміцнів його зв'язок з простим людином. Пушкін любив ярмарки та народні гуляння, оповідки й пісні. А довгими вечорами його захоплювали незліченні нянині казки. Зачарованість ними поет втілює у вступі до поеми «Руслан і Людмила» — «Край лукомор'я дуб зелений...», який додав до її другого видання.

Геніально втілював у віршах поет і власні казкові сюжети, від яких у захваті був наш земляк, приятель Пушкіна, Микола Гоголь. Із тих далеких часів нічого не змінилося: і нині важко знайти дитину, якій би не подобалися казки про Балду або царя Салтана, про Золоту Рибку або мертву царівну і сімох богатирів...

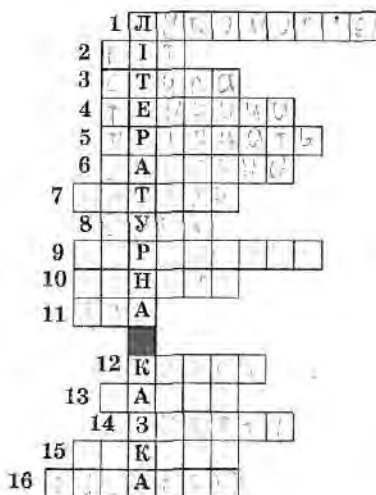

* * *

Край лукомор'я дуб зелений;
І золотий ланцюг на нім;
Щодня, щоночі кіт учений
На ланцюгу кружляє тім;
Іде праворуч — спів заводить,
Ліворуч — казку повіда.

Дива там: лісовик там бродить,
В гіллі русалка спить бліда;
На невідомих там доріжках
Сліди нечуваних страхіть;
Там хатка на курячих ніжках
Без вікон, без дверей стоїть;
В примарах там ліси й долини;
Там на світанні хвиля лине
На берег дикий пісковий,
І тридцять витязів чудових
Із хвиль виходять смарагдових,
Та ще й дозорець їх морський;
Там королевич мимоходом
Полонить грізного царя;
Там серед хмар перед народом
Через ліси, через моря
Чаклун несе богатиря;
В темниці там царівна тужить,
А бурий вовк їй вірно служить;
З Ягою ступа там бреде,
Вперед сама собою йде;
Там цар Кощей над злотом чахне;
Там руський дух... Там Руссю пахне!
І я там був, і мед я пив;
Край моря бачив дуб зелений;
Під ним сидів, і кіт учений
Своїх казок мене учив.
Одну згадав я: добрі люди,
Нехай для вас ця казка буде...

Розгадай кросворд «Літературна казка».

1. Казкова країна, яку вигадав Олександр Пушкін.
2. Учена казкова істота.
3. «Транспортний засіб» Баби Яги.
4. Приміщення, де тужить царівна.
5. Кількість вояків, які вийшли з морських хвиль.
6. Повелителька бурого вовка.
7. Вояк на чолі з морським дозорцем.
8. Країна, запахом якої просякнуті казки Пушкіна.

Читаємо мовою оригіналу

* * *

У лукомор'я дуб зелений;
Злата цепь на дубе том:
И днем и ночью кот учёный
Всё ходит по цепи кругом;
Идёт направо — песнь заводит,
Налево — сказку говорит.

Там чудеса: там леший бродит,
Русалка на ветвях сидит;
Там на неведомых дорожках
Следы невиданных зверей;
Избушка там на курьих ножках
Стоит без окон, без дверей;
Там лес и дол видений полны;
Там о заре прихлынут волны
На брег песчаный и пустой,
И тридцать витязей прекрасных
Чредой из вод выходят ясных,
И с ними дядька их морской;
Там королевич мимоходом
Пленяет грозного царя;
Там в облаках перед народом
Через леса, через моря
Колдун несёт богатыря;
В темнице там царевна тужит,
А бурый волк ей верно служит;
Там ступа с Бабою-Ягой
Идёт, бредёт сама собой;
Там царь Кащей над златом чахнет;
Там русский дух... там Русью пахнет!
И там я был, и мёд я пил;
У моря-видел дуб зелёный;
Под ним сидел, и кот учёный
Свои мне сказки говорил.
Одну я помню: сказку эту
Поведаю теперь я свету...

9. Той, хто полонив грізного царя.
10. Те, що втримує вченого кота біля дуба.
11. Та, що їде в ступі.
12. Цар, який чахне над златом.
13. Споруда без вікон і дверей, та ще й на курячих ніжках.
14. Метал, із якого зроблений ланцюг, що на дубі.
15. Той, хто через ліси і моря ніс богатыря.
16. Вліда казкова істота, що полюбає спати у гіллі.

ЩО ТАКЕ ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА

Доволі часто на запитання: «Хто є автором народної казки?» — можна почути відповідь: «Народ». Ця відповідь водночас є правильною і неправильною. Важко уявити ситуацію, коли десь на майдані збираються люди (народ) і вирішують створити казку. Якби так навіть і було, навряд чи щось би вийшло, адже казку, як і всі інші твори, спочатку мала придумати одна людина. Тільки це було так давно, що ім'я автора забулося, бо книжок у ті часи, коли народжувалися казки, або ще не було, або ставилися до казки як до забавлянки, яку не варто записувати. Отже, початково казку створювала пересічна людина. Потім слухачі розповідали її іншим, щось відкидаючи, а щось і додаючи. Так народжувалася народна казка, яка дійшла до наших днів.

Популярність народних казок була такою великою, що чимало людей захотіли спробувати створити власну казку. Так до нас прийшли Червона Шапочка і Кіт у чоботях, про яких розповів француз Шарль Перро; Карлик Ніс і Каліф-лелека, що їх придумав німецький письменник Вільгельм Гауф; а Русалонька данця Ганса Крістіана Андерсена стала символом столиці Данії.

Спочатку письменники створювали власні варіанти народних казок. Олександр Пушкін ще в дитинстві заслуховувався казками, які йому розповідала Арина Родіонівна. А потім поет розповів нам свої казки, з яких промовляють до нас Золота Рибка і жадібна стара, Царівна-Лебідь і тридцять три богатирі, Золотий Півник і Шемаханська цариця. Саме з казки-поєми «Руслан і Людмила» прийшли до нас чарівне Лукомор'є і вчений кіт зі своїми казками та піснями. Дехто з дослідників творчості Пушкіна вважає, що Лукомор'є розташоване на українському Причорномор'ї, де колись було багато гаїв зі столітніми, навіть тисячолітніми дубами. Один з таких дубів і зараз можна побачити у Запоріжжі.

Згодом письменники поступово відходили від народної казки, придумуючи власних казкових героїв. В Андерсена ними могли стати й звичайні іграшки — олов'яний солдатик, порцелянова статуетка балерини і навіть велика штопальна голка. А відомому шведську письменницю Сельму Лагерлеф міністерство освіти попросило написати такий твір, який би ознайомив дітей Швеції з різними природними зонами країни, з її рослинами і тваринами. Так виникла відома на весь світ казка «Дивовижні мандри Нільса з дикими гусьми». Казки почали писати навіть учені, нібито надзвичайно далекі від літератури. Так, англійський математик Чарлз Латуїдж Доджсон під іменем Льюїса Керролла видав відомі на весь світ книги, у яких ішлося про пригоди дівчинки Аліси в Країні Чудес та Задзеркаллі.

XX століття подарувало нам ціле сузір'я різноманітних літературних казок. Деякі письменники створювали їх спочатку для своїх дітей чи внуків. Англієць Алан Александер Мілн розповідав на ніч своєму синові про пригоди улюбленої іграшки — плюшевого ведмедика. Саме так народився Вінні Пух та його друзі. Видатна шведська письменниця Астрід Ліндгрен була звичайною бабусею, яка заколисувала онуків, оповідаючи про пригоди смішної дівчинки з великими черевиками на ногах, смішними кісками та неймовірною кількістю ластовиння на обличчі. А зараз кожній дитині відомі й Пеппі Довгапанчоха, і товстун з моторчиком та пропелером на спині — Карлсон, що живе на даху.

Люди створюють казки вже тисячі років. Пишуть вони їх і зараз (див. розділ «Дитяча література XX–XXI століть»). Знову і знову народжуються письменники, що розпочинають нові казкові оповіді, від яких читачі не можуть одірватися. Тож казка — це нескінченна історія, яка триватиме стільки, скільки людина віритиме в дива і перемогу Добра над Злом.

Запитання та завдання

1. До якої поеми написаний вступ «Край лукомор'я...»?
2. Які події в житті Пушкіна підштовхнули його написати цей вступ?
3. Чому росіянин Пушкін місцем дії поеми обрав Київ?

4. У яких відомих тобі казках діють герої уривка «Край лукомор'я...»?
5. Які казки називають народними, а які — літературними?
6. Назви свою улюблену казку. Чи має вона автора?

7. Кого з казкових персонажів зі вступу до поеми О. Пушкіна «Руслан і Людмила» «забув» намалювати художник (див. с. 44–47)?

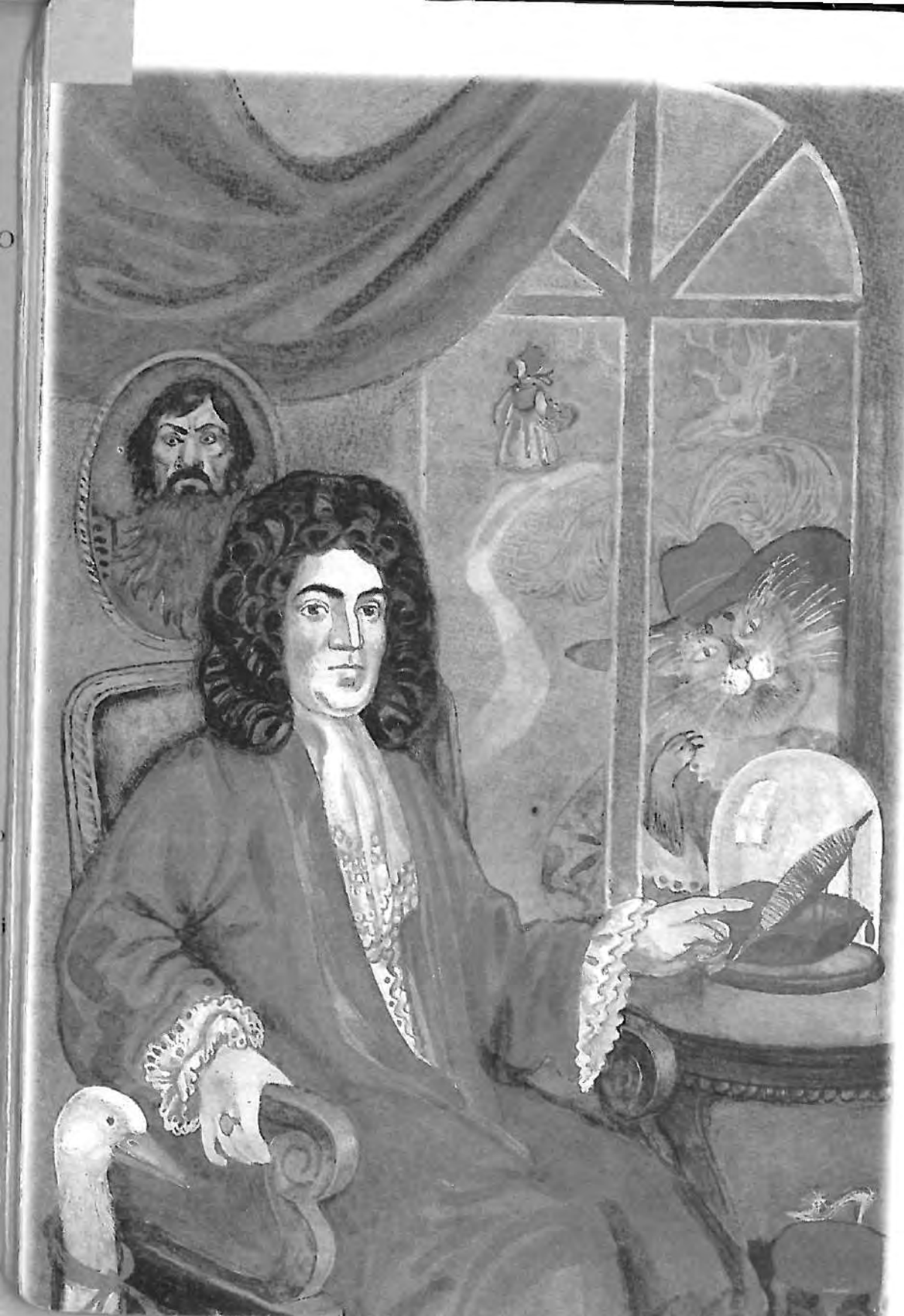
8. Уяви собі, що до вашого класу на свято казки завітали уславлені казкарі. Разом із ними прийшли казкові герої. Встанови, хто з ким прийшов.

Шарль Перро, Вільгельм Гауф, Ганс Крістіан Андерсен, Олександр Пушкін, Сельма Лагерлеф, Льюїс Керролл, Алан Александер Мілн, Астрід Ліндгрен.

Карлик Ніс, Нільс, Аліса, Кіт у чоботях, Каліф-лелека, Пеппі Довгапанчоха, Руслан і Людмила, Червона Шапочка, Русалонька, Вінні Пух, Карлсон.

9. Хто з казкарів у який літак сяде, щоб повернутися додому?

Шарль ПЕРРО

1628–1703 ✓

Чи може людина відмовитися від того, що обезсмертило її ім'я? «Звичайно, ні», — скажете ви. І помилитеся. Бо саме так зробив Шарль Перро, всесвітньо відомий казкар. А втім, він би дуже образився, якби його так назвали, бо казки в його житті були лише забавкою...

Жив Ш. Перро у ті часи, коли влада у Франції належала королю Луї XIV, якого називали «королем-сонцем». Король і його оточення надзвичайно любили різноманітні вишукані розваги. А що може бути вишуканішим за літературу, до того ж якщо нею захоплюються найшляхетніші дами королівства? Найбільше прекрасні дами любили читати казки, у яких добрі феї допомагали закоханим, перемагали злих чаклунів.

Серед численних гостей у королівських вітальнях бував і поважний чиновник, який добре розумівся на літературі. Він не лише писав пишномовні поеми про свого великого короля, а й вивчав історію літератури, мистецтва. Це був «безсмертний» Ш. Перро. Так, він ще за життя став «безсмертним», бо саме так у Франції й до цього часу називають членів Французької академії.

Народився Ш. Перро в родині юриста. Батьки прагнули дати синам найкращу освіту. І сини їм за це віддячили: один став уславленим письменником, а інший — знаменитим архітектором. Коли туристи приїждять у Париж милуватися Лувром, одним із найкращих музеїв світу, то віддають шану братові Шарля — Клодові. Саме він побудував фасад і луврську колонаду.

Коли у такої солідної людини, як Ш. Перро, виник задум створити свої казки, ми не знаємо. А ось навіть він це зробив — знаємо точно: *«Пустотливий виклад оповіді був обраний тільки для того, щоб вони (казки) впливали на розум читача з більшою приємністю, водночас і навчаючи, і розважаючи»*. Тож у 1697 р. вийшла збірка під назвою *«Казки матінки моєї Гуски, або ж Історії та оповідки минулих часів з повчальними висновками»*.

У невеличкій збірці було всього вісім казок, але їхніх героїв зараз знає весь світ. Це Спляча Красуня, Червона Шапочка, Кіт у чоботях, Попелюшка, Хлопчик-Мізинчик та інші. Тільки даремно ми будемо шукати ім'я Шарля Перро на обкладинці книги, бо його там... не було. Поважний літератор і науковець просто побоювся поставити під казками, створеними під впливом народних оповідок, своє ім'я, тому й видав їх від імені сина. Кожна з казок закінчувалася висновками, мораллю, певним уроком, який повинні були засвоїти її читачі і задля якого ця казка й писалася. Так, «Червона Шапочка» закінчувалася повчанням шляхетним дівчатам не довіряти облесливим словам кавалерів, адже вони дуже нагадують поради Вовка героїні казки. Урок «Попелюшки, або Соболевого черевичка» полягав у тому, що не треба бути манірною у поведженні з іншими людьми, необхідно бути щирою, як Попелюшка, тоді й щастя вас не омине.

Як соболевий черевичок Попелюшки «став» кришталевим — окрема історія. Добираючи особливо вишукане взуття для своєї героїні, Шарль Перро вирішив узяти її в найкоштовніше в середньовічній Європі хутро, яке привозили з далекого, майже казкового для французів Сибіру. Соболеве хутро за тих часів у Франції називалося стародавнім словом, що за вимовою збігалось з іншим, яким називали скло, а також скляний чи кришталевий посуд. А оскільки видавці та й перекладачі казок Шарля Перро з кришталем спілкувалися частіше, ніж з рідкісним і майже небаченим соболевим хутром, то й примусили Попелюшку танцювати в кришталевих черевичках.

Казки Ш. Перро відразу почали перекладатися іноземними мовами і мандрувати Європою, поки не потрапили до збірки братів Грімм. Але найцікавішим у цій історії було те, що, коли брати Грімм переповідали свої казки про Сплячу Красуню, Червону Шапочку чи Попелюшку, вони навіть не підозрювали, що ці оповідки мають конкретного автора. Ці історії вони вперше почули у дитинстві від своєї гувернантки-француженки і були впевнені, що це народні казки. Тож попри те, що між однойменними казками Ш. Перро і братів Грімм було багато спільного, вони все ж відрізнялися. Наприклад, Червону Шапочку в казці Ш. Перро так ніхто і не врятував, а Попелюшці в казці братів Грімм допомагала не добра чарівниця, а дерево, що виросло на могилі її матері (це традиційний мотив народної казки).

Але зрештою брати Грімм не так уже й помилилися. За століття існування казки Шарля Перро насправді стали народними. Мало не в кожній родині, де є маленькі діти, ввечері ми можемо почути історії, які вперше розповів безсмертний казкар із Франції... Дійсно безсмертний.

ПОПЕЛЮШКА, АБО СОБОЛЕВИЙ ЧЕРЕВИЧОК

дин багатий удівець одружився вдруге з удовою, такою чванливою та гордовитою, якої, відколи світ світом, ніхто й не бачив.

Вона мала двох дочок, теж чванливих і гордовитих. А в чоловіка була своя дочка, надзвичайно добра та ніжна — уся в матір, найкращу жінку в світі.

Не встигли відсвяткувати весілля, як мачуха вже показала свою лиху вдачу. Вона зненавиділа пасербицю за її красу, бо поряд з нею її власні дочки здавалися ще огиднішими.

Отож мачуха й загадувала дівчині робити найбруднішу роботу в домі: мити посуд, прати одержу, прибирати кімнати.

Спала дівчина аж під самим дахом, на горищі, на блаженському солом'яникові, тим часом як сестри її жили в розкішних pokojах з м'якими постелями та дзеркалами, що в них бачили себе з голови до ніг.

Бідна дівчина покійно терпіла всі кривди й не наважувалась жалітися батькові — той однаково вилаяв би її, бо в усьому корився своїй лихій дружині.

Упоравшись із роботою, дівчина йшла в куток і сідала просто на попіл, натрушений біля каміна. Тому всі в домі звали її Чорногузкою. А менша сестра, не така лиха, як старша, прозвала її Попелюшкою.

Та навіть у лахмітті й попелі Попелюшка була куди гарніша за своїх сестер, хоч ті й ходили в пишних шатах.

Якось син короля, молодий і гожий принц, улаштував бал і запросив на нього всіх знатних людей королівства. Нані дві панночки теж дістали запрошення, бо їх мали за поважних осіб у тій країні.

Почалися клопоти й турботи — треба ж було приготувати сукні й оздобити і вибрати зачіски, які їм були б найбільше до лиця.

А Попелюшці додалося роботи — прати й прасувати білизну для сестер, крохмалити їм комірці та манжети.

Сестри тільки про те й говорили, як би краще вбратися, і без упину крутилися перед дзеркалами, вибираючи й приміряючи свої сукні.

— Я, — сказала старша, — вберуся в сукню з червоного оксамиту й почеплю оздобити, які мені привезли з Англії.

— А я, — мовила менша, — вберуся в буденну сукню, та зате надіну накидку, гаптовану золотими квітами, і діамантове намисто — такого ні в кого немає!

Вони замовили наймодніші капелюшки, закупили найдорожчих парфумів і пудри.

Одягнувшись, покликали Попелюшку подивитися — адже вони знали, що в неї хороший смак.

Дівчина дала сестрам мудрі поради і навіть запропонувала зачесати їх. Ті залюбки погодились.

Коли вона їх зачісувала, сестри спитали:

— А ти, Попелюшко, хочеш поїхати на бал?

— Ой сестриці, не смійтеся з мене! Чи ж мені личить там бути?

— А й справді, усі сміялися б, якби побачили на балу Чорногузку!

Якось інша дівчина за такі слова, певно, зіпсувала б злим сестрам зачіски. Але Попелюшка була добра та незлостива і зачесала їх так гарно, що кращого годі було й бажати.

Сестри два дні майже нічого не їли, крутилися перед дзеркалами й увесь час роздивлялися, чи не схудли, бува, і чи не треба зашнурувати їх, — адже вони хотіли бути тонесенькими та стрункими.

Аж ось щаслива мить настала. Сестри з матір'ю сіли в карету й поїхали на бал.

Попелюшка довго стояла під брамою й сумно дивилася їм услід.

Коли ж карета зникла з очей, дівчина сіла на ганку й гірко заплакала.

Раптом з'явилася її хрещена мати — чарівниця. Побачивши, що дівчина вмивається сльозами, вона спитала:

— Що сталося?

— Я хотіла б... хотіла б... — сказала Попелюшка й заплакала так гірко, що не могла більше вимовити й слова.

— Ти хотіла б поїхати на бал, авжеж? — спитала чарівниця.

— Авжеж! — відповіла Попелюшка, схлипуючи. — Дуже, дуже хотіла б.

— Не плач, усе буде добре, — мовила чарівниця. — Якщо ти будеш слухняною дівчинкою, я зроблю так, що ти поїдеш туди.

Вона вийшла з Попелюшкою на подвір'я і наказала:

— Піди на город і принеси мені найкращий гарбуз!

Попелюшка побігла на город, знайшла найкращий гарбуз, зірвала його і принесла хрещеній матері, й гадки не маючи, як цей гарбуз допоможе їй поїхати на бал.

Чарівниця розрізала гарбуз, вибрала насіння, вдарила по ньому своєю чарівною паличкою — і в ту ж мить гарбуз перетворився на розкішну визолочену карету.

Потім вона заглянула в мишачу пастку й побачила в ній шість мишей.

Вона звеліла Попелюшці відчинити пастку. Миші одна за одною вибігали з неї, чарівниця доторкалася до кожної своєю чарівною паличкою, і кожна миша оберталася на чудового коня.

Отак з'явилося шестеро гарних коней, мишасто-сірих у яблуках.

Тепер черга була за кучером.

— Піді гляну на щурячу пастку, — сказала Попелюшка, — може, туди впіймався щур? От і був би нам кучер.

— Чудово, — мовила хрещена мати, — піді глянь.

Попелюшка принесла щурячу пастку — там сиділо три великі щури.

Чарівниця вибрала найбільшого, старого, з довгими сивими вусами й доторкнулась до нього своєю чарівною паличкою. Мить — і товстелезний кучер-вусань уже стояв перед ними.

Потім хрещена мати сказала Попелюшці:

— Піді-но в садок — там біля криниці ти знайдеш шість ящірок. Принеси їх мені.

Попелюшка принесла ящірок, і чарівниця обернула їх на шістьох лакеїв у строкатих лівреях; вони стрибнули на приступку позад карети, та так спритно, ніби за своє життя нічого іншого й не робили.

Тоді чарівниця сказала:

— Ну ось, Попелюшко, тепер ти маєш у чому їхати на бал. Ти рада?

— Авжеж! Тільки як же я поїду туди в цьому лахмітті? — зітхнула дівчина.

Чарівниця доторкнулася до Попелюшки своєю паличкою, і враз її дранка перетворилася на розкішну сукню, гаптовану золотом, сріблом і самоцвітами.

Ще дала чарівниця дівчині пару соболевих черевичків, таких гарненьких та ловких, що кращих не було ні в кого у світі.

Рада та весела, сіла Попелюшка в карету.

На прощання хрещена мати наказала їй над усе пам'ятати, що вона може бути на балу тільки до півночі, бо опівночі всі чари зникають: карета знову стане гарбузом, коні — мишами, лакеї — ящірками, кучер — щуром, а її розкішна сукня — блаґенькою дранкою.

Попелюшка пообіцяла, що так і зробить.

Вона поїхала до королівського палацу, не тямлячи себе від щастя.

Принц, якому доповіли, що приїхала якась незнайома принцеса, вийшов її зустрічати. Він подав їй руку і повів до зали, де зібралися гості.

У залі запала тиша. Гості припинили танцювати, музики — грати: так уразила їх краса незнайомої дівчини. Чути було тільки шепіт:

— О, яка вона гарна!

Король, хоч який був старий, теж не зводив з неї очей і пошепки сказав королеві, що давно вже не бачив такої вродливої й милої дівчини.

Усі дами придивлялися до сукні та зачіски незнайомки, щоб завтра й собі зробити такі самі, якщо тільки знайдеться такий крам і такі вмілі кравці та перукарі...

Принц посадовив Попелюшку на почесне місце, а потім запросив до танцю. Вона танцювала напрочуд граційно, і всі гості милувалися нею.

Після танців подали різні смачні наїдки та питва, але принц і не доторкнувся до них — він дивився тільки на красуню-гостю і думав тільки про неї.

А Попелюшка сіла біля своїх сестер, привітно розмовляла з ними й почастувала їх апельсинами та лимонами, якими пригостив її принц.

Вони дуже здивувалися з такої люб'язності, бо не впізнали Попелюшку і мали її за невідому принцесу.

Раптом Попелюшка почула, що годинник вибив без чверті дванадцяту. Вона ввічливо попрощалася з гостями і зникла так швидко, що ніхто не встиг її затримати.

Повернувшись додому, дівчина палко подякувала своїй хрещеній матері і сказала, що дуже хотіла б завтра знову поїхати на бал, бо принц запросив її.

Чарівниця погодилася.

Та не встигла Попелюшка докладно розповісти хрещеній матері про бал, як у двері постукали: це повернулися з королівського палацу мачуха й сестри.

— Ой, як же довго ви не поверталися! — сказала Попелюшка, відчинивши двері, позіхаючи й протираючи очі так, ніби щойно прокинулася. Хоч їй, ясна річ, зовсім не хотілося спати...

— Якби ти була на цьому чарівному балу, — відповіли сестри, — ти б там не занудилася! Туди приїздила незнайома принцеса, найвродливіша у світі. Вона була дуже люб'язна і навіть почастувала нас апельсинами та лимонами.

Не тямлячи себе з радості, Попелюшка спитала, як звуть ту принцесу. Але сестри відповіли, що ніхто цього не знає і що принц ладен віддати все на світі, аби тільки дізнатися, хто вона така.

— Невже й справді вона така гарна? — спитала Попелюшка всміхаючись. — Які ж ви щасливі, що бачили її. Якби хоч одним оком поглянути на неї!.. Сестрице Жавотт, — мовила вона до старшої сестри, — будь ласка, позичте мені вашу буденну жовту сукню, і я поїду на бал.

— Овва! — відповіла Жавотт. — Щоб я давала свої сукні якійсь Черногузці! Я ще не збожеволіла!

Попелюшка тільки того й чекала і ніскілочки не засмутилася, бо що б вона мала робити, якби сестра згодилася дати їй свою сукню?

На другий день сестри знову поїхали на бал, і Попелюшка теж, вбрана цього разу ще розкішніше.

Принц не відходив од неї ні на хвилину і раз у раз говорив їй ніжні слова.

Дівчині було так хороше, і вона так щиро веселилася, що геть забула про наказ хрещеної матері, їй здавалося — до півночі ще чекати й чекати, аж раптом годинник почав бити дванадцять.

Попелюшка схопилася з місця й побігла з легкістю лісової кізки.

Принц кинувся за нею, але марно.

На сходах Попелюшка загубила один зі своїх соболевих черевичків, і принц шанобливо підібрав його.

Він підбіг до брами і спитав у вартових, чи не бачили вони, куди поїхала юна принцеса. Але вартіві відповіли, що нікого не бачили, крім хіба що якоїсь убогої дівчини, більше схожої на селянку, аніж на принцесу.

Не почувши нічого втішного, принц сумно повернувся до палацу. Він думав тільки про те, як розшукати чарівну втікачку.

А Попелюшка прибігла додому зовсім задихана, без карети, без лакеїв, у своїй старій, подертій сукенці. Нічого не залишилося в неї від її розкішного вбрання — тільки один черевичок.

Коли сестри приїхали з балу, Попелюшка спитала, чи була там сьогодні прекрасна незнайомка.

Вони сказали, що була, але зникла, тільки-но почало бити північ, і зникла так швидко, що навіть загубила свій соболевий черевичок, та такий гарний, що кращого ніколи не було ні в кого у світі. А принц підібрав черевичок прекрасної незнайомки і лише на нього й дивився, бо, певно, дуже закохався в принцесу.

Вони сказали правду: принц і справді покохав красуню.

За кілька днів він звелів привселюдно, під звуки фанфар, оголосити, що одружиться з тією дівчиною, на яку прийдеться соболевий черевичок.

Принцові посланці поїхали по всій країні і міряли черевичок спершу принцесам, потім герцогиням, тоді всім дівчатам з вельможних родин, але все було марно.

Нарешті принесли черевичок і Попелюшчиним сестрам.

Та що вони не робили, як не старалися — не взули черевичка, бо він не налазив на їхні ноги.

Тоді Попелюшка, яка відразу впізнала свій черевичок, сказала, сміючись:

— А дайте-но й мені поміряти — може, на мене налізе?

Сестри зареготали й почали глузувати з неї. Але принців посланець пильно глянув на Попелюшку, побачив, яка вона гарна, і сказав:

— Так, хай і вона спробує — адже мені наказано міряти черевичок усім дівчатам.

Він посадив Попелюшку на ослінчик і поміряв черевичок на її маленьку ніжку.

І диво! — черевичок узувся так швидко та легко, ніби ніжка тільки того й чекала.

Сестри здивувалися, але коли Попелюшка вийняла з кишені другий такий черевичок і наділа його на другу ніжку, вони аж уклакли на місці.

Раптом з'явилася чарівниця, доторкнулася своєю паличкою до Попелюшчиного вбрання, і воно перетворилося на прегарну сукню, ще розкішнішу, ніж та, у якій дівчина була на балу.

Сестри впізнали в Попелюшці ту красуню, що приїздила в королівський палац.

Вони кинулися їй до ніг і благали вибачити за те, що зле з нею поводитись і кривдили її.

Попелюшка підвела сестер і сказала, що вибачає їм од щирого серця і просить наперед завжди її любити.

Потім Попелюшку повезли до палацу, і принц побачив, що вона ще краща, ніж раніше.

За кілька днів відгуляли весілля.

А Попелюшка, така ж добра, як і вродлива, узяла сестер у палац і незабаром оддала їх заміж за двох молодих вельмож.

Запитання та завдання

1. Як називалася перша збірка казок Шарля Перро? Які казки Ш. Перро ти пам'ятаєш? Кого з персонажів цих казок зображено на малюнку на с. 50?

2. За що Попелюшка отримала своє ім'я?

3. Вкажи на малюнку, чим пригостила Попелюшка своїх сестер на балу.

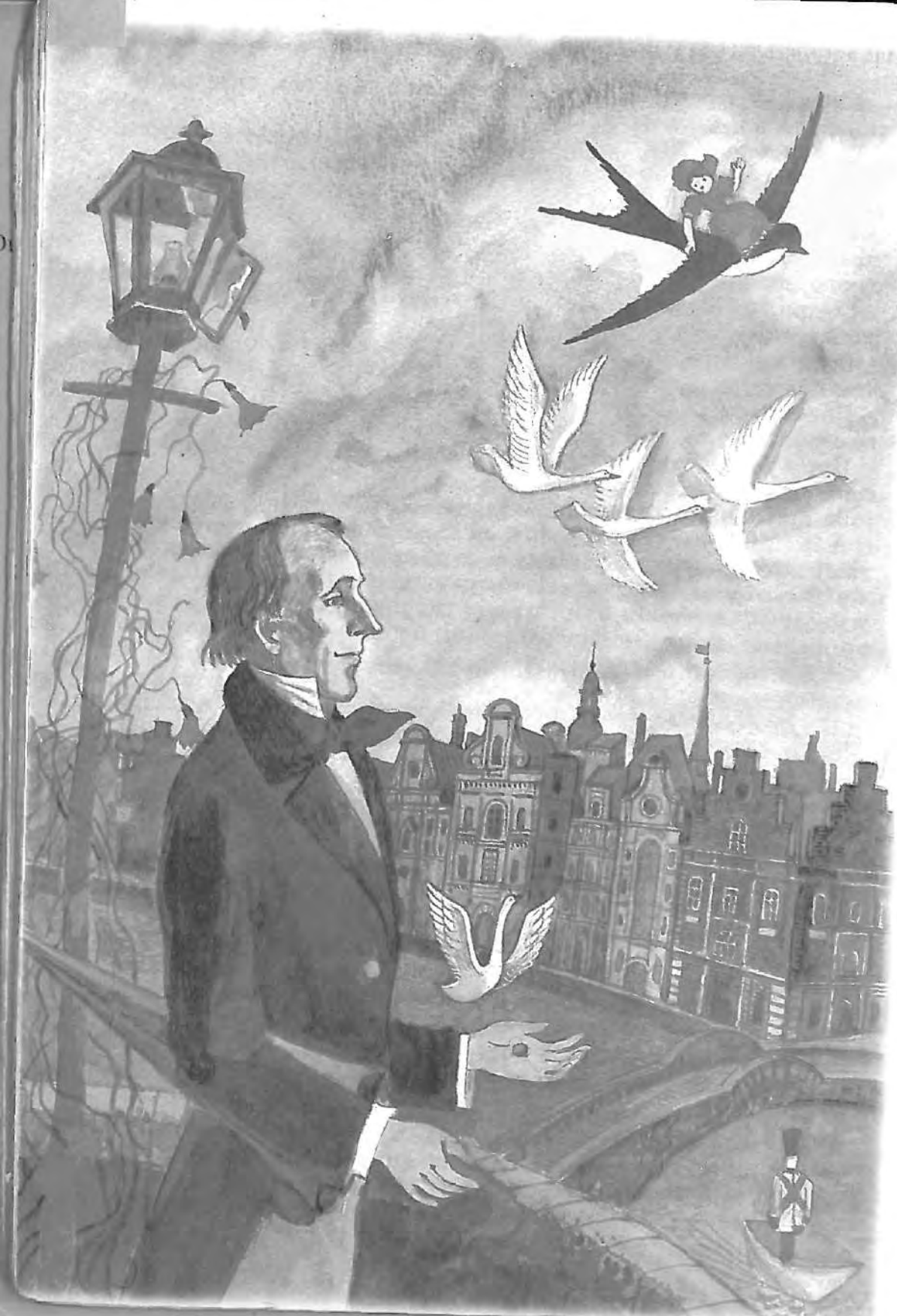
4. Яка риса характеру Попелюшки подобається оповідачеві найбільше?

5. Які людські риси схвалюються в казці Ш. Перро про Попелюшку?

6. Розкажи про Попелюшку за планом:

а) Попелюшка — героїня казки Ш. Перро; б) тяжка доля дівчини; в) працьовитість і доброта — головні риси характеру Попелюшки; г) одруження з принцом — винагорода за її вдачу; ґ) чи подобається мені Попелюшка?

Ганс Крістіан АНДЕРСЕН

1805–1875

Раз на два роки другого квітня, в день народження видатного казкаря, високоповажна Міжнародна Рада з книг для дітей і юнацтва проголошує чергового лауреата Золотої медалі Ганса Крістіана Андерсена — автора кращої дитячої книги. Цю нагороду називають Малою Нобелівською премією, а серед нагороджених, поряд із Джанні Родарі, який вигадав хлопчика Чиполіно, і Туве Янссон, що дала світові Муммітроля, є й український дитячий письменник Всеволод Нестайко. Авторитет цієї премії у світі надзвичайно високий. І ось що цікаво: коли постало питання, як же назвати нагороду за найкращу дитячу книгу, ні в кого не виникло жодних сумнівів. Ця відзнака може носити лише ім'я Андерсена. Адже він мав талант, за образним висловом його сучасника, навіть у стічній канаві бачити і знаходити перли...

Народився Ганс Крістіан 2 квітня 1805 р. в данському місті Оденсе, що на острові Фіонія, відкритому всім вітрам. Його батько, бідний чоботар, помер рано. Мати, щоб прогодувати себе і єдиного сина, наймалася на важку і брудну поденну роботу, але долі не скорилася. Вона знала, що її дитина колись стане знаменитою і на її честь в Оденсе запалять прекрасний феєрверк. Саме таку долю напроорокувала хлопчику одна з віщенок. І хоч хлопець не мав гарних іграшок і навіть не купував багато з тих ласощів, якими запам'ятовується дитинство, він сам і його матір вважали, що йому живеться краще, ніж якомусь графові, бо у нього було найголовніше — любов батьків. А вони справді любили свого трохи незграбного і відлюдькуватого сина, який часто поринав у світ своїх фантазій і жив у полоні власних мрій.

Хлоп'я звикло про все, що воно бачило, оповідати дивовижні історії. Його першим слухачем був старий напівсліпий і напівглухий кіт Карл. Але найбільше Ганс Крістіан любив розповідати своїм шкільним товаришам неймовірні історії, у яких він сам був головним героєм.

Дитинство скінчилося раптово — помер батько, і треба було думати про шматок хліба. Мати хотіла було віддати сина в науку до кравця, проте Ганс Крістіан умовив відпустити його до Копенгагена, за що обіцяв її прославити, адже скільки бідняків добилися у столиці визнання! Тож чотирнадцятирічний Ганс із невеличким клуночком у руках і мізерними коштами в кишені подався завойовувати світ. Йому довелося дуже важко: він хотів співати. — втратив голос, мріяв стати танцюристом — йому відмовили у визнанні, марив театром — із цього теж нічого не вийшло. Але юнак не впадав у відчай. Він відчував, що йому бракує освіти. Сісти за парту з дітьми, які на декілька років молодші за тебе, — для цього треба було мати мужність. Вона у Ганса була. Попри знущання, яких він зазнав у гімназії, юнак був вдячний учителям за науку. Коли Андерсен навчався в університеті, вийшло друком його перше оповідання.

Незабаром про Андерсена-письменника заговорила вся Данія: його палкі вірші декламувала патріотично налаштована молодь, а діти засинали під його колискові. Але справжньої слави письменник зажив, коли видав свою першу збілочку «Казки, розказані дітям», з якої до нас прийшли Принцеса на горошині, Дюймовочка, Русалонька, Стійкий олов'яний солдатик, Оле-Лукойе й Еліза, що навіть на вогнищі не припинила в'язати одяг з кропиви для своїх братів-лебедів.

Діти щедро віддячили за цей неоціненний дар: один бідний хлопчик від щирого серця подарував казкареві свою єдину іграшку — улюбленого олов'яного солдатика, а незнайома дівчинка, що впізнала його з балкона, довго бігла за Андерсеном, щоб вручити йому пишну троянду. До кінця життя як найкоштовніші речі зберігав письменник і цього солдатика, і засушені пелюстки троянди.

Настав час збуватися пророцтвам старої віщунки та обіцянкам, що їх дав Андерсен матері, покидаючи рідний дім. Тож коли через п'ятдесят років він повернувся до рідного містечка, його чекав не лише розкішний феєрверк, а й прижиттєвий пам'ятник. Земляки проголосили його почесним громадянином Оденсе, а у світі, здавалося, не було мови, на яку б не переклали його казки.

...8 серпня 1875 р. в Копенгагенському порту, біля якого на скелі зараз сидить андерсенівська Русалонька, символ Копенгагена і Данії, на всіх кораблях приспустили прапори. Країна була в жалобі, адже вона прощалася зі своїм Великим Казкарем. На похорон Андерсена прийшов, здавалося, весь Копенгаген: злидарі та міністри, студенти й іноземні послы, навіть сам король Данії віддав шану Королю Казки, чий трон до сьогодні залишається незайнятим...

СНІГОВА КОРОЛЕВА

Оповідання перше: *Дзеркало та скалки*

тже, почнемо!.. Коли ми дочитаємо цю книжку до кінця, то будемо знати більше, ніж тепер. А тим часом — жив собі один лихий троль. Він був злючий-презлючий, наче сам чорт! Але якось і він був у чудовому гуморі, бо зробив собі дзеркало, у якому все добре й прекрасне здавалося гидким, а все негідне й погане виглядало прекрасним.

Чарівні краєвиди скидалися в дзеркалі на варений шпинат, а найкращі люди — на потвор, або здавалося, що вони стоять догори ногами і в них нема животів. Обличчя так перекривлювалися, що їх не можна було впізнати, а хто мав ластовиння, — воно розпливалося на цілу шоку!.. Троль аж заходився з реготу, — він дуже пишався своєю нечуваною вигадкою.

Усі учні троля — а в нього була своя школа — скрізь розповідали про те дивовижне дзеркало.

Отож вони бігали з тим дзеркалом по всіх усюдах, доки не залишилося жодної країни, жодної людини, яка хоча б раз не спотворилася у ньому. І тоді тролеві учні захотіли полетіти на небо, щоб поглузувати з янголів і з самого Бога. Що вище вони злітали, то дзеркало все дужче кривилося від гримас: вони його ледве втримували... Раптом дзеркало так затремтіло, що вирвалося з їхніх рук, упало на землю і розбилося на тисячу мільйонів, більйонів і ще більше скалок! І саме ці скалки наробили більше лиха, ніж саме дзеркало...

Деякі з них, завбільшки як піщинка, літали скрізь по світі і якщо потрапляли комусь до ока, то там і залишалися. Людина з такою скалкою бачила або все навиворіт, або тільки все погане: адже кожна скалочка мала таку саму властивість, що й ціле дзеркало. А деяким людям крихітна скалочка потрапляла в серце — і то було найжахливіше: серце перетворювалося на маленьку крижинку.

Злий троль радів і реготав аж до кольок у животі.

А по світі літало ще багато таких скалок...

Слухайте, що ж було далі!

Оповідання друге: *Хлопчик і дівчинка*

У великому місті, де так багато людей та будинків, що не всім щастить відгородити собі куточок для невеличкого садка і багатьом доводиться розводити лише кімнатні квіти в горщиках,

мешкало двоє бідних дітей. Діти не були рідні, проте любили одне одного як брат і сестра.

Їхні батьки жили в мансардах двох сусідніх будинків. Там, де дахи будинків майже доторкалися ринвами один до одного, виглядали два маленькі віконечка. Ступивши з того чи з того віконечка на ринву, можна було опинитися біля сусідського вікна. У батьків були великі дерев'яні ящики, де росли зелень та кушки троянд. Троянди чудово розростались, і якогось дня батьки вирішили поставити ці ящики впоперек ринви. Здавалося, ніби між вікнами на дахах вирости дві грядки квітів. Горох спускався з ящиків додола, а троянди заглядали у вікна й перепліталися між собою. Це нагадувало тріумфальну арку з квітів та листя.

Хлопчик і дівчинка дуже любили бігати в гості одне до одного по даху й сидіти на маленьких стільчиках під трояндами. Там вони так гарно гралися!

Та взимку ці розваги припинялися. Діти нагрівали на печі мідні монетки і прикладали їх до замерзлих вікон. За мить посеред шибок з'являлися два чудові віконечка, такі круглі-круглі, і звідти визирали милі й лагідні очка. Це дивилися — кожне зі свого вікна — хлопчик і дівчинка. Хлопчика звали Кай, а дівчинку — Герда.

Влітку вони одним стрибком могли опинитися в гостях, а взимку треба було довго спускатися східцями донизу, а тоді ще довше підійматися догори.

Надворі падав сніг.

— То білі бджілки рояться! — казала їм бабуся.

— А в них також є своя Снігова Королева? — запитував хлопчик, бо він знав, що у справжніх бджіл є одна головна бджола.

— Звичайно, що є, — відказувала бабуся. — Сніжинки оточують її густим роєм, але вона більша за них усіх і ніколи не

липається на землі, а відлітає на чорну хмару. Часом опівночі Снігова Королева пролітає вулицями міста й заглядає у вікна, — від того вони вкриваються крижаними візерунками, наче квітами.

— А Снігова Королева може зайти сюди? — спитала якось дівчинка.

— Нехай спробує! — відказав хлопчик. — Я посаджу її на теплу піч, і вона розтане!

Бабуся погладила хлопчика по голові і почала розповідати щось інше.

Того вечора, перед сном, Кай виліз на стілець біля вікна й зазирнув крізь маленьке вічко надвір. За вікном літали сніжинки, і одна з них, найбільша, упала на краєчок ящика з квітами. Раптом вона почала рости, рости і на очах перетворилася на жінку, закутану в білий серпанок, зітканий із безлічі снігових зірочок. Була вона дивовижно гарна й ніжна — вся із сліпучо-іскристої криги, але однак — *жива*! Її очі блищали, як дві ясні зірки, проте не було в них ані лагідності, ані тепла. Вона кивнула хлопчикові і поманила його рукою...

Хлопчик злякався, зіскочив зі стільця, а повз вікно мовби промайнула велика птаха...!

Ще вчора за вікном тріщали морози, а тоді раптово настала відлига. Незабаром прийшла весна. Світило сонце, з землі викулькувала трава, ластівки мостили гнізда. Вікна розмерзлися, і діти знову сиділи у своєму маленькому садочку на даху.

Троянди цвіли пишно, як ніколи. Ох, яке прегарне було літо, як чудово було під запашними кущами троянд! Здавалося, так буде вічно...

Одного дня Кай і Герда сиділи й роздивлялися книжку з дивовижними звірами та пташками. Великий годинник на міській ратуші вибив ц'ять разів.

— Ой! — раптом зойкнув хлопчик. — Мене кольнуло в серце, і щось потрапило в око!

Дівчинка взяла його за голову; Кай почав кліпати, але в очі нічого не було.

— Мабуть, уже випало! — сказав він.

Але в тому то й річ, що нічого не випало. То були скалочки з химерного тролового дзеркала. Ви, звичайно ж, пам'ятаєте, що все гарне й прекрасне здавалося в ньому поганим та бридким, а все погане й лихе виглядало прекрасним. Бідний Кай! Скалочка потрапила просто в його серце, і тепер воно мусило перетворитися на крижинку!.. Біль минув, але скалки залишилися...

— Чого ти плачеш? — спитав Кай. — Яка ти тепер негарна! Мені зовсім не болять! Фе! — закричав він. — Цю троянду

поточили хробаки! А ось ця й геть крива! Які жакливі троянди, не кращі за оці ящики!..

Він буцнув ящик ногою й зірвав дві троянди.

— Каю, що ти робиш?! — закричала дівчинка, але він зумисне зірвав ще одну квітку й стрибнув у своє вікно.

Відтоді Кая наче підмінили. Коли Герда показувала йому книжки з малюнками, він відмахувався від них і казав, що ці книжки годяться лише для немовлят, коли розповідала щось бабуса, — він присікувався до кожного слова. Та хіба тільки це! Тепер він потішався з того, що начіпляв бабусині окуляри і передражнював її.

Незабаром він навчився передражнювати всіх сусідів. А все через скалки трелевого дзеркала, що потрапили йому в око і в серце. Кай дражнив навіть маленьку Герду, яка любила його всією душею. Усі Каєві розваги були тепер дивно-холодні, ба навіть злі.

Якось, коли знову випав сніг, Кай прийшов до Герди з великою луною і підставив під сніжинки рукав свого пальта.

— Поглянь крізь скло, Гердо, — сказав він.

Крізь збільшувальне скло сніжинки здавалися набагато більші, ніж насправді, і були схожі на пишні квіти або десятикутні зірки.

— Подивись, як майстерно зроблено! — захоплено мовив Кай. — Це ж цікавіше, аніж справжні квіти! А яка точність! Жодної кривої лінії! Ох, якби вони тільки не танули!

Одного дня Кай у великих рукавицях і з санчатами за спиною прийшов до Герди і гукнув їй у саме вухо:

— Мені дозволили їздити на великому майдані! — й одразу вибіг надвір.

Там, на майдані, найхоробріші хлопці прив'язували свої санчата до саней, запряжених кіньми, і проїжджали так досить далеко. Було дуже весело!

У розпалі цих веселоців на майдані з'явилися великі білі сани, у яких сидів хтось у білій шапці, закутаний у пишне біле хутро. Сани двічі повільно об'їхали довкола майдану, і Кай швиденько встиг прив'язати до них свої санчата. Великі сани мчали все швидше й швидше, а тоді звернули з майдану в провулок. Людина в білому повернулася до Кая і дружньо, як давньому знайомому, кивнула головою. Кай декілька разів хотів відв'язати санчата, але людина в білій шубі приязно кивала йому, і він їхав далі...

Ось вони вже виїхали за міську браму. Сніг раптом повалив величезними пластівцями, і зробилося так темно, що хлопчик навіть не бачив своєї простягнутої руки. Він силкувався скинути мотузок, яким зачепився за великі сани, але його санчата мовби приросли до них і вихором летіли далі й далі.

Кай голосно закричав, але ніхто його не почув. Сніг не вщухав, і сани, поринаючи в замети, мчали як навіжені. Кай увесь тремтів і хотів був проказати молитву «Отче наш», але в голові у нього лишилася тільки таблиця множення.

Снігові пластівці все росли й росли, аж урешті зробилися величезними білими курми. Раптом курки розлетілися навсібіч, великі сани зупинилися і людина в білому підвелася. Її шуба й шапка були зі снігу. Це була жінка — висока, струнка, сліпучо-біла. Це була... Снігова Королева!

— Ну й добре ми попоїздили! — сказала вона. — Але ти геть змерз. Заліжай-но в мою шубу!

І вона перенесла хлопчика в свої сани й загорнула його у свою шубу. Кай мовби опустився у сніговий замет.

— Ти й досі мерзнеш? — спитала Снігова Королева й поцілувала Кая в чоло.

О, її цілунок був зимніший за лід! Він пройняв Кая наскрізь — до самого серця, яке й так було вже наполовину крижане. На мить йому здалося, що він ось-ось помре. Та тільки на одну мить, бо незабаром йому полегшало і він зовсім перестав мерзнути.

— Мої санчата! Не забудь моїх санчат! — було перше, про що він подумав і крикнув.

Санчата міцно прив'язали до спини однієї з білих курок, що полетіла за великими саньми. Тоді Снігова Королева ще раз поцілувала Кая, і з тієї миті він забув і Герду, й бабусю, і геть усіх!..

— Ну, більше я тебе не цілуватиму, — сказала вона, — щоб, бува, не зацілувати насмерть.

Кай глянув на неї. Снігова Королева була така прекрасна! Розумнішого, вродливішого обличчя він не міг собі й уявити!..

Вона вже не видавалася йому такою крижаною, як тоді, коли з'явилася за вікном. Тепер кожна її рисочка була для нього взірцем досконалості. Він перестав її боятися і розповів, що знає усі чотири дії арифметики, навіть з дробами, знає, скільки в кожній країні квадратних миль і скільки мешканців, а вона, слухаючи все те, тільки усміхалася...

Раптом Снігова Королева підхопила його і злетіла на чорну хмару. Буря завивала й стогнала, мовби співаючи старовинних пісень. Вони летіли над лісами, над озерами, над морем, над землею. Під ними дули холодні вітри, вили вовки, мерехтів сніг; над ними літали й крякали чорні круки, а високо вгорі блищав місяць, великий та ясний. Від того дня Кай дивився на нього усю довгу-довгу зимову ніч, а вдень спав біля ніг Снігової Королеви.

Оповідання третє: *Садок бабусі, що знала чари*

А що ж робила в цей час маленька Герда? Вона, звісно ж, по всіх усядах розшукувала Кая, але його ніде не було. Гірко плакала Герда. О, як нестерпно довго тяглися зимові дні!.. Та ось настала весна з теплими сонячними промінцями.

— Кай помер і більше не вернеться! — промовила Герда.

— Не віримо! — відповіли сонячні промінці.

— Він помер і більше не вернеться! — повторила вона ластівкам.

— Не віримо! — відповіли вони.

Тоді й сама Герда перестала цьому вірити.

— Я взую свої нові червоні черевички, — сказала вона якось уранці, — ті, яких Кай ще не бачив, і піду до річки спитати про нього.

Було ще дуже рано. Вона тихенько, щоб не збудити, поцілувала бабусю, взула червоні черевички й побігла за місто, просто до річки.

— Це правда, що ти забрала мого маленького названого братика? Я подарую тобі мої нові червоні черевички, якщо ти мені його віддаси.

І дівчинці здалося, що хвилі якось дивно кивають їй. Тоді вона скинула червоні черевички — найдорожчу свою річ — і кинула їх у ріку. Та черевички впали недалеко від берега, і хвилі відразу ж винесли їх на берег. Ріка не хотіла брати у дівчинки її найдорожчу річ, бо не могла повернути їй Кая. Герда ж подумала, що кинула черевички не досить далеко. Вона дісталася до човна, який гойдався в прибережних очеретах, стала на краєчок корми і знову кинула черевички у воду. Неприв'язаний човен захитався й поволі поплив. Дівчинка хотіла вистрибнути на землю, та доки перебиралася з корми на ніс, човен був уже далеко і швидко плив за течією...

Герда неабияк злякалася, почала плакати й кричати, але ніхто, окрім горобців, що голосно цвірінькали довкола човна, її не чув. Течія зносила човен усе далі й далі. Герда була в самих панчішках, а її червоні черевички пливли за човном, та наздогнати його не могли.

Береги обабіч річки були дуже гарні. Цвіли чудові квіти, стиха шуміли старезні дерева, на схилах паслися вівці та корови, але ніде не було видно жодної людини.

«Може, річка несе мене до маленького Кая?» — подумала Герда і враз повеселішала, підвелася і довго милувалася прегарними зеленими берегами.

Аж ось вона припливла до великого вишневого саду, в якому стояв маленький будиночок під солом'яною стріхою з чудернацькими червоними й блакитними віконцями. З хатини, спираючись на костур, вийшла стара-престара бабуса у великому солом'яному капелюсі, на якому були намальовані чудові квіти.

— Ох, бідолашне мале дівчатко! — сказала стара. — Як це ти потрапила на таку велику й швидку ріку і запливла так далеко?

Із цими словами бабуса зайшла у воду, зачепила костуром човна, притягла його до берега і висадила Герду. Герда вельми зраділа, що нарешті опинилася на землі, хоча й трішки побоювалася незнайомої бабусі.

— Ну, ходімо, розкажеш мені, хто ти така і як сюди дісталася! — промовила бабуса.

Отож Герда про все їй розповіла, а бабуса похитувала головою і тільки повторювала: «Гм, гм!»

Врешті Герда таки зважилася запитати:

— А ви, бабусю, ви... не бачили Кая?

— Ні, дитино, він ще не проходив тут, але, напевне, йтиме, — відповіла старенька. — Так що не сумуй, а краще скуштуй моїх вишень та подивись на квіти в саду: вони кращі, ніж намальовані, і кожна квітка вміє розповідати казки.

Бабуса взяла Герду за руку, завела її в будиночок і замкнула двері на ключ. На столі стояв кошик зі стиглими вишнями, і Герда могла їсти їх досхочу. Доки дівчинка їла, бабуса золотим гребінцем розчісувала їй волосся, що кучерявилось і огортало золотим саявом її личко — привітне, миле, кругленьке і рожеве, як троянда.

— Давно вже я хотіла мати таку милу маленьку дівчинку! — сказала бабуса. — От побачиш, як добре ми заживемо з тобою.

І що довше розчісувала вона Герду, то дівчинка більше забувала про Кая. Стара вміла чаклувати. Але вона не була лихою чаклункою і чаклувала лише трішки, задля розваги. Одне те тепер їй дуже хотілося лишити Герду в себе.

Вона пішла в садок, торкнулася костуром усіх троянд, і вони, розквітлі й пишні, вмить сховалися глибоко-глибоко в землю, мовби їх і не було.

Бабуся боялася, щоб Герда не побачила її троянд, бо тоді вона згадає про свої, а тоді й про Кая — і втече. Зробивши свою справу, бабуся повела Герду до квітника. Які звідти линули пахощі, яка там була краса! Герда радісно бігала поміж квітів, аж доки сонце не сховалося за високими вишнями. Тоді бабуся поклала її в гарненьке ліжечко з червоними шовковими перинами, набитими блакитними фіалками. Дівчинка заснула, і їй снилися такі сні, які бачить королівна у переддень свого весілля.

Назавтра Герда знову гралася на сонечку серед квітів. Так минуло багато днів. Герда знала кожну квіточку, і хоч їх було безліч, їй, проте, здавалося, мовби якоїсь квітки тут не вистачає. Але якої?

Одного ранку вона сиділа й розглядала солом'яний капелюх бабусі, на якому були намальовані квіти. Найкращою серед них була троянда, — бабуся забула її стерти. От що таке стареча пам'ять!

— Гей, та тут нема троянд! — вражено скрикнула Герда й кинулася їх шукати.

Але даремно! Жодної троянди серед цього моря квітів не було!.. Тоді вона сіла на землю й заплакала, її теплі сльози впали якраз на те місце, де ріс колись один із трояндових кущів. І щойно сльози змочили землю — звідти вигулькнув свіжий і квітучий кущ. Герда обняла його й почала обцілювати кожну троянду. На якусь мить вона вражено завмерла — і враз згадала про ті чудові троянди, під якими вона так любила сидіти з Каєм.

— Кай! О Боже!.. Як я забарилася! — вигукнула дівчинка. — Мені ж треба шукати Кая! Ви не знаєте, де він? — спитала вона у троянд. — Чи, може, ви вірите, що він помер і більше не вернеться?!

— Він не помер! — промовили троянди. — Адже ми були під землею, куди йдуть усі померлі, але Кая поміж них нема.

Тоді Герда кинулася в кінець садка. Хвіртка була зачинена на старий іржавий засув, проте дівчинка так уперто його смикала, що він урешті піддався і хвіртка відчинилася. Недовго думаючи, Герда — так, як була, босоніж, — вибігла на шлях.

Разів зо три вона озирнулася назад, але ніхто за нею не гнав. Нарешті дівчинка втомилася, сіла на великому камені і роззирнулася: літо вже минуло. Надворі стояла пізня осінь, але в чарівному садку бабусі, де завжди сяяло сонце і цвіли квіти, цього не було помітно.

— Ой, як же я забарилася! Надворі вже осінь! Ні, спочивати не можна! — промовила маленька Герда і знову рушила в дорогу.

Ох, як же натомилися її маленькі ніжки! Як холодно й вогко було навколо! Туман великими краплинами сідав на пожовкле вербові листя і, наче дощ, стікав на землю. Листя опадало й опадало. Самий лише терен стояв рясно вкритий ягодами, але які ж вони були терпкі! І яким сірим та сумним здавався увесь світ!..

Оповідання четверте: *Королевич і королівна*

Герді знову довелося сісти перепочити. На снігу, навпроти неї, стрибав великий чорний крук. Він довго й пильно приглядався до дівчинки, киваючи їй головою, і врешті озвався:

— Крра-крра! Привіт!

Він не вмів добре розмовляти людською мовою, але, видно, дівчинка йому дуже сподобалася, тож він запитав:

— Куди це ти брредеш по світі сама-самісінька?

Слова *сама-самісінька* Герда зрозуміла дуже добре. Вона розповіла крукові про все своє життя і спитала, чи не бачив він Кая. Крук замислено похитав головою і промовив:

— Можливо! Можливо!

— Та невже? Справді? — вигукнула дівчинка і кинулася його обіймати.

— Спокійніше, спокійніше! — сказав крук. — Я гадаю, це був твій Кай. Але теперр він напевне забув тебе, бо має собі корролівну. Тут, у цій країні, є корролівна, така ррозумна, що й сказати несила. Вона пррочитала геть усі газети і вже встигла забути все, що пррочитала, — отака ррозумна! Нещодавно вона сиділа на своєму трроні, а це, до рречі, не так уже й прриємно, і тут-таки виррішила вийти заміж. Але вона хотіла мати чоловіка, який би вмів підтрримувати ррозмову, а не такого, що вміє тільки пишатися, бо це дуже нудно. І тоді баррабанники скликали всіх прридворрних дам і оголосили бажання корролівни. Всі були дуже задоволені.

— Ти можеш повіррити кожному моему слову, — додав крук, — моя нарречена цілком вільно гуляє по всьому палаці і все мені ррозповіла. (Його нарреченою, звичайно ж, була ворона.) Наступного дня усі газети вийшли з моррем серрдечок і з вензелями корролівни. Там було оголошено, що будь-який врродливий хлопець може з'явитися до палацу й поговоррити з корролівною. Того, хто поводитиметься вільно й невимушено та буде найкрасномовніший, корролівна візьме собі за чоловіка.

— Так, так, — повторив крук, — можеш мені повіррити. Наррод юррбою рринув до корролівського палацу.

— Ну, а Кай, маленький Кай? — спитала Герда. — Коли ж він прийшов? Він був у тому натовпі?

— Чекай, чекай! Тепер ми саме дійшли до нього. Це було на третій день. Саме тоді й з'явився хлопець — ні в карреті, ні верхи, а просто прийшов пішки! Його очі блищали, як твої. Волосся у нього було довге, але зодягнутий він був абияк.

— Це Кай! — зраділа Герда. — Я знайшла його! — і вона заплескала в долоні.

— Я добре знаю від моєї нареченої, — сказав крук, — що коли він зайшов до палацу й побачив на дверях гвардію в сріблі, а на сходах — лакеїв у золоті, то нітрішки не збентежився, кивнув їм головою і сказав: «Нудно, мабуть, стояти на сходах, я краще піду до покоїв!» Зали були заляті світлом, а таємні ррадники й генерали ходили босоніж і проносили золоті таррелі, — хіба можна уявити щось урочистіше?! А його чоботи дуже ррипіли, та це його не обходило.

— Це напевне був Кай! — скрикнула Герда. — Я знаю, він носив нові чоботи. Я сама чула, як вони рипіли, коли він прихордив до бабусі. А Кай одружився з королівною?

— Коли б я не був крук, я й сам би охоче одружився з нею, хоч я й заручений. Той хлопець промовляв з нею так гарно, як я, коли щебечу по-крукьки, себто по-крручому. Він трримувався дуже прозкуто й дуже мило і сказав, що прийшов не свататися, а лишень послухати її мудрої промови. От корролівна йому й сподобалась, і він їй також.

— Так, це справді був Кай! — сказала Герда. — Адже він такий розумний — знає всі чотири дії арифметики і навіть дробі. Ох, ве́ди ж мене хутчіш до палацу!

— Це легко сказати! — відповів крук. — Але як це зрробити? Стрривай, я попрошу свою наречену. Вона щось прридумає. Почекай мене тут, — сказав крук, кивнув головою і полетів.

Він повернувся пізно ввечері.

— Крра! Крра! Крра! — закаркав він. — Моя наречена посилає тобі тисячу прривітів і цю маленьку паляничку, — вона взяла її на кухні. Там їх багато, а ти, напевне, голодна. До палацу ти не потррапиш, ти ж боса. Але ти не плач. Моя наречена знає, як прройти до спальні з чорного ходу і знає, де дістати ключа...

Коли всі вогні в палаці погасли, крук повів дівчинку довгими алеями, через сад, і врешті вони опинилися перед маленькими ледь прочиненими дверцятами. О, як билосся Гердине серце зі страху й нетерпіння!.. Вони переступили поріг і побачили там ручну ворону, що озиралася на всі боки.

Герда присіла і вклонилася їй, як колись навчила її бабуса.

— Мій наречений розповів мені про вас стільки гарного, маленька панночко! — промовила ручна ворона. — І *«повість*

вашого життя» теж дуже зворушлива. Чи не можете ви взяти лампу, а я піду попереду? Не бійтеся, тут нікого нема.

— А мені здається, що хтось за нами йде! — прошепотіла Герда, і тієї ж миті повз неї стиха прошуміли якісь тіні — коні з розпущеними гривами й тонкими ногами, мисливці, дами і кавалери, що мчали верхи.

— Це сні! — промовила ворона. — Вони з'явилися, щоб перенести думки королевича й королівни на полювання. Тим краще для нас, адже сонних роздивлятися зручніше...

Тут вони увійшли до першої зали, оббитої рожевим атласом та витканої квітами. За плечима дівчинки знов промайнули сні, але так швидко, що вона й не встигла роздивитися вершників.

Зали були такі розкішні, що можна було осліпнути. Нарешті вони опинилися в опочивальні. Її склепіння нагадувало верхівку величезної пальми з коштовним кришталевим листям. Із самої середини стелі спускалася товста золота стеблина, на якій висіли два ліжечка, що мали форму лілеї. Одне було біле, і в ньому спала королівна, друге — червоне, і в ньому Герда сподівалася побачити Кая. Дівчинка злегка відгорнула одну з червоних пелюсток і побачила темно-русяву потилицю...

О, це був Кай!.. Вона голосно вигукнула його ім'я й піднесла лампу до самого його обличчя. Почувся шум — то відлетіли сні. Хлопець прокинувся і повернув голову...

О!.. Це був не маленький Кай!.. Королевич був схожий на нього лише з потилиці, хоч також був юний і гарний. Із пелюсток білої лілеї визирнула королівна.

— Що сталося? — спитала вона здивовано.

Маленька Герда заплакала й розповіла всю свою історію, а також усе, що зробили для неї крук із вороною.

— Ох, маленька бідолашко! — співчутливо мовили королевич з королівною і також трішки зажурилися.

Королевич підвівся зі свого ліжечка й запропонував його Герді. Більше поки що він нічого не міг зробити.

Герда лягла в дивовижну постіль, склала ручки й подумала: «Боже, які добрі люди і птахи!..» Тоді заплющила очі й солодко заснула. Сни знову прилинули в опочивальню. Але тепер вони скидалися на божих янголів і везли на маленьких санчатах Кая, який усміхався і кивав Герді головою. Та, на жаль, то був лише сон, і коли дівчинка прокинулася, усе зникло.

Наступного дня її одягли з голови до ніг в оксамити й шовки. Королевич із королівною вмовляли Герду ще хоч трішки погостювати в їхньому палаці, але вона подякувала їм і сказала:

— Я мушу їхати на пошуки маленького Кая. Якщо ваша ласка, дайте мені санчата з конячкою та пару чобіток.

Їй дали й чобітки, і муфту, й чудову сукню, а коли вона з усіма попрощалася, до воріт під'їхала новенька карета зі щирого золота. Герб королівни й королевича блищав на ній, як зірка. Фурмани, лакеї й фореятори — їй дали також і фореяторів — усі були в маленьких золотих коронах.

Королевич із королівною самі посадили її до карети, наповненої смачними наїдками, й побажали щасливої дороги.

— Прощава-а-ай! Прощава-а-ай! — кричали вони, посилаючи дівчинці повітряні цілунки, і розчулена Герда аж заплакала.

Лісовий крук, що саме одружився з ручною вороною, проводжав Герду перші три милі і сидів у кареті поруч із дівчинкою, — він не міг їхати, сидячи спиною до коней. Його дружина стояла на воротах і махала крильми. Після перших трьох миль крук і Герда попрощалися. Це було сумне прощання.

Оповідання п'яте: *Маленька розбійниця*

Вони довго їхали темним лісом, і їхня карета світила, як ліхтар. Вона засліпила очі придорожним розбійникам, і вони цього не стерпіли.

— Золото! Золото! — закричали розбійники й кинулися на карету. Вони зупинили коней, викинули маленьких лакеїв і фурмана й витягли з карети Герду.

— Яка пухкенька! Яка пишненька! Горішками відгодована! — зраділа, потираючи руки, стара розбійниця з довгою колючою бородою й волохатими бровами.

— Ой-йо-йой! — раптом закричала розбійниця, бо саме тієї миті її вкусила за вухо власна донька, що сиділа в неї за спиною і була така свавільна й дика, що страх!

— Ох ти мерзенне дівчисько! — закричала мати і не встигла вбити Герду.

— Не руште її! Вона буде гратися зі мною, — сказала маленька розбійниця. — Вона віддасть мені свою муфту, свою гарну сукню і спатиме зі мною в моєму ліжку.

І дівчинка знову так укусила матір за вухо, що та аж підстрибнула й закрутилася, мов дзиґа.

Маленька розбійниця була така ж на зріст, як і Герда, але дужча й ширша в плечах і смаглява. Очі в неї були чорні і якісь сумні.

Вона обняла Герду й сказала:

— Вони не приштрикнуть тебе, аж доки я на тебе не розсерджуся. Ти, напевно, королівна?

— Ні, — відказала Герда й розповіла про все, що їй довелося пережити, і як вона любить Кая.

Маленька розбійниця дуже поважно глянула на Герду і, злегка кивнувши головою, промовила:

— Вони не приштрикнуть тебе, навіть коли я розсерджуся на тебе, — швидше я сама тебе порішу! — І вона витерла дівчинці сльози, а тоді сховала обидві руки в її м'якеньку й теплу муфточку.

Карета в'їхала на подвір'я розбійницького замку й зупинилася. Замок згори донизу був обплетений великими тріщинами, з яких час від часу вилітало гайвороння. Назустріч вибігли бульдоги — такі величезні, що кожен із них міг проковтнути людину. Бульдоги високо підстрибували, але не гавкали. Це їм заборонялося.

Посеред просторої зали з облущеними й закуреними стінами та кам'яною підлогою палав вогонь.

— Цю ніч ти будеш спати зі мною, біля моїх любих звірят! — сказала маленька розбійниця.

Дівчаток нагодували, напоїли, і вони пішли у свій куток, де лежала солома, вкрита килимами. Над ними, на жердинах, сиділа добра сотня голубів. Усі вони, здавалося, спали, та коли підійшли дівчатка, голуби заворушилися.

— Вони всі мої, — сказала маленька розбійниця і схопила одного з голубів. Вона так ним трусонула, що голуб аж забив крильми. — Поцілуй його! — крикнула вона, тицьнувши голу-ба просто Герді в обличчя.

— А ось мій любий дідуганчик: бе-е-е! — загорлала вона й потягла за роги прив'язаного до стіни північного оленя в блискучій мідній вуздечці. — Його теж треба прив'язувати. Щовечора я лоскочу його шию гострим ножем — він дуже цього боїться.

Маленька розбійниця витягла з розколини в стіні довгого ножа і провела ним по оленячій шиї. Бідолашний олень почав брикатися, а дівчинка зареготала й потягла Герду до постелі.

— Хіба ти спиш із ножем? — з острахом запитала її Герда.

— Аякже! — відповіла маленька розбійниця. — Хтозна, кому що стрельне в голову серед ночі... А тепер ще раз розкажи мені про маленького Кая і про те, як ти мандрувала по світі.

І Герда розповіла все спочатку...

Два лісові голуби вуркотили у своїй кліточці; решта голубів уже спали. Маленька розбійниця обійняла однією рукою Герду, — в другій у неї був ніж, — і вмить заснула. Герда заснути не могла: вона не знала, чи її вб'ють, чи залишать живою.

Раптом лісові голуби сказали:

— Курр! Курр! Ми бачили маленького Кая. Біла курка несла на спині його санчата, а він сидів у санях Снігової Королеви. Вони летіли над лісом, коли ми ще лежали в гнізді. Снігова Королева дихнула холодом на наших братиків та сестричок, і всі вони вмерли. Залишилися тільки ми... Курр! Курр!

— Що ви кажете? — скрикнула Герда. — Куди поїхала Снігова Королева? Ви знаєте про це?

— Вона поїхала, мабуть, до Лапландії, — відповіли голуби, — бо там завжди зима. Спитай-но у північного оленя, що стоїть на прив'язі.

— Так, там завжди сніг і крига, там так чудово! — промовив північний олень. — Там можна стрибати по просторах крижаних полях, там стоїть літній палац Снігової Королеви, а її улюблений палац височіє біля Північного полюсу, на острові, що зветься Шпіцберген.

Уранці Герда розповіла маленькій розбійниці все, що почула від лісових голубів. Маленька розбійниця споважніла, кивнула головою і сказала:

— Що ж, нехай так. Нехай... А ти знаєш, де Лапландія? — спитала вона північного оленя.

— Хто ж це може знати краще за мене? — відповів олень, і його очі заблищали. — Там я народився, виріс і вільно вистрибував по снігових просторах.

— Знаєш, — сказала вона, — я ще довго могла б утішатися тобою, бо ти дуже смішний, особливо коли тебе лоскочуть ножем. Але гаразд: я відв'яжу тебе й випущу на волю. Шпар у свою Лапландію, але за це ти мусиш віднести цю дівчинку до палацу Снігової Королеви, — там її названий братик. Ти, звичайно, чув її розповідь. Вона говорила досить голосно, а ти ж завжди підслуховуєш.

Північний олень не тямився з радості. Маленька розбійниця посадила на нього Герду, про всяк випадок міцно її прив'язала і навіть підсунула їй м'яку подушечку, щоб було зручніше сидіти.

— Е, вже нехай... — зітхнула вона, — візьми й свої хутрянні чобітки, бо буде зимно. А муфту я лишаю собі — надто вона гарна. А щоб ти не мерзла — ось материні рукавиці, вони будуть тобі аж по лікті... Ну ось, тепер у тебе рука, як у моєї матері...

Герда на радощах плакала.

— Пхе! Терпіти не можу, коли скиглять! — сказала маленька розбійниця. — Тепер ти повинна радіти. Ось візьми ще дві хлібини й шинку, щоб не тигнути з голоду.

Хлібини й шинку вона прив'язала до оленя, а тоді відчинила двері, перерізала своїм гострим ножом мотузку, якою був прив'язаний олень, і сказала:

— Вимітайся, доки я не передумала! Та дивись мені, бережи це дівча!

Герда простягла маленькій розбійниці обидві руки у величезних рукавицях і попрощалася з нею.

Північний олень зірвався, як вихор. Вони щодуху мчали через ліси, через болота, через скелясті гори й чагарі.

Вони встигли з'їсти і хліб, і шинку, і врешті досягли Лапландії.

Оповідання шосте: *Лапландка й фінка*

Олень зупинився коло вбогої хатинки, у якій мешкала стара лапландка. Він розповів їй усю історію Герди, але перед тим розказав свою, — вона здавалася йому набагато важливішою. А Герда так задубіла, що не могла й говорити.

— Ох ви ж бідолахи! — скрушно мовила стара лапландка. — Вам ще далеченько мандрувати. Чекайте, я напишу кілька слів на в'яленій рибині-трісці, паперу в мене нема, а ви віднесете її фінці, яка живе в тих місцях і краще за мене знає, що треба робити.

Коли Герда зігрілася й попоїла, вони знову рушили в дорогу.

Так добіг олень з Гердою аж до Фінляндії і постукав у димар оселі, де жила фінка, — дверей тут зовсім не було. Усередині оселі було дуже гаряче. Низенька господиня швидко розстебнула Гердину сукню, скинула їй рукавиці й чобітки і, поклавши оленеві на голову крижину, почала читати те, що було написано на в'яленій трісці. Після цього вона взяла з полиці великий сувій паперу з дивним писанням і почала пильно щось звідти вичитувати.

За якийсь час, міняючи на голові оленя лід, фінка прошепотіла:

— Маленький Кай справді у Снігової Королеви, проте він вельми задоволений, навіть щасливий, і гадає, ніби це найкраще місце в світі. А все через те, що в нього в серці і в очі засіли скалки трілового дзеркала, їх треба вийняти, інакше він ніколи не стане самим собою і Снігова Королева заволодіє ним назавжди.

— А ти не можеш допомогти Герді, щоб вона стала сильнішою? — запитав олень.

— Я не можу дати їй більше сили, аніж вона має тепер. Хіба ти не бачиш, яка велика її сила? Хіба не бачиш, як підкоряються їй і люди, і тварини? Не нам позичати їй сили, адже вона босоніж обійшла півсвіту! Сила — в її чистому дитячому серці. І якщо вже вона не зможе дістатися до замку Снігової Королеви і вийняти з Кая зачаровані скалки, то більше ніхто в світі не зможе цього зробити... За дві милі звідси починається сад Снігової Королеви. Віднеси дівчинку до великого купця з червоними ягодами і прожогом вертайся назад — не барися й хвилини.

Кажучи це, фінка посадила Герду на спину оленя, і він помчав.

— Ой, я забула теплі чобітки! Ой, я забула рукавиці! — закричала маленька Герда, але олень не смів зупинитися, доки не добіг до купця з червоними ягодами.

Там він зсадив Герду, поцілував її просто в губи, і враз по його щоках побігли великі блискучі сльози.

Відна Герда залишилася сама — на лютomu морозі, без чобітків і рукавиць. Вона побігла щодуху вперед. Назустріч їй ринув крижаний струмінь снігових пластівців. Герда згадала великі гарні сніжинки під збільшувальним склом, але ці були набагато більші, страшніші і мчали просто на Герду! Що ближче вони долітали, то більшали й більшали! Це були передові лави війська Снігової Королеви. Одні з них нагадували страхіливо-колючих їжаків, інші — гладких ведмежат із настовбурченою шерстю, але всі вони були блискучо-білі *живі* снігові клубки.

Герда почала шепотіти «Отче наш». Було так холодно, що кожен її віддих одразу ж перетворювався на густий туман. Туман усе густішав, і ось із нього почали вирізнятися маленькі світлі янголики. Доторкаючись до землі, вони перетворювалися на великих грізних ангелів. На голові в них були шоломи, а в руках — списи та щити. Коли Герда скінчила молитву, довкола неї стояло ціле військо!

Ангели розпорошили снігових страховиськ на тисячі маленьких сніжинок! Шлях до палацу Снігової Королеви був вільний.

Але тепер саме час подивитися, що ж робив Кай?..

А він і не думав про Герду, і навіть не мав гадки, що вона стоїть за стіною замку...

Оповідання сьоме: *Замок Снігової Королеви і що сталося згодом*

Стіни замку Снігової Королеви намели хуртовини, вікна й двері пробили буйні вітри. Тут було сто, а чи й більше зал, і кожну з них освітлювало північне сяйво. Усі зали були дуже великі, дуже пустельні, дуже холодні, дуже блискучі й крижані. Тут ніколи не бувало розваг.

Посередині найбільшої снігової зали стояло замерзле озеро. Крига тріснула на ньому на тисячу шматків, і всі вони були такі рівні й доладні, що в це важко було повірити. Посеред озера сиділа Снігова Королева. Вона називала це озеро дзеркалом розуму і вважала його найдовершенішим з-поміж усіх дзеркал.

Маленький Кай, сам того не помічаючи, з холоду аж посинів. Королевіні поцілунки зробили його нечутливим до морозу, а його серце перетворилося на крижинку. Кай мудрував над плескатими гостробокими крижинами, складаючи з них різні фігури й слова. Проте він ніяк не міг скласти слово, якого йому особливо хотілося — «ВІЧНІСТЬ». Адже Снігова Королева сказала: «Коли ти складеш це слово, то станеш сам собі господар, і я подарую тобі увесь світ і новенькі ковзани». Та це слово ніяк йому не давалося.

Одного дня Снігова Королева полетіла до теплих країв, а Кай залишився сам-один у неосяжній пустельній залі. Він дивився

на крижини і все мудрував, мудрував, аж у нього заболіла голова. Кай наче завмер і був такий блідий, мовби геть перетворився на крижинку.

І саме в цей час у величезну браму палацу входила Герда. У брамі її зустріли буйні вітри, які — о диво! — раптом затихли і лягли на землю, мовби схотіли спати.

Дівчинка увійшла до величезної крижаної зали і враз побачила Кая. Герда впізнала його! Вона кинулася йому на шию й закричала: — Каю! Мій любий Каю! Нарешті я тебе знайшла!..

Та Кай сидів тихий, непорушний і холодний.

Тоді Герда заплакала, і її гарячі сльози впали йому на груди. Вони пронизали його до самого серця і розтопили крижану скалку чарівного дзеркала.

Кай поглянув на Герду, і вона заспівала йому про троянди.

Кай раптом зарідав. Він ридав так довго й сильно, що скалка дзеркала витекла йому з ока разом зі сльозами. Тоді він упізнав Герду й радісно вигукнув:

— Гердо! Де ж ти так довго була? І де був я сам?..

Кай роззирнувся довкола.

— Як тут зимно! — сказав він і міцно пригорнувся до Герди.

На радощах дівчинка сміялася і плакала водночас. Радість була така велика, що навіть крижинки затанцювали, а коли втомились, то самі склалися в те слово, яке наказала скласти Снігова Королева.

Герда поцілувала Кая в обидві щоки — і вони знову зарум'янилися, поцілувала в очі — і вони заблищали, як її власні. Кай знову став самим собою — бадьорий і веселий. Тепер він геть не боявся повернення Снігової Королеви — його відпускна, написана блискучими крижаними літерами, лежала поруч.

Кай із Гердою вийшли з пустельного крижаного палацу. Вони йшли, тримаючись за руки, й розмовляли про бабусю, про свої троянди, і на їхньому шляху вщухали буйні вітри й виглядало сонце. Коли ж вони дійшли до куща з червоними ягодами, там на них уже чекав північний олень. Кай і Герда вирушили спочатку до фінки, щоб відігрітися в її теплій хатині й довідатися про шлях додому. Тоді поїхали до лапландки. Вона спорядила їм сани, і разом із оленем провела їх до самого лапландського кордону, де вже пробивалася перша зелень. Тут вони всі й попрощалися...

Зацвірінькали перші пташки, дерева вкрилися зеленими бруньками. З лісу, їм назустріч, виїхала дівчина на баскому коні. Герда впізнала коня, бо він колись віз її золоту карету. Дівчина була в яскравій червоній шапочці і з пістолетами за поясом. Це, звичайно ж, була маленька розбійниця. Їй набридло жити вдома, тож вона подалася в мандри.

Дівчина впізнала Герду, а Герда — її. Як же вони зраділи!

— Ич, пройдисвіт! — кивнула на Кая маленька розбійниця. — Не знаю, чи ти вартий того, щоб за тобою бігали аж на край світу!

Але Герда погладила її по щоці й спитала про королевича й королівну.

— Вони поїхали в чужі землі, — сказала мала розбійниця.

— А крук? — запитала Герда.

— Лісовий крук помер. Його гави тепер удова й ходить із чорною шерстинкою на нозі, нарікаючи на долю. Але краще розкажи, як ти відшукала оце ледащо?

Тоді Герда з Каєм розповіли їй усе як було.

— Сніп-снап-снур-бальсець — ось і казочці кінець! — загіготіла мала розбійниця, потиснула їм руки і пообіцяла провідати їх, якщо коли-небудь завітає в їхні краї.

Вона підострожила коня й помчала у широкий світ.

А Кай із Гердою продовжували свій шлях, тримаючись за руки, і там, де вони проходили, розквітали квіти й зеленіла трава.

Та ось одного ранку вони почули до болю знайомі дзвони і впізнали високі вежі рідного міста. Незабаром вони вже входили в низенькі двері своїх маленьких мансардок і саме тут здивовано зауважили, як вони обое за цей час підросли.

АНТИТЕЗА В «СНІГОВІЙ КОРОЛЕВІ»

*Саме з дійсності й виростає
найдивніша казка!*

Г. К. Андерсен

«Снігова Королева» разом із казками «Соловей», «Гидке каченя», «Штопальна голка» увійшла до збірки «Нові казки». Саме в цей час популярність андерсенівських казок була неймовірною, а сам письменник намагався зрозуміти таємничі закони створення казки: *«Я прагнув проникнути в суть казки, спрямувати якнайбільше уваги на найбагатше джерело моєї творчості, яким доводилося користуватися, — природу»*.

Ще з дитинства Андерсена хвилював образ казкової льодової діви, повелительки снігів, хуртовин і завірюх. Коли він був ма-

лим, йому здавалося, що саме ця холодна і недосяжна красуня забрала в нього батька.

Наприкінці 1844 р. Андерсен почав писати історію Снігової Королеви. Її героями стали діти, які спромоглися знайти в собі сили, теплоту щирого і палкого людського серця, щоб здолати чари могутньої чаклунки, що уособлювала холод і зло.

Можливо, у жодній казці так яскраво не протиставляються сили добра і зла, як у «Сніговій Королеві». Усе добре і прекрасне, що є у цьому світі, постає спотвореним і гидким у чарівному дзеркалі тролів. Кай, якому скалка дзеркала потрапила в око, перетворивши його живе й палке серце на холодний шматочок льоду, почав зневажати все, що раніше йому подобалося: кущ троянд, книжки, які вони читали разом із Гердою, стареньку бабусю, сусідів та й, власне, саму Герду. Якщо раніше він хотів захистити всіх від Снігової Королеви, то після поцілунку Крижана Пані видалася йому найрозумнішою і найвродливішою в усьому світі. У бій за серце Кая відважно кинулася маленька дівчинка Герда, що знайшла в собі сили протистояти могутності Снігової Королеви.

Таке протиставлення цілком різних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, характерів називається **антитезою**.

Запитання та завдання

1. Назви твори Г. К. Андерсена, герої яких зображені на малюнку, що на с. 60.

2. Як Кай потрапив до Снігової Королеви?

3. Чому Герда вирушила на пошуки Кая?

4. Навіщо бабуся, що вміла чаклувати, хотіла залишити Герду в себе? Як довго Герда перебувала в бабусі?

5. Чому королевич, королівна та маленька розбійниця вирішили допомогти Герді?

6. Чому фінка відмовилася допомагати Герді? Що, на її думку, робило Герду сильною?

7. Що запропонувала Снігова Королева Каю? Чому Каєві не вдалося самому скласти слово «ВІЧНІСТЬ»?

8. Чому казка про Кая та Герду розпочинається з історії про дзеркало тролів?

9. Як змінився характер Кая після того, як йому до ока потрапила скалка від дзеркала тролів?

10. Що таке антитеза? За казкою «Снігова Королева» наведи приклади антитези.

11. Підготуй переказ казки «Снігова Королева» від імені одного з її персонажів.

Самуїл МАРШАК

1887–1964

*Жив собі роззява —
Ліві двері справа.*

*Зранку він хутенько встав,
Піджака вдягати став:
Шусть руками в рукави —
З'ясувалось, то штани.*

*Отакий роззява —
Ліві двері справа...*

Хто з вас не сміявся з веселої історії невдахи-роззяви, яку розповів російський письменник і перекладач Самуїл Якович Маршак?! Йому довелося жити в надзвичайно бурхливий і складний час, пережити кілька революцій і дві світові війни.

Народився Самуїл Якович у Воронежі у єврейській родині винахідника-самоука, який працював техніком на хімічному заводі. З раннього дитинства хлопчик почав складати вірші і записувати їх в окремий зошит, наче в справжні поетичні збірки. Маленькому письменникові поталанило на дорослих, які були поруч. І батьки, і вчитель провінційної гімназії невеличкого містечка Острогозька, де навчався Маршак, і відомий на той час у Росії літературний критик Володимир Стасов, і видатний співак Федір Шаляпін, і славетний російський письменник Максим Горький доклали чималих зусиль, щоб талант хлопчини не зів'яв, а розквітнув у всій своїй красі.

Майже все життя Маршака було пов'язане з дітьми. Коли він перебував у Англії, його привабила лісова школа, яку називали «школою простого життя», подібна до наших літніх таборів, де діти живуть у наметах і самі про себе дбають. Під час Першої світової війни Маршак опікувався дітьми біженців. Коли ж

у Росії почалася громадянська війна, організовував дитячі будинки для безпритульних. Це були справжні дитячі містечка зі школою, бібліотекою і різноманітними гуртками.

Нині важко уявити велике місто без театру юного глядача. Та мало хто знає, що одним із ініціаторів запровадження таких театрів був Самуїл Якович, адже до двадцятих років минулого століття театрів для дітей і підлітків не існувало. А не було дитячих театрів — не було й потреби у п'есах для них. Отож Маршаківі довелося взятися за перо. Так з'явилася добре відома п'еса-казка «Кицьчин дім».

А «Дванадцять місяців» Самуїл Якович написав у той грізний час, коли було зовсім не до казок: вирувала Друга світова війна. Проте письменник був переконаний, що саме в цей час *«діти особливо потребують веселих святкових видовищ»*, бо ніколи не можна забувати, що добро завжди перемагає зло.

Сьогодні чимало малюків знають розповідь про нерозумне мишеня, що обрало собі за няньку кицьку, чи історію поважної дами, яка здала в багаж маленьке цуценя, а отримала замість нього великого собаку. А вперше ці історії розповів Самуїл Якович Маршак. І багато поколінь виросли, слухаючи його вірші та казки, сповнені любові до дітей. А діти теж віддають письменникові свою любов'ю.

ДВАНADЦЯТЬ МІСЯЦІВ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Баба.

Дочка.

Пасербиця.

Королева — дівчинка чотирнадцяти-п'ятнадцяти років, ровесниця пасербиці.

Гофмейстерина — висока худя немолода дівчина.

Учитель королеви — професор арифметики й краснопису.

Канцлер, царедворці, пажі, дами, гості.

Начальник королівської варти, вартові.

Офіцер королівської варти.

Королівський прокурор.

Посол Західної держави.

Посол Східної держави.

Головний садівник.

Садівники.

Солдат, Старий солдат, Молодий солдат.

Білка.

Дванадцять місяців.

Дія перша

КАРТИНА ПЕРША

Зимовий ліс. Затишна галявинка. Ніким не займаний сніг лежить хвилястими заметами, вкриває дерева пухнастими шапками. Дуже тихо. Пасербиця в лісі зустрічається з солдатом і веде мову про чудеса, які трапляються в лісі.

Солдат. День нині такий — старому рокові кінець, новому — початок. А я ще від діда свого чував, ніби його дід йому розповідав, що в такий день усяке на світі буває — зумій тільки підстерегти та підглядіти. Та ось, так чи не так, а казав мій дід, що саме в переддень Нового року привелось його дідові з усіма дванадцятьма місяцями зустрітися. Увесь рік старий одразу побачив — і зиму, і літо, і весну, і осінь. На все життя за-

пам'ятав, синові розповів і онукам розповісти наказав. Так воно до мене й дійшло.

Пасербиця. Як же ж це можна, щоб зима з літом і весна з осінню зійшлися? Разом їм бути ніяк не можна.

Солдат. Ну, що знаю, те й кажу, а чого не знаю — про те мовчу. А ти чого сюди в такий мороз забрела? Я людина підневільна, мене начальство відрядило, а тебе хто?

Пасербиця. І я не своєю волею прийшла.

Солдат. Та як же тебе мати відпустила?

Пасербиця. Мати не відпустила б, а от мачуха наказала хмизу набрати, дров нарубати.

Солдат. Он як. Значить, ти сирітка? Отож-то й амуніція в тебе другого строку. Мабуть, наскрізь тебе продуває. Ану-бо, я тобі допоможу, а тоді вже за своє діло візьмусь.

Пасербиця й солдат разом збирають хмиз і складають його на санчата.

Пасербиця. А яке ж у вас діло?

Солдат. Ялинку мені треба зрубати найкращу в лісі — щоб і вищої за неї не було, і стрункішої не було, і зеленішої не було.

Пасербиця. Це для кого ж така ялинка?

Солдат. Як то для кого? Для самої королеви. Завтра в нас гостей повен палац буде. Отож і треба нам усіх здивувати. Як померли її батьки — король з королевою, — так і зосталась вона повною господинею і собі, й людям.

Пасербиця. Значить, і королева у нас сирітка? Шкода її!

Солдат. Авжеж шкода! Нема кому повчити її, довести до пуття, до розуму. Ну, твоє діло зроблено. Хмизу на тиждень вистачить. А тепер пора й мені за своє діло братись, ялиночку шукати, а то дістанеться мені від нашої сирітки. Вона в нас жартів не любить.

Пасербиця. От і мачуха в мене така... І сестриця в неї вдалася... Хоч що зробиш — нічим їм не догодиш, хоч як повернешся — все не в той бік...

Солдат. Почекай, не вік тобі терпіти. Молода ти ще, доживеш і до хорошого життя. Що вже наша солдатська служба довга, а строк і для неї є.

Пасербиця. Спасибі за слово ласкаве і за хмиз спасибі. Швидко я сьогодні впоралась — сонце ще високо стоїть. От я вам зараз ялиночку одну покажу. Чи не підійде вам? Така ж бо гарна ялиночка — гілочка в гілочку.

Пасербиця і солдат, залишивши санки, зникають у хащі.

КАРТИНА ДРУГА

Палац. Класна кімната королеви. Шкільна дошка в розкішній золотій рамі. Парта з рожевого дерева. На оксамитовій подушці сидить і пише довгим золотим пером чотирнадцятилітня королева. Перед нею сивобородий професор арифметики і краснопису, подібний до старовинного астролога. Він у мантиї, в докторському химерному ковпаку з китицею.

Королева. Терпіти не можу писати! Всі пальці в чорнилі.

Професор. Ви маєте рацію, ваша величносте. Це дуже неприємне заняття. Недаремно старовинні поети обходились без письмового приладдя, тому їх твори й віднесені наукою до ряду усної творчості. Проте наважуюсь попрохати вас накреслити власною вашої величності рукою ще чотири рядки.

Королева. Та добре вже, диктуйте.

Професор. Травка зеленіє,
Сонечко блищить.
Ластівка з весною
Вже до нас летить.

Королева. Я напишу тільки: «Травка зеленіє». (Пише.)
Травка зе-ле...

Входить державний канцлер.

Канцлер (низько схиляючись). Доброго ранку, ваша величносте. Дозвольте найшанобливіше просити вас підписати один рескрипт¹ і два накази.

Королева. Ще писати! Добре. Але тоді вже я не буду дописувати «зеленіє». Дайте сюди ваші папірці! (Підписує папери один за одним.)

Канцлер. Дуже вдячний, ваша величносте. А тепер я дозволю собі попросити вас написати...

Королева. Знов написати?

Канцлер. Тільки вашу височайшу резолюцію на цьому проханні.

Королева (нетерпляче). Що ж я повинна написати?

Канцлер. Одне з двох, ваша величносте: або «стратити», або «помилювати»...

Королева (стиха). По-ми-лу-ва-ти... Стра-ти-ти... Краще напишу «стратити» — це коротше.

Канцлер бере папери, кланяється і виходить.

Професор. Дозвольте спитати, ваша величносте, скільки буде сім разів по вісім?

¹ Рескрипт — документ, що потребує затвердження королеви.

Королева. Щось не пригадую... Це мене ніколи не цікавило... (А вас?)

Професор. Звичайно, цікавило, ваша величносте!

Королева. Як дивно! Ну, до побачення, наш урок закінчений. Сьогодні, перед Новим роком, у мене безліч справ.

Професор. Якщо така воля вашої величності... (Сумно і покірно збирає книжки.)

Королева (кладе лікті на стіл і недбало стежить за ним). Справді ж, добре бути королевою, а не простою школяркою. Всі мене слухають, навіть мій учитель. Скажіть, а що ви зробили б з іншою ученицею, якби вона відмовилась вам відповісти, скільки буде сім разів по вісім?

Професор (боязко). Поставив би у куток.

Королева. Ха-ха-ха! (Показуючи на кутки.) В цей чи в отой?

Професор. Це однаково, ваша величносте.

Королева. Я б воліла в оцей — він якось затишніший. (Притягає в куток крісло і сідає в нього.) Ви, як виявляється, дуже жорстокий дідуган. А чи ви знаєте, що я можу вас стратити! І навіть сьогодні, коли схочу!

Професор (тремтячи). Ваша величносте!

Королева. Так, так, можу. Чому б ні?

Професор. Але чим же я прогнівив вашу величність?

Королева. Ну, як вам сказати?.. Ви дуже свавільна людина... Що б я не сказала, ви кажете: невірно, що б не написала, ви кажете: не так. А я люблю, щоб зі мною погоджувались.

Професор. Ваша величносте, присягаюся життям, я більше ніколи не буду з вами сперечатись, якщо така ваша воля.

Королева. Присягаєтесь життям? Ну, гаразд. Тоді продовжимо наш урок. Спитайте в мене що-небудь! (Сідає за парту.)

Професор. Скільки буде шість разів по шість, ваша величносте?

Королева (дивиться на нього, схиливши голову набік). Одинадцять.

Професор (сумно). Абсолютно вірно, ваша величність. А скільки буде вісім разів по вісім?

Королева. Три.

Професор. Правильно, ваша величносте. А скільки буде...

Королева. Скільки та скільки! Яка-бо ви допитлива людина! Питає, питає... Краще самі розкажіть мені щось цікаве.

Професор. Розказати щось цікаве, ваша величносте? Про що саме? В якому дусі?

Королева. Ну, не знаю. Щось новорічне. Адже ж завтра Новий рік.

Професор. Ваш покірний слуга!.. Рік, ваша величність, складається з дванадцяти місяців... Місяці звуться: січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень... Серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень. Місяці йдуть один по одному. Тільки скінчиться один місяць, зразу ж починається наступний. І ніколи ще не було, щоб лютий настав раніше січня, а вересень раніше серпня.

Королева. А якби я схотіла, щоб зараз настав квітень?

Професор. Це неможливо, ваша величносте!

Королева. Ви знов?..

Професор (благально). Це не я заперечую вашій величності. Це наука і природа!

Королева. Скажіть, будь ласка! А коли я видам такий закон і поставлю велику печатку?

Професор (безпорадно розводить руками). Боюсь, що й це не допоможе... Але навряд чи вашій величності будуть потрібні такі зміни в календарі. Адже кожен місяць приносить нам свої подарунки і розваги. Грудень, січень і лютий — санки та ковзанці, новорічну ялинку, в березні починає танути сніг, у квітні з-під снігу визирають перші проліски...

Королева. Я хочу, щоб уже був квітень, я дуже люблю проліски! Я їх ніколи не бачила.

Професор. До квітня лишилось зовсім небагато, ваша величносте, усього якихось три місяці, або дев'яносто днів.

Королева. Дев'яносто? Я не можу чекати і трьох днів. Завтра новорічний прийом, і я хочу, щоб у мене на столі були ці... як ви їх назвали... проліски!

Професор. Ваша величносте, але закони природи...

Королева (*перебиваючи його*). Я видам новий закон природи!.. (*Плескає в долоні.*) Гей, хто там? Пошліть до мене канцлера! (*Професорові.*) А ви сідайте за мою парту і пишіть. (*Замислюється.*) «Травка зеленіє, сонечко блищить, а в наших королівських лісах розцвітають весняні квіти. Тому наймилостивіше наказуємо приставити до Нового року в палац повний кошик пролісків. Того, хто виконає нашу височайшу волю, ми нагородимо по-королівському...» Що б його таке пообіцяти? Почекайте, це писати не треба. Ну ось, вигадала. Пишіть: «Ми дамо йому стільки золота, скільки вміститься в його кошику, пожалуємо йому оксамитову шубу на сивій лисиці й дозволимо взяти участь у нашім новорічнім королівським виїзді». Ну, написали? Як ви повільно пишете!

Професор. «...на сивій лисиці»... Я давно вже не писав диктанту, ваша величносте!

Королева. Ну, гаразд. Тепер дайте мені перо, я напишу своє високе ім'я. (*Швидко ставить закарлючку і махає аркушиком, щоб чорнило швидше висохло.*)

У цей час у дверях з'являється канцлер.

Королева. Ставте печатку сюди й сюди! І подбайте про те, щоб усі в місті знали мій наказ.

Канцлер (*швидко пробігає очима*). До цього — печатку?! Воля ваша, королево!

Королева. Так, так, воля моя, і ви повинні її виконати.

Дія друга

КАРТИНА ПЕРША

Маленький будиночок на околиці міста. За вікнами метелиця. Баба викачує тісто. Дочка сидить перед вогнем. Вона перебирає кошки. Спочатку бере до рук маленький, потім більший, потім найбільший.

Дочка (*тримаючи в руках маленький кошик*). А що, мамо, в цей кошик багато золота ввійде?

Баба. Та чимало.

Дочка. На шубку вистачить?

Баба. Чого там — на шубку, донечко! На ціле придане вистачить — і на шубки, й на спіднички. Та ще й на панчішки й хусточки зостанеться.

Дочка. А в цей скільки влізе?

Баба. А в цей ще більше. Тут вже й на будинок кам'яний вистачить, і на коня з гнуздечкою, і на баранця з овечкою.

Дочка. Ну, а в цей?

Баба. А тут вже нема чого й казати! На золоті їстимеш-питимеш, у золоті ходитимеш, у золото взуєшся, золотом вуха завісиш.

Дочка. Ну, то я цього кошика й візьму! (*Зітхаючи.*) Одна біда — пролісків не знайти. Мабуть, посміятися з нас схотіла королева.

Баба. Молода ще, от і вигадує всяку всячину.

Дочка (*хапає найбільший кошик*). Ні, піду — та й усе. Хіба ж пощастить колись до палацу потрапити, до самої королеви на свято? Та ще цілий кошик золота дадуть.

Баба. Замерзнеш у лісі!

Дочка. Ну, так ви самі до лісу йдіть, наберіть пролісків, а я їх до палацу віднесу.

Баба. Чи ж тобі, донечко, рідної матері не шкода?

Дочка. Та хоч і шкода вас, та й золота шкода, а ще більше себе шкода! Ну, хіба ж вам важко? Завірюхи не бачили? Закутайтесь тепленько та йдіть.

Баба. Хороша дочка, що й казати! У таку непогідь хазяїн собаки на вулицю не вижене, а вона матір жене.

Дочка. Еге ж, вас виженеш! Ви й кроку для дочки не ступите. Отак і просидиш через вас усе свято в кухні біля печі. А інші з королевою в срібних санках кататимуться, золото лопатою загрибатимуть... (*Плаче.*) Ну, коли не хочете самі йти й мене не пускаєте, то нехай хоч сестра піде. Ось прийде вона з лісу, а ви її знов туди пошліть.

Баба. Та й справді! Чого б не послати? Ліс недалечко, збігати недовго. Набере вона квіточок, ми з тобою їх до палацу віднесем. А замерзне... То, значить, така вже її доля. Хто за нею плакати стане?

Дочка. Та вже, певно, не я. До того вона мені набридла, не можу й сказати! За ворота вийти не можна — всі сусіди тільки про неї і говорять: «Ах, сирітка нещасна!», «Робітниця — золоті руки!», «Красуня — очей не відведеш!» А чим я за неї гірша?

Баба. Що ти, донечко? Як на мене, ти краща, а не гірша. Та тільки не кожен це бачить. Вона ж хитра, підлеститись уміє. Тому поклониться, цьому посміхнеться. От усі й жаліють її. Сирітка та сирітка! А чого їй, сирітці, бракує? Хустину я їй свою віддала, зовсім добра хустина, і двох років я її не проносила, а потім тільки макітру обгортала. Черевички твої позаторішні доношувати їй дозволила. Чи мені шкода? А вже хліба скільки на неї йде! Вранці пмат, та в обід окраєць, та ввечері шкоринка. Скільки це за рік вийде! Інша не знала б, як віддячити, а від цієї слова не почувеш.

Входить пасербиця. Хустка на ній уся засипана снігом.

Вона знімає її з себе, струшує, потім підходить до печі й гріє руки.

Баба. Що там надворі, мете?

Пасербиця. Так мете, що ні землі, ні неба не видно. Наче по хмарах ідеш. Ледве додому добралася.

Дочка. Треба тобі ще декуди збігати.

Пасербиця. Куди ж це? Далеко?

Баба. Не так-то й близько, та й не далеко.

Дочка. До лісу.

Пасербиця. До лісу? Чого?

Дочка. По проліски!

Пасербиця (*сміючись*). Хіба що по проліски! У таку віхолу! А я відразу й не добрала, що ти жартуєш. Злякалася: нині й загинути неважко — сніг так і валить, так і кружляє.

Дочка. Я й не жартую. По всьому місту говорять: тому, хто сьогодні пролісків набере, королева цілий кошик золота дасть, шубку на сивій лисиці подарує і в своїх санках по місту прокатить!

Пасербиця (*дивиться у вікно*). Сутеніє вже. Не піду я!

Дочка. Як це так не підеш?

Пасербиця. Невже ж вам мене зовсім-зовсім не шкода? Загину я в лісі.

Дочка. А що ж, мені замість тебе до лісу йти?

Пасербиця (*схиливши голову*). Та золото ж не мені потрібне.

Баба. Авжеж, тобі нічого не потрібно. Ти все маєш, а чого нема — те в мачухи та в сестри знайдеться.

Дочка. Вона в нас багата, від цілого кошика золота відмовляється! Ну, чи ти підеш, чи ні? Кажу прямо. Не підеш? Де моя козушинка? *(Зі слізьми в голосі.)* Хай вона собі тут біля печі гріється, пироги їсть, а я до полуночі по лісі буду ходити, в заметах грузнути... *(Хапає козушок і біжить до дверей.)*

Баба ловить її за поли.

Баба. Ти куди? Хто тобі дозволив? Сідай на місце, дурненька! *(До пасербиці.)* А ти хустину на голову, кошик у руки й іди! Та гляди мені: якщо взнаю, що ти десь у сусідів просиділа, в хату не пушу — замерзай надворі!

Пасербиця закутується хустиною, бере кошик і виходить.

КАРТИНА ДРУГА

Ліс. На землю падають великі клапті снігу. Темні сутінки. Пасербиця пробирається крізь високі замети. Кутається в подерту хустину. Дме на заляклі руки. У лісі стає все темніш і темніш.

З верхівки дерева шумно падає грудка снігу.

Пасербиця *(здригається)*. Ох, хто там? *(Озирається.)* Снігова шапка впала, а мені вже примарилось, ніби хтось на мене з дерева плигнув... А кому тут бути в таку пору? Звірі — і ті по своїх норах поховались. Сама я в лісі. *(Пробирається далі. Запинається, заплутується в чагарях, спиняється.)* Не піду далі. Тут і залишусь. Все одно, де замерзати. *(Сідає на повалене дерево.)* Темно як! Рук своїх не розгледиш. І не знаю, куди зайшла. Тут і вдень заблукати легко, а вже вночі й поготів. Ні вперед, ні назад дороги не знайти. От і прийшла моя смерть. Небагато я доброго бачила, а все ж таки боязко вмирати... Що ж мені робити? Отак і сидіти тут, поки кінець прийде? А що, як вовки наскочать? *(Підходить до дерева, дивиться на товсті вузлуваті, вкриті снігом гілки.)* Залізти на дерево, або що? Там вони мене не дістануть. *(Залазить на одну з гілок, сідає в розвилці. Починає дрімати.)*

На дереві з'являється білка й кидає на пасербицю шишку.

Білка. Не спи, замерзнеш!

Пасербиця. Хто тут, хто? Ні, мабуть, почулося мені. Просто шишка з дерева впала й розбуркала мене. А мені гарне щось приснилося, і навіть тепліше стало. Ніби мати моя по кімнатах з лампою йде, і вогник мені просто в очі світить. *(Підводить голову, стрясає рукою сніг з вії.)* А й справді щось світиться, он-он, удалині. Так і блимає, і тремтить, ніби зірочка серед гілок заплуталась. Побіжу! *(Зіскакує з гілки.)* Іти треба. Ох, ноги не йдуть, задубіли зовсім! *(Іде через силу, провалюється в замети,*

пролазить через вітролом та повалені стовбури.) Аби тільки вогник не погас! (Іде далі, розсуваючи й підводячи лапи густих високих ялин.)

Все світліш і світліш стає навколо. І раптом перед дівчиною відкривається невеличка кругла галявина, посеред якої жарко палає високе багаття. Навколо багаття сидять люди, хто ближче до вогню, хто трохи далі. Їх дванадцять: троє старих, троє літніх, троє молодих, а останні троє — ще зовсім юнаки. Молоді сидять біля самого вогню, старі — поодаль. На двох старих білі довгі шуби, волохаті білі шапки, на третьому — біла шуба з чорними смугами і на шапці чорна опушка. Один з літніх — у золотаво-червоній, другий в іржаво-рудій, третій — у бурій одежі. Решта шестеро — в зелених, різного відтінку, жупанах, гаптованих кольоровими візерунками. В одного з юнаків поверх зеленого жупана — шубка в накидку, у другого — шубка на однім плечі. Дівчина спочатку не наважується вийти на галяву. Потім, насмілившись, поволі виходить з-за дерев. Дванадцять братів повертаються до неї.

Пасербиця (вклонившись). Добри вечір.

Січень. І тобі вечір добрий.

Пасербиця. Якщо не заваджу я вашій бесіді, дозвольте мені біля вогнища погрітися.

Січень. Ну, як, брати, по-вашому? Дозволимо чи ні?

Лютий (хитаючи головою). Не бувало ще такого зроду, щоб хтось, крім нас, коло цього вогнища сидів.

Травень. Та й воно хоч і не бувало, а коли прийшов хтось до нашого вогника, то нехай вже гріється.

Січень. Ану, підходь, красуне, підходь, та гляди, щоб не опектись. Бач, вогнище в нас яке — так і палахкотить.

Пасербиця. Спасибі, дідусю. Я близько не підійду, я осторонь стану. (*Підходить до вогню обережно, щоб нікого не зачепити, не штовхнути, і гріє руки.*) От добре як! До чого ж вогонь у вас легкий та жаркий. Аж до серця тепло стало. Відігрілася я. Спасибі вам.

Недовга мовчанка. Чути тільки, як тріщить багаття.

Січень. А що це в тебе в руках, дівчино? Копик, чи що? Пошишки, або що, ти прийшла під самісінький Новий рік, та ще в таку метелицю?

Лютий. Лісові теж відпочити треба — не все ж його оббирати!

Пасербиця. Не своєю волею я прийшла і не по шишки.

Серпень (*посміхається*). То, може, по гриби?

Пасербиця. Не по гриби, а по квіти. Прислала мене мачуха збирати проліски. Обіцяла наша королева цілий кошик золота тому, хто принесе до палацу кошик пролісків. От мене й послали до лісу.

Січень. Кепська твоя справа, голубонько. Не час тепер для пролісків, треба Квітня-місяця чекати.

Пасербиця. Я й сама те знаю, дідусю. Та дітися мені нікуди. Ну, спасибі вам за тепло та за ласку. Коли перешкодила вам, не гнівайтесь. (*Бере свій кошик і поволі йде до дерев.*)

Квітень. Зажди, дівчино, не поспішай! (*Підходить до Січня і кланяється йому.*) Братику Січню, відступи мені на годину своє місце.

Січень. Я б відступив, та не бувати Квітню раніше Березня-місяця.

Березень. Ну, за мною діло не стане. Що ти скажеш, братику Лютий?

Лютий. Та вже добре, і я відступлю, сперечатись не буду.

Січень. Коли так, будь по-вашому!

Квітень бере патерицю. На ній одразу ж розпускається молоде зелене листя. У лісі й на галяві все змінюється. Тане останній сніг. На горбочках під деревами з'являються блакитні квіти. Пасербиця стоїть, зацікавившись від подиву.

Квітень. Чого ж ти стоїш? Поспішай. Нам з тобою тільки одну годинку брати подарували.

Пасербиця. Віжу, біжу! (*Зникає між дерев.*)

Січень (*напівголосно*). Я її зразу пізнав, як тільки побачив. І хусточка на ній та сама дірява, й черевички плохенькі, ті, що вдень на ній були. Ми, зимові місяці, її добре знаємо. Чи то біля ополонки її зустрінеш з відрами, чи то в лісі з оберемком

хмизу, і завжди вона весела, привітна, іде собі — співає. А ні-ні засумувала.

Червень. Та й ми, літні місяці, її знаємо не менше.

Липень. Як не знати! Ще й сонце не встане, а вона вже навколішки коло грядки — поле, підв'язує, гусінь оббирає. У ліс прийде — гілки дурно не зломить. Стиглу ягоду бере, а зелену на куші залишає — хай собі спіє!

Листопад. Я її не раз дощем поливав. Жаль бере, та нічого не зробиш — на те я осінній місяць!

Лютий. Ох, і від мене вона мало добра бачила! Я її вітром проймав, холодом морозив. Знає вона Лютий-місяць, та зате ж і Лютий її знає. Такий, як вона, не шкода серед зими весну на годинку подарувати.

Квітень. Чого ж тільки на годинку? Я б із нею цілий вік не розлучався!

Вересень. Так, хороша дівчина. Кращої хазяйки ніде не знайдеш.

Квітень. Ну, якщо вона всім вам до вподоби, так подарую я їй свою весільну каблучку!

Січень. Що ж, даруй. На те ти й молодик.

З-за дерев виходить пасербиця.

В руках у неї повен кошик пролісків.

Пасербиця. Спасибі вам, господарі, за вашу ласку. Якби не ви, не бачити б мені більш ні сонечка, ані пролісків весняних. Скільки у світі житиму, все вам дякувати буду — за кожну рослинку, за кожну годинку! (*Уклоняється Січневі-місяцю.*)

Січень. Не мені вклоняйся, а братові моему меншому, Квітневі-місяцю. Він за тебе просив, він і квіти для тебе з-під снігу вивів.

Пасербиця (*обертається до Квітня-місяця*). Спасибі тобі, Квітню-місяцю! Завжди я тобі раділа, а тепер — як у вічі побачила, повік не забуду.

Квітень. А щоб і справді не забула, ось тобі від мене каблучка на спогад. Дивись на неї та згадуй мене. Якщо трапиться з тобою лихо, кинь її на землю, у воду або в сніжний замет і прокажи:

Ти котись, каблучко,
На весняну лучку¹,
У літнії сїни,
В теремок осінній,
Серед зимового двора
До новорічного костра!

¹ Лучка — зменшувально-пестливе від *лучка*.

Ми й прийдемо тобі на допомогу. Всі дванадцяттеро прийдемо, як один, — із грозою, з віхолою, з весняною втіхою! Ну що, запам'ятала?

Пасербиця. Запам'ятала.

Квітень. Ну, прощай, та каблучку мою бережи. Загубиш її — мене загубиш.

Пасербиця. Не загублю. Я з цією каблучкою нізащо не розлучусь. Вона мені над усе на світі дорожча буде.

Січень. А тепер послухай, що я скажу! Довелось тобі нині, в останню ніч старого року, в першу ніч нового року зустрітись з усіма дванадцятьма місяцями разом. Коли ще там Квітень настане — а ось він перед тобою стоїть. Ти до нас найкоротшою стежкою прийшла, а інші йдуть довгою дорогою — день за днем, година по годині, хвилина по хвилині. Так воно й годиться. Ти цієї короткої стежки нікому не відкривай, нікому не вкажуй. Дорога ця заказана.

Пасербиця. Помру, а не вкажу! Прощайте, брати-місяці! Місяці. Прощай, сестрице!

Пасербиця біжить геть.

Квітень. Братику Січню, темно їй в путі буде. Попроси місяць небесний посвітити їй.

Січень (*підводячи голову*). Гаразд, попрошу! Та тільки де ж він подівся? Гей ти, тезко, місяцю небесний! Глянь-но з-за хмари!

Місяць з'являється і спиняється над галявиною.

Зроби ласку, проведи нашу гостю по лісі, щоб їй швидше додому дістатись.

Місяць пливе по небу в той бік, куди побігла дівчина.

Певний час — тиша.

Грудень. Ну, брате Січню, кінець зимовій весні приходить. Бери свою патерицю.

Січень. Зажди трохи. Ще не час.

На галяві знову світлішає. З-за дерев повертається місяць і спиняється просто над галявою.

Довів, значить? Ну, дякую! А тепер, брате Квітню, давай-но патерицю. Пора!

Він ударяє патерицею об землю. Починається свист, рев хуртовини. По небу летять хмари. Рясний снігопад закриває все навкруги.

Дія третя

КАРТИНА ПЕРША

Бабин будинок. Баба й дочка прибираються.
На лаві стоїть кошик із пролісками.

Дочка. Скільки ж золота в цей кошик вміститься? Жменька, друга — та й годі!

Баба. Та хто ж її знав, що вона жива повернеться, та ще й з пролісками? І де вона їх розшукала, ніяк не стямлюся.

Дочка. А ви в неї питали?

Баба. І спитати як слід не встигла. Прийшла вона сама не своя, ніби не з лісу, а з гулянки — весела, очі блищать, щоки палають. Кошик на стіл, і відразу до себе за завісочку. Я тільки глянула, що в тому кошику, а вона вже спить — та так міцно, що й не розбуркаєш.

Дочка. От я її зараз розбуркаю. А ви візьміть поки що проліски та перекладіть у новий великий кошик. *(Кидає їй кошик.)*

Баба. Розумна ти в мене!

Дочка йде за завісу. Баба перекладає проліски.

Дочка вибігає навшпиньках з-за завіси.

Поглянь-но, як я проліски поклала!

Дочка *(неголосно)*. Що там дивитися! От помилуйтеся самі.

Баба. Каблучка! Та ще й яка! Звідки вона в тебе?

Дочка. Ото ж то й є — звідки! Зайшла я до неї, почала її будити, а вона й не чує. Схопила я її за руку, розняла кулак, — а на пальці в неї каблучка блищить. Я потихесеньку каблучку стягла, а будити вже й не стала — хай собі спить.

Баба. Не сама вона, значить, у лісі проліски збирала. Хтось їй допомагав. Оце тобі й сирітка. Покажи-но каблучку, донечко. Так і блищить, так і грає. Зроду такого не бачила. Ану, надінь на пальчик.

Дочка. Не лізе!

З-за завіси виходить пасербиця.

Баба (*тихо*). У кишеню, у кишеню сховай!

Дочка ховає каблучку в кишеню. Пасербиця, вдивляючись собі під ноги, іде повільно до лави, потім до дверей, виходить у сіни.

Помітила пропажу!

Пасербиця повертається. Підходить до кошика з пролісками, риється у квітах.

Ти навіщо квіти мнеш?

Пасербиця. А де той кошик, у якому я проліски принесла?

Баба. Навіщо він тобі? Он стоїть!

Пасербиця шукає в кошику.

Дочка. Та що ти шукаєш?

Пасербиця (*через силу*). Каблучка в мене пропала.

Баба. Каблучка? Та в тебе ж її ніколи не було!

Пасербиця. Я її вчора в лісі знайшла.

Баба. Ач, яка щаслива! І проліски знайшла, і каблучку.

Одягаються, прикрашаються.

Пасербиця. Навіщо вам моя каблучка? Віддайте її мені!

Дочка. Ми її зовсім і не бачили!

Пасербиця. Сестрице, люба, у тебе моя каблучка! Я знаю. Не глузуй із мене, віддай мені її. Ти ж до палацу йдеш. Тобі там цілий кошик золота дадуть — чого забажаєш, те й купи собі, а в мене тільки й була сама ота каблучка.

Дочка. А скажи-но, хто її тобі подарував?

Пасербиця. Ніхто не дарував. Знайшла.

Баба. Ну, що легко знайдене — те й загубити не шкода. Адже ж не зароблене! Бери кошик, донечко! У палаці, мабуть, ніяк не дочекаються! (*Виходять*.)

КАРТИНА ДРУГА

Зал королівського палацу. Посеред залу — висока, пишно прибрана ялинка. Перед дверима, що ведуть до внутрішніх покоїв, стоїть, чекаючи на королеву, багато розкішно вдягнених гостей. Із дверей виходять царедворці, потім королева у супроводі канцлера і високої худорлявої гофмейстерини. За королевою — пажі, що несуть її довгий шлейф. За шлейфом скромно дріботить професор.

Усі в залі. З Новим роком, ваша величносте! З новим щастям!

Королева. Щастя в мене завжди нове, а Новий рік ще не настав.

Загальний подив.

Канцлер. А тим часом, ваша величносте, сьогодні перше січня!

Королева. Ви помилилися. *(До професора.)* Скільки днів у грудні?

Професор. Рівно тридцять один, ваша величносте!

Королева. Значить, сьогодні тридцять друге грудня.

Гофмейстерина *(до послів)*. Це чудовий новорічний жарт її величності!

Всі сміються.

Королева. Ні, я зовсім не жартую.

Всі перестають сміятись.

Завтра буде тридцять третє грудня, післязавтра — тридцять четверте грудня. Ну, як там далі? *(До професора.)* Кажіть ви!

Професор *(розгублено)*. Тридцять п'яте грудня. Тридцять шосте грудня. Тридцять сьоме грудня... Але це ж неможливо, ваша величносте!

Королева. Ви знов?

Професор. Так, ваша величносте, знов і знов! Ви можете відрубати мені голову, можете посадити мене до в'язниці, але тридцять сьомого грудня не буває. У грудні тридцять один день. Рівно тридцять один. Це доведено наукою. А сім разів по вісім, ваша величність, п'ятдесят шість, а вісім разів по вісім, ваша величність, шістдесят чотири! Це теж доведено наукою, а наука для мене дорожча за власну голову!

Королева. Ну, ну, любий професоре, заспокойтеся. Я вам вибачаю. Я чула десь, ніби королі інколи люблять, коли їм кажуть правду. А все ж таки грудень не скінчиться аж доти, поки мені не принесуть повний кошик пролісків.

Загальне замішання. Королева сідає на трон і рухом руки кличе канцлера.

А все ж таки чому досі нема пролісків? Чи всі в місті знають мій наказ?

Канцлер. Ваше бажання, королево, виконано. Квіти будуть зараз покладені до ніг вашої величності! (*Махає хусткою.*)

Двері широко відчиняються. Входить ціла процесія садівників з кошиками, вазами, букетами найрізноманітніших квітів. Головний садівник, поважний, з бакенбардами, підносить королеві величезний кошик троянд. Інші садівники ставлять біля трону тюльпани, нарциси, орхідеї, гортензії, азалії й інші квіти.

Королева (*до садівників*). Що це за квіти?

Садівник. Це гортензія, ваша величносте, а це — піон, або, як кажуть у народі, — півонія, ваша величносте.

Королева. Не треба мені ніяких півоній. Я хочу пролісків. Чи є тут проліски?

Садівник. Ваша величносте, які ж проліски у королівській теплиці?.. Пролісок — квітка дика, можна сказати, бур'ян.

Королева. А де ж вони ростуть?

Садівник. Де їм належить, ваша величносте. (*Презирливо.*) Десь у лісі, під горбочками.

Королева. Так принесіть їх мені з лісу, з-під горбочків!

Садівник. Слухаю, ваша величносте. Тільки зараз їх нема в лісі. Вони не з'являються раніше квітня-місяця.

Королева. Чи ви змовились усі? Квітеня та квітеня! Не хочу я більш цього чути! Якщо не буде в мене пролісків, у когось з моїх підданих не буде голови.

У цей час відчиняються двері. Входить офіцер королівської варти. За ним — баба і дочка з кошиком у руках.

Офіцер королівської варти. Ваша величносте, за королівським наказом ці жінки принесли до палацу цілий кошик... (*пауза*) пролісків!

Королева (*підводиться*). Ах! Дайте їх сюди! (*Підбігає до кошика й зриває з нього скатертину.*) Так оце і є проліски!

Баба. Та ще які, ваша величносте! Свіженькі, лісові, просто з-під наметів! Самі рвали!

Королева (*витягуючи з кошика повні жмені пролісків*). Оце справжні квіти, не те, що ваші... як їх там... півонії! (*Приколює на груди букет.*) Хай сьогодні всі прикрасять себе пролісками. Я не хочу ніяких інших квітів. (*До садівників.*) Ідіть геть!

Садівники з квітами виходять. Королева роздає всім гостям проліски.

Королева. З Новим роком, з Новим роком! Засвітіть ялинку!

Баба. Ваша величносте, дозвольте й нам привітати вас із Новим роком!

Королева. А, ви ще тут?

Баба. Тут поки що. Так і стоїмо зі своїм кошиком.

Королева. Ах, так! Канцлер, звеліть насипати в їхній кошик золота!

Канцлер. Повний кошик?

Баба. Як обіцяно, ваша милість. Скільки квіточок, стільки й золота!

Канцлер. Але, ваша величносте, у їхньому кошику землі було значно більше, аніж квітів!

Баба. Без землі квіти в'януть, ваша милосте.

Королева *(до професора)*. Це правда?

Професор. Так, ваша величносте. Але правильніше було б сказати: рослинам потрібен ґрунт.

Королева. Ви так гадаєте? Добре. *(До канцлера.)* Заплатіть золотом за проліски, а ґрунт у моїм королівстві і так мені належить. Чи не так, пане королівський прокурор?

Королівський прокурор. Щира правда, ваша величносте.

Канцлер бере кошик і виходить.

Королева *(розглядаючи букетик пролісків)*. Отже, квітеня ще не настав, а проліски вже розквітли. Що ви тепер скажете, дорогий професоре?

Професор. Я й тепер вважаю, що це неправильно.

Західний посол. Це й справді, ваша величносте, надзвичайно рідкісний і дивовижний випадок. Було б дуже цікаво дізнатися, де та як знайшли ці жінки в найсуворішу пору року такі ніжні весняні квіти.

Королева (*до баби й дочки*). Розповідайте, де ви знайшли квіти. (*Баба й дочка мовчать.*) Чого ж ви мовчите?

Баба (*виступає наперед, відкашлюється і кланяється*). Розповісти, ваша величносте, неважко. Важче було проліски в лісі відшукати. Ото як почули ми з дочкою королівський наказ, то й подумали обидві: живі не будемо, замерзнемо, а волю її величності виконаємо! Узяли ми по вінику та по лопаті та й пішли собі в ліс. Віниками перед себе стежку розмітаємо, лопатами замети розгрибаємо. А в лісі ж темно, а в лісі ж холодно! Ідемо ми, ідемо — кінця-краю лісові не видно. Глянула я на дочку свою, а вона аж задубіла вся, руки-ноги тремтять. Ох, думаю, пропали ми обидві...

Королева. Ну, а далі що було?

Баба. Далі, ваша величносте, ще гірше було! Кучугури все вищі, мороз усе дужчий, ліс усе темніший. Коли це раптом бачимо ми: дві стежки протоптано, а хто їх протоптав — не відгадаєш: чи то вовк, чи то ведмідь, а може, й невідомо який звір. Ото й кажу я дочці: або пан, або пропав!..

Гофмейстерина (*сплескуючи руками*). Ах, як страшно!

Королева. Не перебивайте, гофмейстерино! Розповідай далі.

Баба. Слухаю, ваша величносте. От і пішли ми — я лівою стежкою, а вона правою, та й прийшли на одне й те ж місце. І таке вже чудове місце, що й розповісти не можна. Кучугури стоять високі, вище дерев, а посередині озеро — кругле, як тарілочка. Вода в ньому не мерзне, по воді білі качечки плавають, а по берегах квітів сила-силенна...

Канцлер вносить кошик золота і ставить його поруч із бабою та дочкою.

Гофмейстерина. О, це, мабуть, чудово! Квіти, пташки!

Королева. Які пташки? Про пташок вона не розповідала.

Гофмейстерина (*соромливо*). Качечки.

Королева (*до професора*). Хіба качки — це птахи?

Професор. Водоплаваючі, ваша величносте!

Начальник королівської варті. А гриби там теж ростуть?

Дочка. І гриби.

Прокурор. А ягоди?

Дочка. Полуниці, малина, чорниця, голубиця...

Західний посол. І сливи є?

Східний посол. І горіхи?

Дочка. Все чисто є!

Королева. От знаменито! Зараз же йдіть у ліс і принесіть мені звідти полуниця, горіхів і слив!

Баба. Ваша величносте, змилуйтеся!

Королева. Що таке? Ви не хочете йти?

Баба (*жалісно*). Та дорога ж туди дуже дальня, ваша величносте!

Королева. Яка ж дальня, коли вчора тільки я наказ підписала, а сьогодні ви вже мені квіти принесли?

Баба. ...Так накажіть нам по шубці видати. Ми й підемо собі. (*Бере кошик із золотом.*)

Королева. Шубки вам зараз дадуть, а золото поки що залиште. Як повернетесь, одержите відразу два кошики.

Баба ставить кошик. Канцлер похапливо прибирає його подалі від них. Баба й дочка незадоволені. Слуги подають бабі й дочці шуби. Вони одягаються, оглядають одна одну.

Баба. Спасибі, ваша величносте, за шубки. У таких і мороз не страшний. Вони хоч і не на сивій лисиці, але теплі. Прощайте, ваша величносте, ждіть нас із горіхами та ягодами. (*Уклоняються і поспішно йдуть до дверей.*)

Королева. Стійте! (*Плескає в долоні.*) Ану, подайте й мені шубку! Всім подавайте шуби! Та звеліть запрягати коней.

Канцлер. Куди це ви зволите їхати, ваша величносте?

Королева (*мало не стрибаючи*). Ми їдемо в ліс, до цього самого круглого озера і збиратимемо на снігу полуниця! Це буде зовсім як полуниця з морозивом! Їдьмо! Їдьмо!

Гофмейстерина (*тихо*). Так я і знала... (*Вголос.*) Яка чудова розвага!

Західний посол. Кращої новорічної забавки й не вигадеш!

Східний посол. Ця вигадка гідна самого Гарун-аль-Рашида!

Дами (*одягаючись у хутряні накидки й шубки*). Як гарно! Як весело!

Королева. Цих двох жінок ми посадимо в передні сани. Вони показуватимуть нам дорогу.

Усі збираються в путь.

Дочка. Ой! Пропали ми!..

Баба. Не можна вашій величності їхати!

Королева. А чому ж так?

Баба. Та замети ж у лісі — ні пройти, ні проїхати.

Королева. Еге, коли вже ви віником та лопатою стежку собі розчистили, то для мене й широкий шлях прокладуть, *(До начальника королівської варті.)* Накажіть полку солдат відправитися до лісу з лопатами й мітлами!

Начальник королівської варті. Буде виконано, ваша величносте!

Баба. Ваша величносте!..

Королева. Слухати більш не хочу. Ані слова аж до самого озера. Показуватимете дорогу на мигах!

Баба. Яку дорогу? Ваша величносте! Та озера ж цього нема!

Королева. Як то нема?

Баба. Нема й нема. Ще при нас його кригою затягло.

Дочка. І снігом замело!

Гофмейстерина. А качечки?

Баба. Полетіли!

Начальник королівської варті. Оце вам і водоплаваючі!

Західний посол. А полуниці, сливи?

Східний посол. А горіхи?

Баба. Нічого нема. Птахи поклювали.

Начальник королівської варті. То, може, хоч гриби залипились?

Королева. Еге, сушені! *(Грізно до баби.)* Я бачу, ви глузуєте з мене! *(Сідає на трон і закутується в шубку.)* Ну, так от. Якщо ви не скажете, де ви їх узяли, вам завтра ж відрубують голови. Ні, сьогодні, зараз! *(До професора.)* Як це ви кажете — не слід відкладати на завтра...

Професор. ...те, що можна зробити сьогодні, ваша величносте.

Королева. Отож. *(Бабі й дочці.)* Ну, відповідайте. Тільки правду! Бо інакше буде вам лихо!

Начальник королівської варті береться за держално шпаги.

Баба *(плачучи)*. Ми й самі не знаємо, ваша величносте!

Королева. Як це так? Нарвали цілий кошик пролісків і не знають де!

Баба. Не ми рвали!

Королева. Он як? Не ви рвали? А хто ж?

Баба. Пасербиця моя, ваша величносте. Це вона, негідниця, за мене до лісу ходила. Вона й проліски принесла...

Королева. До лісу — вона, а до палацу — ви? Чому ж ви її з собою не взяли?

Баба. Удома вона зосталася, ваша величносте. Треба ж комусь у хаті доглянути.

Королева. Ото б ви й доглядали в хаті, а негідницю сюди б надіслали!

Баба. Як же її до палацу надсилати! Вона в нас людей боїться, наче звірятко лісове!

Королева. Ну, а дорогу в ліс, до пролісків ваше звірятко показати може?

Баба. Та вже ж, мабуть, може. Коли в перший раз дорогу знайшла, то й удруге знайде. Тільки чи схоче вона?

Королева. Як це не схоче, коли я їй накажу?

Баба. Ох, ваша величносте, уперта вона...

Королева. Ну, я теж уперта! Побачимо, хто кого переможе!

Дочка. А якщо вона вас не послухає, ваша величносте, накажіть їй голову відрубати! От і все!

Королева. Я сама знаю, кому рубати голову. *(Встає з трону.)* Ну, слухайте. Ми всі їдемо до лісу збирати проліски. А вам дадуть найбистріших коней, і ви разом із вашим звірятком доженете нас. *(До начальника королівської варти.)* Приставте до них двох солдатів із рушницями... ні, чотирьох, щоб ці брехухи не здумали від нас вислизнути.

Начальник королівської варти. Буде виконано, ваша величносте. Вони вже дізнаються в мене, де ростуть сушені гриби!

Дія четверта

КАРТИНА ПЕРША

Ліс. Кругле озеро, зтягнуте кригою. Посеред нього темніє ополонка. Високі замети. Зі стрімкого берега просто на лід скочується начальник королівської варти. Він падає. За ним скочується професор.

Професор. Ви, здається, впали?

Начальник королівської варти. Ні, я просто приліг відпочити. *(Крекчучи встає, тре коліна.)* Давно не доводилось мені з крижаних гір спускатися. Літ шістдесят принаймні. Як на вашу думку, дорогий професоре, це озеро?

Професор. Безсумнівно, це якась водяна улоговина. За всіма прикметами — озеро.

Начальник королівської варти. І до того ж зовсім кругле. Вам не здається, що воно зовсім кругле?

Професор. Ні, цілком круглим його назвати не можна. Певніш, воно овальне, або, ще правильніше, еліпсоподібне.

Начальник королівської варти. Не знаю, може, з наукового погляду. Але як на звичайний погляд, воно кругле, як

тарілка. Знаєте, я гадаю, що це те саме озеро. (*Кричить угору*). Гей, ви там, доповідайте її величності, що ми знайшли озеро, кругле, як тарілка!

З'являється варта з лопатами й мітлами. Солдати швидко розчищають схил до озера і стелять килимову доріжку. По доріжці спускається королева, за нею гофмейстерина, посли та інші гості.

Королева (*до професора*). Ви казали мені, що в лісі водяться звірі, а я тут жодного звіра не бачу! Де ж вони? Покажіть мені їх.

Професор. Я гадаю, вони сплять, ваша величносте.

Королева. Але ж зараз ще зовсім видно. Хіба вони так рано лягають спати?

Професор. Деякі з них лягають ще раніш, ваша величносте, — восени, і сплять до самої весни, аж поки розтане сніг.

Королева. Тут стільки снігу, що він, мабуть, ніколи не розтане. Я й не уявляла собі, що на світі бувають такі високі замети. Мені це подобається! (*Гофмейстерині*.) А вам?

Гофмейстерина. Я в захваті від нашої прогулянки, ваша величносте!

Королева. Проте у вас зовсім посинів ніс. Вам треба пробігтися по льоду. Ви зігрієтесь. Побігайте, побігайте!

Гофмейстерина (*затуляючи ніс муфтою*). З вашого дозволу, ваша величносте, я з охотою. (*Незграбно біжить, сковзаючись і втрачаючи рівновагу*.)

Начальник королівської варти. Бережіться! Ополонка!

Гофмейстерина (*на бігу*). Що? Що таке ополонка?

Начальник королівської варти. Стійте! Потім скажу!

Гофмейстерина. Це секрет?

Вона ледве не падає в ополонку. Її підхоплюють начальник королівської варти й Західний посол.

Гофмейстерина. Ах! Дуже дякую! Я мало не втопилася.

Західний посол. О, ми ніколи б цього не допустили! Кожен із нас готовий офірувати своє життя заради такої прекрасної дами.

Гофмейстерина. Я в цьому впевнена. Але чому цю яму досі не заклали кригою? Це непростима недбалість!

Професор. Навпаки, пані гофмейстерино, я гадаю, що й на цьому місці була міцна крига — не менш як два фути завтовшки, але її прорубали свідомо.

Гофмейстерина. Злочинці?

Професор. О ні, — мабуть, рибалки.

Королева (*плескаючи в долоні*). Ах, як це чудово! Швидше, швидше, впіймайте мені рибку! Живу! Форель!

Начальник королівської варти. Але, ваша величносте, я, на жаль, не захопив із собою вудки.

Королева. Яка ж ви легковажна людина! Їхати до озера — і не захопити з собою вудки!

Начальник королівської варти. Пробачте, ваша величносте! Даю вам слово, надалі я ніколи й нікуди не вирушу без вудки. А поки що я хотів звернути вашу увагу на те, що це озеро кругле, як тарілка! Значить, саме тут оті брехухи збирали проліски.

Королева (*оглядаючись на всі боки*). Так збирайте ж і ви! Швидше, швидше!

Начальник королівської варти. Але ж їх нема, ваша величносте.

Королева. Шукайте під снігом. Вони мають бути під снігом!

Начальник королівської варти. Очистити береги від снігу!

Солдати беруться працювати мітлами й лопатами. Усі уважно дивляться на їхню працю. Потім мороз починає дошкуляти. Усі починають щулитись, тупцювати, заковувати коміри, ховати обличчя в хутро, терти носи, щоки. Гофмейстерина хукає в муфту. Начальник королівської варти ляскає руками, як візник. Професор складає долоні дудочкою й дмухає в них.

Королева (*нетерпляче*). Ну, що? Знайшли хоч один пролісок?

Начальник королівської варти. Поки що ні, ваша величносте.

Королева. Хай риють швидше! А мені принесіть ще одну шубу!

Начальник королівської варти. Рийте швидше!

Гофмейстерина. Подайте її величності ще одну шубу! І мені — хутрянку накидку.

Гості (*один по одному*). І мені! І мені, будь ласка!

Дзенькіт дзвіночка. Іржання коней. Вигук візника: «Стій!» Входять баба й дочка. За ними пасербиця. Обабіч варта. Коли дівчина проходить повз старого солдата, він дивиться на неї здивовано, потім віддає їй честь. Дівчина киває йому головою.

Королева. Нарешті!

Баба. Ось вона, моя пасербиця, ваша величносте! Привезли ми її, не звольте гніватись.

Королева. Так оце й є ваше лісове звірятко? Ану, підійди ближче, підійди, не бійся.

Пасербиця. Я не боюсь.

Королева. Я думала, що ти якась волохата, клишонога, а ти, виходить, дуже гарна. Якщо тебе одягти красивіше, ти бу-

деш не гірша за мене, а може, й краща. (До канцлера.) Як ви гадаєте?

Канцлер. У присутності моєї королеви я нікого не бачу!

Королева. Ах, я й забула, що ви короткозорий. (До професора.) А ви що скажете?

Професор. Я гадаю, що пристойний одяг прикрашає жінку. Проте мені здається, що ця дівчина потребує не так прикрас, як шуби й теплої хустки.

Королева. Цього разу ви маєте рацію. Дайте їй шубку й теплу хустку!

Пасербицю одягають.

Он яка ти стала! Тебе й не впізнати. Ну що, тепло тобі?

Пасербиця. Тепло, ваша величносте.

Королева. А скажи-но, це ти для мене проліски збирала?

Пасербиця. Так, я.

Королева. Значить, ти одержиш сьогодні ж кошик золота. Цілий кошик, розумієш? А коли схочеш, я дам тобі ще дванадцять платтів — шовкових і оксамитових. Та ще атласні черевички на срібних закаблуках, із діамантовими пряжками, та по обручці на кожну руку, та по каблучці на кожен палець. Хочеш?

Пасербиця. Спасибі за вашу ласку. Рада я, що вам сподобалися мої квіточки, а тільки от що я вам скажу: не даруйте мені ні платтів, ні обручок, ані каблучок на кожен палець. Нічого цього мені не треба.

Королева. А що ж тобі треба?

Пасербиця. Треба мені всього тільки одну каблучку.

Баба. Не слухайте її, ваша величносте!

Дочка. Вона сама не знає, що каже!

Пасербиця. Ні, знаю. Була в мене каблучка, а ви взяли її та й не хочете віддати.

Дочка. А ти бачила, як ми брали?

Пасербиця. І не бачила, а знаю, що вона у вас!

Королева (до баби й дочки). Дайте-но мені цю каблучку.

Баба. Ваша величносте, нема її в нас!

Дочка. Ніхто її в нас не бачив, ваша величносте.

Королева. А зараз побачать. Давайте каблучку, бо буде вам лихо!

Начальник королівської варті. Ану, швидше, відьми! Королева гнівається.

Дочка, позирнувши на королеву, виймає з кишені каблучку.

Пасербиця. Моля! Другої такої і на світі нема!

Баба. Ой, донечко! Навіщо ж ти чужу каблучку заховала?
Дочка. Самі ж казали — в кишеню поклади, коли на палець не лізе!

Усі сміються.

Королева. Ні, зажди. Каблучку я тобі віддам, але спочатку скажи мені, де ти знайшла проліски?

Пасербиця (*відступаючи*). Не питайте мене про це.

Королева. Чого ж це так?

Пасербиця. Того, що я не відповім.

Королева. Не відповіси? Мені? Та чи ти розумієш, що я королева і що я бажаю збирати проліски. Це мої проліски. Вони ростуть у моєму королівстві, у моєму лісі, на моїй землі! (*Тупає ногою.*) Я можу тебе нагородити, а можу й покарати!

Баба. Та ти що, смерті не боїшся? Не жаль тобі помирати через проліски, через зілля погане?

Пасербиця. Ви б мене вчора про це спитали, коли в мороз та віхолу вночі посилали в ліс проліски збирати. Самі ж ви вдома сиділи, а я від смерті недалечко була.

Королева. Ах, он воно що! Видать, учора вночі ти дуже налякалася в лісі, тому й тепер іти боїшся. Та ти не бійся! Мої солдати перед нами шлях прочищатимуть, а коли стемніє, я накажу їм світити нам ліхтарями та смолоскипами. Ми швидко доїдемо. Їхати — це не те, що пішки йти.

Пасербиця. Я й сама те знаю. Та тільки не поїдете ви тою стежкою, що я нею вчора йшла. Обіцяла я нікому стежки туди не показувати і не покажу.

Королева. Кому обіцяла?

Пасербиця. Не дозволено мені відповідати.

Канцлер. Це нечувано!

Гофмейстерина. Яке зухвальство!

Королівський прокурор. Образа величності!

Баба. І справді образа. А які ж ми від неї образи терпимо, і казати нема чого!

Королева. Зніміть із неї шубу й хустку!

Дочка. Хай мерзне!

Баба. Так їй і треба!

Із пасербиці знімають шубу й хустку. Вона залишається в самому платтячку та подертій хустині. Старий солдат непомітно накидає на пасербицю свій солдатський плащ.

Королева. Ні, ми ще будемо сьогодні збирати в лісі квітневі проліски. От пройме її мороз, вона й скаже, де вони ростуть. Ну, що, холодно тобі?

Пасербиця. Ще ні, ваша величносте!

Королева (оглянувшись на пасербицю). Хто ж це на неї плащ накинув? Кажіть! (Мовчанка.) Мабуть, на неї плащі самі з неба падають! (Оглядається й бачить солдата без плаща.) Ага, бачу. Підійди-но сюди. Це ти віддав їй свого плаща?

Старий солдат. Я, ваша величносте.

Королева. Як же ти насмілився?

Старий солдат. Та мені, ваша величносте, парко стало. А плаща дівати нікуди...

Королева. Гляди, щоб тобі зовсім парко не стало. (Пасербиці.) Віддай зараз же йому плащ і кажи, де проліски. Скажеш? Ні? Ну, гляди — ось твоя каблучка! Не матимеш ти її. Зараз я кину її в воду, в ополонку. Шкода? Мені й самій шкода, та нічого не вдієш. Кажи швидше. Раз... два... три! (Замахується й кидає.)

Пасербиця (затуливши руками обличчя). Каблучка моя! (Плаче.)

Королева. Ти гадаєш, я кинула? Ні, от вона ще тут, у моїй руці. Скажи лише, де проліски, і бери свою каблучку. Ми наберемо тільки один копик і відразу ж поїдемо до міста. Я звелю тебе закутати в найтеплішу шубку, посаджу тебе в свої санки поруч із собою, повезу тебе до палацу... Ну, ще опиратимешся? Вибирай: скажеш — віддам каблучку, мовчатимеш — кину в ополонку, аж на дно!.. Ну, як?

Хвилинка мовчанка.

Пасербиця. Кидайте!

Королева. Он як? Гаразд! Я кину в ополонку й каблучку твою, та й тебе разом із нею... Хапайте її!

З розмаху кидає каблучку в воду.

Пасербиця (рвонувшись уперед — до ополонки).

Ти котись, каблучко,
На весняну лучку,
У літнії сіни,
В теремок осінній,
Серед зимового двора —
До новорічного костра!

Королева. Що? Що таке вона каже?

Здіймається вітер, віхола. Скісно летять снігові клапти. Королева, гості, баба з дочкою, солдати намагаються заховати голови, захистити обличчя від снігового вихору. Крізь рев хуртовини чути бубон Січня, ріг Лютого, Березневі бубонці. Разом із сніговими вихорами проносяться якісь білі постаті. Може, це метелиці, а може, й самі зимові місяці. Кружляючи, вони на бігу захоплюють із собою пасербицю. Вона зникає.

Королева. До мене! Швидше!

Вітер кружить її та всіх по сцені. Люди падають, підводяться. Нарешті, ухопившись один за одного, утворюють один клубок. Усі, припавши до землі, завмирають. Крізь бурю все частіше чути Березневі бубонці, а потім Квітневу сопілку. Віхола вщухає. Стає ясно, сонячно. Цвірінькають пташки. Усі підводять голови, здивовано дивляться навколо.

Королева. Весна настала!

Професор. Не може бути!

Королева. Як так не може бути, коли на деревах розпускається листя!

Західний посол. І справді — листя! А це що за квіти?

Королева. Проліски! Усе на моє вийшло! *(Швидко збігає на горбок, вкритий квітами.)*

Тим часом крига на озері тріскається.

Начальник королівської варті. Крига скресла...

Гофмейстерина. Я пливу!

Баба. Рятуйте!

Дочка. Тонемо!

Королева плескає в долоні й сміється. Начальник королівської варті із солдатами допомагає всім вибратися на берег.

Королева. Збирайте ж проліски!

Канцлер. Я їх не бачу. Де вони, ваша величносте?

Королева. Зникли...

Начальник королівської варті. Зате з'явилися ягоди!
Баба. Ваша величносте, погляньте: полуниці, чорниці, голу-
биці, малина, — все чисто як ми вам розповідали!

Гофмейстерина. Голубиці, полуниці! Ах, як весело!
Дочка. Самі бачите, ми правду казали.

Сонце сьє все сліпучіш. Чути цокотання коників. Кує зозуля, бри-
нять бджоли й джмелі. Літо в розпалі. Здала чути гуслі Липня.

Начальник королівської варті (*віддихуючись*). Ди-
хати не можу! Парко! (*Розпахує шубу.*)

Королева. Що це — літо?

Професор. Не може бути!

Канцлер. Проте це так. Справжній липень-місяць!

Західний посол. Спека, як у пустелі.

Східний посол. Ні, у нас холодніше.

Усі скидають шуби, обмахуються хусточками,
у знемозі сідають на землю.

Гофмейстерина. Здається, у мене сонячний удар... Води,
води!

Начальник королівської варті. Води гофмейстерині!

Удар грому. Злива. Летить листя. Настає відразу осінь.

Професор. Дощ!

Прокурор. Який же це дощ! Це злива!

Старий солдат. Ось вода для пані гофмейстерини!

Гофмейстерина. Не треба води. Я й так уся змокла!

Солдат. І те правда.

Королева. Подайте мені парасолю!

Начальник королівської варті. Де ж я візьму зараз
парасолю, ваша величносте, коли ми виїхали в січні, а зараз (*ог-
лядається*), мабуть, жовтень-місяць!..

Професор. Не може бути!

Королева (*гнівно*). Ніяких місяців у моєму королівстві
більш нема і не буде!.. Я забороняю!..

Канцлер. Слухаю, ваша величносте. Не буде.

Стає темно. Здіймається нечуваний ураган. Вітер валить дерева, під-
хоплює й заносить шуби й накидки, що лежали на землі.

Начальник королівської варті (*женеться за шубою*). Держіть!

Вітер надимає рясну сукню гофмейстерини, і вона, ледь торкаю-
чись ногами землі, летить услід за листям і шубами.

Гофмейстерина. Рятуйте мене! Я лечу!

Пітьма все густішає.

Королева (*ухопившись руками за стовбур дерева*). Негайно до палацу! Коней! Та де ж ви всі? Їдьмо!

Канцлер. Як же ж нам їхати, ваша величносте? Адже в нас сани, а шлях розмило.

Начальник королівської варти. По такій грязюці хіба що тільки верхи поскачеш.

Королівський прокурор. А й справді — верхи! (*Біжить*.)

За ним біжать посли, канцлер, начальник королівської варти.

Королева. Стійте! Куди ж ви?! Та стійте ж!

Канцлер (*обертаючись і притискуючи руку до грудей*). Не гнівайтесь, ваша величносте, у мене невідкладні державні справи. Я маю негайно прикласти печатку до чотирьох ваших рескриптів!.. (*Тікає*.)

Королева. Я видам п'ятий рескрипт і накажу вас усіх стратити! (*Ніхто її не слухає*.)

Західний посол (*на бігу*). Пробачте, ваша величносте, але мене може стратити тільки мій король!

Східний посол. А мене — султан! (*Тікає*.)

Голос прокурора (*за сценою*). Підсадіть мене на коня! Я не вмію їздити верхи!

Голос начальника королівської варти. Навчитесь.

Тупіт коней. На сцені тільки королева, професор, баба з дочкою та старий солдат. Злива припиняється. На сцені летять білі мухи.

Королева. Дивіться — сніг! Знову зима...

Професор. Оце вже цілком імовірно. Адже тепер січень-місяць.

Королева (*щулячись*). Подайте мені шубу. Холодно!

Солдат. Ще б пак не холодно, ваша величносте! Нема гірше — спочатку змокнути, а потім змерзнути! Та тільки шуби вітром занесло, вони ж у вас легенькі, на пуху, а вихор був сердитий.

Королева. А це що? Хіба не шуба?

Солдат. Шуба, ваша величносте. (*Підходить до баби й дочки*.) Ану, віддавайте казенне добро!

Баба. Було казенне, а стало наше!

Солдат. А тепер ізнов казенне. Ну, чого вчепилися. Віддавайте!

Дочка. Не віддам!

Дочка й баба тягнуть шубу за рукава. Змерзлі рукава з тріском відламуються. Вони хапаються за поли — і поли ламаються.

Солдат. Ач як! Наче скляна стала — розбилася. Оце мороз — так мороз! (*Підходить до королеви*.) Вибачайте, ваша величносте, цю шубку не те що надіти, а й зібрати не можна. Віцент розбилася!

Професор. Це внаслідок зледеніння.

Королева. Я й сама скоро зледенію. Накажіть подати сани. Адже тепер зима, ми знов можемо їхати саньми.

Професор. Цілком правильно, ваша величносте, узимку їздять саньми й топлять печі.

Солдат виходить.

Баба. Казала я вам, ваша величносте, не треба було їхати до лісу.

Дочка. Пролісків їй схотілося!

Королева. А вам золото знадобилося! *(Помовчавши.)* Та як ви смієте отак зі мною розмовляти?

Дочка. Ач яка, образилася!..

Баба. Ми ж не в палаці, ваша величносте, а в лісі!

Солдат *(повертається й тягне за собою сани)*. Ось вони, санчата, ваша величносте. Сідайте, якщо бажаєте, а тільки їхати нема на чому.

Королева. А коні де ж? Зледеніли чи розтанули?

Солдат. Вірніш сказати, розтанули, ваша величносте. Пани на них поскакали.

Королева. Ну, покажу я цим панам, якщо тільки до палацу доберусь! А як же добратись? *(До професора.)* Ну, кажіть, як?.. Ви ж усе на світі знаєте!

Професор. Ні, ваша величносте, на жаль, далеко не все.

Королева. Та ми ж загинемо тут. Мені холодно, мені боляче! Я скоро промерзну вся наскрізь і зломлюсь, як ота нещасна шуба. Ой, мої вуха, мій ніс! У мене всі пальці залякли!

Солдат. А ви, ваша величносте, снігом вушка та носик потріть, бо й справді відморозите.

Королева *(тре вуха й ніс снігом)*. І навіщо я цей дурний наказ підписала!

Дочка. І справді дурний! Не підписали б його — то й сиділи б ми зараз удома, в теплі, Новий рік святкували б. А тепер замерзай тут, як собака!

Королева. А ви чого всякого дурного наказу слухаєте? Кататись із королевою схотілося? *(Стрибає то на одній нозі, то на другій.)* Ой, не можу більше! Холодно! *(До професора.)* Та вигадайте хоч що-небудь!

Професор *(дмухаючи на долоні)*. Це складне завдання, ваша величносте. От якби можна було в ці сани когось запрягти...

Королева. Кого ж?

Професор. Ну, коня, приміром, або хоч дюжину іздових собак.

Солдат. Та хіба ж у лісі собак знайдеш? Як-то кажуть, добрий хазяїн у таку негоду собаки не вижене.

Баба й дочка сідають на повалене дерево. На сцену виходить високий дід у білій шубі. Він по-хазяйському обдивляється навколо, постукує по стовбурах дерев. Із дупла визирає білка — він свариться на неї пальцем, вона ховається. Він помічає непроханих гостей і підходить до них.

Дід. Ви навіщо сюди завітали?

Королева. Проліски збирати.

Дід. Не час тепер для пролісків.

Професор (*тремтячи*). Цілком справедливо.

Королева (*глянувши на діда*). Я й сама бачу, що невчасно ми сюди приїхали! Навчіть нас, як звідси вибратись.

Дід. Як приїхали, так і вибирайтесь.

Солдат. Вибачайте, дідусю, на кому приїхали, тих тепер і на крилах не здогнати. Без нас геть поскакали. А ви, видать, тутешній?

Дід. Узимку тутешній, а влітку чужодальній.

Королева. Допоможіть нам, будь ласка. Я вас нагороджу по-королівському. Хочете золота, срібла — я нічого не пошкодую!

Дід. А мені нічого не треба, я все маю. Он скільки срібла — ви такого й не бачили! (*Підводить угору руку.*)

Увесь сніг спалахує срібними й діамантовими іскрами.

Не ви мене, а я вас обдарувати можу. Кажіть, кому що потрібно до Нового року, хто яке бажання має.

Королева. Я одного тільки хочу — до палацу, та тільки їхати нема на чому.

Дід. Буде на чім їхати! (*До професора.*) Ну, а ти чого бажаєш?

Професор. Я хотів би, щоб усе було на своєму місці і в свій час: зима — взимку, літо — влітку, а ми — в себе вдома.

Дід. Виконаю. (*До солдата.*) А тобі чого, служивий?

Солдат. Та чого мені! Біля вогнища погрітись — і добре буде. Змерз дуже.

Дід. Зігрієшся. Тут вогнище недалеко.

Дочка. А нам обом по шубці!

Баба. Та зажди ти! Чого поспішаєш?

Дочка. А чого там чекати? Хоч абияку шубку, хоч на собачому хутрі, аби зараз, швидше!

Дід (*витягає з-за пазухи дві шуби на собачому хутрі*). Маєте!

Баба. Пробачте, ваша милосте, не треба нам цих шубок, вона не те сказати хотіла!

Дід. Що сказано — те сказано. Одягайте шуби. Носити їх вам — не зносити!

Баба (*тримаючи шубу в руках*). Дурепа ти, дурепа! Хоч би соболячу шубу просила!

Дочка. Самі ви дурепа! Казали б вчасно.

Баба. Мало, що собі собачу шубу здобула, ще й мені на-в'язала!

Дочка. А коли не подобається, ви й свою мені віддайте, тепліш буде. А самі замерзайте тут під кущем, не пожалкую!

Баба. Так я тобі й віддала! Наставляй кишеню!

Обидві швидко вдягаються, лаочись.

Поспішила! Собачу шубу випрохала!

Дочка. Вам саме собача й до лиця! Гавкаєте як собака!

Баба. Сама ти собака!

Їхні голоси перетворюються на гавкання, і обидві вони, одягнувшись у собачі шуби, перетворюються на собак: баба — гладка, чорна, з сивиною, дочка — волохата, руда.

Королева. Ой, собаки! Держіть їх! Вони покусують нас!

Професор. Власне кажучи, на собаках можна чудово їздити. Ескімоси¹ на собаках вивершують дальні мандрівки.

Солдат. І справді. Запряжемо їх у сани, хай везуть. Шкода, що мало їх. Дюжину² б треба!

Королева. Ці собаки варті цілої дюжини. Запрягайте швидше!

Солдат запрягає. Усі сідають.

Дід. Ось вам і новорічне катання. Ну, щаслива путь! Рушай, служивий. Прав на вогник. Там багаття горить. Доїдеш — зігрієшся!

КАРТИНА ДРУГА

Галява в лісі. Навколо багаття сидять усі місяці. Серед них пасербиця. Місяці по черзі підкидають хмиз у вогонь.

Січень (до пасербиці). Ану, гостя дорога, підкинь і ти хмизу у вогонь. Він ще жаркіш горітиме.

Пасербиця (кидає оберемок сухих гілок).

Гори, гори ясно,
Щоби не погасло!

Січень. Добре сказала! Тепер вже не згасне. Мабуть, жарко тобі? Он як у тебе личко розчервонілося!

Лютий. Не дивно — просто з морозу до такого полум'я. У нас і мороз, і вогонь пекучі, один одного гарячіш. Не кожен стерпить.

¹ Ескімоси — народ, що живе на полярному узбережжі.

² Дюжин'а — дванадцять однакових чи однорідних предметів.

Пасербиця. Нічого, я люблю, коли вогонь жарко горить.
Серпень. Це ми знаємо. Тому й пустили тебе до нашого вогнища.

Пасербиця. Спасибі вам. Двічі ви мене від смерті врятували. А мені вам у вічі дивитися соромно... Загубила я вашу каблучку...

Квітень. Загубила? Ану, відгадай, що в мене в руці!

Пасербиця. Та невже?..

Квітень. Відгадала. Бери свою каблучку. Добре, що ти її не пожалкувала. Бо не побачила б ти більш ні каблучки, ні нас. Носи її, і завжди тобі тепло й ясно буде — і в холод, і в метелицю, і в осінній туман. Хоч і кажуть, що квітень-місяць зрадливий, а ніколи тебе квітнєве сонце не зрадить.

Пасербиця. Ось і повернулася до мене моя щаслива каблучка! Була вона мені дорога, а тепер ще дорожча буде. Боюсь тільки з нею додому повернутись — коли б знову не відібрали...

Січень. Ні, вже не відберуть. Нікому відбирати. Поїдеш ти до себе додому і будеш повною господинею. Тепер вже не ти до нас, а ми до тебе в гостину ходитимемо.

Травень. Усі по черзі перегостюємо. Кожен зі своїм подарунком прийде.

Вересень. Ми, місяці, народ багатий. Зумій тільки подарунки від нас приймати. Будуть у тебе в садку такі дерева, такі квіти, ягоди й яблука, яких ще й на світі не було!

Січень. А поки що ось тобі ця скриня. Не з порожніми ж руками повертатися тобі додому від братів-місяців.

Пасербиця. Не знаю вже, якими словами й дякувати вам.

Лютий. Та ти спочатку скриню відкрий та подивись — що в ній є. Може, ми тобі й не догодили!

Квітень. Ось тобі ключ від скрині. Відмикай!

Пасербиця відкриває віко й перебирає подарунки. У скрині шуби — соболина, біляча, лисяча, — сукня, гаптована сріблом, срібні черевички і ще ціла купа яскравих, розкішних убрань.

Пасербиця. Ох, аж очі вбирає! Бачила я сьогодні королеву, та тільки нема і в неї такого вбрання, такої шубки!

Січень. Ану, намірай онови!

Місяці оточують її. Коли вони розходяться, пасербиця вже в новій сукні, в новій шубці, в нових черевичках.

Квітень. Яка ж ти красуня! І сукня тобі до лиця, і шубка. Та й черевички по нозі.

Лютий. Шкода тільки в таких черевичках лісовими стежками бігати, крізь чагарі пробиратись. Мабуть, доведеться нам тобі й санчата подарувати. *(Ляскає рукавицями.)*

Кілька лісових звірят — лисиця, заєць, білки — викочують на сцену білі санки на срібних полозах.

Січень. Гарні саночки. У такі не всякого коня запряжеш.

Травень. За кіньми справа не стане. Коней я дам — не гірших від санок. *(Ударяє в долоні. З'являються двоє коней.)*

Місяці оточують санки, запрягають коней, ставлять скриню. Тим часом звідкись і здалека долинає хрипке гавкання, гарчання собак.

Голос солдата. Гей, гей! Чого стали, собачі дочки! Довезете — кісточок дам. Та не гризіться ви! Цитьте, кляті!

Голос професора. Хоч би швидше! Холодно!

Голос королеви. Жени що є духу! *(Жалісно.)* Я зовсім замерзла!

Голос солдата. Та не тягнуть!

Пасербиця. Королева!.. І вчитель із нею, і солдат... Звідки тільки в них собаки взялись?

Січень. Почекай — дізнаєшся! Ану, брати, підкиньте в наше багаття хмизу. Пообіцяв я цьому солдатові зігріти його біля нашого вогню.

Пасербиця. Зігрій, дідусю. Він мені й хмиз збирати допомагав, і одержу свою дав, коли мені було холодно.

Січень *(братам)*. А ви що скажете?

Грудень. Якщо пообіцяв, то хай уже так і буде.

Листопад. Але ж солдат не сам їде.

Березень *(дивиться крізь гілки)*. Так, з ним дідуган, дівчинка і дві собаки...

Пасербиця. Дідуган цей теж добрий — шубку для мене випросив.

Січень. І справді — непоганий дідуган. Можна його пустити. А з рештою як же бути? Дівка та, видать, сердита.

Пасербиця. Хоч вона й сердита, та, може, злість у неї на морозі вимерзла. Он який голосок у неї жалісний став!

Січень. Ну що ж, подивимось. Та щоб вони до нас удруте дороги не знайшли, ми там для них стежку прокладемо, де раніш її ніколи не було, та й потім не буде!

Ударяє патерицею. Дерева розступаються, і на галявину виїжджають королівські сани, запряжені собаками. Собаки гризуться між себе й тягнуть сани в різні боки. Солдат поганяє їх. Собаки всією поведінкою нагадують бабу й дочку. Їх легко впізнати. Сани зупиняються, не доїхавши до вогнища, під деревами.

Солдат. От і вогнище! Не обдурих мене той дід. Здоровесенькі були, люди добрі! Дозволите погрітися?

Січень. Сідай-но та грійся!

Солдат (*упізнавши його*). А, хазяїн! Здоров! Веселий у тебе вогник. Тільки дозволь уже мені й їздців моїх до тепла примостити. Наше солдатське правило таке: спочатку начальство розквартируй, а тоді вже й сам на постій ставай.

Січень. Що ж, коли таке правило, то за правилом і роби.

Солдат. Будьте ласкаві, ваша величносте! (*До професора*.) Просимо, ваша милість!

Королева й професор нерішуче підходять до вогнища.

Собаки, підібгавши хвости, йдуть за ними.

Пасербиця (*до королеви й професора*). А ви ближче підійдіть — тепліше буде.

Солдат, королева й професор обертаються і здивовано дивляться на неї. Собаки, помітивши пасербицю, так і сідають на задні лапи. Потім починають по черзі гавкати, ніби питаючи одна в одної:

«Вона?» — «Невже вона?» — «Вона!...»

Королева (*до професора*). Дивіться, адже це та сама дівчина, що проліски знайшла! Тільки яка ж вона гарна стала!

Солдат. Так точно, ваша величносте, вони самі. (*До пасербиці*.) Добровечір, добродійко! От і знов привелося нам зустрітись — аж утрете. Тільки вас тепер і не впізнати! Чисто королева!

Королева (*цокаючи зубами від холоду*). Що ти таке кажеш?

Солдат. Вибачайте, ваша величносте, до слова припало. Та ви грійтесь, бо ви ж зуб із зубом не зведете. Зігріємось трохи й далі поїдемо потихесеньку... (*Обертається й бачить білих коней із саньми*.) Ох, коні ж які знамениті! І в королівській стайні я таких не бачив. Чиї ж це?

Січень (*показуючи на пасербицю*). Ось хазяйка сидить!

Солдат. Маю честь поздоровити з покупкою!

Пасербиця. Не покупка це — подарунок.

Солдат. Воно ще й краще. Дешевше дісталоя — дорожче буде.

Собаки кидаються на коней і гавкають на них.

Цитьте, звірюки! На місце! Допіру в собачу шкуру влізли, а вже на коней кидаються!

Пасербиця. Та й як же гавкають сердито! Наче лаються; тільки слів не розібрати. Чи то здається мені, ніби я вже чувала десь це гавкання, а де саме — не згадаю.

Січень. Може, й чувала.

Солдат. Ще б пак не чули! Вони ж з вами либонь в однім домі жили.

Пасербиця. У нас собак не було.

Солдат. Та ви придивіться краще, добродійко. Чи не впізнаєте?

Собаки відвертають від пасербиці голови.

Пасербиця (*сплеснувши руками*). Ах! Не може бути.

Солдат. Може, й не може, а так воно й є.

Руда собака славучить, підходить до пасербиці й лащить до неї.

Чорна намагається лизнути руку.

Королева. Бережись — укусять!

Собаки лягають на землю, вимахують хвостами, качаються по землі.

Пасербиця. Ні, видно, тепер вони ласкаві стали (*До місяців*). Невже ж їм отак аж до смерті собаками й бути?

Січень. Навіщо? Хай вони в тебе три роки проживуть, дім та двір стережуть. А за три роки, якщо стануть вони смирніші, приведи їх під Новий рік сюди. Зніму я з них собачі шкури.

Професор. А що, як вони й за три роки не виправляться?

Січень. Тоді за шість років.

Лютий. Або за дев'ять.

Солдат. Та собачий вік недовгий. Гай-гай, тітки, не носити вже вам, мабуть, спідниць та хусточок, не ходити вже на двох ногах!

Собаки кидаються на солдата, гавкаючи.

Самі бачите! (*Відганяє собак дрючком*.)

Королева. А чи не можна й мені привести сюди під Новий рік моїх двірських собак? Вони в мене смирні, ласкаві, вміють ходити на задніх лапках. Може, вони теж стануть людьми?

Січень. Е, ні, коли вже на задніх лапках ходять, так людей із них не зробиш. Були собаками — собаками й залишаться.

А тепер, гості дорогі, пора мені про своє хазяйство подбати. Без мене й мороз не по-січневому тріщить, і вітер не так дме, і сніг не в той бік летить. Та й вам пора в путь-дорогу збиратись — он вже й місяць високо підвівсь. Він вам посвітить. Тільки їдьте швидше, поспішайте!

Солдат. Та ми й раді б поспішити, дідусю, тільки конячки наші волохаті більше гавкають, ніж везуть. З ними й до наступного року до місця не дотягнешся. От якби нас тими білими кіньми підвезли!

Січень. А ви попросіть господиню, може, вона вас і підвезе.

Солдат. Накажете попросити, ваша величносте?

Королева. Не треба!..

Професор. Ваша величносте!

Королева. Що таке?

Професор. Адже ж до палацу ще дуже далеко, а мороз, пробачте, січневий, суворий. Не доїхати мені, та й ви без шубки замерзнете.

Солдат. Га, ваша величносте?

Собаки. Гав?

Королева (*дивлячись убік*). Як же я її проситиму? Я ще ніколи й нікого ні про що не просила... А що як вона скаже — ні?

Січень. Та чого б ні? Може, й згодиться. Санки в неї просторі, на всіх місця вистачить.

Королева (*похиливши голову*). Не в тому справа!

Січень. А в чому ж?

Королева (*похнюпившись*). Та я ж із неї шубку зняла, втопити її хотіла, каблучку її в ополонку кинула... Та й не вмію я просити, мене цього не вчили. Я вмію тільки наказувати. Адже ж я — королева!

Січень. Он воно що! А ми й не знали!

Лютий. Ти нас у вічі не бачила, і ми тебе не бачили. А це хто, вчитель твій, чи що?

Королева. Так, учитель.

Лютий (*до вчителя*). Чого ж ви її такої звичайної справи не вивчили? Наказувати вміє, а просити не вміє. Де ж це чувано?

Професор. Її величність вчилися тільки того, чого їм було вгодно вчитись.

Королева. Ну, коли вже про те йдеться, то за сьогоднішній день я багато чого навчилася! Більше знала, ніж від вас за три роки! (*До пасербиці*.) Послухай-но, любонько, підвези нас, будь ласка, у своїх санках. Я тебе за це по-королівському нагороджу!

Пасербиця. Спасибі, ваша величносте. Я все маю.

Королева. От бачите — не хоче. Я ж казала!

Лютий. То ти, мабуть, не так просиш!

Королева. А як же ж треба просити? (До професора.) Хіба я не так сказала?

Професор. Ні, ваша величносте, з погляду граматики ви сказали цілком правильно.

Солдат. Ви вже мені пробачте, ваша величносте. Я людина невчена — солдат, у граматиці мало тямлю. Але дозвольте мені на цей раз повчити вас.

Королева. Ну, кажи.

Солдат. Ви б, ваша величносте, не обіцяли їй більш ніяких нагород — досить уже їй наобіцяли! А сказали б просто: «Підвези, зроби ласку!» Ви ж не візника, ваша величносте, наймаєте!

Королева. Здається, я зрозуміла. (До пасербиці.) Підвези нас, будь ласка! Ми дуже змерзли.

Пасербиця. Та як же ж не підвезти! Звичайно, підвезу! Я вам зараз і шуби дам, і вчителеві вашому, й солдатові. У мене їх у скрині багато.

Королева. Ну, спасибі тобі! За цю шубку я дам тобі дванадцять...

Професор (злякано). Ви знову, ваша величносте!

Королева. Не буду, не буду!

Пасербиця дістає шуби. Усі, крім солдата, одягаються.

(До солдата.) А ти чого ж не одягаєшся?

Солдат. Не смію, ваша величносте, шинеля ж не по формі, не казенного зразка.

Королева. Нічого, у нас сьогодні все не по формі. Одягайся!

Солдат (одягаючись). Дозвольте мені на передку примоститись. Із кіньми поратись — це не те, що з собаками. Справа знайома.

Січень. Сідай, служивий, вези їздців. Та, гляди, шанку в дорозі не згуби. Коні в нас борзі, хвилинки обганяють, — не зогледитесь, як удома будете!

Пасербиця. Прощавайте, брати-місяці! Не забуду я вашого новорічного костра!

Королева. І я не забуду!

Солдат. Бувайте здорові, хазяї! Зоставайтеся щасливі!

Весняні та літні місяці. Щаслива путь!

Зимові місяці. Дзеркалом дорога!

Сани рвучко рушають. Собаки з гавкотом біжать услід за ними.

Пасербиця (обертаючись). Прощавай, Квітню-місяцю!

Квітень. Прощавай, люба! Дожидай мене в гостину!

Довго ще дзвенять дзвіночки, потім стихають. Розвидняється.

ЩО ТАКЕ ДРАМАТИЧНИЙ ТВІР

З давніх-давен люди любили вдавати із себе когось або щось. Ще прадавні мисливці, прагнучи забезпечити собі вдаль полювання, розігрували найпростіші сценки. Хтось міг одягти на себе шкуру оленя, а інші імітували рухи переслідувачів. Удаваний «олень» не-наче тікав від мисливців, а ті немов «гналися» за ним. З одного бо-ку, це був звичний для племені обряд, який ретельно виконувався перед початком кожного великого полювання і начебто забезпечу-вав його успіх. А з іншого боку, це вже було зародком того, що зго-дом дістало звичні зараз назви «театр» і «драма».

Твори, призначені не лише для читання, а й для постановки на сцені, називаються **драматичними**. Слова «драма» і «драма-тичний» походять із Давньої Греції. У перекладі з давньогрецької «драма» означає «дія». Детальніше про зародження та розвиток драми ти дізнаєшся пізніше, а зараз тільки запам'ятай, що **дра-матичні твори можна передати не лише розповіддю, а й безпо-середньою дією**. Той прадавній чоловік, який удавав із себе оле-ня, не розповідав про те, як олень біжить, а таки біг, наслідую-чи рухи тварини. Та й членам його племені було значно цікаві-ше дивитися на «біг оленя», аніж чути розповідь про це. Саме в цьому й полягає один із секретів надзвичайної пошани та лю-бові людей до театралізованих вистав. Крім того, саме тут слід шукати причини того надзвичайного впливу на людей, яким відзначалися постановки драматичних творів.

Отже, головною особливістю драматичного твору є можли-вість його постановки на сцені. П'єса, — саме так називають лі-тературний твір, призначений для постановки на сцені, — поді-ляється на дії (їх ще називають актами). Дія (акт) — закінчена частина драматичного твору чи театральної вистави. Між діями є **антракти (перерви)**. Крім того, дії зазвичай складаються з ок-ремих картин. Картина в драматичному творі — закінчена час-тина дії (акту) в п'єсі, що часто пов'язана зі зміною декорацій на сцені під час вистави. Ось як це виглядає на схемі:

Іншою особливістю драматичного твору є те, що в ньому майже немає слів самого автора, розгорнутих описів, портретів персонажів тощо. Так, якщо про Попелюшку нам розповідає сам Шарль Перро, то про героїв п'єси-казки С. Маршака «Дванадцять місяців» можна дізнатися не так від автора, як із **вчинків, монологів та діалогів** самих дійових осіб. Останні слова актора, після яких починає говорити інший актор, називаються **репліками**.

Але навіть у найкращому драматичному творі без пояснень автора не обійтися. Без них набагато важче буде уявити, де відбувається дія, як мають бути одягнені актори, якими декораціями буде облаштована сцена, що саме робитимуть персонажі. Ці авторські пояснення в драматичному творі про час і умови, в яких відбувається дія, про вік і вигляд персонажів, їхні вчинки називаються **ремарками**. Це слово походить від французького «*remarque*», що означає «*помітка*», «*примітка*». Під час вистави глядачі ремарок нечують, а тільки бачать. Наприклад, ремарки Маршака до першої картини першої дії підказують художнику, які саме декорації мають бути на сцені, а режисеру-постановнику — що саме мусять робити актори.

Запитання та завдання

1. Як жилося пасербиці у мачухи? Чому напередодні Нового року вона двічі опинялася в лісі?

2. Хто прийшов на допомогу дівчині й чому?

3. Чому пасербиця жаліє королеву? Які риси характеру притаманні королеві?

4. Кого і як винагородили брати-місяці?

5. Що зіпсувало характер королеви? Обґрунтуй відповідь посиланням на текст.

6. Хто з персонажів цього твору викликає особливу відразу? Якими саме вчинками, рисами характеру? Обґрунтуй відповідь цитатами з п'єси.

7. Хто з персонажів п'єси «Дванадцять місяців» (крім Пасербиці) подобається тобі? Чому? Які риси характеру, вчинки цього персонажу тобі хотілося б наслідувати? Обґрунтуй відповідь.

8. Як розуміти слова Січня: «Е, ні, коли вже на задніх лапках ходять, так людей із них не зробиш. Були собаками — собаками й залишаться»?

9. Чому королева сказала: «А ви чого всякого дурного наказу слухаєте?..» Адже саме такі накази видавала вона сама.

10. Які твори називаються *драматичними*?

11. Чи можна уривки з п'єси «Дванадцять місяців» включити до сценарію новорічного свята? Якщо так, то які саме? Разом із друзями спробуй інсценізувати їх.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА РОЗДІЛОМ «ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА»

Основна відмінність літературної казки від народної полягає в тому, що в неї є конкретний автор, якийсь письменник, тоді як у народної — автор колективний, тобто її створює багато людей — народ. Основоположником європейської літературної казки вважається француз Шарль Перро, автор багатьох відомих сюжетів: про Попелюшку, Сплячу Красуню, Кота в чоботях тощо.

Важливим художнім прийомом як у народній, так і в літературній казці є антитеза (протиставлення). Найголовнішою антитезою літературної казки є протиставлення добра і зла, втілене в конкретних образах: Попелюшка (добро) — мачуха та її доньки (зло), щира Герда (добро) — холодна Снігова Королева (зло) та ін. Ця антитеза вже відома тобі й з народної казки (Падчірка — рідна донька вдови з казки «Пані Метелиця»).

Така подібність народних і літературних казок свідчить, що фольклор є одним із важливих джерел, витоків художньої літератури.

Казкові герої (Пасербиця, Королева, Мачуха та ін.), а також конфлікти (боротьба добра зі злом) могли переходити і до драматичних авторських творів. Один з яскравих прикладів — казка-п'єса російського письменника Самуїла Маршака «Дванадцять місяців».

Основними ознаками драматичного твору є розкриття його сюжету в діалогах, репліках персонажів, відсутність розгорнутих авторських характеристик і описів, можливість постановки на сцені, поділ твору на дії, картини.

Перевір себе

1. Чим відрізняється літературна казка від народної? Що в них спільного?

2. Чому з казками братів Грімм, які жили пізніше за Шарля Перро, ми знайомимося раніше?

3. Яким чином казки Шарля Перро потрапили до збірки братів Грімм?

4. Порівняй Пасербицю з народної казки «Пані Метелиця» з Пасербицею з п'єси-казки Самуїла Маршака «Дванадцять місяців». Що спільного в долі цих персонажів?

5. Що протистоїть могутності Снігової Королеви в казці Ганса Крістіана Андерсена?

6. Що об'єднує п'єсу «Дванадцять місяців» з народними казками?

7. Розгадай кросворд.

1. Казка, героїня якої дуже любила свою бабусю і ходила до неї через ліс.

2. Казка, де ціле королівство поринуло у тривалий сон.

3. Назва сучасного музею, який будував брат Ш. Перро.

4. Тваринка, хутром якої були оздоблені Попелюшчині черевички.

5. Скло, із якого перекладачі казок Ш. Перро помилково «зробили» Попелюшчині черевички.

6. Архітектор, брат уславленого французького казкаря.

7. Столиця Франції, місто, де жив Ш. Перро.

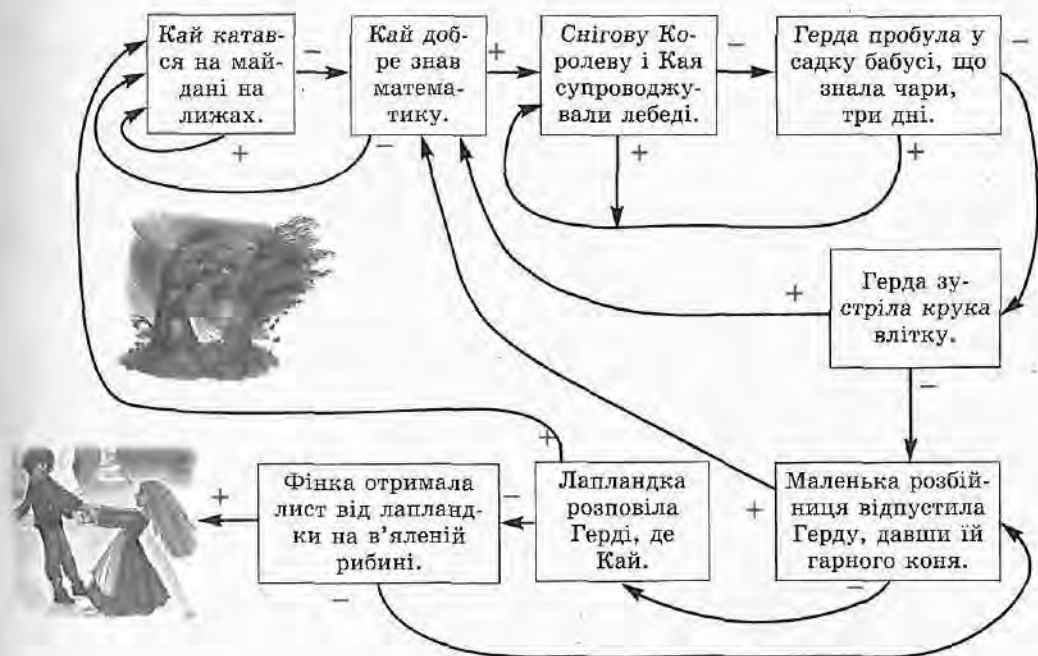
8. Головна героїня казки Ш. Перро, у якої були соболеві черевички.

9. Німецькі казкарі, які записали казки Ш. Перро, вважаючи їх народними.

10. Звання, яке присуджується академікам у Франції.

11. Персонаж казки, який не був людиною, але ходив узутий.

8. Чи уважно ти читав казку Андерсена «Снігова Королева»? Якщо ти згоден з твердженням, що знаходиться у прямокутнику, йди за знаком плюс, якщо ні — за знаком мінус.

Розділ III
**ЛІТЕРАТУРА
І СВІТ ПРИРОДИ**

Джозеф Редьярд

Кіплінг

Поезія:

Алкман

Йоганн Вольфганг

Гете

Михайло Лермонтов

Федір Тютчев

Мацуо Басьо

Микола ГОГОЛЬ

1809–1852

Наш земляк, син полтавської землі, Микола Гоголь був справжнім чарівником слова. Його прозові твори часто порівнюють із поезією: настільки мелодійна, ритмічна мова письменника. Особливої майстерності Гоголь досяг у створенні пейзажу, зокрема в описах української природи. Чудово змальовує він Дніпро тихої погоди або в грозу, казкову ніч у рідному краю, безмежні українські степи. Читач, щиро захоплюючись описами природи у творах Гоголя, ніби сам спілкується з нею.

...Чи знаєте ви українську ніч?¹ О, ви не знаєте української ночі! Пригляньтесь до неї: з середини неба дивиться місяць. Безмежне склепіння небесне розійшлося, розширилось іще безмежніш. Горить і дише воно. Земля вся в срібному світлі; а дивне повітря віє і теплом, і прохолодою, і дише млостю, і розливає океан пахощів. Божественна ніч! Чарівлива ніч! Нерухомо, натхненно стали гаї, виповнені темрявою, і кинули велетенську тінь од себе. Тихі та спокійні ці стави; холод і морок вод їх похмуро оточений темно-зеленими стінами садів. Незаймані гущавини черешень та черемухи боязко простягли своє коріння в студені джерела і шепочуть іноді листям, немов сердячись та гніваючись, коли прекрасний зальотник — нічний вітер, закравшися зненацька, цілує їх. Увесь ландшафт² спить. А вгорі все дише, все чудове, все урочисте. А на душі й безмежно, і дивно, і рої срібних видінь зграйно виникають у її глибині. Божественна ніч! Чарівлива ніч! І раптом усе ожило: і гаї, і стави, і степи. Котиться величний грім українського солов'я, і здається, що й місяць заслухався його посеред неба... Як зачароване, дримає на пагорбі село. Ще біліше, ще краще блищать проти місяця гурти хат; ще сліпучіше вирізуються з темряви низькі їх стіни. Пісні замовкли. Скрізь тихо...

¹ Уривок із повісті М. Гоголя «Майська ніч, або Утоплена».

² Ландшафт — загальний вигляд місцевості; пейзаж.

ПРИРОДА В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Що впливає на настрій людини більше, ніж природа довкола? Напевно, ви помічали, що в похмурий день, коли небо кошлатить-ся сірими хмарами, понурих людей на вулицях набагато більше, ніж у ясну днину, коли сонце, дерева і люди наче радіють, усміхаються одне одному. З давніх-давен природа вражала людину своєю красою, викликала різні почуття — від щирого захоплення до смертельного жаху. Звичайно, вона не могла не цікавити митців, які відтворювали її пером, пензлем, звуком. Тому закономірним є інтерес письменників до зображення природи словом.

Опис природи називається **пейзажем**. Це слово походить від французького «*païs*», що означає «місцевість, країна». За *тематикою* виділяють такі *різновиди пейзажу*: степовий, мариністичний (опис моря), лісовий, урбаністичний (опис міста), індустріальний (опис заводів, шахт тощо). Існують пейзажі й у фантастиці: це описи природи вигаданих планет.

Пейзаж не лише допомагає уявити місце і час розгортання подій того чи іншого твору. Він розповідає нам про внутрішній стан персонажа, його почуття. Тож пейзаж не лише відтворює, неначе «фотографує» довкілля, здебільшого він тісно пов'язаний із внутрішнім світом персонажів і є його виявом.

Описи природи є не лише в літературних творах. На полотнах А. І. Куїнджі ми бачимо мальовничі українські краєвиди, відтворені пензлем і фарбами. Композитори також створюють музичні пейзажі, як, наприклад, це робили італієць Антоніо Вівальді чи росіянин Петро Чайковський. Кожен із них по-своєму розповів про пори року. Але якщо живописний пейзаж ми можемо лише побачити, а музичний — лише почути, то описи природи в літературному творі ми, так би мовити, і «бачимо», і «чуємо».

Часто літературні пейзажі допомагають людині помітити те, на що вона не звертає уваги, хоч і бачить це щодня. Саме Микола Гоголь розповів усьому світові про красу української ночі.

Коли читаєш уривок «Чи знаєте ви українську ніч?..», уявляєш добре відомі картини: місяць, ставок, садок, спів соловейка. Словом, нібито немає нічого незвичайного й екзотичного. Але читача не полишає враження, що він опинився в казці, у якомусь чарівному світі, проте добре знаному і звичному. Талант письменника «оживив» рідний пейзаж. Це вплив відомої вже тобі магії слова. Тільки нічого незвичайного і таємничого в ній немає. Просто письменники використовують такі мовні засоби, які допомагають зробити слова магічними та чарівними.

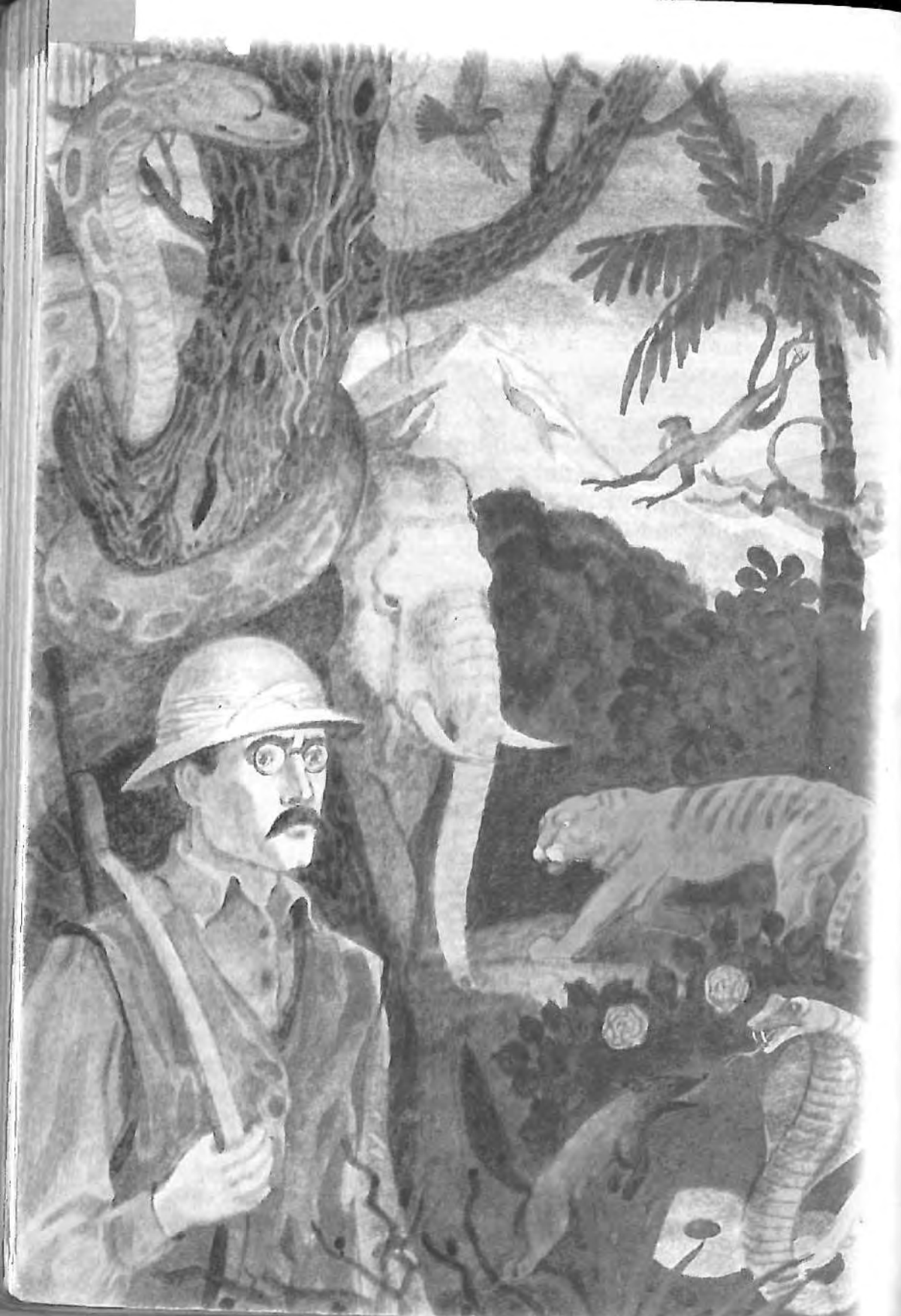
З уроків мови ти знаєш, що слово може мати як *пряме*, так і *переносне* значення. При створенні пейзажів часто поряд зі словами

в прямому значенні (*ніч, небо, степ* тощо) використовуються слова в переносному значенні, які називаються тропами. Одним із таких слів є художнє означення, яке виділяє в зображуваному характерну рису чи ознаку. Наприклад, *срібне* світло. Прикметник *срібний* ужито тут у переносному значенні. Він означає зовсім не метал, із якого роблять ювелірні прикраси. Гоголь підкреслює, що світло мерехтить і блищить, як срібло, створює відчуття чогось радісного, приємного, чарівного. Такі художні означення називаються **епітетами**: *божественна ніч, величний грім, безмежне склепіння* тощо.

Улюбленим тропом письменників є також **уособлення**. Ще в давнину люди «оживляли» навколишній світ. Для них ріка, що текла поряд, дерево, що росло на обійсті, або камінь біля порогу були наділені властивостями живих істот, мали своїх духів. Саме з цих вірувань прийшли до нас лісовики і домовики, мавки і русалки. Пізніше, коли вчені поділили природу на живу і неживу, оживлення природи перетворилося на художній засіб, що отримав назву **уособлення**: *місяць дивиться, земля дише*. Адже дивитися або дихати може лише жива істота.

Але безумовною королевою тропів є **метафора**. Це слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета або явища на інші на основі подібності чи контрасту. При цьому часто використовується як переносне, так і пряме значення слова. Наприклад, *океан* пахощів. Слово *океан* тут використано у переносному значенні — щось безмежне і неосяжне: пахощі у травневу ніч різноманітні, не мають меж і досягнути їх неможливо.

Та найбільшої майстерності у використанні художніх засобів письменник досягає, поєднуючи метафори, епітети, уособлення. Соловей — солодкоголосий птах, який найчастіше і найкраще співає саме травневими ночами. Щоб розповісти про нього, Гоголю знадобилося лише одне речення: *«Котиться величний грім українського солов'я, і здається, що й місяць заслухався його посеред неба...»* Змальовуючи щебет соловейка, письменник використовує і епітет — *«величний грім»*, і уособлення — *«місяць заслухався»*, і метафору — *«спів солов'я — грім»*. Як відомо, пташиний спів не надто гучний. Тож, називаючи переливи соловейка *громом*, письменник підкреслює тишу, що панує навколо. Лише в абсолютній тиші спів маленької пташки може здатися гучним, мов гуркіт грому. Красу цього щебету підкреслює також уособлення *«здається, що й місяць заслухався його посеред неба»* і епітет *«величний грім»*. Спів солов'я викликає захоплення, перед ним не може встояти навіть місяць, що заслухався його посеред неба. І все це лише в одному-єдиному реченні, написаному чарівником Гоголем!

Джозеф Редьярд КІПЛІНГ

1865–1936

Мабуть, кожен хлопчик мріє про подорожі в далекі країни і про незвичайні пригоди. Однак у буденному житті далекі країни часто замінюються переглядом фільмів або мандрівкою до моря разом із батьками... А так хочеться опинитися на якомусь ошатному океанському лайнері і вирушити до невідомих далеких берегів, які чекають своїх відкривачів і героїв!

І ніхто не скаже точно, скільки хлопчаків стали справжніми мандрівниками під впливом творів англійського письменника Редьярда Кіплінга. Але в тому, що в світі навряд чи десь знайдеться дитина, яка б не мріяла мати таких друзів, як ведмідь Балу, пантера Багіра чи удав Каа, можна не сумніватися. Усі ці звірі є героями казки про Мауглі. Хто ж він такий, цей загадковий Кіплінг?

Майбутній письменник народився в індійському місті Бомбеї 30 грудня 1865 року. Індія тоді була частиною величезної Британської імперії, тож багато англійців перебувало в цій колонії. Змалечку хлопчика оточував розмаїтий світ, розділений на дві частини — господарів-англійців і корінних жителів Індії. Редьярд, належачи до володарів, не зневажав місцевих людей, шанував їхні звичаї. Його родина, на відміну від багатьох англійських сімей, ставилася до культури і народних традицій корінного населення з глибокою повагою. Батько Редьярда був ерудитом, відомим фахівцем з історії індійського мистецтва.

Та безжурне життя хлопчика в колі люблячої родини закінчилося, коли прийшов час їхати до Англії. Батьки вважали, що справжнє виховання й освіту маленькі британці можуть отримати лише на батьківщині, тож вони й відрядили доньку і сина до Британських островів.

І для хлопчика настали дуже важкі часи. Його карали за те, що в батьковому домі дозволялося. Згодом свій пансіон він

назвав «Будинком Відчаю». Шість довгих років тривали тортури (за найменшу провину учнів безжально сікли різками), аж поки мати Кіплінга не приїхала до Англії, аби самій розібратися, що відбувається із сином. І застала його в жахливому стані — хлопчик був надзвичайно збудженим і майже сліпим. Вирок вихователів звучав суворо: Редьярд не вміє пристосовуватися до обставин, не знає, що таке дисципліна і обов'язок, не має справжнього чоловічого характеру.

Усі ці вади мала виправити військова школа, куди віддали дванадцятирічного Редьярда. І кволий очкарик, який не вмів постояти за себе, швидко зрозумів, що невід'ємною частиною чоловічого життя мають бути мужність і сміливість. Саме тоді в нього і сформувалися риси, притаманні справжньому чоловікові: вміння долати негаразди, сміливість і відвага, відповідальність за доручену справу. Ці риси він проніс крізь усе життя і втілював у творчості. До речі, саме у військовій школі він почав писати вірші, знайшовши розуміння та підтримку педагогів. Та й батьки підтримали обдарованого сина, видавши до шістнадцятиліття своїм коштом збірку його творів.

Повернувшись до Індії, Кіплінг розпочав кар'єру журналіста. Добре знаючи від няньки-індуски мову хінді, він міг вільно спілкуватися з місцевими жителями. І вони прихильно поставилися до англієця, що знав їхню мову і звичаї, познайомили його з казками, переказами і легендами, які згодом лягли в основу знаменитої «Книги джунглів». Один за одним почали з'являтися твори Кіплінга. У двадцять чотири роки він уже мав славу одного з найвідоміших письменників світу, а згодом став першим англійським письменником — лауреатом Нобелівської премії (1907).

Та життєві успіхи не засліпили письменника. Він відмовився від почесного в Англії звання поета-лауреата, що давало йому можливість з'являтися при королівському дворі і мати довічне грошове утримання. На вершині своєї слави разом із родиною Кіплінг усаїтився в сільському маєтку. Саме тут він написав чудову дитячу книгу «Казки просто так». Точніше, спочатку він її розповів своїм маленьким дітям, синові Джону та доньці Ельзі. Коли малюки піросли, «подорослішали» й історії, які оповідав їм батько. Так з'явилися збірки історичних оповідань, а потім — «Історія Англії».

Але для дітей усього світу Кіплінг є передусім письменником, що розповів їм захопливу історію маленького хлопчика Мауглі, який зумів не лише вижити в диких джунглях, а й стати їхнім господарем, не втративши при цьому найкращих рис справжньої Людини.

МАУГЛІ

Брати Мауглі

На Сіонійські гори спав тихий, задушний вечір. Була вже сьома година, коли Батько Вовк прокинувся після денного спочинку, почухався, позіхнув і розправив одну за одною лапи, щоб навіть кінчики позбулися сонної млявості. Мати Вовчиця лежала, уткнувшись великою сірою мордою в чотирьох вовченят, що перекидалися коло неї і скавчали. Вхід до їхньої печери був залитий місячним сяйвом.

— Грр! — прогарчав Батько Вовк. — Знову час на лови.

Він уже збирався стрибнути з горба вниз, як раптом маленька тінь загородила вхід і проверещала. То був шакал Табакі, Блюдолиз, а вовки індійських лісів зневажають Табакі: він тільки й знає, що нишпорить скрізь, робить різні капості, розносить плітки та їсть ганчір'я й обрізки шкіри на смітниках коло сіл.

— Шер-Хан Великий змінив місце ловів. Наступного місяця він полюватиме в тутешніх горах — так сказав він мені!

Шер-Хан — це тигр, що жив за двадцять миль звідси, на березі річки Вайнгунгі.

— Він не має права! — сердито почав Батько Вовк. — За Законом Джунглів він не має права міняти місце ловів без завчасного попередження. Іди полювати до свого покровителя. Для однієї ночі ти вже накоїв досить лихого.

— Я йду, — спокійно відповів Табакі. — Ви почуєте голос Шер-Хана внизу, у хащах.

Батько Вовк прислухався і з глибини долини, що прилягала до маленької річки, почув сухе, зловісне, монотонне гарчання тигра, від якого, певне, втекла здобич і якому було зовсім байдуже, що про це дізнаються всі Джунглі.

— Дурень! — промовив Батько Вовк. — Нічні лови починати таким галасом!

— Тс-с-с!.. — сказала Мати Вовчиця. — Це полювання на Людину!..

4. Закон Джунглів, який ніколи не наказує нічого безпідставно, забороняє полювати на Людину. Річ у тім, що вбивство Людини рано чи пізно викличе прибуття білих людей з рушницями верхи на слонах і кількох сотень темношкірих людей з барабанами, ракетами та смолоскипами. І тоді кожен у Джунглях зазнає лиха.

Звірі ж пояснюють між собою цей закон інакше: на їхню думку, Людина — це найслабша і найменш захищена істота, і тому чіпати її «не личить мисливцеві».

Гарчання розлягалось все дужче й дужче і нарешті скінчилося громовим «аррр!» тигра, який кидається на здобич. Потім почулося виття Шер-Хана, — виття, в якому було мало тигрового.

— Не спіймав, — сказала Мати Вовчиця.

У кущах щось стиха зашелестіло.

— Людина! — вигукнув Батько Вовк, клацнувши зубами. — Людське дитинча. Дивись!

Просто перед ними, вхопившись за найнижчу гілочку, стояла гола смаглява дитина, що тільки-но починала ходити, — ніколи ще до вовчого лігва не приходила (та ще вночі!) така слабенька й така ніжна крихітка. Дитина глянула в очі Батькові Вовкові і засміялася.

Місячне світло, що сіялося крізь отвір печери, раптом померкло: величезна квадратна голова і плечі Шер-Хана загородили ввійстя.

— Шер-Хан робить нам велику честь, — промовив Батько Вовк, але очі його палали гнівом. — Що потрібно Шер-Ханові?

— Мою здобич, — сказав Шер-Хан.

— Вовки — Вільне Плем'я! — відповів Батько Вовк. — Людське дитинча належить нам; його вб'ють лише тоді, коли ми самі того захочемо.

— Захочемо, захочемо! Чи довго ще я стоятиму тут, уткнувши носа в ваше собаче лігво, поки ви задовольните мої законні домагання? Це я, Шер-Хан, розмовляю з вами!

Рев тигра, мов грім, заповнив усю печеру. Мати Вовчиця скинула з себе вовченят і стрибнула вперед; очі в неї спалахнули, мов дві зелені зірки в пітьмі. Вона сміливо глянула в розлючені очі Шер-Хана.

— А це я, Ракша (Сатана), відповідаю тобі! Людське дитинча моє! І його не вб'ють! Воно житиме й бігатиме в напій Зграї, полюватиме разом із нами. Геть!

Шер-Хан ще міг позмагатися з Батьком Вовком, але не встояв би супроти Матері Вовчиці: він розумів, що вона битиметься на смерть. Тому він з гарчанням витяг голову і прогарчав:

— На своєму подвір'ї і собака пан! Побачимо, що скаже Зграя.

Мати Вовчиця, ледве переводячи подих, кинулась на землю — посеред своїх дітей, а Батько Вовк поважно мовив:

— Шер-Хан каже діло. Маля треба показати всій Зграї. Ти хочеш лишити його в себе, Мати?

— Лишити у себе?! — важко дихаючи, відповіла Мати Вовчиця. — Воно прийшло до нас само серед ночі, зовсім голе і дуже голодне; але воно не боялося! Лежи спокійно, Жабеня. О Мауглі, — бо Мауглі-Жабеням я тебе називатиму, — настане час, коли ти почнеш полювати на Шер-Хана, як він полював на тебе.

Батько Вовк дочекався, коли його діти навчилися бігати, і тоді в ніч Племінних Зборів повів їх, Мауглі та Матір Вовчицю на Скелю Ради. Це була вершина горба, усіяна уламками скель, де могла розміститися сотня вовків.

Акела, великий сірий Самотній Вовк, що керував Зграєю завдяки своїй великій силі та розуму, лежав на Скелі Ватажка, простягшись на весь свій зріст.

Розмов біля Скелі майже не було. Діти бавились, перекидалися всередині кола, де сиділи їхні батьки й матері; дорослі вовки поволі підходили до того чи іншого вовченяти, уважно оглядали його, а потім тихенько поверталися на своє місце.

Нарешті настав час показати всім хлопчика, і шерсть на шії Матері Вовчиці одразу настовбурчилась. Батько Вовк виштовхнув Мауглі-Жабеня — так вони його звали — на середину кола, де він сів і, сміючись, почав бавитись камінцями.

Глухий рев долинув з-за скель — то був голос Шер-Хана:

— Дитинча моє! Віддайте його мені!

Акела навіть оком не моргнув; він тільки промовив:

— Дивіться уважніше, о вовки! Яке діло Вільному Племені до будь-чийх наказів, крім Вільного Племені! Дивіться уважніше!

З усіх боків чулось приглушене гарчання:

— Навіщо Вільному Племені Людське дитинча?

Закон Джунглів передбачає, що в тих випадках, коли виникає незгода, чи приймати щеня до Зграї, за нього повинні заступитись принаймні два члени Зграї, окрім батька та матері.

— Хто виступає за дитинча? — спитав Акела.

Відповіді не було, і Мати Вовчиця вже приготувалась до бійки; вона знала, що це була б її остання бійка, якщо до цього дійде.

Тоді єдиний звір іншої породи, допущений на Племінну Раду, — Балу, сонливий бурий ведмідь, який навчав вовченят Закону Джунглів, звівся на задні лапи й прогарчав:

— Людське дитинча! — сказав він. — Людське дитинча не принесе нам ніякої біди. Я сам буду його навчати.

— Потрібен ще один голос, — промовив Акела.

Чорна тінь упала посеред кола. То була Багіра, чорна пантера, вся чорна, як сажа, але з чудовими плямами на хутрі, які вилискували у світлі місяця, мов намальовані. Всі знали Багіру, і ніхто не наважувався ставати їй на дорозі.

— О Акело, й ви, Вільне Плем'я! — замурчала вона. — Я не маю права бути на вашій Раді; але за Законом Джунглів, коли виникає сумнів щодо нового щеняти і йому загрожує смерть, життя цього щеняти можна викупити. Убивати голе дитинча — просто ганьба. Крім того, воно може стати вам у пригоді, коли підросте. До слів Балу я докладаю бика, коли ви згодні прийняти Людське дитинча до своєї Зграї, як велить Закон. Чого ж тут вагатись?

Десятки голосів завили:

— То в чім же річ? Яку шкоду нам може зробити голе жабеня?

— Де бик, Багіро? Нехай його приймуть...

А Мауглі грався собі своїми камінцями і не звертав ніякої уваги на вовків, які підходили один за одним, щоб роздивитись його. Нарешті всі вони подалися з гори в долину до мертвого бика, лишилися тільки Акела, Багіра, Балу та вовки, які усиновили Мауглі.

Ось так і прийняли Мауглі до Сіонійської Зграї — ціною забитого бика та доброго слова Балу.

А тепер хай читач перескочить через десять-одинадцять років і лише уявить, яке дивовижне було життя Мауглі серед вовків, бо коли б ми надумались усе те описати, нам довелося б заповнити дуже багато томів. Мауглі ріс і виховувався разом з вовчєнятами, хоч вони, звичайно, стали дорослими вовками раніше, ніж він хлопчиком-підлітком.

Мауглі усе ріс та ріс, як тільки може рости хлопець, що не знає ані уроків, ані навчання, все дужчав і дужчав і ні над чим у світі не замислювався, крім того, як роздобути їжу.

Мати Вовчиця разів зо два казала йому, що Шер-Ханові не можна довірятись і що рано чи пізно він, Мауглі, повинен убити Шер-Хана. Молодий вовк запам'ятав би цю пораду назавжди, а Мауглі забув: адже він був тільки хлопчик, хоч і назвав би себе вовком, коли б умів розмовляти людською мовою.

Шер-Хан завжди намагався перетяти йому шлях у Джунглях; користуючись тим, що Акела дедалі все більше старішав і слабшав, кульгавий тигр міцно затоваришував з молодими вовками,

які бігали за ним підбирати його недоїдки, чого ніколи не дозволив би Акела, коли б наважився поширити свою владу до належних меж. А Шер-Хан обіцявав їм і часто висловлював свій подив, що такі хоробрі молоді ловці дозволяють, щоб ними попихали вмирущий вовк і Людське дитинча.

Багіра, яка все чула і все бачила, довідалась про це й кілька разів застерігала Мауглі, що коли-небудь Шер-Хан уб'є його:

— Протри свої очі, Братику! Акела дуже старий; скоро настає день, коли він не зможе вбити свого оленя, і тоді вже він не буде Ватажком. Більшість тих вовків, які оглядали тебе, коли ти вперше прийшов на Раду, також постаріли, а молоді вовки вірять Шер-Ханові, який каже їм, що Людському дитинчаті не місце в Зграї. Хоч незабаром ти вже станеш дорослою Людиною.

— А що таке Людина? Хіба вона не може бігати разом зі своїми братами? — заперечив Мауглі. — Я народився у Джунглях. Жив, як велить Закон Джунглів, і нема жодного вовка між нашими, якому б я не виймав з лап колючок. Але за що, за що мене хочуть убити? — спитав Мауглі.

— Поглянь на мене, — сказала Багіра. І Мауглі пильно подивився їй у вічі. Через півхвилини велика пантера одвела голову вбік. — Ось за що! — промовила вона, зариваючись лапами в листя. — Навіть я не можу витримати твого погляду, а я ж народилася поміж людей і люблю тебе, Братику! А інші ненавидять тебе за те, що не насмілюються зустрічатися з тобою поглядом, за те, що ти розумний, за те, що ти виймав колючки з їхніх лап, за те, що ти — Людина! Іди мерщій у долину, до людських осель, і візьми там трохи Червоної Квітки, яку вони у себе розводять; коли настане час, ти матимеш товариша, сильнішого навіть за мене чи Балу або тих із Зграї, хто любить тебе. Здобудь Червону Квітку!

— Гарзд! — сказав Мауглі. — Я іду.

Мауглі біг лісом усе далі й далі, і серце його калатало в грудях. Він подався поміж кущами до річки, що протікала глибоко в долині. Там він зупинився, бо почув виття Зграї на ловах, почув рев оленя, якого женуть вовки і який одчайдушно захищається. Потім до нього долинули злі, ехидні вигуки молодих вовків:

— Хай Самотній Вовк покаже свою силу! Стрибай, Акело!

Самотній Вовк, очевидно, стрибнув, але схибив, бо Мауглі почув, як клацнули його зуби, а потім розляглося скавучання.

Мауглі не чекав більше і кинувся до ланів, де жили люди.

Він припав обличчям до вікна і почав стежити, як горить вогонь у печі. Він бачив, як господиня вставала вночі і підживляла вогонь чорною дровинакою. А як настав ранок і туман побілів та схолов, він побачив, як хлопчик селянина взяв плетений горщик,

обмазаний зсередини глиною, наповнив його розжареним приском, засунув собі під ковдру і пішов у хлів доглянути худобу.

Він подався за хатину, перестрів хлоп'я, вихопив у нього з рук горщик з вугіллям і зник у тумані, а хлопчик заплакав з переляку.

— А вони дуже схожі на мене, — промовив Мауглі, дмухаючи в горщик точнісінько так, як це робила жінка. — Ця штука-вина помре, коли її не годувати. — І він кидав сухі гілочки та кору на червоний жар.

На півдорозі до вершини він зустрів Багіру; ранкова роса виблискувала на її шкірі, немов коштовне каміння.

— Акела схибив, — сказала пантера. — Вони вбили б його і цієї ночі, але ти теж їм потрібний. Тебе вже шукали в горах.

Акела, Самотній Вовк, лежав коло своєї скелі, і це свідчило, що місце Ватажка Зграї лишається вільним; Шер-Хан, оточений вовками, охочими пожитись його недоїдками, походжав тут же і вислуховував безсоромні лестощі. Багіра лежала поруч із Мауглі, який тримав горщик з вогнем у себе між колінами.

Акела насили підвів свою стару голову:

— Вільне Плем'я, а також ви, Шер-Ханові шакали! Дванадцять років я водив вас на лови і з ловів, і за цей час ніхто з вас не потрапив у пастку, нікого з вас не покалічено. Тепер я не вбив свою здобич. Це було хитро підстроєно. Тепер ви маєте право вбити мене тут, на Скелі Ради. А тому я питаю: хто візьметься покінчити з Самотнім Вовком? Бо, за Законом Джунглів, я маю право вимагати, щоб ви підходили поодиноці!

Запанувала тривала мовчанка, бо ніхто з вовків не наважувався битись з Акелою на смерть.

Тоді Шер-Хан проревів:

— Ба! Навіщо нам здався цей беззубий дурень! Він засуджений на смерть! А от Людське дитинча зажилося на світі. То моя здобич, моя з самого початку. Мені вже обриднув той дурноверхий людинововк. Віддайте мені людське поріддя, інакше я полюватиму тут довіку і ви не дістанете від мене навіть кісточки. Він — Людина, і я ненавиджу його всією своєю істотою!

Акела знову підвів голову і промовив:

— Він їв нашу їжу. Він спав разом з нами. Він заганяв для нас дичину. Він ніколи не порушив жодного слова з Закону Джунглів...

— Не може Людське дитинча бігати з Племенем Джунглів! — заревів Шер-Хан. — Віддайте його мені!

— Він брат нам в усьому, за винятком крові, — провадив Акела, — а ви хочете його вбити! Я бачу, що ви нікчемні боягузи, і звертаюся до боягузів. Щоправда, я повинен умерти, і життя

моє тепер нічого не варте, а то я запропонував би його за життя Людського дитинчати. Але, щоб зберегти честь нашої Зграї — дрібниця, про яку ви зовсім забули, лишившись без Ватажка! — я обіцяю, що коли ви дозволите Людському дитинчати вільно піти до своїх, то я вас жодним зубом не займу, коли настане мій час умирати.

— Він — Людина — Людина — Людина!.. — сердито гарчала Зграя, і більша частина вовків почала скупчуватись навколо Шер-Хана, який уже вимахував хвостом.

Мауглі підвівся, тримаючи горщик з вогнем у руках. Потім він потягнувся і позіхнув просто в обличчя всій Раді. Він був у нестямі від злості та горя, бо вовки ще ніколи не показували йому, як вони його ненавидять.

— Гей ви, слухайте! — закричав він. — Сьогодні ви так часто називали мене Людиною (хоч з вами я залишився б вовком до кінця днів своїх), що я відчуваю справедливість ваших слів. Тому я вже не називаю вас своїми братами, а саг — собаками, як личить Людині. А щоб ви краще зрозуміли, в чім річ, я, Людина, приніс сюди трохи Червоної Квітки, якої ви, собаки, боїтесь!

Він кинув горщик з вогнем на землю, кілька розжарених вуглинок запалили купину сухого моху, який відразу зайнявся полум'ям, і вся Рада з жахом відскочила назад від вогняних язиків.

Мауглі встромив суху гілку в полум'я і, коли вона зайнялась та затріщала, почав вимахувати нею у себе над головою в колі вовків, що тремтіли зі страху. Акела, старий грізний вовк, який зроду не просив ні в кого ласки, благально позирнув на Мауглі; хлопчик стояв голий, випроставшись на весь свій зріст, з довгим чорним волоссям, яке кучерями спадало йому на плечі, осяяний світлом палаючої гілки, від якого довкола скакали й тремтіли тіні.

Мауглі подався до того місця, де, тупо кліпаючи на вогонь очима, сидів Шер-Хан, і схопив його за підборіддя.

— Встань, собако! — закричав Мауглі. — Встань, коли говорять Людина, а то я спалю тобі шкіру!

Шер-Хан щільно прищулив вуха і заплющив очі, бо палаюча гілка була вже дуже близько.

— Цей різник нахвалявся вбити мене на Раді, тому що не вбив мене, коли я був маля! Але ось як ми, люди, караємо собак! Поворухни тільки вусом, і я встромлю Червону Квітку тобі в горлянку.

Мауглі бив Шер-Хана гілкою по голові, а тигр, пройнятий смертельним жахом, жалібно скиглив.

Кінець гілки яскраво палав, Мауглі почав розмахувати нею праворуч і ліворуч, і вовки з вищанням кинулись геть, тікаючи від іскор, що палили їм хутро. Лишилися тільки Акела, Багіра та ще з десяток вовків, що були прихильні до Мауглі.

Мауглі сидів і плакав, і серце в нього наче розривалося; адже до цього часу він ще ніколи не плакав.

— Ну, — промовив він нарешті, — я йду до людей. Але спочатку я повинен попрощатися з Матір'ю! — І він пішов до печери, де вона жила з Батьком Вовком, і знову плакав, притиснувшись до її кошлатих грудей, а четверо вовчат жалібно скавували.

— Приходь швидше, мій голенький синку! — додала Мати Вовчиця. — Бо знай, Людська дитино, що я люблю тебе більше, ніж будь-коли любила своїх щенят.

— Я неодмінно прийду, — відповів Мауглі. — І коли прийду, то покладу на Скелю Ради Шер-Ханову шкуру.

Починало світати, коли Мауглі самотньо сховався з гори до невідомих створіннь, які звуться людьми...

Полювання Каа

Все, про що ми тут оповімо, сталось за деякий час до того, як Мауглі вигнали з Сіонійської Вовчої Зграї і він помстився Шер-Ханові. Це було в ті дні, коли Балу навчав його Закону Джунглів.

Хлопчик лазив по деревах майже так само добре, як плавав, а плавав майже так само добре, як бігав. Тому Балу, законовчитель, навчав його тепер усіх Законів лісу й води.

Мауглі дуже стомлювався, повторюючи те ж саме сотні разів. Одного разу, коли Мауглі одержав від свого вчителя доброго ляща й, сердитий, втік у ліс, Балу сказав Багірі:

— Людське дитинча — це Людське дитинча, і воно повинне вивчити всі Закони Джунглів. Краще нехай я, люблячи, настав-

лю йому синців, аніж він постраждає коли-небудь через своє нещасття. Я навчаю дитинча Владичного Слова Джунглів, яке захистить його від птахів, гадюк і всіх чотириногих мисливців, крім його власної Зграї. Якщо тільки він запам'ятає ці слова, то зможе зажадати захисту у кожної істоти в Джунглях. Хіба це не варто легенького стусана?

— Ну, гаразд, але гляди ж не вбий Людського дитинчати. А що то за Владичні Слова? — І Багіра, піднявши лапу, з гордістю подивилась на свої сталево-сині, чудово загострені пазури.

— Я покличу Мауглі, і він тобі їх скаже, якщо схоче. Йди сюди, Братику! Повтори Багірі Владичні Слова Джунглів, яких я навчив тебе сьогодні.

— Ми з вами однієї крові — ви і я, — сказав Мауглі, вимовляючи ті слова по-ведмежому, як то звичайно роблять Ловецькі Племена.

— Добре. Тепер — Пташині.

Мауглі повторив ті самі слова і свиснув шулікою в кінці речення.

— Тепер для Зміїного Племені! — попросила Багіра.

На відповідь почулося сичання, яке зовсім неможливо змалювати. А потім Мауглі, радіючи, що так відзначився, підстрибнув, заплескав у долоні, скочив Багірі на спину, сів там боком і почав лупцювати ногами по лискучій шкірі, перекривляючи на всі лади Балу. Мауглі смикав за хутро на плечах Багіри і щосили лупцював її ногами. Коли ж Балу і чорна пантера замовкли, він загорлав на весь голос:

— У мене буде своя славна Зграя, і я водитиму її по деревах цілими днями і ми будемо кидати гілля та усіляку негідь на старого Балу, — продовжував Мауглі. — Вони мені обіцяли. Ой!

— Ух! — величезна лапа Балу стягла Мауглі із Багіриної спини, і хлопчик, лежачи між передніми лапами ведмеда, побачив, що Балу розлютився.

— Мауглі, — сказав Балу, — ти мав розмову з Бандар-Логами, з Мавпячим Племенем?

Мауглі глянув на Багіру: чи не сердиться й вона? І побачив, що очі пантери світяться, мов два нефрити.

— Коли Балу вдарив мене по голові, — промовив Мауглі (він усе ще лежав на спині), — я втік; сірі мавпи зісли з дерев і пожаліли мене. Нікому іншому не було до мене діла...

Він стиха сьорбнув носом.

— Послухай-но, Людське дитинча! — почав ведмідь, і голос його розлігся, як грім задушливої ночі. — Я навчив тебе Закону Джунглів, спільному для всіх племен, за винятком Мавпячого Племені, що живе на деревах. У них немає Законів. Вони — вигнанці. У них немає навіть власної мови, і вони користуються

краденими словами, які підслуховують, сидючи вгорі на гілках і підглядаючи за нами. Вони чваняться, верзуть дурниці і думають, що вони — велике плем'я, покликане зробити великі діла в Джунглях, а впаде горіх, і настрої їхній одразу змінюється, вони починають реготати й забувають про все на світі. Ніхто в Джунглях з ними не спілкується.

Все, що Балу сказав про мавп, була чистісінька правда. Вони живуть на верхівках дерев, а оскільки звірі дуже рідко дивляться вгору, то мавпам не доводиться стикатися з мешканцями Джунглів. Зате, коли мавпам трапляється побачити хворого вовка, чи пораненого тигра, чи ведмедя, вони його мордують, кидають на звірів горіхи й гілки, аби якимось розважитись і разом з тим звернути на себе увагу. Вони весь час збираються обрати собі ватажка, виробити свої власні закони і звичаї, але ніколи цього не роблять, бо на другий день усе забувають. Жоден звір не може дістатися до них, але, з іншого боку, ніхто й не звертає на них уваги. Ось чому вони були такі задоволені, коли Мауглі прийшов до них побавитись.

Все й скінчилось би на цьому, бо влада Бандар-Логів така, що зацікавити їх надовго ніщо не може, але одній мавпі спала на думку, як їй здалося, чудова ідея, і вона почала запевняти інших, що Мауглі буде надзвичайно корисний їхньому племені, бо він уміє сплітати гілля до купи для захисту од вітру: отже, коли вони його спіймають, то він навчить і їх те робити і вони стануть найрозумнішим племенем Джунглів, таким розумним, що всі звернуть на них увагу і заздритимуть їм!

Надумавши це, вони почали дуже тихо пробиратись крізь Джунглі за Балу, Багірою та Мауглі, аж доки ті лягли опівдні спочивати. Мауглі, якому було дуже соромно за свої вчинки, заснув між Багірою і Балу, вирішивши не мати більше діла з Мавпячим Племенем.

Раптом він крізь сон відчув, як чийсь сильні, шорсткі, маленькі руки вхопили його за руки й ноги; перед очима промайнули зелені галузки; і нарешті Мауглі здивовано побачив крізь розгойдані гілки дерев, як Балу підхопився на ноги з таким страшним ревом, що, мабуть, сполошив усі Джунглі, а Багіра, вициривши зуби, стрибнула на дерево.

Бандар-Логи радісно заверещали і кинулись на верхні гілки, куди Багіра не могла дістатись. Потім вони почали свій політ, а стрибки мавп з дерева на дерево — це така річ, яку неможливо описати. Мауглі паморочилось у голові, але він мимоволі тіпився цим шаленим бігом, хоч його до смерті лякало те, що земля так далеко внизу. За кожним стрибком його так сіпало й підкидало, що, здавалося, з нього душа вилетить.

Шуліка помітив, що мавпи щось тягнуть, і спустився на кількасот ярдів униз, щоб довідатись, чи їстівна та річ. Якраз у цей час мавпи витягли Мауглі на верхівку дерева, і Чіль аж скрикнув від здивування, коли побачив хлопця й почув звернуте до нього Владичнє Слово Шулік: «Ми однієї крові — ти і я!..» Хвилі листя і гілок закрили хлопчика, але Чіль підлетів до сусіднього дерева якраз тоді, коли знову з'явилося маленьке смагляве обличчя.

— Запам'ятай мій слід! — кричав Мауглі. — Розкажи Балу з Сіонійської Зграї і Багірі зі Скелі Ради!..

А в цей час Балу і Багіра нетямилися з гніву та горя. Багіра лазила, як ніколи в житті, але тонке гілля ламалось під її вагою, і вона стрибала на землю, набравши повні пазури кори.

— Дурень, от я хто! — закричав Балу, підскочивши з землі. — Вони, оці Бандар-Логи, бояться Каа, кам'яного пітона. Від одного його імені, вимовленого пошепки, в них холонуть їхні підлі хвости. Ходімо до Каа!

Балу потерся своїм вилинялим бурим плечем об пантеру, і вони пішли розшукувати Каа, кам'яного пітона.

Каа лежав на гарячому прискалку, вигріваючись на південному сонці і милуючись своєю чудовою новою шкірою, бо останні десять днів він провів на самоті, міняючи шкіру, і тепер мав справді розкішний вигляд: витягнувши по землі тупоносу голову, він згортав тридцять футів¹ свого тіла у фантастичні вузли та звивини і облизував губи, думаючи про наступний обід.

Каа не був отруйна змія — до отруйних гадюк він ставився навіть із презирством і вважав їх за боягузів, — але мав страшну силу, і коли вже обвивав кого-небудь своїми величезними кільцями, то марно було сподіватися на визволення.

¹ Фут — 30,48 см. Отже, Каа мав довжину близько 10 метрів.

— Ми йдемо на полювання, — недбало закричав Балу, присідаючи на задні лапи. Як і всі змії його породи, Каа був трохи глухуватий.

— Дозвольте й мені приєднатись до вас, — сказав Каа. — Вірите, я мало не впав на землю під час останнього полювання, справді, трохи-трохи не впав. Хвіст мій нещільно обкрутився круг дерева, я посковзнувся, розбуркав Бандар-Логів, і вони облаяли мене всякими непристойними словами.

— Безногим жовтим земляним хробаком, — процідила крізь вуса Багіра, ніби намагаючись щось пригадати.

Змії, а особливо такі, як старий обережний пітон Каа, дуже рідко виявляють свій гнів, однак Балу й Багіра помітили, як тремтіли і роздувались величезні ковтальні м'язи обабіч горлянки Каа.

— Бандар-Логи подалися на нові місця, — спокійно промовив пітон. — Коли я сьогодні виповз на сонце, я чув їхні крики на верхівках дерев.

— Річ ось у чому, Каа. Оці крадії горіхів та збирачі пальмового листя вкрали наше Людське дитинча. Але куди ж вони подались із дитинчам?

— Ілло, поглянь угору, Балу з Сіонійської Вовчої Зграї!

Балу глянув угору, щоб довідатись, звідки лине голос. Шуліка Чіль спускався вниз, і краї його піднятих крил були осяяні призахідним сонцем.

— Я бачив Мауглі серед Бандар-Логів. Він просив сповістити вас. Бандар-Логи потягли його за річку, у своє місто — в Холодні Печери. Я наказав кажанам стежити за ними, коли смеркне. Щасливого полювання всім вам внизу!

— Повного вола й глибокого сну тобі, Чілю! — закричала Багіра. — Я не забуду про тебе, о найкращий з-поміж шулік!

— Не варто подяки! Хлопчик знав Владичнє Слово. — І Чіль великими колами полетів до гнізда.

Усі знали, де Холодні Печери, але мало хто з мешканців Джунглів заходив туди, бо те, що вони звали Холодними Печерами, було не що інше, як старе, напівзруйноване місто, давно покинуте й поховане в Джунглях. А звірі взагалі рідко бувають у тому місці, де колись жила людина.

Мавпяче Плем'я в Холодних Печерах і не згадувало про друзів Мауглі. Воно принесло хлопчика в забуте місто, і було дуже задоволене собою. Мауглі, невеселий і злий від голоду, блукав вулицями мертвого міста і час від часу кидав Ловецький Клич Чужинця, але ніхто не відповідав йому, і він зрозумів, що опинився у дуже поганому місці. «Все, що Балу казав про Бандар-Логів, цілком справедливе, — думав він. — У них немає ані Закону, ані Ловецького Кличу, ані Вожаків — нічого, крім дур-

них слів та маленьких злодійкуватих рук. Коли я помру тут з голоду або вони мене вб'ють, то я сам буду винен. Але спробую повернутись у рідні Джунглі».

Та як тільки він наблизився до міського муру, мавпи потягли його назад, докоряючи, що він не цінує свого щастя; а щоб розбудити в нього почуття вдячності, вони його щипали. Мауглі зціпив зуби і, не кажучи ні слова, пішов за галасливою зграєю мавп до тераси, під якою було водоймище з червоного піщанику, до половини заповнене дощовою водою.

Хоч Мауглі й був зморений, голодний і сонний, але він не міг утриматись від сміху, коли Бандар-Логи, по двадцять мавп разом, почали запевняти його, які вони великі, розумні, сильні та шляхетні і який він дурень, що хоче піти від них. «Ось хмарка хоче насунутись на місяць, — думав він. — Ах, коли б хмарка була більша, я скористався б темрявою і втік від них. Але як я стомився!»

За цією ж хмаркою пильно стежили й двоє його добрих друзів у зруйнованому рові під муром: Багіра і Каа добре знали, які небезпечні мавпи, коли їх багато, а тому й не хотіли ризикувати. Мавпи ніколи не б'ються менше сотні проти одного, і мало хто в Джунглях на це зважається.

Нарешті хмарка затулила місяць; Мауглі почув легкі кроки Багіри по терасі. Чорна пантера майже безшумно вибігла схилом і почала бити (вона не мала часу пускати в діло свої зуби) праворуч і ліворуч мавп, що тісно сиділи навколо Мауглі в п'ятдесят або шістдесят рядів. Мавпи щільною зграєю кинулись до Багіри і оточили її, кусаючи, дряпаючи та скиглячи, а п'ятеро чи шестеро підхопили Мауглі, витягли його по стіні літнього павільйону і штовхнули в пролом напівзруйнованого даху. Коли б Мауглі виріс серед людей, то він неодмінно б розбився, тому що летіти довелося добрих п'ятнадцять футів; але Мауглі упав так, як учив його Балу, і торкнувся землі ногами.

Мауглі пильно вдивлявся в ажурні стіни, прислухаючись до шуму запеклого бою, що кипів навколо чорної пантери, до верещання та скиглення мавп і до глухого, хриплого кашлю Багіри, яка крутилась і захлиналась у суцільному натовпі своїх ворогів. Це вперше зроду Багіра билась не на життя, а на смерть. «Тут десь повинен бути Балу. Багіра сама не прийшла б», — подумав Мауглі і закричав:

— До водоймища, Багіро! Котись до води! Котись і пірнай!

Багіра почула його, і цей крик, який свідчив, що Мауглі живий і здоровий, надав їй нових сил. Вона завзято, крок за кроком прокладала собі шлях до водоймища, мовчки гатячи ворогів.

Раптом з поваленої стіни, що межувала з Джунглями, прокотився громовий войовничий поклик Балу. Сплеск води показав Мауглі, що Багіра пробила собі дорогу до водоймища, куди мавпи не сміли поткнутися. Каа в цей час переповз через західну стіну; він кинувся на землю з такою силою, що збив у рів зубець зі стіни.

Тим часом Балу бився з нападаниками, мавпи вили над водоймищем навколо Багіри, а Манг, кажан, літав туди й сюди, розносячи по Джунглях звістку про великий бій. Каа, приготувавшись до бою, кинувся вперед. Першим ударом, мовчазним, беззвучним, він урізався в зграю, що юрмилася навколо Балу, і бити вдруге вже не було потреби. Мавпи сипнули в усі боки з криком:

— Каа, це Каа! Тікайте! Рятуйтеся!

Тоді Каа вперше за весь цей час розкрив пащу і вимовив тільки одне довге шипляче слово. Мавпи, які сиділи на стінах і в порожніх будинках, замовкли, і в мертвій тиші, що оповила місто, Мауглі почув, як Багіра, вийшовши з водоймища, обтрушувала з себе воду: Мауглі на radoщах танцював у літньому павільйоні.

Каа уважно оглянув стіну і, знайшовши щілину в мармурі, яка показувала, що стіна тут неміцна, злегка ударив кілька разів головою, щоб розрахувати відстань. Потім він підняв шість футів свого тіла над землею і зробив з півдюжини могутніх ударів, б'ючи носом, мов тараном. Стіна тріснула і повалилась, здійнявши хмари порошу й сміття. Мауглі вискочив крізь пролам, кинувся до Балу та Багіри і став між ними, обнявши руками їх за товсті шиї.

— Мені дуже прикро, я голодний і добре подряпаний. Але ж як люто вони побили вас, мої Брати. Ви сходите кров'ю!

— Інші теж, — сказала Багіра, облизуючись і позираючи на тіла мавп, що валялися скрізь по терасі й навколо водоймища.

— Ось Каа, завдяки якому ми перемогли і ти лишився живий. Подякуй йому, Мауглі, так, як велять наші звичаї.

Мауглі обернувся і побачив величезну голову пітона, що коливалася на фут вище його голови.

— Так от яке це дитинча! — промовив Каа. — У нього дуже ніжна шкіра, і його важко відрізнити од Бандар-Логів.

— Ми однієї крові — ти і я, — відповів Мауглі. — Цієї ночі ти врятував мене від смерті. Моя здобич буде твоя здобич, коли ти будеш голодний, о Каа!

Пітон легко поклав свою голову на плече Мауглі і потримав її хвилину.

— Хоробре серце і ввічлива мова, — сказав він. — Вони далеко поведуть тебе в Джунглях, дитинча! А тепер швидше йди зі своїми друзями. Не треба, щоб ти дивився на те, що зараз тут відбудеться...

Всі троє вибрались у Джунглі крізь пролам у стіні.

Тигр! Тигр!

Тепер нам треба знову повернутися до першого оповідання. Коли Мауглі залишив вовчу печеру після сварки зі Зграєю на Скелі Ради, він спустився в долину до зораних полів, де жили селяни; але зупинятись тут не мав охоти: Джунглі були дуже близько, а він нажив там принаймні одного лютого ворога. Тому він поспішав, тримаючись нерівної дороги, що вилася вниз долиною. Долина переходила в широку рівнину, засіяну скелями і порізану ярами. В одному кінці її стояло маленьке село, а з другого кінця непролазні Джунглі дугою підходили до самих пасовиськ і там уривались, немовби їх відрізали ралом. Мауглі все йшов уперед, бо був страшенно голодний, і коли наблизився до царини¹, то побачив, що колючий пліт, яким затуляли на ніч царину, був відсунутий убік.

Він сів коло воріт, а коли до нього підійшов чоловік, устав, роззявив рота і засунув туди палець, показуючи, що голодний.

Чоловік витріщив на нього очі й гайнув вулицею, кличучи жерця — високого, гладкого чоловіка в білому одязі, з червоною та жовтою цяткою на чолі. Жрець прийшов до царини, а разом із ним з'явилось не менше як сто селян, які галасували, сперечались, здивовано дивились на Мауглі й тикали на нього пальцями.

«Які дивні звичаї у цих людей, — подумав Мауглі. — Тільки Сіра Мавпа могла б так поводитись!»

Відкинувши назад своє довге волосся і насупившись, він пильно дивився на юрбу.

— Чого тут лякатись? — сказав жрець. — Погляньте на його руки та ноги — на них сліди від вовчих зубів. Він виріс серед вовків і втік з Джунглів!

— Арре, арре — ах! ах! — закричали в один голос дві чи три жінки. — Відна дитина, вся покусана вовками! Але він гарненький хлопчик! Гляньте, у нього очі, мов жаринки. Справді, Мессуа, він схожий на твого хлопчика, якого вкрав у тебе тигр!

— Пустіть мене подивитись, — сказала жінка з важкими мідними кільцями на зап'ястках рук і на кісточках ніг. Вона приставила долоню до чола і пильно почала вдивлятися в обличчя Мауглі. — Ні, це не він: він дуже худий. Але очі в нього точнісінько такі, як і в мого хлопчика!..

Жрець був людина спритна, і він знав, що чоловік Мессуа — найбагатший господар у селі. Тому він на хвилину звів догори очі й урочисто промовив:

¹ Царина — застава в селі, ворота на околиці.

— Що Джунглі взяли, те Джунглі дали! Візьми, сестро, хлопчика до себе в хату і не забудь подякувати жерцю за те, що він наперед бачить долю людську!..

«Присягаюсь биком, що викупив мене, — майнуло в думці Мауглі, — всі ці розмови дуже нагадують те, як мене оглядала Зграя. Ну що ж, коли я Людина, то й стану Людиною».

Натовп розступився; жінка поманила пальцем Мауглі, щоб він ішов за нею в хату. Вона дала йому молока й хліба, а потім поклала йому на голову руки і подивилася в очі; їй усе здавалося, що, може, то й справді її власний син повернувся з Джунглів, куди потягнув був його тигр. Мауглі було неспокійно в хаті: досі він ніколи не бував під покрівлею; але, подивившись угору, хлопець переконався, що її легко продерти в будь-який час, та й вікно у хаті не мало засувки.

Деяке непорозуміння сталося тоді, коли треба було лягати спати: Мауглі нізащо не хотів лягати в пастці на пантер, — так він називав хатину, — і коли хазяї замкнули двері, він вистрибнув у вікно. Мауглі вийшов на край поля і простягнувся у високій чистій траві; але не встиг він заплющити очі, як м'яка сіра морда штовхнула його в підборіддя.

— Пхе! — промовив Сірий Брат (це був старший син Матері Вовчиці). — Погана нагорода за те, що я пробіг за тобою двадцять миль: ти весь тхнеш димом і домашньою худобою, зовсім як Людина. Прокинься, Братику! Я приніс тобі новини! Шер-Хан пішов полювати десь далеко звідси, поки в нього відросте нова шерсть, бо він таки добре обсмалився.

— Сьогодні я стомився від усього нового, що довелося мені побачити, Сірий Брате! Але ти завжди приноси мені новини!

— Ти не забудеш, що ти вовк? Люди не примусять тебе забути це? — занепокоєно спитав Сірий Брат.

— Ніколи! Я завжди пам'ятатиму, що любив тебе і всіх, хто живе в нашій печері, але я не забуду й того, що Зграя мене прогнала!..

— І що тебе може прогнати також й інша Зграя? Наступного разу я чекатиму тебе в бамбуках, там, де кінчаються пасовиська.

Протягом трьох місяців після тієї ночі Мауглі майже зовсім не виходив за царину — так пильно вивчав життя та звичаї людей. Спершу він змушений був одягти на себе тканину, яка страшенно йому заважала; потім йому довелося познайомитися з грошима, призначення яких він ніяк не міг зрозуміти, і, нарешті, з оранкою полів, у якій він також не бачив глузду. Сільський староста загадав Мауглі пасти буйволів. Мауглі був дуже задоволений. Тепер він був на службі у громади, і тому ввечері, коли на кам'яній терасі під величезною смоквою зібрався, як

завжди, гурт, він негайно приєднався до нього. Це було щось подібне до сільського клубу: тут зустрічались і курили свої люльки староста, сторож, перукар, що знав усі сільські брехні, а також старий Бульдео — сільський мисливець. Старі сідали навколо дерева і розмовляли аж до пізньої ночі. Вони розповідали різні незвичайні пригоди з богами, людьми та духами, а ще дивовижніші історії розповідав Бульдео про життя звірів у Джунглях, розповідав доти, аж поки у дітей, що сиділи навколо, від жаху починали лізти рогами очі.

Найчастіше говорили про звірів, бо Джунглі підходили майже до самого села. Олені й дикі свині поїдали посіви на їхніх полях, і час від часу в сутінках з'являвся тигр і хапав людину майже на очах усього села. Мауглі, який добре знав Джунглі, часто доводилося затуляти долонями обличчя, щоб інші не помітили, як він сміється, а Бульдео, поклавши свою рушницю на коліна, оповідав одну небилицю за іншою, і плечі Мауглі здригалися від реготу.

Рано-вранці Мауглі їхав сільською вулицею верхи на спині Рами, величезного Буйвола-вожака. Темно-сизі буйволи, з довгими, загнутими назад рогами і лютими очима, один за одним виходили з своїх хлівів і прямували за ним, і Мауглі одразу дав зрозуміти іншим хлоп'ятам, що старший буде він і ніхто більше. Він лупцював буйволів довгою гладенькою бамбуковою палицею і наказав Кам'я, одному з хлопчиків, пасти разом з іншими худобу окремо і не відходити од череди — а сам він піде з буйволами.

Мауглі пригнав своїх буйволів до найдалшого кінця рівнини, де з Джунглів витікає Вайнгунга. Там він зіскочив з шиї Рами і побіг до бамбукових хащ, де на нього чекав Сірий Брат.

— Ах, — промовив Сірий Брат. — Уже не перший день я чекаю тебе тут! І що в тебе за справи з людською худобою?

— Нічого не вдієш — наказ! — відповів Мауглі. — Я тепер у селі чередник. Що чувати про Шер-Хана?

— Він знову повернувся у наш край і довго чекав тебе. Тепер знову пішов геть. Але все-таки казав, що неодмінно вб'є тебе.

— Гаразд, — сказав Мауглі. — Поки його нема, ти або хто інший із чотирьох братів сидить на оцій скелі, щоб я бачив вас, виходячи з села; а коли він повернеться, чекай мене під деревом дхак, що росте в яру посеред долини.

День у день ганяв Мауглі буйволів до їхніх улюблених баюр і день у день бачив він спину Сірого Брата за півтори милі від долини (це свідчило, що Шер-Хан ще не повернувся); день у день він лежав на траві, прислухався до навколишніх шелестів і згадував минуле життя у Джунглях. Нарешті настав день, коли він не побачив Сірого Брата на умовленому місці. Мауглі всміхнувся

і повів буйволів до яру поблизу дерева дхак, яке було в цю пору вкрите золотистими червоними квітками. Там уже сидів Сірій Брат, і кожна шерстинка на його спині настовбурчилася.

— Він ховався цілий місяць, щоб приспати твою пильність, — важко дихаючи, сказав вовк. — Зараз він лежить у глибокій сухій балці, де колись протікала Вайнгунга.

— А він уже їв сьогодні чи полюватиме голодний? — спитав Мауглі. Це було для нього питання життя або смерті.

— Удосвіта він зарізав дикого кабана, а потім напився води.

Мауглі стояв, глибоко замислившись і поклавши палець у рот:

— Сірій Брате, чи не міг би ти розбити для мене череду надвоє?

— Я — ні, але я привів з собою розумнішого помічника, — Сірій Брат відбіг трохи і шаснув у якусь яму. Звідти висунулась велика сіра голова, добре знайома Мауглі, і раптом напое-не теплом повітря сповнилось одчайдушним криком Джунглів: Ловецьким Кличем Вовка в денний час.

— Акело! Акело! — закричав Мауглі, плескаючи в долоні. — Я знав, що ти не забудеш мене! Нам треба зробити велику справу! Розділи череду надвоє, Акело: буйволиці з телятами хай будуть окремо, а бики і робочі буйволи — самі по собі.

План у Мауглі був досить простий: він хотів зробити велике коло горою і підійти до верхнього кінця балки, а потім погнати буйволів униз і захопити Шер-Хана так, щоб він опинився поміж биками та коровами. Він добре знав, що Шер-Хан після того, як наївся і напився, не зможе ані битися, ані здертися на круті схили яру...

Щоб не дуже наблизитись до балки і не попередити цим Шер-Хана, вони зробили велике коло. Нарешті Мауглі повернув озвірілих буйволів до зеленої галявини, що підходила до верхнього кінця балки і круто спускалася вниз. Мауглі приклав руки до рота і крикнув у яр: луна покотилася від скелі до скелі.

Через деякий час вони почули довгий сонний рев ситого тигра, який тільки що прокинувся.

— Хто кличе? — заревів Шер-Хан.

— Я, Мауглі! Ну, вбивце людської худоби, настав твій час іти на Склею Ради!.. Униз жени їх, униз, Акело! Униз, Рамо, вниз!

Буйволи були спинилися на хвилинку край балки, але Акела на все горло викликнув Ловецький Клич, і вони кинулись один за одним, немов човни в річкові пороги; пісок і каміння так і полетіли з-під їхніх ніг. Рупшивши, буйволи вже не могли зупинитися, та й ніхто не міг би цього зробити. Вони ще не спустились у балку, а Рама вже почув Шер-Хана і люто заревів.

Лавина чорних рогів, запінених морд та вирячених очей нестримно помчала вздовж яру, наче валуни під час водопілля; слабкіші буйволи були відтиснуті на схили яру і продирались крізь гущавину витких рослин. Тепер тварини розуміли, чого від них хочуть: страшною атаки череди буйволів, проти якої не може встояти жоден тигр!

Шер-Хан, почувши громовий тупіт їхніх копит, скочив на рівні ноги й побіг униз яром, поглядаючи то в один, то в інший бік і шукаючи місця, де можна було б вилізти; але стіни балки були занадто стрімкі, і він, обважнівши від їжі та води, біг далі, намагаючись уникнути сутички з буйволами.

Череда, розбризкуючи на всі боки воду, з ревом промчала через велику калюжу, біля якої нещодавно спочивав тигр, і подалася далі. Мауглі почув, як ревають у відповідь буйволиці з іншого кінця яру, і побачив, як Шер-Хан повернув назад. Тигр добре знав, що коли немає іншого виходу, то краще зустріти биків, ніж корів з телятами. Рама спіткнувся, наступив на щось м'яке і разом з іншими биками врізався у саму середину другої половини череди. Акела та Сірий Брат кидалися в усі боки, хапали буйволів за ноги, і хоч череда знову ринула до яру, Мауглі все ж таки пощастило завернути Раму, — а за ним і вся череда попрямувала до боліт.

Шер-Хана не треба було більше топтати. Він був мертвий, і до нього вже почали злітатися шуліки.

— Собаці собача й смерть, брати, — сказав Мауглі, виймаючи ніж, який він завжди, відтоді як прийшов до людей, носив із собою у піхвах, що висіли на ший.

Раптом чиясь рука лягла на плече. Підвівши очі, Мауглі побачив Бульдео з рушницею. Діти розповіли в селі про те, що буйволи подуріли, і розлючений Бульдео прийшов вилаяти Мауглі за недогляд. Вовки поховалися, як тільки побачили, що наближається Людина.

— Ти з глузду з'їхав! — грізно закричав Бульдео. — Ти гадаєш, що можеш здерти шкуру з тигра? Диви, та це ж кульгавий

тигр, за голову якого призначено сто рупій! Ну що ж, ми пробачимо тобі те, що ти недоглядив череду, а може, я ще дам тобі одну рупію з тих, що одержу в нагороду!

— Гм, — ніби сам до себе промовив Мауглі, здираючи шкуру з передньої лапи. — То ти хочеш узяти винагороду, а мені, може, даси одну рупію? Ну, а я тобі скажу, що шкура потрібна мені самому!

— Як ти смієш так говорити з першим мисливцем на селі?

— Присягаюсь биком, що викупив мене! — закричав Мауглі, поспішаючи дійти до тигрового плеча. — Що ж, я весь ранок базікати́му тут з сірою мавпою? Сюди, Акело! Цей чоловік надокучив мені!

Бульдео, який усе ще стояв, нахилившись над головою тигра, раптом опинився на траві під великим сірим вовком, а Мауглі спокійно білував тигра далі, ніби був один-однісінький на всю Індію.

Треба віддати Бульдео належне: коли б він був молодший років на десять, то спробував би поборотись з Акелою, зустрівшись із ним у лісі. Але вовк, що так слухається наказів хлопчика, був не зовсім звичайний звір! «Звісно, це чари», — думав Бульдео і навіть не був певен, чи допоможе йому той амулет, що він його носив на шиї. Мисливець лежав тихо-тихо, не насмілюючись навіть поворухнутися і чекаючи щохвилини, що Мауглі перетвориться на тигра.

— Магараджо, великий царю! — промовив він нарешті тремтячим голосом. — Я старий. Я гадав, що ти звичайний пастушок. Дозволиш ти мені встати і піти геть, чи твій слуга розірве мене на шматки?

— Іди, і нехай з тобою буде мир! Тільки надалі не хапайся до моєї здобичі. Пусти його, Акело!

Прийшовши у село, Бульдео розповів цілу історію про чаклунство, а жрець вислухав її й насупився.

Коли череда наблизилась до села, Мауглі побачив вогні й почув звуки рогів і передзвін храмових дзвонів. Біля царини його чекало майже півсела. «Це тому, що я вбив Шер-Хана», — подумав Мауглі, але раптом на нього полетіла злива каміння, і селяни закричали:

— Чаклун! Вовчий виродок! Чортяка з Джунглів! Геть від нас!

Стара рушниця голосно бабахнула, і один молодий буйвол заревів з болю.

— Знову чаклунство! — закричали селяни. — Він може відвертати од себе кулі!.. Бульдео, та то ж твій буйвол!

— Однак вони не кращі за нашу Зграю, оці твої брати! — промовив Акела, спокійно сідаючи на землю. — Якщо кулі щось означають, то мені здається, що вони хочуть тебе прогнати.

— Вовк! Вовчий виродок! Забирайся звідси! — кричав жрець, вимахуючи перед собою гілкою священної рослини — тульси.

— Знову? — здивовано спитав Мауглі. — Минулого разу мене прогнали за те, що я Людина, а тепер за те, що я вовк! Ходімо, Акело!

Тільки одна жінка — то була Мессуа — підбігла до череди і закричала:

— О сину мій, сину мій! Вони кажуть, що ти — чаклун, що ти можеш перетворитись на будь-якого звіра! Я не вірю цьому, але ти все ж таки йди звідси, бо вони тебе вб'ють.

Мауглі засміявся коротким, похмурим сміхом: камінь влучив йому в обличчя.

— Це одна з тих безглузвих вигадок, які вони розповідають увечері під великим деревом. Принаймні знай, що за твого сина віддячено! Я не чаклун, Мессуа. Прощай! — крикнув Мауглі.

Він круто повернувся і пішов геть із Самотнім Вовком; коли він глянув на зорі, то відчув себе щасливим.

— Тепер уже не доведеться мені спати в пастках, Акело! Візьмемо шкуру Шер-Хана й підемо... Ні, не будемо робити селянам ніякого лиха, бо Мессуа була добра до мене!

Місяць уже заходив, коли Мауглі підійшов до Скелі Ради і зупинився перед лігвом Матері Вовчиці.

— Вони прогнали мене з Людської Зграї, Мати! — закричав Мауглі. — Але я додержав свого слова і прийшов зі шкурою Шер-Хана!

Мати Вовчиця поважно вийшла зі своїми вовчєнятами, і очі в неї спалахнули, коли вона побачила Шер-Ханову шкуру.

І тоді Мауглі проспівав свою пісню без рим, пісню, що сама народилася в його душі. І він співав її так голосно, як тільки міг, і так довго, наскільки дозволяв подих. А в перервах йому підвигали Сірий Брат і Акела.

А один худючий вовк завив:

— Води нас знову, Акело! Керуй нами знову, Людське дитинча, бо нам остогидло це беззаконня і ми хочемо знову бути Вільним Племенем!

— Людська Зграя і Вовча Зграя прогнали мене, — сказав Мауглі. — Тепер я полюватиму в Джунглях сам!

Вранішня пісня джунглів

Мауглі долав милю за милею, пробігаючи по дев'ять миль за годину, і радів, що не ослаб після довгих місяців життя з людьми. Він думав лише про одне — звільнити Мессуа та її чоловіка з пастки, хоч яка б вона була; хлопчик мав природну недо-

віру до пасток. А згодом, думав Мауглі, він з верхом відплатить селу за себе.

Уже спустилися сутінки, коли Мауглі розгледів добре знайомі пасовища й дерево дхак, де його чекав Сірій Брат того ранку, коли він убив Шер-Хана. І хоч хлопчик сердився на весь людський рід та його звичаї, все ж він відчув, як щось здавило горло, і насилу перевів подих, угледівши сільські покрівлі.

Попід стіною він прокрався до хатини Мессуа. Заглянув у вікно. Мессуа лежала долі, рот у неї був заткнутий, руки й ноги скручені ременями; жінка важко дихала і стогнала. Чоловіка її прив'язали до яскраво розмальованого ліжка. Двері хатини, що виходили на вулицю, були щільно причинені, знадвору їх підпирали спинами три чи чотири чоловіки. Мауглі вліз у вікно, нахилившись, поперерізав реміні, якими були зв'язані чоловік і жінка, витяг із рота Мессуа ганчір'я; потім пошукав, чи немає в хатині молока.

Мессуа майже збожеволіла від болю і страху (з самого ранку її били і шпурляли в неї камінням), і Мауглі ледве встиг своєчасно затулити рукою її рот, щоб не закричала. Збентежений і розлютований чоловік Мессуа сів і почав вибирати землю та різне сміття зі своєї закуйовдженої бороди.

— Я знала, я знала, що він прийде, — заридала нарешті Мессуа. — Тепер я певна — він мій син, — і вона пригорнула Мауглі до серця.

Досі Мауглі тримався спокійно, але тепер весь затремтів, і це здивувало його самого.

— Навіщо ці реміні? Чому вони тебе зв'язали? — запитав хлопчик, помовчавши.

— Щоб убити за те, що ми прийняли тебе як сина, за що ж інше, — сказав чоловік похмуро. — Подивись, я весь у крові.

Мессуа не сказала нічого, але Мауглі глянув на її рани, і чоловік та жінка почули, як хлопчик заскреготав зубами.

— Хто це зробив? — спитав він. — Їм треба відплатити.

— Це діло всього села. Я був дуже заможний, мав багато худоби. От ми й стали чаклунами, надавши притулок тобі.

— Я не розумію, хай розкаже Мессуа.

— Я давала тобі молоко, Нату, пам'ятаєш? — боязко сказала Мессуа. — Бо ти мій син, якого схопив тигр, і тому я дуже любила тебе. Селяни сказали, що я твоя мати, мати перевертня, і через те заслуговую смерті.

— Он там дорога в Джунглі, — Мауглі показав на вікно. — Ваші руки й ноги вільні. Тікайте.

— Ми не знаємо Джунглів, мій сину, так, як ти їх знаєш, — почала Мессуа. — Навряд чи зможу я втекти далеко.

— Гм... — буркнув Мауглі, кінчиком ножа лоскотуючи долоню. Він вискочив у вікно і відчув, як хтось лизнув йому ногу.

— Мати, — озвався хлопчик (адже йому був добре знайомий цей язик), — що ти робиш тут?

— Жабенятку, я хочу побачити жінку, котра давала тобі молоко, — сказала Мати Вовчиця, вся мокра од роси.

— Вони зв'язали її і хочуть убити. Я перерізав вузли, і вона зі своїм чоловіком піде Джунглями.

— Я проводжатиму їх. Я стара, але ще не беззуба. — Мати Вовчиця стала на задні лапи й заглянула у вікно темної хатини.

За хвилину вона безшумно скотилася, промовивши:

— Я дала тобі перше молоко, але Багіра каже правду: Люди на кінець кінцем повертається до Людини.

— Можливо, — сказав невдоволений Мауглі, — але сьогодні мені цей слід не в думці. Зачекай тут, тільки не показуйся жінці.

— Ти ніколи не боявся мене, Жабенятку, — промовила Мати Вовчиця і заховалась у густій траві, а ховатися вона вміла добре.

— Ну, — сказав весело Мауглі, вскочивши в хатину, — вони всі сидять кругом Бульдео, і старий розповідає те, чого не було. Що ж ви надумали?

— Я розмовляла з чоловіком, — сказала Мессуа. — До Канхівари тридцять миль звідси, там ми зможемо піти до англійців... Доберемося туди за ніч — врятуємось. Інакше ми вмеремо.

— Жодна Людина не вийде вночі за ворота. Але що він робить?

Чоловік Мессуа стояв рачки в куточку хатини і копав землю.

— Тут у нього трохи грошей, — відповіла Мессуа. — Ми більше нічого не зможемо взяти з собою.

— Ах, так... Гроші... речі, які переходять з рук у руки і ніколи не теплішають. Невже ці штучки потрібні й в інших місцях? — спитав Мауглі.

Чоловік Мессуа сердито глянув на хлопчика, підвівся і сховав рупії в кишеню. Мауглі допоміг Мессуа вилізти через вікно, і на свіжому нічному повітрі жінка пожвавішала. Але при зоряному світлі Джунглі здавалися їй дуже чорними і страшними.

— Пам'ятайте — вам нічого боятися. І не варто поспішати. Тільки... тільки в Джунглях попереду або позад вас трошки співатимуть, — прошепотів Мауглі.

— Краще бути з'їденими звірами, аніж убитими людьми, — зауважив чоловік. Мессуа глянула на Мауглі і всіхнулася.

— Я запевняю вас, — повторив Мауглі так, як це робив Балу, сотий раз повторюючи Закон Джунглів якому-небудь неуважному дитинчаті, — запевняю, що жоден зуб у Джунглях не вишкіриться проти вас, жодна лапа не доторкнеться до вас. Ні Людина, ні звір не зупинять вас, поки ви не побачите Канхівари.

Вас охоронятимуть. — Хлопчик квапливо обернувся до Мессуа і додав: — Він сумнівається, але ж ти віриш?

— О так, сину мій. Людина ти, дух чи вовк із Джунглів, я вірю тобі.

Мессуа заридала і впала Мауглі в ноги, але він, весь тремтячи, підвів її. Тоді жінка кинулась хлопчикові на шию, називаючи його різними ласкавими іменами, які тільки могла придумати.

Мессуа з чоловіком вирушили в Джунглі. Мати Вовчиця вийшла зі свого сховку.

— Іди за ними, — сказав Мауглі, — і сповісти всі Джунглі, що цих двох не можна чіпати.

Мессуа квапила чоловіка, і щойно вони разом із Матір'ю Вовчицею зникли в нічній темряві, біля самих ніг Мауглі, наче з-під землі, виросла Багіра.

— Я хочу, щоб жоден із Людської Зграї не вийшов сьогодні за ворота.

— Я можу затримати їх, Братику. Чи не пора, зрештою, когось убити? Та й що таке Людина — голий коричневий землекоп, безволосий і беззубий пожирач землі! Я — Багіра, сила кипить в мені темної ночі серед Джунглів. Хто витримає мій удар? Людське дитинча, одним ударом лапи я можу розплюснути тобі голову, як мертву жабу влітку.

— То вдар же! — сказав Мауглі мовою села, а не Джунглів.

Звуки людської мови змусили Багіру миттю зупинитися і сісти на тремтячі лапи. Пантера сіла так, що її голова знов опинилась на одному рівні з обличчям хлопчика. І знов Мауглі дивився на неї так, як нещодавно дивився на збуджених братів, не зводячи погляду з її зелених смарагдових очей, аж поки в їхній глибині згасло червоне полум'я, як ото у відкритому морі зникає світло далекого маяка: хлопчик дивився доти, доки пантера опустила очі. Її похнюплена величезна голова майже торкнулася землі, і нарешті шорсткий червоний язик лизнув ногу Мауглі.

— Ти із Джунглів — і не з Джунглів, — озвалася нарешті Багіра. — Я всього-на-всього чорна пантера, але я люблю тебе, Братику.

— Щось довго вони балакають там під деревом, — почав Мауглі, не звертаючи уваги на її слова. Скоро вони підуть забирати з пастки жінку й чоловіка, щоб кинути їх у Червону Квітку. Але там зламаний замок — і кружало, де лежало. Хо-хо!

— Тепер слухай, — сказала Багіра. — Хай спробують застати там мене! Після зустрічі зі мною мало хто вийде з дому, адже мені не вперше попадати в клітку. Та й навряд чи зв'яжуть вони мене мотузками.

Нарада під смоквою край села ставала все гучніша. Скоро знявся дикий галас, і цілий натовп чоловіків та жінок кинувся вулицею. Бульдео і брамін вели перед, а весь натовп біг за ними й кричав:

— Відьма й чаклун! Запаліть покрівлю! Ми покажемо, як переховувати перевертнів.

Трохи зам'ялися з дверима. Вони були добре замкнені, але натовп навалився на двері й вирвав їх геть. Світло смолоскипів задило кімнату, в якій, витягнувшись на весь свій зріст, схрестивши лапи й звисивши їх з одного кінця постелі, лежала Багіра — чорна, мов смола, і страшна, мов пекло. Минуло кілька хвилин сповненої відчаю тиші, поки перші ряди людей задкували назад, до порога. В цей час пантера підвела голову й позіхнула солодко і навмисне повільно, — так вона позіхала завжди, коли хотіла образити когось рівного собі. Її складчасті губи піднімалися і відтягувались, червоний язик вигнувся, нижня щелепа одвисла так, що ви могли б заглянути в гаряче горло пантери й побачити величезні ікла; потім щелепи студилися і брязнули, мов металеві застібки скрині. Наступної миті вулиця опустіла. Багіра вистрибнула у вікно і вже стояла поряд із Мауглі. А охоплений панічним жахом натовп з криком і ревінням біг вулицею; спотикаючись і падаючи, селяни намагалися швидше дістатися до своїх хатин.

Здавалося, село охопила німа тиша пообіднього сну, але, прислухавшись уважно, можна було почути, як риплять важкі скрині з зерном: їх пересували до дверей. Мауглі сидів замислившись, і його обличчя все хмурнішало й хмурнішало.

— Що я зробила? — спитала нарешті улесливо Багіра.

— Нічого, крім добра. Постережи їх до ранку, а я засну. — І Мауглі подався в Джунглі, впав на прискалок і проспав увесь день і ще ніч. Прокинувшись, хлопчик побачив коло себе Багіру, біля її ніг лежав щойно забитий олень.

— Чоловік і жінка щасливо дісталися до Канхівари, — сказала Багіра. — Твоя мати передала звістку Чілем.

— А де сьогодні вночі пасеться Хаті?

— Де прийдеться!

— Накажи Хаті з його трьома синами з'явитися сюди до мене.

Пантера пішла, залишивши Мауглі, який з несамовитою люттю втикав ніж у землю. Хлопчик ніколи в житті не бачив людської крові і — що було для нього важливіше — ні разу не чув її запаху до тих пір, поки не унюхав кров на мотузках, якими була зв'язана Мессуа. Мессуа поводитися з хлопчиком ласкаво; Мауглі ж у міру свого почуття любив Мессуа так само гаряче, як ненавидів решту людського роду. Та, незважаючи на свою ненависть до балачок людей, до їхнього боягузтва й жорстокості,

хлопчик нізащо в світі не позбавив би життя Людину, щоб іще раз відчутти жахливий запах крові.

Хаті та його три сини, як і завжди, підійшли мовчки, без жодного звуку. Хаті йшов, задумливо дожовуючи зелене стебло банана, зрізане іклами.

Мауглі не встиг підвести голову, як Хаті сказав йому: «Доброго полювання». Перш ніж озватися, хлопчик змусив старого слона довго переступати з ноги на ногу, похитуватись і струшуватись.

— Ти знаєш село Людської Зграї, яке вигнало мене? Його жителі ледачі, дурні й жорстокі, вони розважаються своїми ротами і вбивають слабшого себе не для їжі, а задля втіхи. Наситившись, ці люди вкидають у Червону Квітку своїх одноплемінників, — я бачив це на власні очі. Вони не повинні більше тут жити. Я їх ненавиджу.

— Так убий їх, — підбираючи жмуток трави і струшуючи її об свої передні ноги, озвався молодший із синів Хаті і знов підкинув геть траву, а його маленькі червоні очі боязко забігали.

— Навіщо мені білі кістки? — сердито відказав Мауглі. — Хіба я вовчєня, щоб бавитися на сонці закривавлєним черепом? Напусти Джунглі на село, Хаті!

Багіра здригнулась і прищулилась. Коли б дійшло до найгіршого, вона б промчала сільською вулицею поміж натовпу, б'ючи праворуч і ліворуч, або напала ввечері на орачів; але думка про знищення цілого села на очах у всіх людей і звірів лякала її. Тепер пантера збагнула, навіщо Мауглі послав її по Хаті: ніхто, крім старого слона, не міг розпочати й витримати таку війну.

— Хай вони втечуть, щоб Багіра і я спали в хатині браміна, а олені пили із ставків за храмом. Напусти Джунглі, Хаті!

— А вбивати не треба?

— Я не хочу. Не хочу навіть, щоб кістки людей валялися на нашій чистій землі. Хай вони втечуть і пошукають собі нове лігвище. Я бачив і нюхав кров жінки, яка давала мені їсти, жінки, що її люди хотіли вбити через мене. Тільки пахощі трави, що виросла біля їхніх порогів, можуть заглушити той запах. Він палить мені рот. Напусти на них Джунглі, Хаті!

— А! — промовив Хаті. — Розумію. Твоя війна стане нашою війною. Тепер ми напустимо Джунглі.

Наприкінці наступного дня в Джунглях поширилась чутка (хто її пустив, невідомо), ніби найкраща вода та їжа в такій-то і такій-то долині. Кабани, які, не вагаючись, підуть хоч на край світу, аби лиш добре попоїсти, вирушили перші, долаючи скелі; за ними вирушили олені, за оленями дрібні лисиці, що поїдають мертвечину; разом із ними покинули свої місця широкоплечі антилопи-нільгаї, а за нільгаями почали вилазити зі своїх бо-

літ дикі буйволи. Стада розбрелися повсюди, паслися, пили і знову поверталися щипати траву. Село з навколишніми дозріваючими полями було в самому центрі, і посеред нив сиділи люди на мачанах — це помости на чотирьох стовпах, на зразок голубників, зроблені для того, щоб лякати птахів та інших злодіїв.

Була темна ніч, коли Хаті та його три сини вийшли з Джунглів і хоботами попідломлювали стовпи мачанів, і вони падали, наче зламані болиголови. Люди, звалившись з мачанів, чули, як глухо режуть слони. Глянувши вранці на поля, селяни побачили, що урожай пропав. А це означало смерть, якщо вони не залишать села. Коли вигнали на пасовища буйволів, голодні тварини побачили, що олені дочиста з'їли траву, і майнули в Джунглі до своїх диких товаришів.

Але не так-то легко залишити насиджені місця. І люди жили там, поки влітку знаходили таку-сяку їжу. Першими залишили село безсімейні. По всіх далеких і близьких місцях рознесли вони вісті про те, що село приречене на загибель. Хто може боротися проти Джунглів, говорили вони, або проти богів Джунглів, коли навіть сільська кобра залишила свою нору під смоквою?

За звичкою, жителі села не поспішали, а одкладали втечу з дня на день, поки їх застали перші дощі. Драні покрівлі протікали, на пасовищах стояла вода, і після літньої спеки забуяла зелень. Тоді знялися всі: чоловіки, жінки та діти брели під густим дощем і все ж оглядалися, щоб кинути прощальний погляд на рідні оселі.

А коли вцухли дощі, там, де півроку тому чорніла зорана земля, в усій своїй красі розкинулися буйні Джунглі.

Князівський анка́с

Каа, великий кам'яний пітон, чи не двохсотий раз із дня свого народження міняв шкіру, і Мауглі, який ніколи не забував, що Каа врятував йому життя у Холодних Печерах (як ви, напевно, пам'ятаєте), прийшов його поздоровити.

У цей день Мауглі сидів на одному з великих кілець Каа, перебираючи пальцями розідрану стару шкіру, що лежала серед каміння, де її залишив пітон. Каа досить чемно підняв і посадив Мауглі на одне своє кільце, і хлопчик почував себе, як у справжньому живому кріслі.

— Ссс-с! — промовив Каа так, ніби раптом щось пригадав. — Дві чи три ночі тому, — почав пітон, — я полював у Холодних Печерах. Ти, напевно, не забув цього місця! Істота, яку я підстерігав, з криком перебрела водоймище і побігла до будинку, що я проломив колись заради тебе і там сховалася в землю. Я кинувся за нею, наздогнав і вбив. Потім заснув. Прокинувся і пішов далі.

— Під землею?

— Так. Невдовзі я дістався до Білого Клобука (білої кобри). Білий Клобук говорив про такі речі, в яких я нічогосінько не тямив. Нарешті він показав багато такого, чого я на своєму віку ні разу не бачив.

— Нову дичину? І ти добре пополював? — Мауглі хутко обернувся до пітона.

— Не дичина... На тій штуці я зламав би всі свої зуби. Білий Клобук сказав мені, що Людина пожертвувала б життям, аби тільки подивитися на ці речі (він говорив так, ніби добре знав людей).

— Подивимось, — мовив Мауглі. — Пам'ятаю, я колись був Людиною.

— Тихіше, тихіше. Поспіх убив жовту змію, яка ковтала сонце. Ми розмовляли з Білим Клобуком під землею, і я розповів йому про тебе. Сказав, що ти Людина. І Білий Клобук, старий, наче Джунглі, відповів: «Я вже давно не бачив Людини. Хай він прийде і побачить усі ці речі, за найгіршу з яких умерло б чимало людей».

— Так ходімо туди. Я ніколи не бачив Білого Клобука, і хочеться подивитись на ті речі. Кобра їх убила?

— Так, усі вони мертві. Білий Клобук говорив, що він охороняє їх.

— Ага! Як вовк стереже м'ясо у своїм барлозі. Ходімо.

І потім обоє вони попростували до Холодних Печер, до безлюдного міста, про яке, напевне, ви чули. Каа минув руїни павільйону на терасі і шмигнув до напіврозвалених сходів, що з середини павільйону вели під землю. Мауглі голосно промовив Владичнє Слово Змій: «Ми однієї крові — ви і я», — і порачкував за пітоном. Довго вони повзли слизьким звивистим проходом. Нарешті досягли місця, де коріння якогось гігантського дерева вивернуло в стіні великий камінь. Каа й Мауглі переповзли цей камінь і опинились у просторому льосі з банеподібною продірявленою стелею. Сюди, в темряву, пробивалося кілька променів світла.

— Добре лігво, — мовив Мауглі, підводячись на ноги, — але ходити сюди щодня дуже далеко. Ну, що ж ми побачимо тут?

— Хіба я ніщо? — долинув голос із глибини льоху, і Мауглі побачив, як там заворушилося щось біле. Воно сунуло дуже повільно, і ось перед хлопчиком піднялась така величезна кобра, якої він ще ніколи не бачив. Це була змія футів вісім завдовжки, яка від постійного перебування в темряві побілїла, мов слонова кістка. Очі кобри горїли, як рубїни, і взагалі вона мала дивовижний вигляд.

— Доброго полювання, — сказав Мауглі, який завжди дотримувався звичаю так само, як і ніколи не розлучався з ножем.

— Так хто ж він, — спитала біла кобра, — той, хто сидить безбоязно переді мною, і говорить нашою мовою, вимовляючи слова людськими губами? Хто він — з ножем і з язиком змії?

— Мене звуть Мауглі, — була відповідь, — я з Джунглів. Вовки моє плем'я, а Каа — брат мій. Мати Кобр, хто ти?

— Я страж царського скарбу. Я мушу карати смертю всіх, хто прийде сюди красти. Але моє місто забуло мене.

— Там немає міста. Глянь угору. Бачиш, коріння великого дерева розсунуло камені. Дерева і люди не вживаються разом, — наполягав Каа.

— Разів зо три люди знаходили сюди дорогу, — злобно відповідала біла кобра, — аж поки я підповзала до них. А тоді їм не довелося довго кричати. Але ви обоє — людина і змія — приходите з брехнею, хочете змусити мене повірити, що мого міста більше немає. Ви хочете, щоб я облишила стерегти скарб! Люди мало змінюються з роками, я ж — ніколи. Ви кажете, що місто вмерло і що коріння дерев пробилось сюди? Так нагніться ж і беріть все, що забажаєте. На всій землі немає іншого такого скарбу. Людино з язиком змії, якщо ти зможеш вийти живою звідси тією ж дорогою, якою прийшла сюди, то князі будуть твоїми слугами!

— Знову слід загубився, — промовив холодно Мауглі. — Мати Кобр, я не бачу тут нічого такого, що можна було б узяти.

— Клянусь богами Сонця і Місяця, у хлопчика смертельне божевілля, — зашипіла кобра. — Дивись, і ти побачиш те, чого досі ніколи не бачила Людина!

Хлопчик пильно оглянув весь підвал і набрав на підлозі цілу пригорщу чогось блискучого.

— О-о! — промовив Мауглі, — так воно ж схоже на те, чим розважається Людська Зграя. Тільки це жовте, а там руде.

Мауглі кинув золоті монети і пішов далі. Підлога печери футів на п'ять-шість була встелена чеканими золотими та срібними монетами, які висипались із мішків, у яких вони зберігались. За довгі роки метал розсунувся і розплився, як пісок під час відпливу. Біла кобра сказала правду. Ніякими грошима не можна було оцінити ці скарби, що добувалися протягом століть війнами, грабунками, торгівлею та податками.

Мауглі, звісно, не міг збагнути значення цих речей. Ножі трохи зацікавили хлопчика. Але вони виявилися легші за його власний ніж, і Мауглі кинув їх геть. Нарешті він знайшов щось справді привабливе; воно лежало в кутку, біля одного напівзаспаного паланкіна. Це був анкас двофутової довжини, тобто палиця для слонів, схожа на невеликий човновий гак. На верхівці палиці поблискував один круглий рубін; весь восьмидюймовий держак був густо поцяцькований необробленою бірюзою, і це

робило його дуже зручним. Нижче — нефритовий обідець з гірляндою квітів, листя яких зроблене з смарагдів; самі ж квіти — рубінові і вставлені в холодний зелений камінь. Уся інша частина держака виготовлена з чистої слонової кості, а саме вістря і гак — із золотою інкрустацією, картина ловлі слонів. Малюнки стосувалися друга Мауглі — старого Хаті, і це зацікавило хлопчика.

Біла кобра повзла слідом за Мауглі.

— Невже не варто умерти заради цього? — сказала вона.

— Не розумію, — відповів хлопчик. — Ці речі тверді, холодні і зовсім не придатні для їжі. Але ось цю штуку, — Мауглі підняв анкас, — я хочу взяти з собою, подивлюсь на неї при сонячному світлі. Я йду зараз. Тут темно і холодно.

— Подивись під ноги. Вони прийшли сюди багато років тому, щоб забрати скарби. Я поговорила з ними в темряві, і вони й по цей день лежать тут.

— Та навіщо мені всі ці скарби? Якщо ти дозволиш узяти з собою анкас, то я вважатиму щасливим своє полювання. Якщо ж ні — все одно полювання вдале. Я не б'юся з Отруйним Племенем, і, крім того, я знаю Владичнє Слово цього племені.

— Тут лише одне Владичнє Слово — моє.

З палаючими очима Каа кинувся вперед.

— Хто просив мене, щоб я привів Людину? — прошипів пітон.

— Звісно, я, — прошепотіла стара кобра. — Я давно вже не бачила людей. А цей хлопчик розмовляє нашою мовою.

— Але про вбивство між нами не було й згадки. Хіба можу я повернутися в Джунглі й сказати, що сам одвів Мауглі на смерть? — заперечив Каа.

Мауглі спокійно поклав руку на голову Каа.

— Досі біла тварюка мала справу з істотами з Людської Зграї. Стара кобра ще не знає мене, — прошепотів хлопчик. — Якщо їй самій забажалося полювати, то що ж — можна!

Мауглі стояв, тримаючи анкас кінцем униз. Раптом хлопчик розмахнувся і кинув. Анкас пролетів навкіс і впав прямо за клобуком величезної змії, прикувавши її до підлоги. Каа блискавично навалився всією своєю вагою на звисле тіло кобри, паралізував її з голови до хвоста. Червоні очі кобри запалали, а щість вільних дюймів голови шалено вихляли то праворуч, то ліворуч.

Мауглі схопив змію позад клобука, розтулив їй рот лезом ножа і показав на страшні отруйливі ікла на верхній щелепі — чорні й розкришені. Як і всі змії, біла кобра пережила свою отруту.

— Тюю (трухлявий пеньок), — промовив хлопчик і відсторонив Каа; потім вийняв анкас і звільнив кобру.

МАУГЛІ

— Я зганьблена. Убий мене! — шипіла кобра.

— Тут і без цього занадто багато говорили про вбивство. Я візьму гостру штуку, Тюю, бо я бився і переміг тебе.

— Гляди, щоб ця штука, зрештою, не вбила тебе. Це смерть.

Мауглі й Каа дуже зраділи, побачивши денне світло. Як тільки вони опинились у своїх Джунглях і анкас у хлопчикових руках заблищав під вранішнім сонцем, Мауглі відчув себе таким задоволеним, ніби знайшов пучок нових квітів, щоб уплести в своє волосся.

— Ця річ блищить дужче, ніж очі Багіри, — мовив захоплено хлопчик, крутячи рубін. — Треба показати його пантері. Але що мав на увазі Тюю, коли говорив про смерть?

— Не знаю. В Холодних Печерах завжди повно зла — і на землі, і під нею.

Хлопчик час від часу зупинявся, щоб помилуватися своєю здобиччю. На пантеру Мауглі наткнувся саме тоді, коли вона пила воду після важкого полювання. Хлопчик розповів їй про всі свої пригоди; пантера обнюхала анкас. Коли Мауглі сказав про останнє слово білої кобри, Багіра схвально замуркотіла.

— Виходить, Білий Клубук сказав правду? — жваво запитав хлопчик.

— Я народилася в князівських клітках в Удейпурі і гадаю, що знаю дещо про Людину. Ради одного цього червоного каменя багато людей убивали б тричі на ніч.

— Але від цього каменя анкас лише важчий. Мій маленький блискучий ніж кращий. Та й, крім того, червоний камінь не можна їсти. Скажи, для чого потрібна ця гостра штука?

Багіра напіврозплющила сонні очі, і в них заграли бісики.

— Цю штуку зробили люди, щоб до крові колоти голови синів Хаті.

— Але для чого анкасові бити і шпигати голови слонів?

— Щоб учить їх Закону Людини. У людей немає ані зубів, ані кігтів, от вони й роблять такі гострі штуки, а іноді й гірше...

— Що ближче до людей, навіть до речей, зроблених Люською Зграєю, то більше крові, — промовив Мауглі з відразою; він трохи стомився, несучи важкий анкас. — Коли б я знав про це — нізащо не взяв би його. Спершу кров Мессуа на мотузках, зараз — кров Хаті. Анкас мені більше не потрібний.

Блиснувши, анкас одлетів і вгруз у землю між деревами футів за п'ятдесят від пантери і хлопчика.

— От мої руки й очистилися від смерті, — промовив Мауглі, витираючи пальці й долоні об свіжу, вологу землю.

Мауглі спритно вибрався на зручне дерево, зв'язав до купи кілька ліан і, швидше ніж можна розповісти про це, вже погой-

дувався у гамаці на висоті п'ятдесяти футів над землею. Хоч хлопчик і не зневажав денне світло, все ж, наслідуючи звичай своїх друзів, він користувався ним якомога менше. Прокинувшись у сутінках серед голосистого племені, що живе на деревах, Мауглі згадав про красиві камінчики.

— Зрештою, гляну ще раз на цю штуку, — сказав він і спустився по ліані на землю.

Багіра вже стояла перед ним. У напівтемряві Мауглі почув її пирхання.

— Де штука з гостряком? — крикнув хлопчик.

— Її взяла Людина. Ось слід...

І вони побігли швидкою обережною рисою, перетинаючи плями місячного сяйва і не спускаючи очей зі сліду двох босих ніг.

— Тут він швидко побіг, — сказав Мауглі.

— Тут другий слід іде цьому назустріч. У другого сліду ноги менші й пальці повернуті всередину.

Мауглі підбіг і подивився.

— Це нога мисливця з племені гондів, — сказав хлопчик. — Глянь, тут він волочить по землі лук. Ось чому перший слід дуже швидко звернув убік. Велика Нога сховалася від Маленької Ноги.

— Твоя правда, — відповіла Багіра. — Тепер, щоб не наступати один одному на слід і не плутатися, візьмемо собі кожний по сліду. Я — Велика Нога, Братику, а ти — Маленька Нога, гонд.

Пантера стрибнула до першого сліду, залишивши Мауглі біля чудернацьких відбитків ніг маленької дикої лісової людини.

Нарешті хлопчик, закричав:

— Вони зустрілися. Доброго полювання! Дивись! Тут, на скелі, стояла навколішки Маленька Нога, а он Велика Нога.

Кроків за десять від пантери й хлопчика, на купі каміння, лежало тіло селянина, прошите наскрізь легкою, опереною стрілою гонда.

— Ну, то чи такий уже дурний Білий Клобук, Братику? — запитала лагідно Багіра. — Ось тобі принаймні одна смерть.

— Ходімо далі. А все-таки, де ж кровопивець слонів — червоноока колючка?

— Може, забрала Маленька Нога. Дивись, ось знову слід.

Поодинокий слід легкої людини, що бігла хутко з чималою вагою на лівому плечі, вів по довгій похилій терасі, що поросла сухою травою. Гострозорим слідопитам здавалося, ніби кожен крок цього сліду випалений гарячим залізом.

Багіра й Мауглі мовчки йшли цим слідом. Нарешті вони спустилися в балку й опинилися біля купи попелу.

— Знову, — промовила пантера й стала, наче скам'янівши. Скарлючене тіло низькорослого гонда лежало ногами в попелі, і Багіра запитально подивилася на хлопчика.

— Мати Кобр (мені шкода, що я насміхався з неї) добре знає людей. Хіба я не казав, що люди вбивають просто так, знічев'я?

— Ні, вони вбивають одне одного за червоні та сині камінці, — відповіла пантера.

— Один, два, три, чотири сліди, — промовив Мауглі, нахилившись над попелом. — Чотири сліди людей, взутих у черевики. І яке зло заподіяла їм ця маленька лісова Людина?

Майже цілу годину пантера і хлопчик ішли по широкому сліду чотирьох людей у черевиках і не озвалися одне до одного жодним словом.

Настав спекотний сонячний день. Раптом Багіра, що йшла трохи лівіше, видала дивний горловий звук.

— Третя смерть, — зауважила Багіра.

— Я понесу Матері Кобр молодих великих жаб і нагодую її доскочу, — вирішив хлопчик. — Кровопивець слонів — сама смерть, але все-таки я нічого не розумію!

— Ходімо! — промовила пантера.

Не пройшли вони й півмилі, як раптом почули каркання Ко, ворона, що співав Пісню Смерті на верховітті дерева, а в затінку його лежало три трупи. Посередині, під залізною сковорідкою, на якій лежала почорніла спалена перепічка, диміло напівпогасле багаття. Біля самого вогню, виблискуючи на сонці, лежав прикрашений бірюзою і рубіном анкас.

— Ця штука моторно працює. Все кінчається тут, — сказала Багіра. — Од чого вмерли троє, Мауглі? Адже не видно ні будь-якого сліду, ні подряпин.

Мешканець Джунглів краще за будь-якого лікаря вміє розпізнавати отруйні трави та ягоди. Мауглі понюхав дим над багаттям, одломив шматочок почорнілої перепічки, покуштував і зразу ж виплюнув.

— Яблуко Смерті, — закашлявся хлопчик. — Перший, напевне, додав його в їжу своїх супутників, а ті розквиталися з ним, убивши спочатку гонда.

8 «Яблуком Смерті» в Джунглях називають дурман, або датуру, одну з найнебезпечніших отрут в Індії.

— А що далі? — запитала пантера. — Невже й ми з тобою повбиваємо одне одного через цього червоноокого вбивцю?

— Може, анкас розмовляє? — прошепотів Мауглі. — Хіба я недобре зробив, викинувши його геть? З нами цього не станеться, Багіро, бо ми не бажаємо того, чого хочуть люди. Якщо ж анкас залишиться тут, то він, безсумнівно, вбиватиме людей так само

швидко, як падають од вітру горіхи. Мені не подобаються люди, але я не хочу, щоб вони гинули по шестеро за одну ніч. Це... — і хлопчик обережно взяв анкас, — повернеться назад, до Матері Кобр.

Минуло дві ночі. Засмучена біла кобра сиділа в темряві під склепінням печери — зганьблена, пограбована, самотня. Раптом бірюзовий анкас пролетів крізь дірку в стіні і, брязкнувши, впав на підлогу, встелену золотими монетами.

— Мати Кобр, — озвався Мауглі (із обережності хлопчик залишився по той бік стіни), — візьми кого-небудь молодшого й дужчого з твоїх родичів, і хай він допомагає тобі стерегти царський скарб, щоб жодна людина це вийшла звідси живою!

— Аг-га! Значить, анкас повернувся. Я ж казала, що це смерть. Але як же це ти залишився живий? — бурмотіла кобра, з любов'ю обвиваючись навколо держака анкаса.

— Присягаюсь биком, що викупив мене, я не знаю. Ця штука за одну ніч убила шістьох. Не випускай її більше.

Руді собаки

Після нашествия Джунглів на село для Мауглі настало радісне життя. Він почував себе спокійно, як людина, що сплатила свої борги. Всі в Джунглях ставилися до нього по-дружньому, хоч трохи й побоювались його.

Батько та Мати Вовки померли. Мауглі привалив великим каменем вхід у печеру і заспівав над померлими Пісню Смерті. Балу постарів і зробився незграбний. І навіть Багіра, незважаючи на її сталеві нерви та залізні м'язи, була вже не така спритна, як раніше. Акела так постарів, що сіра шерсть на ньому зробилася біла.

Одного разу присмерком Мауглі неквапливо йшов Джунглями, щоб віддати Акелі половину забитого оленя. Чотири вовки тупали за ним і весь час жартома борюкалися, кидались один на одного, втішаючись радістю життя. Раптом до Мауглі долинув крик, якого він з часів Шер-Хана ніколи не чув. Це було те, що в Джунглях називають фіал — противне виття шакала, який полює вслід за тигром або спостерігає, як убивають яку-небудь велику здобич. Четвірка вовків одразу ж наїжилась і загарчала. Мауглі схопився за ніж і припинив, мов закам'янів на місці.

— Жоден Смугастих не посміє тут полювати, — промовив, нарешті, хлопець.

Тишу знову порушив вереск, схожий чи то на ридання, чи то на сміх, так ніби в того шакала були м'які людські губи. Мауглі глибоко зітхнув і, випереджаючи прудких вовків, побіг до Скелі Ради.

Спочатку вовки не чули нічого, лише з темряви до них долинав гомін Вайнгунґи та завивання вітру, що бавився верховіттям дерев. Несподівано на тому боці річки заскімлив вовк. Та це був не вовк із Зграї, бо вся Зґрая зібралася тут. Вовче виття перетворилось на довге, одчайдушне гавкання. За кілька хвилин на скелі почулися стомлені кроки, і кістлявий мокрий вовк із закривавленими боками, скаліченою передньою ногою і білою піною на губах кинувся в коло і, задихаючись, упав до ніг Мауглі.

— Доброго полювання! Хто твій Вожак? — спитав поважно Фао, ватажок Зграї.

— Доброго полювання! Я Вонтола, — почувлась відповідь.

Це означало, що він вовк-одинак і полює для себе, своєї подруги та вовчат, живучи у віддаленій печері. «Вонтола» — означає відступник, який не живе зі Зґрасю. Він важко дихав, і всі бачили, як б'ється його серце.

— Хто наближається? — спитав Фао.

— Дхоль, дхоль із Декана, руді собаки, вбивці. Вони йдуть з півдня на північ. На своєму пляху вони вбивають усіх. Коли світив місяць-молодик, у мене було четверо — подруга і трое вовчат. Опівночі я чув, як вили мої щенята, ідучи по сліду. А на світанку я знайшов їх у траві — вони лежали задубілі. Тоді я став шукати, кому помститись, і знайшов рудих собак.

— Скільки їх? — спитав Мауглі.

Вся Зґрая глухо загарчала.

— Не знаю. Троє з них уже ніколи не полюватимуть. Але потім руді собаки гнали мене, як оленя. На трьох ногах гнали. Дивіться, Вільне Плем'я!

Він випрямив свою покалічену, почорнілу від засохлої крові лапу. Воки вовка були жорстоко покусані, горло — розірване і пошматоване.

Акела знав дещо про рудих собак і сказав Мауглі впівголоса:

— Буде добре полювання — для мене останнє. Та люди довго живуть, і в тебе попереду ще багато ночей і днів, Братику. Йди на північ. Якщо після битви хтось із вовків залишиться живий, він принесе тобі звістку про нашу бійку.

— Тепер слухайте: жили-були Вовк, батько мій, і Вовчиця, моя мати, і був ще старий сірий Вовк (не дуже мудрий, він уже побілів), якого я вважав і батьком, і матір'ю. І ось я, — хлопець підвищив голос, — я кажу, коли прийдуть собаки, якщо тільки вони прийдуть, Мауглі та Вільне Плем'я полюватимуть разом. І я присягаюся биком, що мене визволив, — і хай чують дерева і річка, хай пам'ятають вони, якщо я забуду, — я запевняю: мій ніж буде зубом для Зграї, а мені здається, що він не дуже тупий. Ось слово, яке сказав я.

— Ти не знаєш собак, Людино з вовчим язиком, — закричав Вонтола. — Я хочу лише відплатити мій Кривавий Борг раніше, ніж мене розірвуть на шматки. Дхолі просуваються повільно, знищуючи все на своєму шляху. За два дні я наберуся сил і піду мстити. Але вам, Вільне Плем'я, раджу йти на північ і жити надголодь, поки собаки залишать ваші місця.

— Слухайте Відступника! — крикнув сміючись Мауглі. — Руді собаки полюватимуть на наших землях, а ми, сховавшись на півночі, лежатимемо, поки їм заманеться залишити наші землі. Вибирайте ж, вибирайте. Це славне полювання! За Зграю, за вовчиць і вовченят у лігві та на полі, за подругу, яка гонить лань, і за найменше дитинча в печері — ми приймемо бій!

Зграя відповіла хлопцеві дружним голосним гавканням, що пролунало серед ночі, ніби тріск падаючого дерева.

— Ми приймаємо бій! — кричали всі.

Мауглі помчав у темряву і, збуджений, нестримний, не дуже придивлявся під ноги. І тому цілком природно, що хлопець простягся на повний зріст, налетівши на величезні кільця Каа саме тоді, коли пітон лежав біля річки і підстерігав оленя.

— Ксссша, — прошипів сердито Каа, — хіба до лица мешканцям Джунглів тупотіти і бігати під час нічного полювання?

— Моя провина, — промовив Мауглі, підводячись. — Я шукав тебе, Пласкоголовий.

Хлопець простягнув у темряві руку і, обнявши гнучку, наче канат, шию пітона, схилив голову Каа собі на плече, а сам розповів пітону все, що трапилося цієї ночі в Джунглях.

— Але що ти вирішив робити, коли прийдуть руді собаки? — озвався нарешті Каа.

— Вони повинні перепливти Вайнгунгу. І я з ножом в руках зустріну їх на мілкому, а за мною була б Зграя. І там ножом і зубами ми змусили б собак повернутися за течією або принаймні остудили б трохи їхні горлянки.

— Повернути дholeй неможливо, та й горлянки в них загарають, — промовив Каа. — Після цього полювання не буде ані Людини, ані вовченяти, залишаться самі кістки.

— Ала-ла! Помремо, так помремо. А все-таки славне вийде полювання. Але я молодий і бачив мало дощів. У мене ані мудрості, ані сили. Можливо, ти маєш кращий план, Каа?

— Тссс! Зараз підемо до річки, і я покажу тобі, як треба боротися проти рудих собак.

Каа подався до головного річища Вайнгунги і кинувся у воду трохи вище заводу, де ховалася Скеля Миру. Мауглі пірнув слідом.

Він обняв лівою рукою Каа за товсту шию, притиснув праву до свого тіла і випростав ноги. І пітон, долаючи течію, поплив

так, як умів плавати тільки він один, і струмені збитої води заіпилися навколо шиї Мауглі, а ноги хлопця погойдувалися туди й сюди на хвилях, розведених сковзкими боками пітона. На милю вище од Скелі Миру, в ущелині між мармуровими скелями, футів од вісімдесяти до ста заввишки, Вайнгунга звужується, і вода рине ручаями поміж безлічі малих і великих каменів, ніби біля водяного млина. Але шумовиння води не збентежило Мауглі. Не було такої води в світі, якої хоча б на мить злякався хлопець. Раптом Каа зупинився, двічі обвивши хвостом великий підводний камінь. На одному зі своїх кілець пітон тримав хлопця. А вода мчала повз них.

— Це Місце Смерті, — промовив Мауглі. — Навіщо ми припливли сюди?

— Вони сплять, — відповів Каа. — Хаті не зверне з дороги перед Смугастим. Але Хаті й Смугастий стороняться дхолів. А руді собаки, кажуть, не сходять з дороги нікому. А від кого ж утікає Маленьке Плем'я Скель? Скажи мені, повелителю Джунглів, — хто у нас найголовніший?

— Вони, — прошепотів Мауглі.

Потріскані й вивітрені скелі ущелини Вайнгунги від самого початку Джунглів були місцем, де жило Маленьке Плем'я Скель — неспокійні і заклопотані чорні дикі бджоли Індії. З обох боків ущелина була чимось завішана, мов чорним мерехтливим оксамитом. І Мауглі, побачивши, що то мільйони сплячих бджіл, сховався у воду. На одному березі річки виднілась невеличка обмілина, всього-на-всього п'ять футів завширшки, вся засипана мотлохом, що збирався безліччю років. Одного різкого запаху було достатньо, щоб злякати кожного, хто не літає і не знає диких бджіл.

Каа плив проти води, поки дістався піщаного берега якраз біля входу в ущелину.

— Ось полювання цього року, — промовив пітон. — Дивись!

На березі лежали кістяки двох молодих оленів і буйвола. Мауглі бачив, що ані вовк, ані шакал не чіпали кісток, які так і залишилися в природному положенні.

— Вони зайшли за межу, вони не знали, — прошепотів Мауглі, — і Маленьке Плем'я їх убило. Тікаймо, поки бджоли не прокинулися.

— Маленьке Плем'я не прокинеться до світанку, — відповів Каа. — Зараз я розповім тобі одну історію. Колись, багато-багато дощів тому, загнаний олень, не знаючи Джунглів, забіг сюди з півдня. За ним гналася уся Зграя. Збожеволівши з переляку, олень стрибнув звідси. Розпалена й оскаженіла Зграя також нічого не бачила і побігла за ним. Сонце стояло високо, і диких бджіл зібралося багато; вони розгнівалися. Ті, хто, женучись за

оленом, стрибнув у Вайнгунгу, вмерли перш, ніж досягли води, а хто не стрибнув, той загинув на скелях. Але олень лишився живий. Він біг перший, біг, рятуючи своє життя, і стрибнув, поки дикі бджоли ще не встигли опам'ятатися! Олень уже плив річкою, коли бджоли зібралися вбити його. А Зграя, яка гнала-ся за ним, вся загинула під вагою Маленького Племені, розбудженого тупотінням оленя.

Голова Каа лежала на мокрому плечі Мауглі, і його язик дрижав біля вуха хлопця. Після довгого мовчання Мауглі прошепотів:

— Це все одно, що смикати смерть за вуса, але... Каа, ти справді наймудріший у Джунглях.

— Якщо розлютовані руді собаки поженуться за тобою, не бачачи нічого, крім твоїх плечей, то ті з них, які не вмруть угорі, кинуться у воду тут або нижче... Кинуться, бо Маленьке Плем'я підніметься і накриє їх. А води Вайнгунги — голодні. І у дholeй не буде Каа, який підтримав би їх, і вони потопляться... Уцілілі ж підпливуть до мілини поблизу лігов Сіонійської Зграї. А там їх і схоплять за горло. Тільки заради тебе сповіщу Зграю, де підстерігати рудих собак. Сам я не маю нічого спільного з вовками.

Пітон поплив за водою. Незабаром напроти скелі він побачив Фао і Акелу, які прислухалися до нічних звуків.

— Хшшш! Собаки, — весело промовив Каа. — Дholeі пливтимуть униз. Якщо ви не перелякаєтесь, то зможете перебити їх на мілині.

Незадовго до полудня, коли припекло сонце, Мауглі почув тупотіння ніг, і до нього донісся гідкий запах зграї рудих собак, що вперто бігли по сліду Вонтоли. Коли дивився на собак зверху, вони здаються вдвоє менші за вовків, але Мауглі знав, які міцні в них лапи і щелепи. Хлопець діждався, поки гостромордий ватажок, нюхаючи слід, порівнявся з деревом, а тоді крикнув:

— Доброго полювання!

Той глянув угору, і всі його товариші зупинилися водночас із ним — ціла зграя рудих собак з опущеними хвостами, худими задами, важкими плечима і кровожерними пацями. Близько двохсот рудих собак зібралося під деревом. Хлопець бачив, із якою жадобою ватажок обнюхував слід Вонтоли, намагаючись повести всю зграю вперед. Дholeі не повинні поспішати, — а то ще завидна доберуться до лігвищ. І Мауглі вирішив до присмерку затримати зграю під деревом.

— Хто дозволив вам прийти сюди? — запитав хлопець.

— Всі Джунглі — наші Джунглі, — пролунало у відповідь.

Мауглі глянув униз на собаку, посміхнувся і зацокав точнісінько так, мов Чікаї, деканська пацючиха-стрибунець, даючи цим самим зрозуміти, що він вважає рудих собак не кращими за

Чікаї. Вся зграя оточила дерево, а ватажок несамовито загавкав, називаючи хлопця мавпою. Замість відповіді Мауглі витягнув голу ногу і поворушив гладенькими пальцями над самою головою ватажка рудих собак. Цього було досить, щоб несамовито розлютувати зграю. Мауглі, помітивши, що вожак хоче підплигнути, одразу ж підняв вище ногу та ніжно промовив:

— Собако, рудий собако! Повернись у Декан і їж ящірок. — І хлопець удруге поворушив своїми пальцями.

— Злазь сюди, або ми заморимо тебе голодом, безволоса мавпо, — провила зграя, а саме цього й хотів Мауглі.

Він розлігся на гілляці, притиснувся щоким до кори, а праву руку залишив вільною. Цілих п'ять хвилин хлопець говорив собакам усе, що він знав і що думав про них, їхні звичаї, манери, про їхніх самок і щенят. Великий бурий вожак кілька разів підплигнув, але Мауглі не поспішав, щоб не схибити. Нарешті лють додала дхолю сили; і він підплигнув угору футів на сім-вісім. Тоді рука хлопця витягнулася, наче голова змії, і так схопила вожака за гриву, що аж гілляка здригнулася під новою вагою. Мауглі мало не звалився на землю, але руки не розчепив. Дюйм за дюймом хлопець підіймав звіра, що висів, немов задушений шакал. Лівою рукою Мауглі дістав пожа, відрізав рудого пухнастого хвоста і шпурнув дхоля на землю. Цього йому й треба було, Мауглі знав, що тепер руді собаки не підуть по сліду Вонтоли, поки не розірвуть його або поки він не поб'є їх. Хлопець виліз на вищу гілляку, сів зручніше й заснув.

Минуло три-чотири години, і хлопець прокинувся. Зразу ж полічив зграю. Руді собаки були всі тут — мовчазні, кремезні, сухі, зі сталевими очима.

Мауглі, мов мавпа, перестрибнув на сусіднє дерево, потім на інше і так ще далі. А зграя з піднятими догори головами бігла за ним. Час від часу Мауглі вдавав, ніби падає, і тоді всі руді собаки аж душили один одного, поспішаючи, щоб убити хлопця. Це було рідкісне видовище: хлопець із ножем, що виблискує у промінні передвечірнього сонця, яке пробивалося крізь верхні гілки, а внизу мовчазна зграя рудих псів, ніби охоплена вогнем. Діставшись до останнього дерева, Мауглі взяв часник і старанно натерся; розлютовані руді собаки завили ще дужче.

— Мавпо з вовчим язиком, чи не хочеш ти замести свій слід? — кричали вони. — Дарма, ми підемо за тобою до самої смерті.

— Візьми свій хвіст, — сказав Мауглі, кидаючи назад обрізок. Відчувши запах крові, вся зграя відступила трохи назад. — Ну, а тепер біжіть до самої смерті!

Мауглі стрибнув з дерева і, раніше ніж собаки збагнули, що він збирається робити, вітром помчав до Бджоляної Скелі.

Як тільки почало сутеніти, Маленьке Плем'я заснуло, бо в цей час не цвіли навіть пізні квіти. Та коли перші кроки Мауглі глухо зазвучали над підземними галереями, хлопець почув такий шум, ніби задрижала вся земля. Краєм ока Мауглі побачив, як позад нього потемніло повітря, а далеко внизу вгледів течію Вайнгунги і там пласку ромбоподібну голову. З усіх сил ногами вперед Мауглі кинувся вниз разом із рудим безхвостим ватажком, що прагнув на льоту куснути плече хлопця, який, задихаючись і торжествуючи, перший опинився в надійному лоні річки. Жодна дика бджола не вкусила Мауглі, бо запах часнику відігнав од нього Маленьке Плем'я на ті кілька секунд, протягом яких він мчав по скелі. Підвівшись, хлопець відчув, що його підтримують кільця Каа. Зі скель котилися якісь клубки, схожі на суцільні величезні скупчення бджіл, вони падали в річку, ніби шматки свинцю. Але не встигав клубок доторкнутися води, як з нього здіймалися бджоли, а труп дхоля підхоплювала течія і несла вниз.

Мало не половина рудих собак угледіли, що їхні товариші потрапили в пастку; побачивши це, вони круто повернулися і кинулись у воду там, де ущелина нижчала і переходила в круті береги, їхні люті крики і погрози «деревній мавпі», яка довела рудих собак до такої ганьби, перепліталися з гавканням і гарчанням дхолей, покараних Маленьким Племенем. Кожен собака розумів, що залишатися на березі — це рівнозначно смерті. І зграя пливла вниз до Плеса Миру. Але навіть туди за нею неслося зле Маленьке Плем'я і гнало рудих собак у воду. До Мауглі долинав голос безхвостого ватажка, який наказував своїм товаришам зупинитися і перебити всіх Сіонійських вовків.

Берегом біг триногий вовк. Він вигинав спину і плигав високо вгору, наче бавився з дитинчатами. Це був Вонтола, Відступник. Триногий звір не промовляв жодного слова, граючись у жахливу гру з рудими собаками, що довго були у воді і ледве пливли. Шерсть на них намокла і обважніла. Мокрі хвости розбухли, мов губка. Дхолі до нестями стомилися і з німою тривогою стежили за двома палаючими очима, що не відставали од них.

— Це погане полювання, — сказав, нарешті, один дхоль.

— Доброго полювання! — сміливо піднявшись поряд зі звіром, відповів Мауглі і встромив ніж під плече дхоля, ударивши з усієї сили, щоб уникнути зубів умираючого.

— Це ти, Людське дитинча? — запитав з берега Вонтола.

— Запитай мертвих, Відступнику, — відповів Мауглі. — Хіба їх не принесло течією?..

Гавкання Сіонійської Зграї лунало все ближче і ближче.

— За Зграю, за всю Зграю ми приймаємо бій! — линуло над річкою.

І закрут річки виніс рудих собак на піски та мілини напроти Сіонійських лігвищ. І тут дхолі зрозуміли свою помилку: їм треба було вибратися з води хоча б на півмилі вище і напасти на вовків по сухому. Але тепер було вже пізно. Весь берег світився палаючими очима, і, крім фіала, який не замовкав із самого вечора, ніщо в Джунглях не порушувало тиші. Здавалося, Вонтола просить рудих собак, щоб вони вийшли на берег.

Почалася запекла битва. Бійці падали, вставали і, задихаючись, то розбігалися, то знову стиналися на мокрому почервонілому піску серед вивернутого коріння і поміж кущів та густої трави. Навіть зараз на кожного вовка припадало по два дхолі. Але вовки билися за своє існування, за Зграю.

Ніч минала, і запаморочлива кружанина пожвавішала. Руді собаки знесилилися і вже боялися нападати на дужих вовків і все ж не посміли втікати. Мауглі відчував, що бій наближається до кінця, і він вдовольнявся лише тим, що ранив, не вбиваючи.

— М'ясо обгризено до кісток, — задихався пошматований Сірій Брат, стікаючи кров'ю.

— Але кістку треба розтрощити, — промовив Мауглі, — і закривавлене лезо, мов вогонь, встромилося в боки рудого собаки, на задніх ногах якого лежало тіло вовка, що увіп'явся в дхоля.

— Моя здобич! — зморщивши ніздрі, пирхнув вовк. — Залиш мені.

Страшенно пошматований Вонтола все-таки зібрався з силами і зубами так скував дхоля, що той не міг повернутися, щоб схопити його.

— Присягаюсь биком, що викупив мене, — вигукнув Мауглі, гірко посміхнувшись, — це Безхвостий! — І справді, то лежав великий бурий ватажок.

Один дхоль кинувся на допомогу своєму ватажкові. Та не встиг він доторкнутися зубами Вонтоли, як ніж Мауглі встромився в його шию. І Сірий Брат доконав рудого собаку. Вонтола не сказав ні слова, тільки щелепи його стискалися все дужче й дужче в міру того, як життя залишало ватажка. Дхоль здригнувся, його голова повисла, і він завмер; Вонтола миттю навалився на його труп.

— Годі! Кривавий Борг сплачений, — сказав Мауглі. — Заводь пісню, Вонтоло.

— Він більше не полюватиме, — промовив Сірий Брат. — Та й Акела давно замовк.

Один за одним тікали дхолі з темного, закривавленого піску в гущавину Джунглів проти води й за водою — руді собаки бігли в усі кінці, де тільки бачили вільну дорогу. З ножем у руках хлопець стрілою метнувся до ріки і ширяв кожного собаку, який наважувався наблизитися до води. Раптом з-під купи дев'яти трупів підвелася голова і передні лапи Акели. Мауглі став навколішки поруч із Самотнім Вовком.

— Я ж казав, що це буде моя остання битва, — прошепотів Акела. — Чудова була ловитва.

Мауглі поклав страшенно поранену голову Самотнього Вовка на коліна й обняв його за пошматовану шию.

— Давно минули старі дні Шер-Хана і маленького голого Людського дитинчати, — закашлявся Акела.

— Ні, ні! Я вовк. Я однієї крові з Вільним Племенем, — закричав Мауглі. — Не від мене залежить те, що я Людина.

— Ти Людина, Братику, вовченятко моє. Ти справжнісінька Людина, а то Зграя втікала б од рудих собак. Я зобов'язаний тобі життям. А сьогодні ти врятував Зграю, так само як колись я врятував тебе. Не забув? Ми розквиталися. Іди до свого племені. Я знов кажу, зіниці очей моїх: полювання закінчено, іди до свого племені. Іди, поки тебе не вигнали.

— Хто мене вижене?

— Мауглі вижене Мауглі. Іди до свого племені, до людей, — промовив Акела. — Зараз я поговорю зі своїм племенем. Ти зможеш звести мене на ноги, Братику? Я теж Ватажок Вільного Племені.

Обережно підвів Мауглі Самотнього Вовка на ноги, обнявши його обома руками. Акела глибоко зітхнув і завів Пісню Смерті, яку, вмираючи, співає кожен Вожак Зграї. Пісня звучала голосніше й голосніше, линула далеко за річку, поки, нарешті, пролунали її останні слова: «Доброго полювання!». Акела на мить звільнився з обіймів хлопця, підплигнув у повітря і мертвий упав горілиць на свою останню і найжахливішу здобич.

Весняний гін

Через рік після великої битви з рудими собаками і смерті Акели Мауглі сповнилося чи не сімнадцять років. Та на вигляд хлопець здавався старшим, бо робив багато фізичних вправ, добре їв і, як тільки йому було жарко, одразу купався. Тому він змужнів і виріс не по роках. Мешканці Джунглів боялися раніше його розуму, а згодом на них почала наганяти страх і могутня сила хлопця. І коли Мауглі спокійно йшов куди-небудь, шепіт, що сповіщав про появу хлопця, очищав перед ним усі дороги. Проте очі його завжди світилися добротою і не спалахували навіть під час боротьби, як це бувало, наприклад, з Багірою: в очах хлопця появлялися лише зацікавленість і якесь збудження, чого сама пантера ніяк не могла збагнути.

Юнак і пантера лежали на пагорбку біля Вайнгунги. Нижче них мріли зеленувато-білі смуги вранішнього туману. Зійшло сонце, і туман розплився червонясто-золотистим морем, що ледь-ледь колихалося, а потім зовсім розтав. Навкісні промені сонця осяяли просохлу траву, на якій сиділи Мауглі та Багіра. Холодна пора кінчалась. Листя і дерева здавалися стомленими та побляклими. Від найслабшого подиху вітру здіймався шурхіт. Невеличкий листочок шалено бився об гіллячку, ніби потрапив у якусь струмину. Це розбудило Багіру.

Вона вдихнула ранішнього повітря, глухо кашлянула, миттю перевернулася на спину і передніми лапами вдарила листочок, що метлявся вгорі.

— Рік повернувся, — промовила пантера. — Джунглі йдуть уперед. Наступає Пора Нових Пісень.

Мауглі сидів, спершись ліктями на коліна, і дивився в долину, залиту денним світлом. Десь далеко внизу, поміж дерев, переривчастим, тремтячим голосом пташка виспівувала перші ноти весняної пісні.

— Я забув. Коли настане Пора Нових Пісень, тоді і ти, і всі інші втечете й залишите мене одного, — похмуро сказав Мауглі, — і я, Повелитель Джунглів, мушу блукати сам.

В індійських Джунглях одна пора року переходить в іншу майже непомітно. На перший погляд здається, що їх лише дві — волога й суха. Та придивившись уважно між зливами й хмарами куряви, ви побачите, як правильно й тут чергуються усі чотири пори року, і найкраща з них — весна, бо їй не доводиться встеляти чисті голі поля новими квітами і листям. Весна лише згонить і знімає всю побляклу зелень, усе напівживе, напівзасохле, що пощадила м'яка зима, і стомлена, напіводягнена земля знову відчуває себе юною й оновленою. І вона робить це так гарно, що ніде в світі немає такої чудової весни, як у Джунглях.

Досі Мауглі завжди втішався зміною пір року. Це він перший помічав і Весняне Очко глибоко між травою, і перше пасмо весняних хмар, які ні з чим не сплутаєш у Джунглях; його голос лунав під зоряним небом в усіх вологих квітучих моріжках. Хлопець підспівував хору жаб або сміявся з маленької сови, яка літала білими ночами. Як і все його плем'я, для довгих переходів Мауглі вибирав весну і з радістю пробігав миль тридцять-сорок, а то й п'ятдесят од присмерку до ранкової зорі; а назад повертався задиханий, веселий і у вінку з дивних квітів. Четвірка не супроводжувала хлопця в шаленому бігу по Джунглях, а ходила співати з іншими вовками. Мешканці Джунглів дуже зайняті навесні, і Мауглі чув, як вони, залежно від своєї породи, то гарчать, то кричать, то свистять... У цей час голос у всіх них мінявся, і це одна з причин, чому весна називається Порою Нових Пісень.

Проте цієї весни щось дивне робиться з Мауглі. Ще паростки бамбука не встигли покритися коричневими плямами, як юнак уже чекав ранку, коли зміняться запахи. Та як тільки розвиднілося, і Мор, павич, яскраво палаючи бронзою, блакиттю та золотом, сповістив про нові запахи поміж затуманених дерев, і Мауглі розкрив рот, щоб відповісти йому, слова застряли в юнака в

горлі, і одне почуття охопило його з ніг до голови — почуття безутішного горя.

Цього вечора Мауглі раніше ніж завжди облишив полювати; їв мало, бо не хотілося обважніти перед весняним бігом. Він і їв сам, бо всі мешканці Джунглів подалися геть і десь співали або билися. Це була зовсім біла ніч, як кажуть у Джунглях. Здавалося, вся зелень встигла вирости зранку більше, ніж за цілий місяць. Мауглі надломив гіллячку, вчора ще вквітчану жовтим листям, і з неї почав капати сік. Біля ніг юнака вився теплий глибокий мох. Молода трава не мала гострих краєчків. Усі голови Джунглів гули, наче струна арфи, зачеплена місячним променем, — дзвеніли повним місяцем Нових Пісень, що кидав свої промені на скелі й озера; і ці промені ковзали поміж дерев і повзучих рослин, пробиваючись крізь мільйони листочків. Незважаючи на своє горе, Мауглі заспівав од захоплення і рушив з місця. Він не йшов, а летів, бо ж вибрав шлях через пологий схил, що, перетинаючи самісіньке серце головних Джунглів, вів до північних боліт, де весняна трава заглушала тупіт його ніг.

Так він біг, то кричав, то наспівував упівголоса і відчував себе найщасливішим у Джунглях; та ось пахопці нічних квітів попередили його, що вже недалеко болота, а вони лежали значно далі за найвіддаленіші місця, в яких хлопцеві доводилося полювати. Він, полохаючи диких качок, досяг середини драговини і присів на порослу мохом колоду, що лежала у чорній воді. Довкола прокинулося все болото, бо навесні Пташине Плем'я спить дуже мало, і часто цілі зграї літають туди й сюди протягом усієї ночі.

Болото виходило на широку долину, в якій миготіло світло. Мауглі давно вже порвав усілякі стосунки з людьми, але цієї ночі мигтіння Червоної Квітки вабило його, мов нова дичина.

— Я тільки погляну, — сказав він, — подивлюся, чи змінилася за цей час Людська Зграя.

Забувши, що він уже не в своїх Джунглях, де міг робити все, що заманеться, Мауглі безтурботно йшов росяною травою і зупинився біля хатини, в якій блимав вогонь. Хатина стояла край села, і на юнака загавкали три чи чотири собаки.

— О, — промовив Мауглі, посилаючи у відповідь глухе вовче гарчання, що зразу вгамувало собак. — Мауглі, яке тобі діло до барлогів Людської Зграї? — Він витер рота, пригадавши удар каменем багато років тому, коли інша Людська Зграя виганяла його геть.

Двері хатини одчинилися, і на порозі, вдивляючись у темінь, з'явилася жінка. З хатини доносився плач дитини, і жінка озвалася через плече:

— Спи! То шакал розбудив собак. Скоро ранок.

Мауглі, сидючи у траві, затремтів, наче в лихоманці. Йому був добре знайомий цей голос, але, щоб пересвідчитись, він тихо покликав:

— Мессуа! — і сам здивувався, що до нього повернулася людська мова. — Мессуа, о Мессуа!

— Хто кличе? — спитала жінка тремтячим голосом.

— Хіба забула? — озвався Мауглі, і в нього пересохло в горлі.

— Якщо ти, то скажи, яким ім'ям я називала тебе? Скажи! — Жінка причинила двері й притисла до грудей руки.

— Нату! — відповів Мауглі. Як вам відомо, саме так називала його Мессуа, коли хлопчик уперше з'явився в Людській Зграї.

— Іди сюди, сину мій, — покликала вона, і Мауглі вийшов на світло. Юнак глянув просто в обличчя Мессуа, жінки, яка завжди добре до нього ставилася і життя якої він урятував багато років тому, коли Людська Зграя чигала на неї. Мессуа постаріла, волосся на її голові посивіло, але очі й голос залишилися такі ж, якими він знав їх. Як і кожна жінка, Мессуа гадала, що побачить Мауглі таким самісіньким, яким він пішов од неї. І її очі здивовано перебігали по ньому з ніг до голови, що торкалася верхнього одвірка.

— Мій сину, — пробурмотіла вона збентежено і впала юнакові в ноги. — Але ти вже не син мій. Ти — бог лісів. Ай!

Мауглі з ножем на шиї стояв, осяяний червоним світлом каганця, — високий, дужий, красивий, із довгим чорним волоссям, що розсипалося по плечах, у вінку з білого ясмину, і його легко було визнати за дикого бога з індійських легенд про Джунглі. Дитина дрімала в колисці і, прокинувшись, заплакала з переляку. Мессуа пішла заспокоїти маля, а Мауглі стояв і розглядав глечики, горщики, засіки для зерна та всі інші людські речі, які добре йому запам'яталися.

— Чого ти хочеш — їсти чи пити? — прошепотіла Мессуа. — Тут усе твоє. Ми зобов'язані тобі життям. Але чи ти той, кого я звала Нату, чи ти бог Джунглів?

— Я — Нату, — відповів Мауглі. — Я дуже далеко від своїх Джунглів. Побачив світло, от і прийшов сюди. Я не знав, що ти тут.

— Мій чоловік пішов у найми. Він був дужий, і нам дали тут трошки землі. Село, правда, не таке багате, як там, але нам двом небагато треба.

— А де ж той чоловік, що тієї ночі перелякався і копав землю?

— Помер рік тому.

— А це? — Мауглі показав на дитину.

— Мій син. Він народився два дощі тому. Якщо ти бог, то пошли йому Милість Джунглів — хай йому буде безпечно серед твого... твого народу так само, як мені й моєму чоловікові було в ту ніч.

Мессуа підняла дитину, яка, забувши свій страх, потяглася до ножа, що висів на грудях у Мауглі. Юнак обережно відсторонив маленькі пальчики.

— Якщо ти Нату, якого заніс тигр, — озвалася Мессуа, — то це твій менший брат. Благослови його як старший...

— Ай, яй! Що я знаю про річ, яка зветься благословенням? Я і не бог, і не брат йому. О мати, мати, як важко в мене на серці! — І Мауглі затремтів, опускаючи дитину.

— Я розведу вогонь і дам тобі теплого молока. Скинь вінок ясиновий, бо він надто пахне для такої маленької хатини.

Мауглі сів і, опустивши голову на руки, щось забурмотів. Різноманітні відчуття полонили юнака, голова пішла обертом. Його занудило, наче він і справді отруївся. Мауглі довгими ковтками пив молоко, а Мессуа час від часу погладжувала його по плечі, не зовсім упевнена, що цей юнак — не якийсь казковий бог із Джунглів, а її син Нату. І вона раділа, що Мауглі — принаймні тіло і кров.

Хатні двері були зачинені, але Мауглі почув добре знайомий звук і в цю ж мить побачив, як у переляканої Мессуа одвисла нижня щелепа: попід дверима просунулася велика сіра лапа, і Сірий Брат заскімлив знадвору жалібно та тривожно.

— Зачекай там! — озвався Мауглі мовою Джунглів, не обертаючи голови. І велика сіра лапа зникла.

— Не треба... Не приводь... своїх... своїх слуг із собою, — промовила Мессуа. — Я... ми завжди жили мирно із Джунглями.

— Це мир, — відповів, підводячись, Мауглі. — Пригадай ніч і дорогу до Канхівари. Тоді десятки таких, як він, ішли попереду й позаду вас. Проте я бачу, що навіть навесні Плем'я Джунглів не завжди забуває мене. Я йду, мамо.

Мессуа боязко вступилася з дороги — він і справді здавався їй лісовим богом, але не встиг юнак узятися за двері, як вона обняла його за шию.

— Повертайся, — шепотіла Мессуа. — Син ти мій чи не син, прихोдь, бо я люблю тебе. Глянь, і маленький сумує.

Дитина плакала, бо людина з блискучим ножем залишала її. Горло Мауглі стислося, і його голос аж здригнувся, коли він відповів: «Звичайно, повернуся».

— А тепер, — промовив юнак, відсторонюючи голову вовка, який лащився на порозі, — я незадоволений тобою, Сірій Брате. Чому ви не прийшли, коли я гукав вас тоді, давно?

— Давно? Та це ж було минулої ночі. Я... ми всі співали в Джунглях Нові Пісні. Як тільки переспівали пісні, — винувато провадив Сірій Брат, — я подався по твоєму сліду. Я залишив усіх інших і гнався щодуху. Але що ти накоїв, Братику? Ти їв, пив і спав з Людською Зграєю?

— Коли б ви прийшли тоді, коли я вас кликав, цього ніколи не сталося б, — відповів Мауглі, прискорюючи ходу.

— А що ж тепер? — спитав Сірій Брат.

Мауглі хотів відповісти, але в цей час на стежці, що вела в село, з'явилася дівчина в білому одязі. Сірій Брат тієї ж миті зник, а Мауглі нечутно відступив у високі весняні хліба. Він міг би доторкнутися до дівчини рукою, коли теплі зелені стебла стулилися перед ним, і він зник, мов привид. Дівчина скрикнула, бо їй здалося, що вона бачила духа, а потім глибоко зітхнула. Мауглі розсунув руками стебла й дивився їй услід, аж поки вона зникла з очей.

— А тепер, тепер я не знаю, — промовив юнак, у свою чергу так само зітхнувши. — Чому ви не приходили, коли я кликав вас?

— Ми ходимо за тобою, — бурмотів Сірій Брат і лизав ноги Мауглі. — Ми завжди готові йти за тобою, крім Пори Нових Пісень.

— А чи пішли б ви за мною до Людської Зграї? — прошепотів Мауглі.

— Чорна говорила правду. Людина кінець кінцем іде до Людини.

— Так само сказав і Акела в Ніч Рудих Собак, — бурмотів Мауглі.

— Те ж саме сказав і Каа, наймудріший серед нас.

— Що скажеш ти, Сірій Брате?

— Вони вигнали тебе. Вони поранили твій рот каменями. Вони кинули б тебе в Червону Квітку. Ти, а не я говорив, що люди злі й дурні. Ти, а не я, відплачуючи їм, напустив на село Джунглі. Ти, а не я, відплачуючи людям, складав про них пісню, злішу за нашу пісню про рудих собак.

— Я запитую — що скажеш ти?

Вони розмовляли на ходу. Сірий Брат біг чвалом, не відповідаючи на запитання Мауглі. Потім між двома стрибками промовив:

— Людське дитинча, Повелителю Джунглів, Сине Ракші, Брате мій по лігву, хоч я і забуваю тебе інколи весняної пори, але твій слід буде моїм слідом, твоє лігво — моїм лігвом, твоє полювання — моїм полюванням, твій смертний бій — моїм смертним боем. Я говорю і за тих трьох. Але що ти скажеш Джунглям?

— Це слухна думка. Коли бачиш здобич і хочеш її вбити — вичікувати нічого. Іди й до мого приходу скликай усіх на Скелю Ради, і я скажу їм усе, що в мене на душі.

У будь-яку іншу пору року від подібної новини у всіх мешканців Джунглів шерсть стала б дибки на шиї, але зараз усі полювали, билися, вбивали й співали. Сірий Брат бігав від одного до другого і кричав:

— Повелитель Джунглів повертається до людей. Сходьтеся на Скелю Ради!

Але щасливі й нетерплячі мешканці лісів відповідали йому:

— Він повернеться в літню спеку. Дощі заженуть його в лігво. Бігай і співай з нами, Сірий Брате.

— Але Повелитель Джунглів іде назад, до людей, — повторював Сірий Брат.

— Йй-іоаа? Невже від цього Пора Нових Пісень стане гірша? — відповідали вони.

Тому-то, коли Мауглі з болем у серці прийшов до пам'ятної скелі, куди його колись принесли малюком, там він зустрів лише четвірку, напівосліплого на старості Балугу і могутнього холонокровного Каа, який згорнувся кільцем навколо порожнього місця Акелі.

— Чому руді собаки не розірвали мене навпіл? — стогнав Мауглі. — Я не отруївся, ні, мене залишила моя сила. Уночі й вдень я чую кроки позад себе. Повертаю голову, і мені здається, наче хтось тільки що сховався. Шукаю між деревами, а там нікого немає. Гукаю — ніхто не озивається; але мені здається, що хтось слухає мене і не хоче відповісти. Я тільки лежу, а не відпочиваю. Біжу на весняну прогулянку — і не вгамовуюсь. Купаюсь, але не освіжаюсь. Мені гидко вбивати, але я не можу битися, не вражаючи на смерть. У мені палає Червона Квітка, мої кістки — вода, і я не знаю, що зі мною діється.

— Немає про що балакати, — промовив повільно Балуга, повертаючи голову до Мауглі. — Акела сказав біля річки, що Мауглі сам прожене Мауглі до Людської Зграї. Це ж саме говорив і я. Та хто тепер слухає Балугу? Вагіра, — де ж Вагіра цієї ночі? Вона це також знає. Такий Закон.

— Коли ми зустрілися в Холодних Печерах, дитинча, я знав це, — почав Каа, повернувшись трохи на своїх величезних кільцях. — Людина кінець кінцем повертається до Людини, навіть коли Джунглі її не виганяють.

Чотири вовки переглянулися між собою, подивилися на Мауглі, збентежені, але покірні.

— То Джунглі не виганяють мене? — прошепотів Мауглі.

— Я навчив тебе Закону — і слово за мною, — промовив Балу. — Хоча тепер я не бачу навіть скель перед собою, зате бачу далеко. Маленьке Жабеня, іди своїм власним слідом, роби собі лігво зі створіннями своєї крові, зграї і племені. Та коли тобі буде потрібна лапа, зуб, око або слово, що хутко переноситься вночі, пам'ятай, Повелителю лісових гущавин, — Джунглі з'являться на твій поклик.

— Але Багіра і бик, яким викуплено мене, — промовив Мауглі, — я б не хотів...

Хлопець не встиг договорити, бо мову його урвало ревіння і тріск у гущавині біля підніжжя скелі. З'явилася Багіра — легка, дужа і жаклива, як завжди.

— Ось чому я не приходила, — сказала пантера, показуючи закривавлену праву лапу. — Полювання було довге, зате він лежить мертвий в кущах — бик, якому мало не два роки, бик, що звільняє тебе, Братику. Всі борги сплачено. Що ж до всього іншого, то слова Балу — мої слова. — Багіра лизнула ноги Мауглі. — Пам'ятай, я любила тебе, — крикнула пантера і побігла геть. Біля підніжжя пагорка вона знов закричала гучно і протяжно: — Доброго полювання на новому сліду, Повелителю Джунглів! Пам'ятай, Багіра любила тебе!

— Ти чув, — промовив Балу. — От і все. Рушай, але спершу підійди до мене. О, мудре маленьке Жабеня, йди-но до мене!

— Нелегко міняти шкіру, — озвався Каа.

А Мауглі ридав і ридав, притиснувшись головою до грудей сліпого ведмеда і обнявши рукою його ший. Балу кволо пробував лизнути юнакові ноги.

— Зорі тьмяніють, — промовив Сірий Брат, нюхаючи досвітне повітря. — Де буде наше лігво сьогодні? Але тепер ми підемо новими слідами.

І це останнє з оповідань про Мауглі.

МАУГЛІ — ХЛОПЧИК, ЯКИЙ ВИЖИВ

Першу збірку «Книга джунглів», до якої увійшла і повість-казка «Мауглі», Кіплінг надрукував у 1894 році. Розповіді про дітей, які вирости серед диких звірів, завжди хвилювали людську уяву. Так, за давньою легендою, засновниками столиці Італії Рима були брати-близнюки Ромул і Рем, яких так само, як і Мауглі, вигодувала вовчиця. До речі, пам'ятник цій вовчиці та двом хлопчикам і тепер можна побачити на Капітолійському пагорбі в центрі Рима.

Сам Кіплінг згадував, що рішення написати книжку про хлопчика, який виріс у джунглях, з'явилося у нього несподівано: *«...Я написав оповідання про працю індійських лісників. У ньому згадувалося про хлопчика, який виріс поміж вовків. Спогади про тварин із прочитаних у дитинстві книг наклалися на відлуння цього оповідання. Перо почало робити свою справу, а я спостерігав, як народжувалися оповідки про Мауглі та тварин».*

Історія хлопчика, який вижив у джунглях, була настільки вражаючою, що і дотепер дітей, які опинилися серед диких звірів і вижили, називають *мауглі*. Правда, на відміну від героя твору Кіплінга, вони назавжди втрачають здатність спілкування з людьми і не можуть без сторонньої допомоги вижити у людському середовищі.

Але казка тим і чудова, що в ній трапляються найнеймовірніші речі. Тож історія маленького хлопчика, який зумів не лише вижити у джунглях і перемогти грізного ворога, а й залишитися Людиною, стала надзвичайно популярною. Під впливом «Книги джунглів» англійський письменник Берроуз створив історію про Тарзана — хлопчика, що теж вижив серед дикої природи. А кількість різних кіно- та мультиплікаційних варіантів пригод Мауглі важко й перелічити! Часто саме вони знайомлять нас із хлопчиком з джунглів. Але завжди варто пам'ятати, що найкращу історію про дитинча, яке врятувалося від тигра й потрапило в родину до вовків, розказав англійський письменник Джозеф Редьярд Кіплінг!

Запитання та завдання

1. Чому Закон Джунглів забороняв убивати Людину?
2. Чому Шер-Хан переслідував Мауглі?
3. За що в джунглях зневажали Бандар-Логів?
4. Що допомогло Мауглі перемогти Шер-Хана?
5. Чому Вовча Зграя знову обрала Акелу ватажком?
6. Що жителі джунглів називають Червоною Квіткою? Чому? Як називається цей художній засіб?

7. Як ти розумієш слова Багіри: «Людина кінець кінцем повертається до Людини»?
8. Чи мав рацію Білий Клобук, коли говорив, що золотий анкас убиває? Чому?
9. Що мав на увазі Акела, коли говорив, що «Мауглі вижене Мауглі»?
10. Чому слово «Людина» в повісті часто пишеться з великої літери?
11. Що допомогло Мауглі із Жабеняти перетворитися на Володаря Джунглів?
12. Розташуй розділи повісті в хронологічній послідовності.

13. Склади план до розповіді про одного з героїв повісті-казки і підготуй за ним характеристику цього персонажа, використовуючи засоби виразності.

14. Пригадай, які твори про тварин ти читав. Чи сподобалися вони тобі? Чому?
15. Хто з героїв, зображених на малюнку (с. 134), не є персонажем повісті Р. Кіплінга «Мауглі»?
16. Про які вподобання Кіплінга свідчить його зовнішність (с. 134)?
17. Які слова з повісті Р. Кіплінга «Мауглі» можуть бути підписом під цим малюнком?

АЛКМАН

Друга половина VII ст. до н. е.

Відомий давньогрецький поет Алкман жив дуже давно. Саме тому чарівна довершеність його відомих рядків про заснулу природу викликає неабияке захоплення. Сучасники Алкмана ще свято вірили у фантастичних істот, якими нібито населені земля і небо. Вони втілювали ці вірування у фольклорні твори. Авторська ж література ще тільки-тільки народжувалася... І раптом довершена поезія Алкмана, яка й сьогодні сприймається так, ніби написана нашим сучасником, поетом XXI століття. Це схоже на чудо, хіба ні?

Йоганн Вольфганг ГЕТЕ

1749–1832

Гете написав багато творів, якими пишається німецький народ. Шанобливе ставлення німців до Гете, вшанування його пам'яті нагадує ставлення українців до Тараса Шевченка. Недаремно ж і сьогодні німецький культурний центр в Україні називається саме Гете-Інститутом, хоча Німеччина дала світові ще багато інших талановитих письменників, композиторів та філософів.

Тому людству дуже поталанило, що Гете в XIX столітті нової ери, як і Алкмана в VII столітті до нової ери, вразила та сама картина заснулої природи. Отже, людська сутність, зокрема схильність до замилювання природою, протягом двох з половиною тисяч років (!) не змінилася. І саме завдяки цьому ми з вами маємо змогу насолоджуватися відомими віршами, у яких описуються гірські вершини, що поринули в глибокий сон.

Михайло ЛЕРМОНТОВ

1814–1841

Росіянин Михайло Юрійович Лермонтов був надзвичайно обдарованою людиною. Він не лише писав чудові вірші, а й гарно малював. Тонко відчуючи красу природи, Лермонтов відтворив замилювання нею як у своїх поезіях, так і в акварелях. До речі, уже згадуваний Гете теж умів і любив малювати пейзажі. Тож, мабуть, не випадково Лермонтов переспівав російською мовою рядки німця Гете, присвячені описові заснулих гірських вершин і долин, природи, що відпочиває. Тим самим і російська, і світова література збагатилися ще однією поетичною перлиною.

Алкман

Сплять усі верховини гірські й стрімчасті скелі,
Всі байраки, всі провалля,
Нори, де плазуни, що їх чорна земля зростила,
Робуче плем'я бджіл, хижий звір у пуці,
Страховищ у глибинах моря сон пойняв¹,
Крила поскладавши, в вітах послухало птаство...

Йоганн Вольфганг Гете

НІЧНА ПІСНЯ МАНДРІВНИКА

На всі вершини
Ліг супокій.
Вітрець не лине
В імлі нічній.
Замовк пташиний грай.
Не чути шуму бору.
Ти теж спочинеш скоро —
Лиш зачекай.

М. Ю. Лермонтов
ІЗ ГЕТЕ

Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного,
Отдохнешь и ты.

И. В. Гете

Михайло Лермонтов

ІЗ ГЕТЕ

Ген на верховини
Темна ніч лягла;
Легідні долини
Вкрила свіжа мла;
Не курять дороги,
Листя не тремтить...
Зможеш від тривоги
Скоро й ти спочить!

1. Чим подібні пейзажні вірші трьох поетів? А чим вони різняться?

2. Які художні засоби найчастіше використовують поети у віршах? Чому?

3. Який із віршів тобі подобається найбільше? Чому?

¹ Пойняв — обійняв, охопив.

Федір ТЮТЧЕВ

1803–1873

Федір Тютчев був російським дипломатом, а вірші писав у вільний від служби час, як то кажуть, для душі. А душа в нього була напрочуд поетичною. Він володів рідкісним умінням помічати й увічнювати в слові те, повз що тисячі людей щодня проходять байдуже, без жодного здивування: звичайну травневу грозу, веселе дзюрчання весняних струмочків, тонку осінню павутинку на стерні скошеного поля. Саме це вміння зупинити мить звичайнісінького життя, відтворити якусь ледь помітну рису обличчя Природи і є однією з найхарактерніших ознак його поезії.

Я знаю в пр́асені пору
Таку коротку і ясну —
Повітря чисте, день прозорий,
І вечір зве в далечину.

Де серп гуляв і падало колосся,
Усюди простір, пусто на стерні.
Лиш павутиння, мов тонке волосся,
Блищить на марній борозні.

Не чути птиць, повітря захололо,
Далеко ще до перших сніжних хуртовин, —
Блакить прозора й тепла ллється з височин
На стомлене і тихе поле.

Читаємо мовою оригіналу

Есть в осени первоначальной
Короткая, но дивная пора —
Весь день стоит как бы хрустальный,
И лучезарны вечера...

Где бодрый серп гулял и падал колос,
Теперь уж пусто всё — простор везде, —
Лишь паутины тонкий волос
Блестит на праздной борозде.

Пустеет воздух, птиц не слышно боле,
Но далеко ещё до первых зимних бурь —
И льётся чистая и тёплая лазурь
На отдыхающее поле...

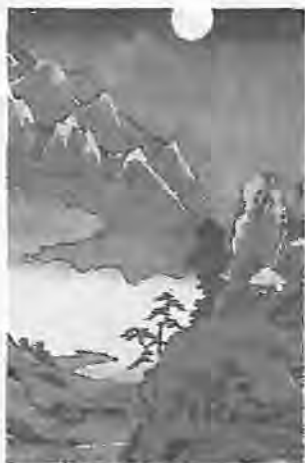

1. Про яку пору осені йдеться у вірші Ф. Тютчева?

2. Як ти розумієш словосполучення «повітря чисте», «блакить прозора й тепла»? Який художній засіб використав поет?

3. Яку роль відіграє у вірші уособлення? Знайди його. Які ще художні засоби є у вірші?

4. Підготуй виразне читання вірша.

Мацуо БАСЬО

1644–1694

Тривалий час острівна Японія була закритою для європейців. У 1633 р. сьогун, правитель країни, видав указ: *«Відтепер нікому, доки Сонце світить над світом, не дозволяється припливати в Японію, навіть якщо це послы, і ця заборона ніколи не може бути скасована під страхом смертної кари»*. Іноземців, яких морські стихії закидали на японські острови, не пускали вглиб країни, дозволяючи їм жити лише на узбережжі. Коли у 1808 р. британський корабель, рятуючись від шторму, увійшов до гавані порту Нагасакі, при цьому не кинувши навіть якоря, декілька японських сановників учинили самогубство: вони дозволили судну врятуватися, тим самим порушивши закон...

Наприкінці 1860-х рр. Японія відчинила свої ворота-порти іноземцям, які були зачаровані її самобутньою культурою. Виявилось, що люди дивляться на світ і оспівують його по-різному. Якщо європейця у природі вражає її пишність і розмаїття, то японець передовсім захоплюється її витонченістю і простотою:

*Над морем сутінки.
І тільки голос качки,
Як тьмянний проблиск.*

Однак, як зауважив американський письменник Джек Лондон, немає нічого складнішого за простоту. Написати великий науковий твір чи не легше, ніж маленький вірш про почуття людини. Японські поети були неперевершеними у складанні таких віршів. Поетичне ім'я одного з кращих майстрів японської поезії знає весь світ, а от справжнє — навіть не кожен японець.

Дзінсітіро Гіндзаемон (саме так звали славетного Мацуо Басьо) народився у 1644 р. в родині самурая, дворянина-військового. Щоправда, на той час від самурайства предків залишилося тільки право носити два мечі. Тож батько поета заробляв на життя не військовою справою, а викладанням каліграфії, яка в Японії вважається визнаним мистецтвом. Ще з дитинства хлопчик захопився поезією. Це було неважко, адже Країна Сонця, що сходить, тоді буквально марила нею: поезії можна було почути і в палаці сьогуна, і в хижі злидаря. Вірші вивчали напам'ять, по всій країні створювали безліч поетичних гуртків, які змагалися між собою.

Багато псевдонімів (вигаданих імен) довелося змінити Дзінсітіро Гіндзаемону, доки він став Мацуо Басьо, визнаним поетом і вчи-

телем хоку. Поезія не принесла йому великих статків, зате дала багато шанувальників та учнів. Один з них, заможний торговець, подарував своєму вчителеві невеличку хижку, біля якої поет посадив банан, японською — *басьо*. Для учнів ця хижка перетворилася на духовний храм, який вони називали *Басьо-ан* — бананова обитель. Двері цієї хижи завжди були відчинені для тих, кому Поезія, Мистецтво, Духовність були важливіші за добробут, становище і владу.

Спокійне життя Мацуо Басьо у банановій обителі було перервано страшною пожежею, яка спалила половину Едо, тодішньої столиці, де жив митець. Полум'я знищило і притулок поета. Хоча учні відбудували хижку і навіть насадили нові банани, Мацуо Басьо став мандрівним поетом, послом поезії, як його іноді називали.

Мандрувати тогочасною Японією було небезпечно, адже вона складалася з окремих князівств, сьогуні яких час від часу воювали між собою. Та й у мирний час ці подорожі були не набагато безпечнішими. Розбійники могли перестріти подорожнього будь-якої хвилини, а перевірка документів могла привести до в'язниці.

Мацуо Басьо в солом'яному брилі, плащі бідаря, з торбиною за плечима, у якій лежали книги, флейта й дерев'яний гонг, із палицею та чотками в руках був схожий на одного з ченців-паломників, які тисячами мандрували дорогами Японії. Але досить було дізнатися ім'я подорожнього, як навколо мандрівника відразу збирався великий гурт шанувальників його таланту. Він був бажаним гостем і у прихистку бідняка, і в палаці аристократа.

Десять років подорожував країною Мацуо Басьо, час від часу повертаючись до свого бананового храму. Саме тоді побачили світ найкращі збірки його хоку. І до сьогодні вони вважаються неперевершеним зразком, поетичним еталоном.

Великого поета смерть застала в мандрах, коли він перебував у місті Осаці. Коли стало відомо про хворобу Мацуо Басьо, прихильники його таланту приходили, щоб чимось допомогти чи встигнути попрощатися. Учні, які останні десять років завжди були поруч, із вдячністю зустрічали людей, проте до хворого не пускали нікого. За звичаєм тих років помираючий мав скласти хоку, своєрідне прощання зі світом. Коли учні нагадали про це Мацуо Басьо, він сказав, що кожне його хоку було передсмертною піснею, бо хто знає, коли прийде його остання година? Але 8 жовтня 1694 р. поет покликав до свого ложа одного з учнів і продиктував свої останні рядки:

*В мандрах я знеміг.
Поле паленим шуга¹
сон мій — чи юга²?*

¹ Шуга — розмовна форма дієслова шугає.

² Юга — снігова буря; хурделиця.

ХОКУ

*

На всохлу гілку
сів ночувати крук.
Глибока осінь.

*

Засохла гілка —
Крука притулок.
Осінній вечір.

*

На голій гілці
самотній ворон тихо старіє.
Осінній вечір.

*

Старий ставок!
Жабка стрибне —
сплеск пролунає.

*

Соловей на гілці —
це, мабуть, її душа? —
Спить плакуча верба.

*

Весняні ночі
куди й поділися,
як розквітла сакура¹.

*

Перед вродою квітів
соромно стало місяцю? —
Сховався за хмаркою.

*

Перед цією розквітлою сливою,
здається, й бик замукав би
першу пісню весни.

*

Навіть жаринки
гаснуть! — Падають на них
і киплять сльози.

*

Ти теж усамітнися
й не показуеш квітів кожному? —
Каштан за хатою.

かれ^だ菜^なに

から^す鳥^{とり}のとまりけり

あき^{あき}く^くれ
秋^{あき}の暮^{くれ}

きり
霧^{きり}しぐれ

ふ^ふじを^をみぬ^み日^ひぞ

おもしろ
面白^{おもしろ}き

はな

¹ Сакура — вишня з неїстівними плодами, що росте на Далекому Сході, є одним із символів Японії; вживання цього слова в хоку зазвичай пов'язане з описом весни.

*
Скрикнув журавель! —
Ось, напевно, чому
порвався лист.

*
Росинки крап-крап.
Може, спробувати ними
змити бруд зі світу?

*
Роса спадає.
Як би я хотів
Відмити нею світ цей шолудивий!

*
Скільки різних трав!
І в кожній — свої квіти.
Оце і є подвиг.

*
Білий лотос-цвіт
не цурається багна,
із якого зріс.

*
Крук — немилий птах.
Але як милує зір
В ранішніх снігах!

*
Із далеких літ
скільки всього нагадав
цей вишневий цвіт!

*
Журавель знеміг,
на холодне поле впав...
Мандрівця нічліг.

*
Невже заснула,
Душу солов'ю довіривши свою,
Вербка плакуча?

*
Туман і мряка
Застять Фудзіяму¹,
А все одно — не відвести очей!

*
Камелією? Сливою?
Цікаво, чим у минулому
Був цей старий держак.

うぐいすを
たま
魂にねむるか
たうやなぎ
嬌柳

このつち
此槌の
つばきか
むかし 椿 敷
うめ
梅の木か

¹ Фудзіяма — гора на острові Хонсю в Японії. Один із символів Японії.

ЩО ТАКЕ ХОКУ

Хоку, або **хайку** — в японській поезії традиційний жанр пейзажної лірики, що виник у XVII столітті. Це трирядковий вірш без рими, який одним образом викликає в уяві закінчену картину. Ці невеличкі вірші набувають поетичності завдяки використанню художньої деталі, а також так званої «сезонної поезики» (описи весни, осені і т. д.).

Людину настільки вражає простота хоку, що іноді може здатися, що будь-хто здатен придумати три поетичні рядки, які щось змальовують. Навряд чи ви знайдете в Японії людину, яка протягом свого життя не склала жодного хоку. Більше того, є люди, які за день можуть скласти понад тисячу таких тривіршів. На поетичному конкурсі на швидкість складання віршів його переможець установив неперевершений і донині рекорд — 23 000 хоку за день (16 за хвилину).

Насправді ж створення довершених хоку вимагає від поетів неабиякої майстерності. У сприйнятті цього вірша особливу роль відіграє уява читача, який є ніби співавтором поета. Хоку повинно допомогти людині в маленькому побачити велике, спробувати зупинити біг часу й опинитися у вічності. Дехто з дослідників порівнює мистецтво написання хоку з мистецтвом фотографії: неначе зупиняється мить, але численні клацання апаратів любителів не порівняти з поодинокими шедеврами фотомайстрів.

Саме Мацуо Басьо підніс жанр хоку, який до цього був жартівливим віршем, подібним до української коломийки, на вершини високої поезії. Так, відомий вірш про крука на осінній гілці Басьо відточував декілька років, а перший рядок до хоку:

*Старий ставок!
Жабка стрибне —
Сплеск пролунає, —*

разом з учнями шукав декілька днів. Щодо тлумачення ж цих тривіршів і казати годі — вони займають не одну сотню сторінок!

Запитання та завдання

1. Яку особливість японських віршів ти зауважив, читаючи їх?
2. Які засоби виразності використав Мацуо Басьо у своїх хоку? Наведи приклади.
3. Розглянь малюнки на сторінках 196–197. До кожного з них добери хоку.
4. Які символи Японії згадує у своїх хоку Мацуо Басьо?

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА РОЗДІЛОМ «ЛІТЕРАТУРА І СВІТ ПРИРОДИ»

Із давніх-давен письменники зображували в своїх творах світ природи. Таке зображення називається пейзажем. Залежно від того, що саме відтворено в тексті, виділяють різновиди пейзажу. Якщо письменник описав красу лісу — він створив лісовий пейзаж, якщо оспівав море — це морський (або мариністичний) пейзаж і т. д.

Одним із шедеврів світової лірики є гірський пейзаж, змальований давнім греком Алкманом (VII ст. до н. е.), німцем Й. В. Гете (XVIII ст.) і росіянином М. Лермонтовим (XIX ст.).

Особливо своєрідними є вірші про природу в східній літературі, передовсім японські хоку. Характерною ознакою хоку є «сезонна поетика». Так, весна в них пов'язана із вживанням слів *сакура*, *туман*, а осінь — *хризантеми* та ін.

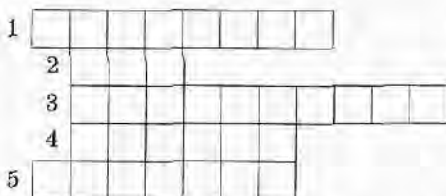
Неперевершеним майстром хоку був Мацуо Басьо (XVII ст.), із творами якого ти познайомився.

Пейзаж впливає на внутрішній стан читача, створює в нього певний настрій: чи то заспокоєного умиротворення, чи то смутку, чи то радості. Особливої поетичності віршовані рядки набувають завдяки використанню художніх засобів: епітетів, метафор, уособлення тощо.

Перевір себе

1. Розгадай кросворд.

1. Слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета або явища на інші на основі подібності чи контрасту (*море задоволення*).

2. Кількість рядків у японських хоку.

3. Художній засіб, який передбачає застосування властивостей живої природи щодо неживої (*земля дихає*).

4. Художнє означення, що образно змальовує якусь характерну рису.

5. Усе, що оточує людину, за винятком того, що створене нею.

2. Порівняй зображення природи у віршах європейських поетів і Мацуо Басьо. Чим вони відрізняються? Чому?

3. Спробуй створити своє хоку або пейзажну поетичну замальовку.

Розділ IV

**СВІТ
ДИТИНСТВА
І МОРАЛЬНІ
ЦІННОСТІ
В ЛІТЕРАТУРІ**

Роберт Бернс
Марк Твен

Роберт БЕРНС

1759–1796

Якщо ти захочеш заприятелювати із шотландцем, тобі досить сказати один-єдиний поетичний рядок: «В горах моє серце», — і симпатія уродженця гірського краю тобі гарантована. А автором цього вірша є видатний шотландський поет Роберт Бернс. Власне, наведена фраза свідчить про те, що цій людині були притаманні патріотизм, любов до рідного краю, бо серце, тобто свою любов, людина залишає у тім краю, який любить понад усе. Перелік моральних чеснот, зазначених у творах Бернса, патріотизмом не обмежується.

У його віршах однією з найгостріших є тема справжніх і гаданих життєвих цінностей людини. Написавши вірш «Чесна бідність», поет зовсім не стверджував, що лише небагата людина може бути чесною. Але й багатство не є запорукою наявності чеснот. Золото і честь — поняття різного ґатунку: гроші — грошима, а честь — честю. Бернс довів це як своїм життям (наприклад, віддавши чималі гроші на будівництво пам'ятника шотландському поетові або відмовившись від винагороди за збирання фольклору), так і своєю смертю: його вдова не взяла пенсії за чоловіка в англійського уряду, який утискував шотландців. Бо є в житті цінності, значно вищі за будь-які гроші.

ЧЕСНА ВІДНІСТЬ

Хай бідні ми, хай злидні ми,
Не маємо нічого,
А будьмо чесними людьми
Й не біймося нікого.

Нічого, нічого,
Що ми звання простого!
Звання — лиш карб,
людина — скарб,
Цінніший од усього.

Хоч ми їмо черстві пматки,
Вдягаємось убого,
А в багача булки й шовки —
Ми людяніш од нього.

Нічого, нічого,
Що ми живем убого,
А чесним бути в бідності —
Найвище од усього.

Бундючиться вельможний лорд,
Що сотні слуг у нього;
Дурний, як пень, лихий, як
чорт,
А строїть з себе бога.

Нічого, нічого,
Що стрічка й хрест у нього,
Бо хто розумний чоловік, —
Сміється з того всього.

Король зведе в дворянський стан
Лакейчука двірського, —
Людини ж праведної сан
Не дасться ні від кого.

Що з того пустого
Дворянства гербового?
Шляхетний дух,
шляхетний ум
Шляхетніш того всього.

Молись же всяк,
щоб стало так —
А йдеться вже до того! —
Щоб ум і честь, де тільки єсть,
Пробили скрізь дорогу.

Нічого, нічого.
Діждем ладу нового,
Торжествуватиме весь світ
Братерства перемогу!

Запитання та завдання

1. Кого називають патріотом? Пригадай кілька прислів'їв про патріотизм, любов до рідного краю.
2. Які факти з біографії Р. Бернса свідчать, що він був патріотом Шотландії?
3. Які рядки вірша Р. Бернса «Чесна бідність» сподобалися тобі найбільше? Чому? Прочитай їх.

4. Як ти розумієш вислів:
...Звання — лиш карб, / людина — скарб, / Цінніший од усього.
5. Знайди антитезу в тексті вірша Р. Бернса «Чесна бідність».
6. Які цінності в житті людини вищі за гроші й звання?

КНИГА — ТВІЙ ЩИРИЙ ДРУГ І ПОРАДНИК

Ти любиш, коли тебе повчають? Та ще й прямо, нав'язливо і вимогливо? Мабуть, ні. Більше того, якщо так робити, можна добитися абсолютно протилежних результатів. Той, кого повчають, може не лише не послухатись, а навіть зробити щось наперекір. Звичайно, завжди набагато приємніше робити те, що хочеться, а не те, що треба. Але якщо кожна людина почне робити тільки те, що вона хоче? Хіба можна буде жити в такому світі? Скажімо, хтось захоче поїхати на червоне світло, а хтось через це постраждає. Тож і виникла потреба у створенні певних норм і правил поведінки людей як у ставленні один до одного, так і до суспільства, у якому вони живуть. Сукупність таких правил і норм називають **мораллю**. Отже, і вчинки людини, відповідно, можуть або збігатися з цими нормами (бути моральними), або ні.

Але як передати молоді життєвий досвід старших поколінь, щоб вона не повторювала ті самі помилки, не набивала тих самих гуль, що й її попередники?

І тут на допомогу приходить художня література. На те вона й художня, щоб не набридати людям занудним моралізаторством, а поєднувати приємне з корисним, «повчати, розважаючи». Так, цілі покоління людей в усьому світі вчилися, вчаться і вчитимуться на прислів'ях і приказках. *«Ім'я — не одяг, заплямуєш — не відмиєш»*, — кажуть африканці. А індійці, що живуть на протилежному краю землі, наче відгукуються: *«Маєш честь — ти людина, а без честі — тварина»*. Хіба не повчання, не мораль?

Так само казки. Якщо добро в них винагороджується, а зло карається, то тим самим людину немов ненав'язливо попередили: роби добро і не роби зла. А давньоіндійські оповідання про тварин, які увійшли до «Панчатантри», покликані були вчити людей. І вчити не якихось дрібниць, а управління країною! Та й у казковій драмі С. Маршака «Дванадцять місяців» є цілий ряд моральних проблем: тут тобі й засудження пихатості королеви, підлабузництва її підлеглих, заздрісності баби та її дочки; й схвалення pracowитості та ввічливості пасербиці, доброта солдата, і багато інших.

Те саме можна сказати і про казку Р. Кіплінга «Мауглі». Хіба не моральною є проблема неймовірної влади над людьми золота, коштовностей, що їх охороняє Біла Кобра? Недаремно ж стільки зла приніс людям золотий анкас, винесений Мауглі зі скарбниці, який, зрештою, повернувся туди ж, звідки хлопець його і взяв. У народі недарма кажуть, що золото — гарний слуга, але поганий господар.

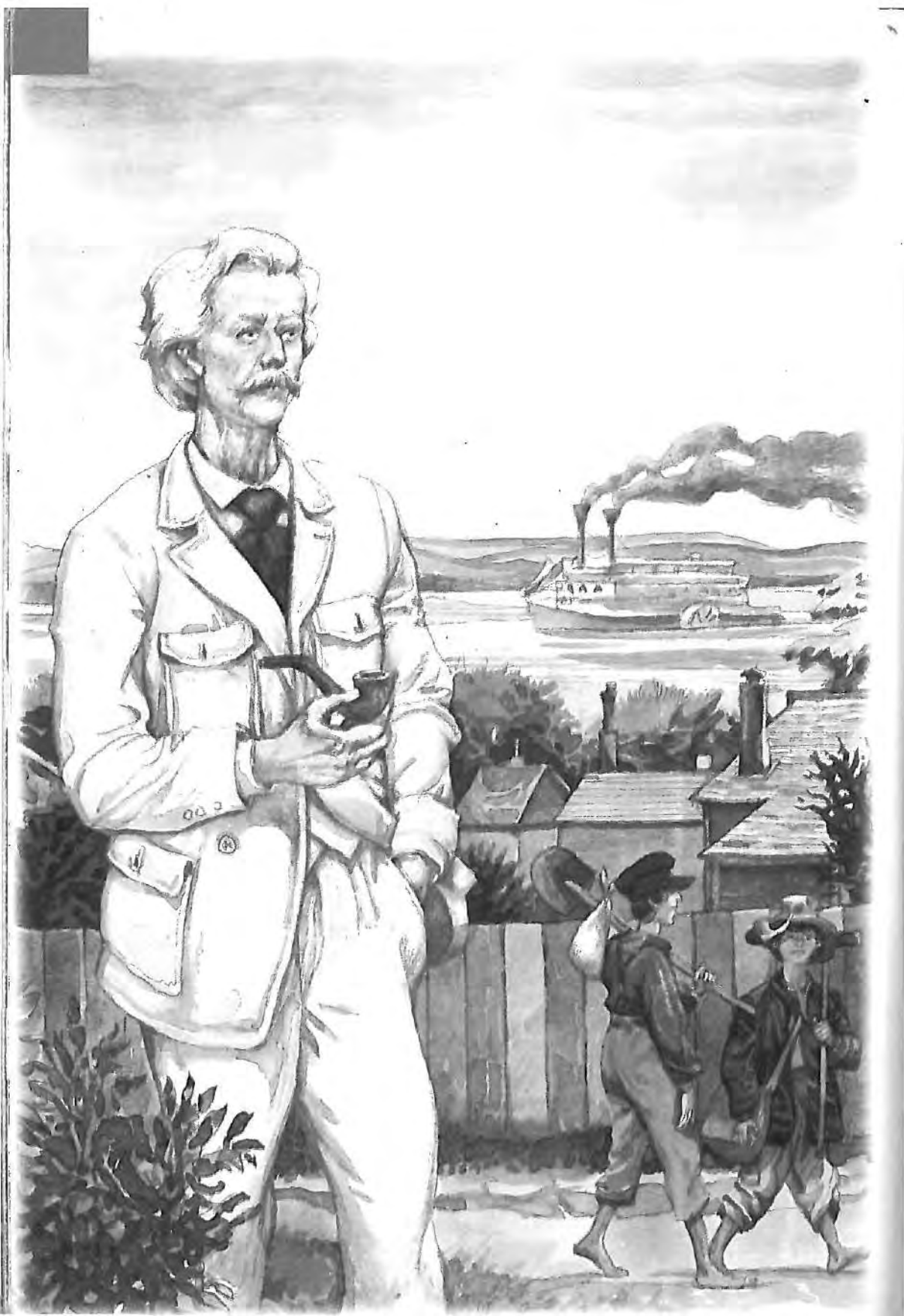
Особливо гострим це питання є для України саме сьогодні, коли тисячі людей накопичують свої капітали. Але ж багато країн світу це вже давно пройшли, що і відбито в їхній літературі. Тому вивчення зарубіжної літератури може стати неначе своєрідним моральним щепленням від бездуховності, поклоніння тільки матеріальним життєвим цінностям. Так, видатний шотландський поет Роберт Бернс присвятив моральним проблемам багато творів, зокрема вірш «Чесна бідність». І хоч «чесна бідність» не завжди натякає на «нечесне багатство», проблему справжніх цінностей у житті людини й людства поставлено.

Надто важливим є формування шкали життєвих цінностей у дитинстві. Ти помічав, що двом дорослим, один з яких обіймає високу, а другий — низьку посаду, спілкуватися один з одним значно важче, ніж їхнім дітям? Чому це так? Чи не тому, що дитина цінує в іншій дитині передовсім людські якості, а не те, як вона одягнена, чим зможе бути їй корисною або як виглядатиме їхнє спілкування в очах бабусь, що сидять біля дитячого майданчика? Та й душа дитини є, сказати б, гнучкішою, ніжнішою, не такою застиглою, як у дорослого.

Тож не дивно, що розповіді про пригоди Тома Сойєра так подобаються дітям в усьому світі. Хлопчик щиро дружить з волоцюжкою Геком Фінном. Він постійно опиняється перед необхідністю морального вибору і таки робить його, хоча це було непросто. Чого варте лише те, що Том вступився за Мафа Поттера, хоча смертельно боявся індіанця Джо. Ти думаєш, легко було йому на це зважитися? Адже зробити вигляд, що він нічогосінько не знає, було і значно легше, та й безпечніше. Однак тоді б постраждали невинні люди. І Том зробив свій моральний вибір, урятувавши їх. При цьому ризикував своїм власним життям. Поза жодним сумнівом, Том Сойєр буде справжньою Людиною і в дорослому житті.

Отож і ти формууй свою власну шкалу моральних цінностей. І хай у цьому тобі допоможуть твори художньої літератури.

Марк ТВЕН

1835–1910

Біографія Марка Твена не менш цікава і захоплива, ніж його книги. Так, в листі до матері, коли юнаком шукав золото у дикому тоді штаті Невада, він написав: *«Постріли і пригоди — це для мене...»*

Народився Сémюель Лéнгхорн Клéменс — таке справжнє ім'я письменника — у родині типових американців. Батько, який ніколи не втрачав самовладання, був одним із найбагатших громадян округу Фентрес. Економічна криза розорила родину, і Клеменси вирішили шукати щастя в інших краях. Так вони опинилися в селі Флорида, де й народився майбутній письменник. Згодом сім'я переїхала до містечка Ганнібал, що на середньому Заході. До речі, коли побачили світ *«Пригоди Тома Соєйса»*, жителі Ганнібала стверджували, що жодного персонажа письменник не вигадав: і Маф Поттер, і суддя Тетчер, і вдова Дуглас до цього часу живуть у їхньому місті.

Мати майбутнього письменника мала неабияке почуття гумору. Якось у вагоні потягу, де вона їхала, пасажирів засперечалися, де саме народився Марк Твен. Суперечка ніяк не вщухала. Нарешті, аби покласти край дискусії, жінка сказала: *«Марк Твен народився у Флориді. Я його мати і була присутня при цьому...»*

Життя не пестило письменника. Коли Семюелеві було дванадцять років, помер батько. Тому мати змушена була за харчі віддати сина учнем до друкаря газет. Але, крім роботи, були і перші друзі, і перше кохання...

Якось доля таки усміхнулася Семові — він знайшов 50 доларів, на ті часи чималі гроші. Душа підлітка розривалася: віддати гроші чи залишити собі. Та хлопчина знайшов-таки в собі сили і надрукував оголошення про знахідку в газеті. Чотири довгих днів, замираючи серцем, він чекав на господаря грошей, але ніхто так і не відгукнувся. Тож Сем зміг із чистим сумлінням купити собі квиток до Цинциннаті і з «великою купою грошей» вирушив у великий світ.

Там юнак працював у друкарні, поки вітер мандрів не помавив його за собою. Зрештою Сем опинився на пароплаві, що

ходив по Міссісіпі, став помічником лоцмана і відчував себе надзвичайно щасливою людиною, опинившись у центрі романтичних пригод, які постійно дарувала велика ріка.

З початком Громадянської війни у США між Північчю та Півднем (1861–1865) для майбутнього письменника закінчилося «життя на Міссісіпі» (так він згодом назвав одну з книг). Клеменса можна було зустріти і на золотих копальнях Невади, і в редакціях різних газет. А одну зі своїх газетних статей Сем Клеменс підписав як Марк Твен. Цей псевдонім нагадував про щасливе лоцманування. Уникаючи мілини, лоцмани перевіряли глибину, відміряючи дві сажени — «*mark twain*». А згодом у газетах з'явилися й перші гумористичні оповідання Марка Твена, які швидко зробили його відомим, хоча великих грошей і не принесли.

Якось Марк Твен почув, що до Європи вирушає пароплав, яким подорожують знаменитості. Письменник негайно домовився з двома газетами, що вони заплатять за його подорож, а він буде друкувати в них звіти про цю мандрівку. У 1867 році під час цієї подорожі Марк Твен відвідав також Одесу, Севастополь і Ялту.

Тим часом одна за одною виходили його книги. Справжню славу принесли йому «Пригоди Тома Соєра» і «Пригоди Гекльберрі Фінна». Власник взуттєвої фабрики назвав на честь письменника ваксу, а одна газета нарекла його навіть «другою знаменитістю Америки». Першою, на думку редакції, був Ніагарський водоспад. Відтоді Марк Твен іноді жартома підписував свої листи так — «друга знаменитість Америки».

А листів до нього з усього світу надходило чимало. Були поміж них і конверти з надзвичайно простою адресою: «Америка. Марку Твену». У цих листах здебільшого писали про книжки письменника, про ту насолоду, яку отримує від них читач. Однак траплялися й інші листи. Якийсь юнак написав, що він не може порозумітися з батьками, тому що вони відстали від життя. «*Почекайте, — відповів Марк Твен, — коли мені було чотирнадцять років, мій батько був таким телепнем, що я ледве терпів його. Та коли мені виповнився двадцять один рік, я був здивований тим, наскільки ця стара людина порозумнішала*»...

Коли Марк Твен потрапив у катастрофу, газети надрукували некрологи (повідомлення про смерть). А наступного дня вони отримали від «небіжчика» такі телеграми: «*Чутки про мою смерть були дещо перебільшеними*». Ця фраза стала крилатою.

Слідом за Марком Твеном ми теж можемо сказати: чутки про смерть письменника перебільшені, бо поки живуть літературні герої, живий і їхній автор. А для того, щоб переконатися в безсмерті Тома Соєра і його друзів, досить прочитати сторінки оповіді про малого бешкетника.

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА

Розділ I

— Томе!

Ані звуку.

— Де ж це він, шибеник, подівся, хотіла б я знати... Томе, озвися!

Ані звуку.

Стара жінка зсунула вниз окуляри й, дивлячись поверх них, роззирнулася по кімнаті; потім підняла окуляри на чоло й поглянула з-під них. Вона пішла до відчинених дверей, стала на порозі й повела оком по грядках помідорів, зарослих дурманом, — то був її «город». Тома не видно ніде.

Раптом позад неї щось шурхнуло, і вона обернулася — саме вчасно, щоб схопити за полу куртки невеликого хлопчиська й не дати йому втекти.

— А, ось ти де! Ти що там робив?

— Нічого.

— Нічого? А ти поглянь на свої руки. І на свій рот. Це що таке?

— Не знаю, тітонько.

— Зате я знаю. Це варення — ось що це таке. Сто разів тобі казала: не чіпай варення, бо шкуру злуплю! Ану дай мені оту лозину!..

Лозина зависла в повітрі. Здавалося, порятунку немає.

— Ой тітонько! Мерщій оберніться!

Стара рвучко обернулася і про всяк випадок сторожко підібрала спідницю. А хлопчисько миттю дременув геть, видряпався на високий дощаний паркан і зник з очей.

Тітка Поллі з хвилину стояла розгублена, потім тихенько засміялася:

— Ну й розбишака ж, хай йому абищо! Невже я так-таки нічого не навчуся? Це ж уже вкотре він отак мене дурить. Ой, не виконую я свого обов'язку щодо хлопця, бачить Бог! В ньому наче біс сидить, то помилуй мене Боже, він же, сердешна дитина, син моєї покійної сестри, і мені просто не стає духу лупцювати його. Щоразу, як даю йому втекти, мене гризе сумління, а як поб'ю його — аж серце кров'ю обкипає. Ось він сьогодні не піде до школи, то я повинна покарати його за це: доведеться йому завтра працювати. Хоч це й жорстоко — змушувати його працювати в суботу, коли всі інші хлопці гулятимуть, але ж праця — то для нього справжня мука, і я повинна бодай так виконувати свій обов'язок, а то геть заналащу хлопця.

Том справді не пішов до школи й дуже приємно згаяв час. Поки Том вечеряв, при кожній зручній нагоді тягаючи з цукорниці грудочки цукру, тітка Поллі діймала його підступними, повними прихованих пасток запитаннями, сподіваючись загнати хлопця на слизьке й вивідати в нього правду.

— Томе, — спитала вона, — сьогодні в школі було душно?

— Так, тітонько.

— І тобі, Томе, не захотілося піти скупатись?

Зачувши недобре, Том ураз нашорошив вуха. Він пильно глянув у тітчине обличчя, але нічого особливого не побачив і тому відповів:

— Та ні, тітонько, не дуже.

Стара простягла руку, помацала Томову сорочку й сказала:

— Ну що ж, тобі, я бачу, й тепер не дуже жарко. — А сама тайкома тішилася тим, як зуміла перевірити, чи суха в хлопця сорочка.

Але Том уже збагнув, звідки вітер дме, і випередив її наступний хід.

— Дехто з нас поливав собі на голову з помпи. У мене й досі волосся вогке, ось бачите?

— Але ж, Томе, щоб полити собі на голову з помпи, не треба було розпорювати комір сорочки там, де я зашила, правда? Ану розстебни куртку!

З обличчя в Тома збігла тінь тривоги. Він розстебнув куртку. Комір сорочки був міцно зашитий.

— Що ти скажеш! Ну гаразд, нехай. Я ж таки була певна, що ти не пішов до школи й купався в річці. Та я не гніваюсь на тебе, Томе. Хоч віри тобі, як то кажуть, уже й немає, але часом ти буваєш кращий, ніж здаєшся. Принаймні сьогодні.

Вона й засмутилася тим, що проникливість зрадила її, і водночас була рада, що Том бодай цього разу повівся як годиться.

Аж раптом обізвався Сід:

— Чогось мені здається, ніби ви зашили йому комір білою ниткою, а тут чорна.

— Та певне ж білою!.. Томе!..

Том не став чекати, що буде далі. Уже в дверях він обернувся й гукнув:

— Ну, Сідді, це тобі так не минеться!

Розділ II

Настав суботній ранок, і все навколо засяло літніми барвами й свіжістю, забуяло життям. У кожному серці бриніла музика, а коли серце було молоде, пісня лилася з уст.

Том з'явився на узбіччі вулиці з відром вапна та довгою малярською щіткою в руках. Він зміряв оком паркан, і вся його радість умить розвіялась, а душу сповнила глибока туга. Увесь світ здався йому нікчемним і безглуздим, а саме життя — важеним тягарем. Зітхнувши, він умочив щітку у відро й провів нею по верхній дошці паркана, тоді зробив те саме ще й ще раз і, порівнявши жалюгідну білу смужку із безмежним непобіленим обширом, скрушно сів на огорожку коло дерева.

Він почав думати про те, як весело мав провести суботній день, і його опосів ще більший смуток. Скоро інші хлопці, вільні як птахи, рушать до всяких принадних місць, і як же вони збиткуватимуться з Тома, коли побачать, що він мусить працювати, — сама ця думка пекла його вогнем. Він видобув на світ свої скарби й почав роздивлятись їх: поламані дрібнички, кульки, інший мотлох, — усе воно, може, й пішло б в обмін на чужу працю, але навряд чи його вистачило б, щоб купити бодай півгодини цілковитої волі. Отож, облишивши будь-яку надію підкупити товаришів, він сховав до кишені ті вбогі цяцьки, і в цю ж таки темну хвилину зневіри на нього раптом зійшло натхнення.

Том узяв щітку й заходився спокійно працювати далі. Незабаром у кінці вулиці показався Бен Роджерс — той самий хлопець, чиїх насмішок він боявся над усе. Бен посувався вперед таким собі веселеньким підтюпцем-вистрибцем, і це свідчило, що душа його сповнена радості й добрих сподівань. Він їв яблуко.

— То що, друже, мусимо працювати? — спитав Бен.

Том рвучко обернувся і сказав:

— А, це ти, Бене! Я тебе й не помітив.

— Слухай, я оце йду купатися. А ти не хочеш? Та ні, ти, мабуть, краще попрацюєш, еге ж?

Том якусь хвилину замислено дивився на товариша, тоді спитав:

— Що ти називаєш працею?

— А оце що — хіба не праця?

Том знову взявся білити й недбало відказав:

— Ну що ж, може, праця, а може, й ні. Я знаю тільки, що Томові Сойсеру вона до вподоби.

— Ха, можна подумати, що тобі й справді подобається білити!

— Чи подобається? А чом би й ні? Хіба нам кожного дня випадає білити паркани?

Тепер усе постало в новому світлі. Бен навіть забув про своє яблуко. А Том ретельно водив щіткою туди й сюди, відступав на мить і дивився, як виходить, тоді щось підправляв то там, то там і знов дивився. Бен стежив за кожним його рухом з дедалі більшою цікавістю і захопленням. Раптом він сказав:

— Слухай, Томе, дай і мені трохи побілити.

Том поміркував і спершу начебто ладен був погодитись, але потім передумав.

— Та ні, Бене, мабуть, нічого не вийде. Розумієш, тітка Поллі дуже прискіпується до цього паркана, його треба так ретельно побілити, щоб ніде ані-ні. Певне, так зуміє хіба що один хлопець на тисячу, а може, й на дві тисячі.

— Та невже? Ой Томе, ну дай мені спробувати... хоч трішечки. Якби це ти мене просив, я б дав.

— Ну що ж... Та ні, Бене, краще не треба. Я боюся.

— Я віддам тобі яблуко.

Том випустив щітку з рук видимо знехотя, але з таємною радістю в душі. І поки Бен упрівав, працюючи під пекучим сонцем, відставний маляр сидів у затінку на якійсь діжці, погойдував ногами й, наминаючи яблуко, замишляв підступи проти нових жертв. А таких не бракувало: хлопці раз у раз пробігали вулицею, спинялись покепкувати — і лишалися білити паркан. Коли Бен зовсім видихався, Том продав наступну чергу Біллі Фішерові за «майже нового» паперового змія, а коли стомився й той, право білити придбав Джонні Міллер — за дохлого пацюка на мотузці, щоб крутити ним над головою, — і так далі, і так далі година за годиною. На середину дня Том із жалюгідного злидня, яким був уранці, перетворився на справжнього багатія, що потопав у розкошах. Якби не скінчилося вапно, Том обібрав би всіх хлопців у містечку.

Тепер він подумки сказав собі, що, зрештою, життя на цьому світі не таке вже й погане. Сам того не знаючи, він відкрив загальний закон, що керує всіма людськими вчинками: і кожен хлопець, і кожна доросла людина завжди прагнутимуть і домагатимуться тільки того, чого важко досягти. Коли б Том був великим і мудрим філософом, як от автор цієї книжки, він зрозумів би, що Праця — це все те, що ми зобов'язані робити, а Гра — все, чого ми робити не зобов'язані.

Розділ III

Том з'явився перед тіткою Поллі, що сиділа біля відчиненого вікна в затишній кімнаті у глибині будинку, яка правила водночас за спальню, вітальню, їдальню і кабінет. Тітка не мала сумніву, що Том давно кудись утік, і здивувалася з того, як безбоязко він став перед її очі.

— Тітонько, а тепер можна піти погуляти? — спитав він.

— Як, уже? Скільки ж ти зробив?

— Усе зробив, тітонько.

Тітка Поллі не дуже вірила таким заявам. Отож пішла подивитися на власні очі й була б рада, якби Томові слова виявилися правдою бодай на двадцять відсотків. Та коли вона побачила, що весь паркан побілено — і не просто побілено, а якнайретельніше, у два чи три шари, та ще й проведено попід ним рівну білу смугу, — їй мало мову не одібрало з подиву. Нарешті вона сказала:

— Хто б міг подумати!.. Що ж, Томе, треба визнати: ти вмієш працювати, коли захочеш. — Але одразу ж трохи розбавила похвалу: — От тільки хочеш ти цього надто рідко. Гаразд, іди гуляй, та не забудь, коли маєш вернутися додому, а то дістанеш у мене!

Він весело вибіг з дому й побачив Сіда, що саме піднімався надвірними сходами до кімнати на другому поверсі. Напохваті було повно добрячих грудок землі, і вони вмиль замигтіли в повітрі й шаленим градом посипалися на Сіда. Тепер на душі в нього полегшало: він поквитався із Сідом, який накликав на нього халепу, вказавши тітці Поллі на його комір, зашитий чорною ниткою.

Том повернувся у брудний завулок і поспіхом рушив до міського майдану, де, згідно з попередньою умовою, вже зібралися до бою два хлоп'ячі війська. Одним із них командував Том, другим — його приятель Джо Гарпер. Ці великі полководці не принижувалися до того, щоб битися особисто, — таке личило хіба що всякій дрібноті, — ні, вони сиділи поряд на пригірку й керували воєнними діями, передаючи накази через своїх ад'ютантів.

Після тривалої запеклої битви Томове військо здобуло славу перемогу. Тоді полічили вбитих, обмінялися полоненими, погодили привід до нового воєнного конфлікту й призначили день наступної битви. Обидва війська вишикувались у похідну колону й помарширували з поля бою, а Том рушив додому одинцем.

Проходячи повз будинок, де мешкав Джеф Тетчер, він побачив у садку незнайому дівчинку — чарівне голубооке створіння з двома довгими золотистими кісками, в білому платтячку та вишитих панталончиках. І щойно увінчаний славою звитяжець здався без жодного пострілу. Така собі Емі Лоренс ураз вивітрилася з його серця, не лишивши по собі й згадки. А він же думав, що кохає її до нестями, ну просто-таки обожнює!

Розділ IV

Сонце зійшло над оповитою спокоєм землею і осяяло своїм промінням мирне містечко, немов благословляючи його.

Двоюрідна сестра Мері дала Томові миску з водою і мило. Він пішов надвір, поставив миску на лавочку, вмочив мило у воду й поклав поряд, засукав рукави, тихенько вилив воду на землю, а потім заходився ревно витирати обличчя рушником, що висів за дверима. Та Мері забрала в нього рушник і сказала:

— Як тобі не соромно, Томе! Хіба ж можна бути таким!

Том трохи знітився. У миску знов налили води, і цього разу він постояв над нею з хвилину, набираючись духу, тоді з шумом утяг у себе повітря і взявся вмиватись. Коли він трохи згодом знову ввійшов до кухні, заплющивши очі й навпомацки шукаючи рушника, з обличчя його стікали вода й мильна піна, незаперечно свідчаючи, що він таки вмився. Та коли він показався з під рушника, виявилось, що й тепер не все гаразд: чисті були тільки щоки та підборіддя — щось ніби маска, — а вище й нижче темнів незрошений ґрунт, що тягся назад навколо шиї.

Тоді Мері взялася до нього сама, і вже з її рук він вийшов людиною, що не різнилася кольором шкіри від своїх білих братів. Його мокра чуприна була ретельно пригладжена щіткою, і короткі кучерики лежали рівно й гарно. (Том нишком уперто й старанно розгладжував свої кучері, намагаючись приліпити їх упритул до голови: він вважав, що кучеряве волосся властиве лише жінкам, і ті кучері отруювали йому все життя). Потім Мері дістала з шафи костюм, що його Том уже два роки надягав тільки в неділю, — той костюм називали просто «другим», і з нього можна судити про багатство Томового гардеробу. Коли хлопець одягся, Мері «опорядила» його: застебнула аж до підборіддя гудзики на чистій куртці, розправила на плечах широ-

кий комір, почистила Тома щіткою і, нарешті, увінчала його крапчастим солом'яним капелюхом. Тепер він мав надзвичайно пристойний і нещасний вигляд. Він сподівався, що Мері забуде про черевики, та марно — вона, як і годиться, старанно змастила їх жиром і принесла йому. Томові урвався терпець, і він огризнувся: мовляв, його завжди примушують робити те, чого йому не хочеться. Але Мері почала умовляти:

— Ну прошу тебе, Томе, будь слухняний... — І він з бурчанням узув черевики.

Мері хутенько зібралася й собі, і всі троє рушили до недільної школи, яку Том ненавидів усім серцем, а Сід і Мері любили. Уроки в недільній школі тривали від дев'ятої до пів на одинадцять ранку, а потім починалася відправа. Двоє з цих трьох незмінно лишалися послухати проповідь із доброї волі; третій також завжди лишався, — але з інших, поважніших причин.

На твердих церковних лавах із високими спинками могло вміститися чоловік зо триста. Сама церква була невелика, нічим не примітна, зі схожою на вузьку дощану скриню дзвіницею. При вході Том трохи відстав від Сіда та Мері й заговорив до приятеля, також убраного по-святковому:

— Слухай-но, Біллі, у тебе є жовтий квиток?

— Є.

— Що ти за нього хочеш?

— А що ти даси?

— Шматок локриці¹ й рибальський гачок.

— Ану, покажи.

Том показав. Огляд задовольнив власника квитка, і обмін відбувся. Потім Том виміняв за дві кульки три червоні квитки й ще за якийсь дріб'язок — два сині. Із чверть години він перестрівав отак хлопців, що йшли до школи, і скуповував у них квитки різного кольору. Тоді разом із юрбою чистеньких і гомінливих хлопчиків та дівчаток зайшов до церкви, сів на своє місце й одразу ж завівся сваритись із найближчим хлопцем. Та й увесь Томів клас підібрався один до одного — бешкетний, галасливий і невгамовний. Виходячи відповідати урок, жоден не знав його до ладу й сподівався тільки на підказку. Але так чи так усі добувалися до кінця й отримували у винагороду невеличкі сині квитки з цитатами зі Святого Письма: кожен такий квиток був платою за два вивчені біблійні вірші. Десять синіх квитків дорівнювали одному червоному, і їх можна було відповідно обмінювати; десять червоних — одному жовтому, а вже за десять жовтих директор школи видавав учневі Біблію в дешевенькій оправі.

¹ Локри́ця (солодець) — багаторічна рослина із солодкуватим коренем.

У належний час за кафедру став директор школи і, заклавши вказівним пальцем потрібну сторінку молитовника, зажадав уваги. Свою промову він почав такими словами:

— А тепер, діти, я хочу, щоб усі ви сіли рівненько й тихенько і якусь часинку уважно послухали мене. Отак і мають поводитися слухняні хлопчики й дівчатка. А сказати я вам хочу, як приємно бачити, що стільки чистеньких веселих дитячих личок зібралося в цьому святому місці навчатись добра...

І так далі, й таке інше. Немає потреби наводити тут репшту цієї промови. Уся вона побудована за незмінним зразком, а отже, добре нам знайома. Остання третина промови була трохи затьмарена бійками та іншими негідними розвагами, до яких знову вдалися декотрі капосні хлопчаки, а також вовтузінням і перешіптуванням, що дедалі поширювалося й сягнуло навіть підніжжя таких самотніх і непохитних скель, як Сід і Мері.

Власне, причиною того шепотіння почасти стала досить незвичайна подія: поява гостей — адвоката Тетчера в супроводі якогось хирлявого дідка, а за ними — вродливого ставного чоловіка середніх літ із гарною сріблястою чуприною та поважної дами, напевне, його дружини. Дама вела за руку дівчинку. Томові вже давно не сиділося на місці: він був збуджений і невдоволений, до того ж його гризло сумління, і він уникав зустрічатись очима з Емі Лоренс, бо не міг витримати її закоханих поглядів. Та коли він побачив малу незнайомку, душа його враз запалала від захвату й блаженства. І вже наступної миті він виставлявся як тільки міг: штурхав хлопців, смикав їх за волосся, робив гримаси, — одне слово, зі шкіри пнувся, щоб зачарувати дівчинку й заслужити її схвалення.

Гостей посадили на почесні місця, і, закінчивши свою промову, містер Уолтерс відрекомендував їх школярам. Виявилося, що той чоловік середніх літ — сам окружний суддя, чи не найвидатніша персона, що її будь-коли бачили ці дітлахи. Суддя приїхав з Константинополя, аж за дванадцять миль звідси, а отже, доволі помандрував по світу, і оці от його очі бачили й будинок окружного суду, що, за чутками, мав цинкову покрівлю. Про побожний трепет, який навіювали ці думки, свідчила й урочиста мовчанка, й десятки пар захоплених очей. Ще б пак, то ж був знаменитий суддя Тетчер, брат адвоката з їхнього містечка.

Містер Уолтерс усіляко виявляв свою ретельність, сипав наказами, міркуваннями, зауваженнями, стромляв носа куди треба й куди не треба. Одного лише бракувало містерові Уолтерсу для цілковитого щастя: нагоди вручити заохочувальну Біблію і явити перед високим гостем чудо-учня. Декілька школярів мали

жовті квитки, але ніхто не набрав потрібної кількості — директор уже розпитав про це крапих із крапих.

Аж раптом тоді, коли він уже втратив будь-яку надію, наперед вийшов Том Сойер із дев'ятьма жовтими, дев'ятьма червоними та десятьма синіми квитками й зажадав, щоб йому дали Біблію. То був наче грім з ясного неба. Тома вивели на підвищення, де сиділи суддя й інші обранці, і про велику подію оголосили з кафедри. То була найбільш приголомшлива новина за останнє десятиліття, і вона справила таке величезне враження, що новий герой одразу піднісся до рівня судді, і тепер уся школа їла очима два чуда замість одного. Хлопців точили заздрощі, але найдужче каралися ті, хто надто пізно зрозумів, що вони самі допомогли цьому несправедливішому злетові, промінявши свої квитки на ті багатства, які Том надбав, дозволяючи іншим білити замість нього паркан. Вони люто зневажали себе за те, що попалися на гачок цьому хитрому дурисвітові, цьому підступному змієві-спокуснику.

Вручаючи Томові нагороду, директор нутром чув, що тут щось не те і до правди краще не докопуватись; було просто неймовірно, щоб цей хлопчисько накопичив дві тисячі снопів біблійної мудрості, коли всім відомо, що його хисту заледве вистачить на дванадцять.

Розділ VI

У понеділок вранці Том прокинувся дуже нещасним. Так бувало кожного понеділка, бо з нього починався новий тиждень нескінченних тортур у школі. І Том щоразу зітхав: краще б уже зовсім не було субот і неділь — тоді в'язниця і кайдани не здавалися б такими нестерпними.

Він лежав і думав. І раптом йому сяйнуло, що непогано було б захворіти — тоді б він не пішов до школи. Зажеврив тьмяний вогник надії. Том прислухався до свого організму. Ніде нічого не боліло. Том подумки обстежував себе далі. Аж раптом знайшов щось іще. Один з його верхніх передніх зубів хитався. То була щаслива нагода, і Том уже збирався застогнати — «для початку», як то кажуть, — коли йому спало на думку: якщо він стане перед судом із цією заявою, тітка візьме та й вирве йому зуба, а це буде боляче. Тому він вирішив лишити зуб у запасі й пошукати чогось іншого. Якийсь час нічого не наворачалося на думку, а потім він згадав, як лікар розповідав про одну таку болячку, що на два чи три тижні вклала людину до ліжка та ще й мало не залишила її без пальця на руці. Хлопець зараз же вистромив ногу з-під простирадла й пильно оглянув свою боляч-

ку на великому пальці. Щоправда, ознак тієї страшної хвороби він не знав, проте вирішив, що спробувати можна, й почав надсадно стогнати. Та Сід спав собі, наче нічого й не сталося. Том застогнав ще гучніше, і йому здалося, що палець ніби й справді поболює.

Сід і вухом не вів.

Том так старався, що аж захекався. Він звів дух, тоді набрав у груди повітря і так застогнав кілька разів підряд, що й мертвий прокинувся б. Тома взяла злість. Він покликав: «Сіде, Сіде!» — і поторсав його. Це дало бажані наслідки, і Том знову застогнав. Сід позіхнув, потягся, хропнув востаннє і, спершись на лікоть, утупив очі в Тома. Том і далі стогнав. Сід гукнув:

— Томе! Чуєш, Томе!..

Відповіді не було.

— Томе! Гей, Томе! Що з тобою, Томе? — Сід труснув брата за плечі, з тривогою вдивляючись у його обличчя.

Том простогнав:

— Ой, не треба, Сіде. Не шарпай мене!..

— Та що ж із тобою таке, Томе? Я піду покличу тітоньку.

— Ні-ні... не треба... Може, воно й так минеться.

— Ой, не стогни ти так, Томе, це ж просто жак!

— Я все тобі прощаю, Сіде. (Стогін). Геть усе, чим ти переді мною завинив. Коли я помру...

Та Сід уже вхопив свою одержу й дременує геть. Тепер Том і справді страждає — так розпалилась його уява, — тому й стогін його звучав цілком природно.

Сід стрімголов збіг сходами вниз і закричав:

— Ой тітонько Поллі, йдіть мерщій! Том помирає!

— Дурниці! Не вірю!

Та все ж вона підтюпцем подалася нагору, а за нею слідом — Сід і Мері. Обличчя тітчинє зблідло, губи тремтіли. Підбігши до ліжка, вона засапано мовила:

— Ну, Томе! Що з тобою, Томе?

— Ой тітонько, у мене на пальці гангрена!

Стара впала на стілець і спершу засміялася, потім заплакала, а тоді посміялася і поплакала водночас. Це заспокоїло її, і вона сказала:

— Ну й утнув же ти мені штуку, Томе!.. А тепер покинь свої вигадки, і щоб я такого більше не чула!

Стогін затих, і біль у пальці зник сам собою. Том почував себе досить ніяково і сказав:

— Тітонько Поллі, я ж таки думав, що це гангрена, і мені справді так боліло, що я й про свій зуб забув.

— Про зуб? А що там у тебе із зубом?

— Хитається і болить страшенно, просто несила терпіти.

— Ну, ну, стривай, тільки не стогни знову! Розтули рота... Атож, і справді хитається, але від цього не вмирають... Мері, принеси-но мені шовкову нитку та гарячу головешку з кухні.

— Ой тітонько, не треба! — заскиглив Том. — Не виривайте його! Не треба, тітонько! Я й так піду до школи.

— А, он воно що! То всю цю бучу ти затіяв для того, щоб не йти до школи, а втекти на річку рибалити?

Тим часом принесли зуболікарське знаряддя. Тітка зробила на кінці шовкової нитки петлю, наділа її на хворий зуб і міцно затигла, а другий кінець прив'язала до стовпчика ліжка. Тоді схопила вогненну головешку й рвучко тицьнула нею мало не в обличчя хлопцеві. Зуб вилетів і повис на прив'язаній до ліжка нитці.

Та за кожним випробуванням приходить винагорода. Коли після сніданку Том вирушив до школи, всі хлопці, яких він зустрів дорогою, заздрили йому, бо тепер він мав між верхніми передніми зубами дірку й міг плюватися крізь неї зовсім по-новому, в дуже незвичайний спосіб.

Невдовзі Том зустрів юного відщепенця Гекльберрі Фінна, сина відомого в містечку пияка. Усі тамтешні матусі щиро ненавиділи й страшилися того Гекльберрі, бо він був нероба, безпритульник і розбишака, а ще тому, що їхні діти тяглися до нього, тішились його забороненим товариством і шкодували, що не можуть бути такими, як він. Том, як і всі хлопці з поважних родин, заздрив на привільне, безтурботне життя Гекльберрі і, хоч йому було суворо заборонено водитися з тим волоцюгою, не проминав жодної нагоди побути з ним. Гекльберрі завжди був одягнений в обноски з дорослих людей, укриті незліченними плямами й такі подерті, що аж клапті теліпалися з усіх боків. На голові в нього стриміла руїна здорового капелюха з напівобірваними крисами; куртка, коли він її напинав, сягала йому мало не до п'ят, а гудзики позаду опинялися куди нижче від того місця, де їм належало бути; штани трималися на одній шлейці, звисаючи позаду порожньою торбою, і обтріпані холоші, якщо Гек не завдавав собі клопоту підкотити їх, волочилися по землі.

Гекльберрі був сам собі господар і робив усе, що йому заманеться. За сухої погоди він ночував на чужих ґанках, а коли дощило — у порожній бочці; йому не треба було ходити ні до школи, ні до церкви, не треба було нікого слухатись; він міг ловити рибу чи купатися коли завгодно й де завгодно і проводити на річці стільки часу, скільки сам захоче; ніхто не забороняв йому битися й гуляти хоч до ночі; навесні він перший починав ходити босоніж, а восени останній узував щось на ноги; ніхто не

примушував його вмиватись і перевдягатися в чисте; а ще він був неперевершений мастак лаятись. Одне слово, цей хлопець мав усе, що робить життя прекрасним. Так одностайно вважали засмикані й скуті всілякими утисками добропристойні сент-пітерсберзькі хлопці.

Том привітався до цього романтичного обідранця:

— Здоров, Гекльберрі! Що це в тебе таке?

— Здохлий кіт.

— Слухай, Геку, а навіщо потрібні здохлі коти?

— Навіщо? Зводити бородавки.

— Та ну, невже? Як зводити бородавки здохлим котом?

— Ну, треба взяти kota й незадовго до півночі піти з ним на кладовище до свіжої могили, де поховано когось лихого; а рівно опівночі туди з'явиться чорт чи, може, й кілька чортів, але ти їх не побачиш, а тільки почувеш щось, наче вітер, чи якусь їхню балачку; і коли вони потягнуть того лиходія із собою, ти кидаєш за ними свого kota й кажеш: «Мрець за чортом, кіт за мерцем, бородавка за котом — і я вас знати не знаю!» Будь-яку бородавку так зведеш.

— Слухай, Геку, ти коли збираєшся пробувати kota?

— Сьогодні вночі. Мабуть, вони цієї ночі прийдуть по старого шкарбана Вільямса.

— А мене з собою візьмеш?

— Візьму, як не боїшся.

І хлопці розійшлися.

Діставшись до школи, Том зайшов до класу ходою людини, яка страшенно поспішає. Він почепив капелюха на кілок і заклопотано шмигнув на своє місце. Учитель, сидючи, мов на троні, у своєму великому плетену кріслі, куняв, заколисаний сонним гомоном класу. Томова поява збудила його.

— Томасе Сойєре!

Том знав, що, коли його називають повним ім'ям, нічого доброго не жди.

— Слухаю, сер!

— Підійдіть сюди. Ви, сер, як завжди, спізналися. Чому?

Том хотів уже відбутися якоюсь брехнею, аж раптом побачив дві довгі золотисті кіски, що спадали на спину, — і миттю впізнав їх, наче його вдарило електричним струмом кохання; побачив і те, що єдине вільне місце на дівчачій половині було поряд із нею. І він хоробро випалив:

— Я спинився побалакати з Гекльберрі Фінном!

Учитель аж остовпів і розгублено втупив очі в Тома. Гомін у класі затих. Усі були зачудовані: чи він при своєму розумі, цей відчайдух?

— Томасе Сойере, це найзухваліше зізнання, яке я будь-коли чув. За таку провину лінійки мало. Зніміть куртку!..

Учителева рука працювала, аж поки стомила, а запас різок помітно зменшився. Потім пролунав наказ:

— А тепер, сер, ідіть і сядьте з дівчатами!

Хихотіння, що перебігло по класу, начебто збентежило хлопця, та насправді він збентежився скоріш від побожного трепету перед своїм новим, ще не знаним кумиром і боязкої радості, що йому так нечувано поталанило. Він сів на краєчок соснової лави, і дівчинка, труснувши голівкою, відсунулася далі.

Том почав нишком позирати на дівчинку. Вона помітила це, невдоволено скривилась і на якусь хвилину навіть відвернулася. А коли нишком повернула голову, перед нею лежав персик. Дівчинка відштовхнула його. Том тихенько присунув знову. Вона знову посунула персика вбік, але вже не так сердито. Том терпляче повернув його на місце. Вона більше не відсувала його. Том напскрябав на грифельній дошці: «Будь ласка, візьми, у мене є ще». Дівчинка поглянула на дошку, але обличчя її лишилося незворушне. Тепер Том заходився малювати щось на дошці, затуляючи малюнок лівою рукою. Певний час дівчинка навмисне не дивилася туди, проте скоро ледь помітні ознаки почали виказувати її цікавість. Нарешті вона не витримала і боязко прошепотіла:

— Можна, я гляну?

Том відхилив руку і показав частину незугарного будинку з двома причілками й комином, із якого штопором ішов дим. Дів-

чинку так захопило Томове малювання, що вона забула про все навколо. А коли він закінчив, якусь хвилю дивилася на малюнок, тоді прошепотіла:

— Дуже добре. Тепер намалюй чоловічка.

Художник зобразив перед будинком чоловічка, що більше скидався на башту й вільно міг би переступити через будинок. Але дівчинка не була надто вибаглива й лишилася задоволена тією потворою.

— Просто чудово. От якби і я вміла малювати!

— Це ж зовсім легко, — прошепотів Том. — Я навчу тебе.

— Ой, справді? Коли?

— На великій перерві. Ти підеш додому обідати?

— Коли хочеш, я залишуся.

— Гаразд, умовились. Як тебе звуть?

— Беккі Тетчер. А тебе?.. Ой, та я ж знаю: Томас Сойср.

— Це коли мають шмагати. А так мене звуть Томом. І ти зви мене Том, гаразд?

— Гаразд.

Том знову почав щось шкрябати на дошці, ховаючись від дівчинки. Але тепер вона вже не соромилась і попросила показати, що він написав. Том відказав:

— Та ні, нема там нічого.

— Неправда, е.

— Ні, нема. Та й нецікаво тобі.

— А от і цікаво, справді цікаво. Ну, будь ласка, дай глянути.

— Ти комусь розкажеш.

— Не розкажу. Ось тобі слово, що не розкажу. Ну, покажи!

— Ой, та тобі ж і не хочеться!

— Ну, коли ти зі мною отак, то я й сама побачу!

Вона схопила Тома за руку своєю маленькою ручкою, і вони завелися боротись. Том удавав, ніби чимдуж опирається, а сам помалу відсував свою руку, аж поки відкрилися слова: «Я тебе люблю».

— Ой, який ти!.. — Беккі спритно вдарила Тома по руці, проте зашарілась і була видимо потішена.

Саме в цю знаменну мить хлопець відчув, як чиясь дужа рука боляче стиснула його вухо й поволі потягла вгору. В такий спосіб його було проведено через увесь клас і під загальне в'їдливе хихотіння посаджено на його постійне місце. Ще якусь моторошну хвилину вчитель мовчки постояв над ним, а тоді, так ні словом і не озвавшись, рушив назад до свого трону. Та хоч вухо Томове й палало від болю, душа його тріумфувала.

Коли клас угамувався, Том чесно спробував зосередитись на шкільній науці, але був надто збуджений, і нічого з того не

вийшло. Спершу він осоромився на уроці читання, потім, відповідаючи з географії, перетворював озера на гори, гори на річки, а річки на континенти так, що влаштував на Землі новий хаос; а коли писали диктант, наробив стільки помилок у найпростіших словах, що відкотився в самий хвіст і в нього забрали олов'яну медаль за правопис, якою він так хизувався кілька місяців.

Розділ VII

Коли настала велика перерва, Том підбіг до Беккі Тетчер і прошепотів їй на вухо:

— Надінь капелюшка, наче збираєшся додому, а на розі пропусти всіх уперед, тоді поверни в завулок — і сюди. А я піду іншою дорогою і так само втечу.

І вона пішла з одним гуртом школярів, він — з іншим, а невдовзі вони зустрілися в кінці завулка й повернулись до школи, де вже нікого не було. Вони сіли поряд, поклавши перед собою грифельну дошку, Том дав Беккі грифель, а тоді почав водити її рукою по дошці, і в такий спосіб вони спорудили ще один химерний будинок. Потім інтерес до малярства трохи пригас, і вони почали балакати. Том раював.

— Слухай, Беккі, а ти вже була заручена?

— Ні.

— А хотіла б?

— Та мабуть... Не знаю... А що треба робити?

— Робити? Та нічого. Просто ти кажеш хлопцеві, що ніколи ні за кого іншого не вийдеш — ніколи, ніколи, ніколи, — а тоді ви цілуєтесь, та й по всьому. Це кожен може.

— Цілуємося? А навіщо цілуватись?

— Ну, це... розумієш... так завжди роблять.

— Усі?

— Ну, так... певно, що всі, коли вони закохані. Ти не забула, що я написав на дошці?

— Н-ні...

— Хочеш, я тобі скажу?

— Т-так... але іншим разом.

— Та ні ж бо, зараз. Ну будь ласка, Беккі... Я скажу пошепки, ледь-ледь чутно.

Поки Беккі вагалася, Том визнав її мовчанку за згоду, обняв її за стан і, наблизивши уста до самого її вухка, ніжно прошепотів ті ж таки слова. А тоді додав:

— Ну, а тепер ти скажи мені тихенько те саме.

Вона якусь хвилю відмагалася, а тоді сказала:

— Одвернися так, щоб не бачити мене, і тоді я скажу. Але ти про це нікому ні слова — чуєш, Томе? Нікому ні словечка, гаразд?

— Та певне ж, певне, що нікому. Ну, Беккі...

Він одвернувся. Беккі боязко нахилилася до нього, так що від її віддиху аж заворушилися Томові кучері, й прошепотіла:

— Я... люблю... тебе...

А тоді підхопилася і забігала між партами, а Том за нею. Нарешті вона забилася в куток і затулила обличчя фартушком. Том обняв її за шию і почав умовляти:

— Ну Беккі, це ж уже все... лишилось тільки поцілуватися. Даремно ти боїшся... це ж уже зовсім нічого... Ну будь ласка, Беккі. — І тягнув її за фартушок і за руки.

Зрепштою вона поступилася і, опустивши руки, підставила йому розпашіле від біганини личко. Том поцілував її в червоні уста й сказав:

— Ну, от і все, Беккі. Знай: від сьогодні й назавжди тобі не можна покохати нікого, крім мене, й ні за кого іншого вийти заміж, як за мене, — ніколи, ніколи, аж довіку. Ти згодна?

— Так, я ніколи не покохаю нікого, крім тебе, Томе, і ні за кого іншого не вийду заміж... і ти теж ні з ким не одружишся, крім мене.

— Певно, що ні. На те й заручини. І ти завжди ходитимеш зі мною до школи й зі школи, коли ніхто не бачитиме, і в усіх іграх вибиратимеш мене, а я тебе, бо так і мають робити заручені.

— Ой, як добре. А я й не знала, ніколи не чула навіть про таке.

— Авжеж, це дуже весело! От коли ми з Емі Лоренс...

Очі Беккі розширились, і, зрозумівши свою помилку, Том зніяковіло замовк.

— Ах, Томе, то ти не з першою зі мною заручуєшся!

Дівчинка заплакала. Том сказав:

— Ну, не плач, Беккі. Мені тепер до неї байдуже.

— Ні, Томе, ні... ти ж знаєш, що не байдуже.

Том спробував обняти її за шию, але вона відштовхнула його й відвернулася до стіни, й далі плачучи. Том поткнувся знову, почав був її умовляти, але знову дістав відсіч. Тоді в ньому прокинулася гордість, і, відвернувшись від дівчинки, він рішуче попростував геть. Якусь хвилю він стояв перед школою, розгублений і збентежений, і раз у раз позирав на двері, сподіваючись, що дівчинка схаменеться і вийде за ним. Та вона не виходила. У Тома стало зовсім кепсько на душі, і він злякався, що його вина непростенна. Хоч як йому важко було змусити себе зробити нову спробу до примирення, він набрався духу і зайшов до класу. Беккі й досі стояла у кутку, відвернувшись до стіни, і

плакала. У Тома защеміло серце. Він підступив до дівчинки і спинився, не знаючи, як почати. Потім нерішуче мовив:

— Беккі, я... мені байдуже до всіх інших, я кохаю тільки тебе. Відповіді не було — самі ридання.

Том дістав свою найбільшу коштовність — мідну шишечку від коминкових ґраток — і, простягнувши руку так, щоб дівчинка могла її побачити, сказав:

— Ось, Беккі, візьми собі, будь ласка.

Вона сердито вибила шишечку в нього з руки. Тоді Том рішуче вийшов надвір і подався аж ген до пагорбів, щоб більше того дня до школи не повертатися.

Розділ VIII

Спершу Том квапливо петляв глухими завулками, а потім стишив ходу й побрів, понуро тягнувши ноги. Том увійшов у густий ліс, навпростець, не вибираючи стежок, забрів у самісіньку хащу й сів на мох під розложистим дубом. Душа хлопця була сповнена смутку, і його тужний настрій навдивовижу пасував до похмурої навколишньої тиші. Він довго сидів у задумі, поставивши лікті на коліна й підперши підборіддя руками. Життя здавалось йому не більш як обтяжливим клопотом — і то в кращому разі, — і він трохи не задрив Джіммі Ходжесу, що недавно помер. Який то має бути блаженний спокій — лежати й спочивати вічним сном, сповненим солодких видінь, тоді як вітер шелестить у верховітті дерев і лагідно ворухить траву й квіти на твоїй могилі, а тобі вже немає чим турбуватися й журитися — і ніколи більш не буде, навіки-віків. От якби тільки він був добрим учнем у недільній школі, то міг би залюбки вмерти й покінчити з цим усім... А ота дівчинка... Що він такого їй зробив? Анічогісінько. Він до неї з добром, а вона його турнула, мов собаку... атож, мов того собаку! Колись вона гірко пошкодує, але, може, буде вже запізно... Ех, якби ж то можна було вмерти не зовсім, а на деякий час!..

Та пружкому молодому серцю не властиво стискатись і залякати надовго. І скоро Томові думки непомітно повернулися до посеїбичного життя. А що, як він раптом отак, зараз же, піде геть з цього містечка і загадково зникне? Подасться хтозна-куди, за тридев'ять земель, у невідомі заморські краї і більш ніколи не повернеться! Якої вона тоді заспіває?.. Ні, він стане солдатом і повернеться через багато років, обпалений у боях і вкритий славою. А втім, ні, є й ще принагідніше діло. Він стане піратом! Оце воно! Тепер його майбутнє відкрилося перед Томом в усьому своєму сліпучому блиску. Його ім'я лунатиме по всьому світу, і люди здригатимуться, почувши його. Як гордо борозни-

тиме він бурхливі моря на своєму стрімкому чорному «Провіснику бурі» під лиховісним піратським прапором! А сягнувши найвищої слави, раптом завітає до рідного містечка й поважно зайде в церкву, видублений сонцем і вітрами, у чорному оксамитовому камзолі з червоним паском, у високих ботфортах, з довгими пістолями за поясом і вкритим плямами іржі та крові кинджалом при боці, у крислатому капелюсі з пишним пір'ям, стискаючи в руці розгорнутий чорний прапор із черепом і кістками, — і з невимовним захватом почує шепотіння: «Це славновісний пірат Том Соєр! Чорний Месник Іспанських Морів!»

Отже, вирішено — він обрав свій життєвий шлях. Він утече з дому й піде цим шляхом. Завтра ж уранці.

Розділ IX

Того вечора Тома й Сіда відіслали до ліжка, як завжди, о пів на десяту. Вони проказали молитву, і незабаром Сід заснув. А Том лежав із розплющеними очима і в тривожній нетерплячці чекав умовленого сигналу. Коли йому вже почало здаватися, що скоро настане світанок, годинник вибив десяту! Муки Томові стали нестерпні. Нарешті він вирішив, що час зупинився й настала вічність, і несамохіть почав засинати. Аж ось у його перші, ще не виразні сни втрутилося жалісне котяче нявчання. Хлопець миттю вдягнувся, виліз крізь вікно й порачкував дахом прибудови. Обережно нявкнувши раз чи двічі у відповідь, він зіскочив на дровник, а звідти на землю. Гекльберрі Фінн уже чекав там зі своїм здохлим котом. Хлопці рушили й одразу ж зникли в темряві. А за півгодини вони вже скрадалися у високій траві на кладовищі.

Легкий вітрець шелестів листям дерев, а переляканому Томові вчувалося, ніби то душі померлих скаржаться на те, що їх потурбували. Хлопці лише зрідка озивались один до одного, та й то пошепки: місце, час і непорушна урочиста тиша пригнічували їхні душі. Вони знайшли свіжу могилу, яку шукали, і зачайлися за трьома великими осоками за кілька кроків від неї.

Вони чекали мовчки і, як їм здалося, досить довго. Мертву тишу порушувало тільки далеке пугукання сови. Тома опосідали дедалі лиховісніші думки. Раптом він схопив товариша за плече й просичав:

— Цсс!..

— Боже мій, Томе, це ж вони... Що нам робити?

— Не знаю. Гадаєш, вони нас побачать?

— Ой Томе, вони ж бачать потемки, як коти. Даремно я сюди попхався...

— Та ну, не бійся. По-моєму, нічого вони нам не зроблять. А як будемо сидіти зовсім тихо, вони нас, може, й не помітять.

— Я спробую, Томе, але ж... я весь тремчу.

Хлопці прихилилися головами один до одного й затамували віддих. З другого кінця кладовища до них долинули приглушені голоси. У темряві до них наближались якісь невиразні поста-ті, погойдуючи старовинним бляшаним ліхтарем, що кидав на землю незчисленні, схожі на ластовиння цяточки світла.

Гекльберрі, трусячись, прошепотів:

— То таки чорти, тепер уже видно. Аж троє! Ой лишенько, Томе, ми пропали! Ти можеш сказати якусь молитву?

— Спробую, тільки ти не бійся. «Отче наш, що на небі...»

— Це люди! Один — то напевне. У нього голос Мафа Поттера.

— О, стали. Знов повернули сюди. Простісінько до нас! Слу-хай, Геку, я ще один голос упізнав — індіанця Джо.

— Еге ж, то він, клятий метис! Краще б уже з чортами мати справу, аніж з ним. І чого це їх сюди принесло?

Шепотіння урвалося, бо ті троє підійшли до свіжої могили й стоя-ли тепер за кілька кроків від дерев, за якими сховалися хлопці.

— Оце вона, — промовив третій голос.

Чоловік підняв ліхтаря, і світло впало йому на обличчя: то був молодий лікар Робінсон.

Поттер та індіанець Джо принесли із собою ноші з мотузкою, рядом і двома лопатами. Опустивши ноші на землю, вони взя-лися розкопувати могилу.

Деякий час було чути лише, як скреготіли лопати й раз у раз падала на купу перемішана з камінцями земля. То були дуже гнітючі звуки. Нарешті лопата глухо вдарила в деревину, а ще за дві хвилини копачі підняли труну з могили й поставили поряд. Потім зірвали лопатами віко, витягли мертве тіло й кинули його на землю. З-за хмар визирнув місяць і освітив бліде обличчя мерця. Ноші стояли напoxваті, і труп поклали на них, покрили рядном і прив'язали мотузкою. Поттер дістав великий складаний ніж, обрізав довгий кінець мотузки й сказав:

— Ну, коновале, ми вам це брудне дільце впорали. То женіть ще п'ятірку, а то покинемо вашого красеня тут.

— Слухайте, як це розуміти? — спитав лікар. — Ви ж зажадали гроші наперед, і я заплатив вам.

— Воно-то так, але є за вами й ще дещо, — мовив індіанець Джо, підступаючи до лікаря, який уже звівся на ноги. — П'ять років тому ви прогнали мене з кухні вашого батечка: я просив чогось попоїсти, а ви сказали, що я прийшов не з добром. І коли я поклявся, що не подарую вам цього, хай би й сто років минуло, ваш батечко запроторив мене до в'язниці як волоцюгу. Думаете, я забув? Недарма ж у мені індіанська кров. От тепер я вас і прищучив, то доведеться вам заплатити за це, зрозуміли?

Він погрозово підніс кулак до лікарєвого обличчя. Та лікар раптом замахнувся й одним ударом збив негідника з ніг. Поттер упустив на землю свого ножа, і наступної миті він і лікар зчепилися в запеклій бійці, тупцяючи по траві так, що аж земля летіла з-під черевиків. Тим часом індіанець Джо підхопився на ноги, з палаючими від люті очима підібрав Поттерів ніж і, пригнувшись, скрадаючись мов кіт, почав кружляти навколо тих двох, вичікуючи зручної нагоди. Раптом лікар вирвався з рук супротивника, схопив важку надгробну дошку з могили Вільямса і так торохнув нею Поттера, що той повалився на землю; і тієї ж самої миті метис не проминув своєї нагоди: підскачавши до молодика, він щосили, аж до руків'я, вгородив йому в груди ножа. Лікар поточився і впав, зачепивши Поттера й заливши його своєю кров'ю. У цей час на місяць набігли хмари, сховавши від очей ту моторошну картину, і нажахані хлопці чимдуж дременули геть.

Невдовзі місяць вийшов знову. Індіанець Джо стояв над двома нерухожими тілами, роздивляючись їх. Лікар пробурмотів щось нерозбірливе, двічі хапнув ротом повітря й затих. Метис похмуро мовив:

— Із цим я поквитався, хай йому чорт.

І він обчистив кишені вбитого. А тоді вклав фатальний ніж у розтиснуту правицю Поттера й сів на відкриту труну. Минуло три, чотири, п'ять хвилин. Поттер ворухнувся й застогнав. Рука

його стиснула ножа, він підніс руку, поглянув на ніж і, здригнувшись, упустив його додолу. Потім сів, відштовхнув від себе лікареве тіло, якось мить пильно дивився на нього, а тоді розгублено озирнувся навколо. Очі його зустрілися з очима індіанця Джо.

— Господи, Джо, як це сталося? — запитав Поттер.

— Кепські справи, — відказав метис, не зрушуючи з місця. — Навіщо ти це зробив?

Поттер затрусився й поблід.

— Даремно я сьогодні пив. Усе йде шкереберть, нічого до пуття не пригадаю. Скажи мені, Джо, — невже це я його?.. Джо, я ж цього не хотів і в голові ніколи не покладав...

— Ви завелися битися, він як угатив тебе дошкою з могили — ти й беркицьнув на землю, а тоді зіпнувся на ноги, ледве стоїш, хитаєшся, а сам хап за ножа та й на нього — так і ввігнав по саме нікуди; й тієї ж миті він іще раз дошкою тебе молоснув — отож ви й повалилися рядком, мов дві колоди.

— Ой, я ж зовсім не тямив, що роблю! Я ж зроду нікого не вдарив, Джо. Всі це знають... Не кажи нікому, Джо! Ти не скажеш нікому, не скажеш, Джо? — І бідолаха, благально склавши руки, впав на коліна перед незворушним убивцею.

— Еге ж, Мафе Поттере, ти завжди ставився до мене чесно, по-людському, і я тебе не викажу. Це я можу тобі обіцяти. От що — йди тією дорогою, а я піду цією. Ну, рушай, та гляди не залишай за собою слідів.

Поттер подався геть — спершу підтюпцем, а тоді побіг щодуху. Минуло ще дві-три хвилини — і вже тільки місяць дивився на вбитого лікаря, накритий рядном труп, на порожню труну й розкопану могилу. Довкола знов запала мертва тиша.

Розділ X

Хлопці щодуху, не спиняючись, мчали до містечка, зацікавлені з жаху.

— Тільки б добігти до старої чинбарні¹! — прошепотів Том, хекаючи за кожним словом. — А то я вже не можу!..

Відповіддю йому було лише важке сапання Гекльберрі. Не спускаючи з ока заповітної мети, хлопці з останніх сил бігли далі. Поступово мета все наближалась, і нарешті вони плече в плече ввігналися в розчинені двері й знеможено, але з радісною полегкістю попадали додолу в рятівній сутені. Помалу серця їхні стали битися спокійніше, і Том прошепотів:

— Слухай, Гекльберрі, як по-твому: чим усе воно скінчиться?

¹ Чинбарня — приміщення, у якому чинять (обробляють) шкіри.

— Якщо лікар Робінсон помре, це скінчиться шибеницею.
Том хвилину подумав, тоді обізвався знов:

— А хто розкаже? Ми?

— Ти що, здурів? Ану ж як щось станеться, а індіанця Джо не повісять? Та він же рано чи пізно порішить нас, це ж так само певно, як те, що ми тут.

— Та я про це й сам подумав, Геку.

— Як хтось і має розказати, то нехай Маф Поттер, коли він такий дурень. Він же ніколи не протвередується.

Том нічого не сказав і знову замислився. Потім прошепотів:

— Геку, але ж Маф Поттер нічого не знає. Як же він розкаже?

— Чого це він нічого не знає?

— А того, що, коли індіанець Джо вдарив лікаря ножем, Маф лежав оглушений дошкою. То як же він міг щось бачити?

— Хай йому чорт, а воно ж таки так, Томе!

Том ще хвилину замислено помовчав і сказав:

— Геку, а ти певен, що вдержити язика за зубами?

— Томе, не можна нам не вдержати, ти ж сам розумієш. Хай ми тільки писнемо про це, а того диявола індіанця чомусь не повісять — він же потопить нас, як котенят. А знаєш, Томе, що нам треба зробити? Поклястись один одному, що будемо мовчати.

— Я згоден. Це ти чудово придумав. Ми візьмемося за руки й пообіцяємо один одному, що...

— Е, ні, так не годиться. То добре для всякого дріб'язку, ну, там з дівчиськами — бо то такі, що від них тільки чекай виказу, а як хто на них гримне, то вони все, що хочеш, вибовкають. А в поважному ділі, як це, треба писати. Та ще й кров'ю.

Така пропозиція дуже припала Томові до душі. Виходило таємничо, похмуро, моторошно й добре пасувало до пізньої нічної години, глухого місця й самої їхньої пригоди. Він підібрав біля себе чисту соснову дощечку, що біліла в смузі місячного світла, знайшов у себе в кишені грудочку червоної вохри, пересунувся до світла й на превелику силу нашкрывав кілька рядків, затискаючи язика між зубами щоразу, як вів літеру згори вниз, і трохи висуваючи його, коли знов повертав нагору.

«Гек Фінн і Том Соєр клянуться, що мовчатимуть про цю справу, а як прохопляться про неї хоч словом, то хай впадуть мертві на тому ж місці».

Гекльберрі був у захваті від Томової вправності у письмі та його високого стилю.

Том розмотав нитку на одній зі своїх голок, і обидва хлопці вкололи собі пучку великого пальця й видушили по краплині

крові. Помалу, ще й ще раз витискаючи кров і послуговуючись замість пера кінчиком мізинця, Том сяк-так вивів перші літери свого імені. Потім показав Гекові, як писати «Г» та «Ф», і присягу було завершено. Із таємничими церемоніями та замовами вони закопали ту дощечку під стіною і тепер могли вважати, що кайдани, які скували їм язика, замкнено на замок, а ключа закинуто хтозна-куди.

Розділ XI

Десь над полудень усе містечко раптом сколихнула жахлива новина. Не треба було й телеграфу, про який тоді навіть не мріяли, — чутка линула з уст в уста, від гурту до гурту, від оселі до оселі так само швидко, як нині летить телеграма. І певна річ, учитель відпустив школярів після великої перерви: якби він цього не зробив, усі в місті неабияк здивувалися б.

Біля вбитого лікаря знайшли закривавлений ніж, і хтось упізнав, що то ніж Мафа Поттера. Переказували також, що один із запізнілих городян годині о другій ночі випадково побачив, як Маф Поттер умивався в «потічку», а помітивши того перехожого, мерщій подався геть, і то була дуже підозріла обставина, а надто як зважити, що за Поттером ніколи не помічали любові до вмивання. Ще казали, що «вбивцю» (люди судять скоро і, не завдаючи собі клопоту доказами, виносять свій вирок) пильно розшукували по всьому місту, але так і не знайшли.

Усе містечко посунуло на кладовище. Том і собі пристав до того походу; і не те, щоб йому так хотілося, — він залюбки пішов би куди-інде, — але його тягло туди моторошне, незбагненне почуття. Діставшись до того страхітливого місця, він вужем прослизнув крізь натовп і побачив те саме похмуре видовище. Йому здавалося, ніби минула ціла вічність, відтоді як він там був. Хтось ущипнув його за руку. Він обернувся й зустрівся очима з Гекльберрі. Обидва миттю відвели погляди, боячись, щоб хтось не помітив, як вони Perezirнулись. Та всі довкола гомоніли, заворожені жахливою картиною, що була перед ними.

Раптом Том здригнувся від голови до п'ят: його погляд упав на незворушне обличчя індіанця Джо. Ту ж мить юрба завирувала, почалася штовханина, і залунали вигуки:

— Маф Поттер!

— Глядіть, спинився!.. Не дайте йому втекти!

Ті, хто сидів на деревах над головою Тома, сказали, що Поттер і не думає тікати, а дуже знітився й розгубився.

Натовп розступився, і крізь нього пройшов шериф, владно ведучи за руку Мафа Поттера. Обличчя в бідолахи було змарніле,

в очах застиг страх. Коли його поставили перед убитим, він весь затрусився, затулив обличчя руками й гірко заплакав.

— Не я це скоїв, люди, — мовив він крізь ридання.

— Це ваш ніж? — і шериф показав йому ножа.

Поттер так і впав би, коли б його не підхопили й не всадили на землю. Аж тоді він обізвався:

— Щось мені підказувало: як я не вернуся сюди й не забєру... — Він здригнувся, а тоді знесилено й приречено махнув рукою і мовив: — Розкажи їм, Джо, розкажи.

Гекльберрі й Том, зацікавившись й вирячившись очі, почули, як той підлий і жорстокий брехун спокійно розповів свою історію. Вони весь час чекали, що ось-ось із ясного неба на голову облудника впаде громовиця, і дивом дивувались, чому так забарилася Божа кара.

А коли індіанець Джо закінчив і лишився живий і цілий, їх не боязке поривання зламати свою клятву і врятувати невинно обмовленого бідолаху згасло й безслідно зникло, бо тепер не було сумніву, що той лиходій продав душу дияволу, а встрявати в діла нечистої сили — неминуча загибель.

Та страшна таємниця й докори сумління не давали Томові спокійно спати. У той лихий час Том, вибравши слушну хвилину, ходив до заґратованого віконця в'язниці й нишком передавав «убивці» сякі-такі гостинці, що їх випадало десь роздобути. Ті дарунки чимало полегшували Томові душевні гризоти.

Розділ XII

Була й ще одна причина, через яку Томова душа відволікла-ся від таємних тривог: їх заступив новий поважний клопіт, що цілком поглинув хлопця. Беккі Тетчер перестала ходити до школи. Вона захворіла! А що, як вона помре?.. Ця думка доводила Тома до розпачу. Його не цікавили більше ні війни, ні піратство. Життя втратило всю свою принадність, лишилася тільки чорна туга. Хлопець закинув навіть свого обруча з пога-нялкою — тепер і вони не давали йому втіхи.

Том прийшов до школи заздалегідь. Останнім часом таке незвичне явище спостерігали там щодня. І ось тепер, замість того, щоб бігти гратися з товаришами, він тинявся коло шкіль-них воріт — власне як і щодня. Товаришам він казав, що нез-дужає, та й з вигляду скидалося на те. Він удавав, ніби дивить-ся куди завгодно, тільки не туди, куди поглядав насправді, — на дорогу, що вела до школи з містечка. Том чекав, сповнюю-чись надією щоразу, як ген на дорозі показувалося тріпотливе дівоче платтячко, і проймаючись ненавистю до його власниці, коли виявлялося, що то не вона. Нарешті дівчатка перестали з'являтися на дорозі, і Том зовсім занепав духом; він побрів до ще порожнього класу й сів на своє місце страждати. Та ось у воротах майнуло ще одне платтячко, і серце Томове радісно стрепенулося. А в наступну мить він був уже надворі й шалів, наче індіанець: голосно кричав, реготав, ганявся за хлопцями, перестрибував через паркан, ризикуючи скрутити собі в'язи, ходив колесом, стояв на голові, — одне слово, являв себе справ-жнім героєм, весь час нишком позираючи, чи бачить усе те Беккі Тетчер, — а вона відвернулася, задерла носика, і він по-чув її слова:

— Пхе! Дехто тільки те й робить, що викаблучується, і думає, це дуже цікаво!

У Тома спалахнули щокі. Він підвівся з землі й понуро поплентався геть, розчавлений і прибитий.

Розділ XIII

Тепер Том зважився остаточно. Душу його сповнювали чорна журба та відчай. Усі його покинули, казав він собі, друзів у ньо-го немає, ніхто його не любить, а от коли побачать, до чого во-ни його довели, то, може, ще й пошкодують; він же намагався бути хорошим і шануватися, але йому не дали, і якщо вже всі вони так хочуть його позбутися, хай буде так, і хай вони потім звинувачують його — чом би й ні? Хіба самотній, покинутий

друзями має право нарікати? Авжеж, кінець кінцем вони змусили його ступити на злочинний шлях. Він просто не має іншого вибору.

Том зайшов уже далеко, і шкільний дзвоник, що скликав учнів після перерви, ледь чутно долинав до нього. Том аж схлипнув, подумавши про те, що більш ніколи не почує цього знайомого дзенькоту; яка тяжка доля, але він не сам обрав її — його прирекли на поневір'яння в чужому, холодному світі, і він мусить скоритися, але він прощає їм усім... Том захлипав голосніше й частіше.

І саме тоді він зустрів свого щирого, задушевного приятеля Джо Гарпера — теж із зажуреними очима і, як видно, з таким самим великим і зловісним наміром у душі. От уже достоту «зійшлися дві душі в єдиній думі». Том, хлипаючи і втираючи очі рукавом, почав розповідати про те, що вирішив утекти з дому, де з ним так жорстоко поводяться й не мають до нього ані крихти співчуття, і безповоротно податися світ за очі; а наприкінці попросив Джо, щоб той його не забував.

І тут виявилось, що Джо збирався просити в Тома про те саме — для цього він, власне, і йшов його шукати. Мати Джо відшмагала його за те, що він нібито випив якісь вершки, тоді як він їх і не куптував, і сном-духом про них не відав; отож нема сумніву, що він їй набрид і вона хоче його здихатись, — а коли так, то йому не лишається нічого іншого, як піти з дому, і нехай вона собі радіє і ніколи не шкодує про те, що вигнала свого бідолашного сина в безжальний світ на страждання та погибель.

Отак ідучи й ділячись своїм горем, двоє хлопців уклали нову угоду: завжди стояти один за одного, як брати, й не розлучатися, аж поки смерть не звільнить їх від усіх страждань. Потім почали міркувати, як їм жити далі. Джо хотів стати відлюдником, жити десь у печері на самому хлібі та воді й, зрештою, сконати від холоду, нужди та горя; але, послухавши Тома, він погодився, що злочинне життя має деякі істотні переваги, й вирішив і собі податися в пірати.

За три милі нижче від Сент-Пітерсберга, там, де річка Міссісіпі розливається в ширину на цілу милю, простягся довгий і вузький, порослий лісом острів з великою піщаною косою проти води — кращого місця для піратів годі й шукати. Острів був безлюдний, він тягся аж ген упродовж протилежного берега, де стіною стояв глухий ліс. Щоправда, майбутнім піратам і на думку не спало, на кого вони там нападуть.

Потім хлопці розшукали Гекльберрі Фінна, і той залюбки пристав до них: йому було однаково, на яку дорогу ступити, і

він навіть ні про що не розпитував. Невдовзі вони розійшлися, умовившись зустрітися в одному затишному місці на березі за дві милі вище від містечка о своїй улюбленій годині — тобто опівночі. Там був причалений невеликий пліт, який вони намірялися захопити. Кожен мав принести рибальські гачки, снасті та щось із харчів — що пощастить викрасти в хитромудрій і загадковий спосіб, як і належить розбійникам.

Близько півночі з'явився Том із вареним окостом та ще деяким харчем і сховався в густих чагарях на крутому узгір'ю над місцем зустрічі. Ніч була зоряна й дуже тиха. Могутня річка лежала внизу, мов океан під час штилю. Том прислухався: ані звуку. Потім чийсь сторожкий голос запитав:

— Хто йде?

— Том Сойєр — Чорний Месник Іспанських Морів. Назвіть свої імена.

— Гек Фінн — Кривава Рука і Джо Гарпер — Гроза Морів.

Усі ті пишномовні прізвиська Том вичитав у своїх улюблених книжках.

Том спустив крутосхилом свій окіст, за ним з'їхав і сам, розідравши штани і власну шкіру. Він міг би зійти вниз утоптанною, зручною стежкою, яка вела на берег згори, але там не було труднощів і небезпек, що їх так полюбляють пірати.

Гроза Морів роздобув добрячий шмат копченої поребрини й на силу дотяг його туди. Фінн — Кривава Рука — поцупив десь сковороду. Чорний Месник Іспанських Морів сказав, що не годиться вирушати в дорогу, не маючи при собі вогню. То була розумна думка, бо сірників у їхніх краях тоді ще майже не знали. На великому плоті кроків за сто проти води курилося багаття, і хлопці підкралися туди й тихенько потягли головошку.

Незабаром відчалили. Том був за капітана, Гек орудував кормовим веслом, Джо — носовим. Пліт перетнув середину річки, а далі хлопці пустили його за течією і підняли весла. Вода була невисока, і їх несло не швидше ніж дві-три милі на годину. Десь близько години вони пливли, майже не озиваючись один до одного.

Чорний Месник стояв посеред плоту із скрещеними на грудях руками й «кидав прощальний погляд» на ті місця, де він зазнав таких радощів, а згодом і таких страждань; і як же йому хотілося, щоб вона побачила його в цю мить — у бурхливому морі, перед лицем смертельної небезпеки, проте безстрашного, готового зустріти свій кінець із похмурою посмішкою на устах. Йому не довелося докладати великих зусиль, щоб уявити собі, ніби Джексонів острів хтозна-як далеко, так, що його й не видно з містечка, і Том кидав свій «прощальний погляд» з глибокою ту-

гою, але водночас і з радістю в серці. Решта піратів теж «кидала прощальні погляди», і всі троє так захопилися цим, що їх мало не пронесло повз острів. Та вони вчасно помітили небезпеку й спромоглися відвернути її.

Близько другої години ночі пліт сів на мілину ярдів за двісті від верхнього кінця острова, і хлопці довго чалапали сюди-туди по воді, переносючи свій вантаж на суходіл. На плоту вони знайшли старе вітрило і, напнувши його між кущами, зробили сякий-такий намет для харчів, а самі за доброї погоди вирішили спати просто неба, як і годиться справжнім розбійникам.

Зайшовши на тридцять-сорок кроків у лісову хащу, вони розвели біля поваленого дерева вогнище, насмажили на вечерю сковороду поребрини і з'їли з нею половину кукурудзяних коржів, що їх привезли з собою. То була чудова втіха — отак бенкетувати на волі в незайманому дикому лісі, на безлюдному й ще не дослідженому острові, далеко від людських осель, — і хлопці постановили собі ніколи не повертатися до цивілізованого життя.

Розділ XIV

Прокинувшись уранці, Том не одразу збагнув, де він. Він сів, протер очі й роззирнувся довкола. І аж тоді все згадав. Був прохолодний сірий світанок, і глибока тиша, що панувала в лісі, навіювала відрядне почуття миру та спокою. Ніде не ворухився ані листочок, і жоден звук не порушував величної задуми природи. Серед листя й трави блищали намистинки роси. На пригаслому багатті лежав легкий білий шар попелу, і в повітря здіймалася тоненька синювата струминка диму.

Том збудив решту піратів, і всі троє з криком і тупотом побігли до річки, а за хвилину, вже голісінькі, чимдуж ганяли наввипередки й стрибали один через одного на чистому мілководді білої піщаної коси. Їх зовсім не тягло назад, у рідне містечко, яке ще спало вдалині, за величним водним обширом. Їхнього плоту вже не було: вночі його знесло з мілини чи то течією, чи невеликим припливом води, — та хлопці лише зраділи, бо це немовби спалило мости між ними й цивілізованим життям.

Вони повернулися в свій табір напрочуд бадьорі, веселі та страшенно голодні, і невдовзі їхнє табірне вогнище знов запалало. Гек знайшов неподалік джерело з чистою холодною водою; хлопці поробили з широких дубових і горіхових листків щось ніби чашки й вирішили, що та вода, підсолоджена чарами навколишнього лісу, цілком замінить їм ранкову каву. Джо почав був нарізати поребрину до сніданку, але Том і Гек сказали

йому зачекати; тоді подалися на берег, до одної заприміченої місцинки, закинули вудки й дуже скоро були винагороджені за клопіт. Джо не встиг і знудитись, як вони повернулися з добрячим окунем, двійком линів та невеликим сомиком — здобиччю, якої вистачило б нагодувати цілу сім'ю. Вони засмажили рибу з поребриною і аж здивувались: їм здавалося, що вони зроду ще не їли такої смакоти. Хлопці не знали, що чим скоріше зготувати річкову рибу, тим вона смачніша; не подумали й про те, які чудові присмаки — сон просто неба, біганина на привіллі, купання в річці та й голод.

Поснідавши, вони подалися в глиб лісу досліджувати острів. Вони побачили багато такого, що потішило їх, але нічого особливого чи несподіваного не знайшли. Виявилось, що острів має близько трьох миль завдовжки і з чверть милі завширшки; від ближчого берега його відокремлювала вузька, заледве зо двісті ярдів, протока. Хлопці мало не щогодини купались, і, коли вони повернулися до табору, вже перейшло за полудень. Вони так зголодніли, що було не до риболовлі, але чудово пообідали холодною шинкою, а потім простяглися в затінку побалакати. Проте балачка скоро вповільнилась, а там і зовсім припинилася. Урочиста тиша, що оповивала ліс, і почуття самотності почали впливати на втікачів. Усі троє прикинули й замислились. Якась невиразна гризота закралася в їхні душі. Та невдовзі вона прибрала трохи певнішої форми: то була туга за домом. Навіть Фінн — Кривава Рука замріяно зга-

дував чужі ганки та порожні бочки. Але всі вони соромилися своєї слабкодухості, і жодному не вистачило сміливості сказати вголос те, що він думає.

Уже деякий час до них долинав якийсь незвичайний звук, але вони ніби й не чули його, як ото часом не чуєш покання годинника в кімнаті. Але тепер той загадковий звук став гучніший і мимоволі привертав їхню увагу. Хлопці стрепенулися, позирнули один на одного й завмерли. Надовго залягла тиша, глибока й незворушна, потім удалині розкотився глухий і похмурий стугін.

Хлопці підхопилися на ноги й побігли на край острова, звернений до містечка. Розхиливши кущі на березі, вони повели очима понад водою. Посеред річки, деś за мильо нижче від містечка, повільно посувався за течією невеличкий паровий пором. Раптом біля борту порома вихопився клубок білого диму, і, коли він знявся в повітря й розплився лінивою хмариною, до хлопців знов докотився той самий звук.

— Тепер знаю! — вигукнув Том. — Хтось потонув!

— Еге ж! — підтвердив Гек. — Минулого літа, коли втопився Білл Тернер, теж так робили. Вони стріляють з гармати над водою, щоб потопельник вплив наверх. А ще беруть хлібини, кладуть усередину живе срібло й пускають по воді, і там, де він лежить, ті хлібини спиняються.

Усі троє й далі наслухали та спостерігали. Раптом у Тома блискавкою сяйнула здогадка, і він вигукнув:

— Хлопці, я знаю, хто потонув! Ми — ось хто!

Вони вмить відчували себе героями. І страшенно зраділи: адже їх шукають, за ними тужать, через них себе не тямлять з горя і обливаються слізьми; скрушно згадують, які несправедливі були до тих сердешних загиблих хлопчаків, і гірко шкодують, і караються запізним каяттям; а найголовніше — у цілому містечку тільки про них і говорять, і всі хлопці заздять на їхню гучну славу. Оце поталанило! Їй-богу, задля цього варто було піти в пірати.

Коли смеркло, пором повернувся до свого звичайного діла. Пірати рушили назад до табору, їх аж розпирало від марнославних гордоців та свідомості раптом набутої власної ваги й усього того клопоту, якого наробило їхнє зникнення. Вони наловили риби, зготували вечерю, поїли, а тоді стали гадати, що думають і кажуть про них у містечку; і ті картини загального смутку й горя, що їх вони собі уявляли, були в їхніх очах вельми приємні. Та коли табір огорнула нічна темрява, усі троє скоро примовкли й сиділи, втупивши очі в багаття, тим часом як думки їхні вочевидь блукали деś далеко. Збудження минуло, і тепер

Том і Джо несамохіть згадали про декого із своїх рідних, кому їхня чудова витівка навряд чи здавалася такою веселою, як їм самим. Заворушилися лиховісні передчуття, хлопців охопили тривога й зажура, і з їхніх уст мимоволі злетіло два чи три тяжких зітхання. Нарешті Джо зважився боязко «промацати ґрунт»: мовляв, а як би його товариші подивилися на те, щоб повернутися до цивілізованого життя... не тепер, звісно, а...

Як нещадно Том висміяв його! Гек, який ще нічим не завинив, став на бік Тома, і відступник поквапився «порозумітись» і радів, що викрутився з халепи, не до краю зганьблений звинуваченнями в легкодухій тузі за домом. Заворушення було тим часом придушене.

Уже зовсім споночило, і Гек почав куняти, а невдовзі й захропів. За ним заснув і Джо. Якийсь час Том лежав нерухомо, спершись на лікоть і пильно дивлячись на сонних товаришів. Потім тихенько звівся навколішки й став нишпорити в траві, куди падали мерехтливі відблиски багаття. Він піднімав і роздивлявся проти світла великі скручені клапті тонкої білої платанової кори, аж поки відклав два, які його начебто задовольнили. Ставши на коліна біля вогнища, він з неабиякими зусиллями наскрябав щось на кожному клапті своєю червоною вохрою. Один клапоть він знову згорнув сувійчиком і засунув у кишеню своєї куртки, а другий поклав у шапку Джо, трохи відсунувши її від господаря. Туди ж таки він поклав кілька неоцінених з погляду школяра коштовностей, серед них — грудку крейди, гумовий м'ячик, три рибальських гачки та кульку з тих, що їх називали «справжніми кришталевими». Потім підвівся і обережно, навшпиньках, почав скрадатися між деревами, аж поки розважив, що товариші його вже не почують. А тоді чимдуж побіг до обмілини.

Розділ XV

За кілька хвилин Том уже брів по мілководддю, простуючи до іллінойського берега. Засунувши руку в кишеню куртки, він впевнився, що клапоть кори там, і, мокрий як хлющ, рушив крізь зарості понад берегом. Було вже близько десятої години, коли, вийшовши на відкриту місцину проти містечка, Том побачив у затінку дерев і високого берега паровий пором. Кругом було тихо, на небі мерехтіли зорі. Пильно озираючись, він спустився з кручі, ковзнув у воду, за кілька помахів доплив до порома й заліз у човен під кормою, що правив за рятувальну шлюпку. А там простягся на дні під сидіннями і, затамувавши віддих, став чекати.

Невдовзі бамкнув тріснутий дзвін, і чийсь голос дав команду відчалювати, а наступної хвилини ніс човна відскочив на хвилі, знятий поромом, і мандрівка почалася. Минуло довгих дванадцять чи п'ятнадцять хвилин, колеса порома спинилися, і Том, тихенько спустившись за борт човна, потемки поплив до берега. З води він вийшов ярдів на п'ятдесят нижче від порома, боячись потрапити на очі запізнілим пасажирам.

Від річки хлопець побіг глухими завулками й незабаром опинився під парканом позад свого будинку. Перелізши через паркан, він підкрався до прибудови й зазирнув у вікно тітчиної кімнати, де ще світилося. У кімнаті він побачив тітку, Сіда, Мері й матір Джо Гарпера: вони сиділи й розмовляли. Том підступив до дверей і почав тихенько піднімати клямку; потім обережно натиснув, і двері трохи прочинилися. Він натискав і далі, здригаючись щоразу, коли двері ледь порипували, аж поки щілина стала досить широка, щоб він міг пролізти крізь неї навколішки, а тоді просунув голову й тихенько поповз.

— Чого це свічка так заблимала? — мовила тітка Поллі.

Том поповз швидше.

— Мабуть, двері не зачинені. Авжеж, так і є. Без кінця в нас якісь дива. Сіде, йди причини двері.

Том зник під ліжком саме вчасно. З хвилину він лежав і відсапувався, а потім підповз до самого краю, звідки міг би дотягтися до тітчиної ноги.

— Отож я й кажу, — вела далі тітка Поллі, — він був не лихий хлопчик, а тільки неслух, бешкетник. Як то кажуть, вітер у голові, знаєте. Питати з нього щось — то однаково що в молодого лошати. Але зла він нікому не хотів і серце мав предобре.

Вона заплакала.

— Такий самий і мій Джо: тільки всякі пустоці на думці, так і дивився, де б щось утнути. Та зате який добрий, лагідний був!.. А я, прости мене, Господи... а я відшмагала його за ті вершки — геть забула, що сама ж таки вилила їх, бо вони скисли! І тепер я вже ніколи, ніколи не побачу його на цім світі, мого нещасного скривдженого хлопчика!.. — І місіс Гарпер заридала так гірко, наче в неї розривалося серце.

Том тихенько захлипав — більше з жалю до самого себе, аніж до когось іншого. Він чув, що й Мері плакала, час від часу згадуючи його добрим словом. Тепер він як ніколи піднісся у власних очах. А проте й тітчине горе так зворушило його, що він ладен був вискочити з-під ліжка й радісно приголомшити її своєю появою, — такі ефектні театральні штуки завжди вабили його, але він стримався і далі лежав тихо.

Прислухаючись до розмови, Том з окремих фраз зрозумів, що спершу в містечку гадали, ніби вони потонули, коли купалися; але згодом помітили, що пропав пліт, а дехто з хлопців згадав, що їхні зниклі товариші казали: мовляв, скоро в містечку «почують про них»; і розумні голови, зв'язавши все те до купи, дійшли висновку, що хлопці попливли на тому плоті й незабаром об'являться в найближчому містечку вниз по річці; але близько полудня пліт знайшовся; його прибило до берега за п'ять чи шість миль нижче за водою, — і тоді надія розвіялась. Усе показувало на те, що вони потонули, — бо як ні, то голод пригнав би їх додому ще до ночі або й раніш. А тіл їхніх не знайшли, певне, тому, що потонули вони на середині річки, на бистрині: адже хлопці плавали добре, і якби не це, то неодмінно дісталися б до берега. Була середа, і в містечку постановили: якщо до неділі нікого не знайдуть, далі сподіватися марно, і недільного ранку відправлять заупокійний молебен. Почувши це, Том аж здригнувся.

Місіс Гарпер, уся в сльозах, попрощалась і зібралась йти. І тут, спонукувані єдиним поривом, обидві осиротілі жінки кинулись в обійми одна одній і, перш ніж розійтись, досхочу наплакались. Потім тітка Поллі побажала на добраніч Сідові та Мері — куди лагідніше, ніж робила це звичайно. Сід зашморгав носом, а Мері пішла, гірко плачучи.

Тітка Поллі стала на коліна й почала молитися за Тома, та так розчулено й жалісливо, з такою безмежною любов'ю в кожному слові й тремтливому старечому голосі, що Том іще задовго до кінця тієї молитви мало не плавав у сльозах.

Ще й після того, як тітка лягла спати, Томові довелося довгенько ховатися під ліжком, бо стара жінка раз у раз гірко зітхала, скрушно бурмотіла щось про себе, неспокійно крутилась і переверталася. Нарешті вона затихла й лише час від часу глухо стогнала уві сні. Аж тоді хлопець обережно вибрався з-під ліжка, помалу підступив до узголів'я і, прикривши свічку рукою, став дивитися на сонну тітку. Серце його сповнив жаль до неї. Він дістав з кишені свій сувійчик платанової кори й поклав поруч із свічкою. Але раптом щось спало йому на думку, і він спинився, міркуючи. Та ось обличчя його проясніло, так наче він дійшов якогось втішного рішення, і, квапливо схопивши ту кору, Том засунув її назад до кишені. Він нахилився, поцілував тітку в зів'ялі уста, а потім тихенько пішов до дверей, причинив їх за собою і взяв на клямку.

Розділ XVI

Уся піратська ватага вирушила шукати черепащачі яйця. Хлопці ходили по піщаній косі, тицяючи дрючками перед себе, і там, де натрапляли на м'яке місце, ставали навколішки й розгрібали руками пісок. Того вечора хлопці донесхочу поласували яечнею. Та й у п'ятницю вранці мали добрячий сніданок.

Поснідавши, вони побігли на косу і почали з криком вистрибувати й ганятись один за одним, зриваючи з себе одежу, аж поки лишилися зовсім голі; потім, і далі пустуючи, забрели далеко від мілководдя, де течія подекуди вже мало не валила з ніг, і там ще дужче розходилися. Вони то ставали колом, нахилились і бризкали один на одного, відвертаючи обличчя, щоб не захлинутися; то починали борюкатися, поки переможець занурював суперника з головою; то пірнали всі разом цілим клубком білих ніг і рук, а потім випливали, фиркаючи, відпльовуючись, регочучи й насилу зводячи дух.

Потім вони подіставали з кишень кульки й завелися грати всіма відомими їм способами, аж поки й ця розвага набридла. Джо зовсім занепавав духом, і годі було його збадьорити. Хлопця поїняла така туга за домом, що він уже насилу терпів. До очей йому підступали сльози й ладні були бризнути в першу-ліпшу мить. Гек також зажурився. Том і сам відчував на серці тягар, проте силкувався не показувати цього. Він знав одну таємницю, яку до пори не хотів їм звіряти, але вирішив: якщо цей похмурий бунтівний дух не розвіється сам собою, він таки поділиться нею з товаришами. А тим часом з удаваним захопленням сказав:

— А знаєте, хлопці, я певен, що на цьому острові колись уже побували пірати. Що ви скажете, якщо ми знайдемо трухляву скриньку, повну золота й срібла, га?

Однаке ця перспектива викликала дуже слабке пожвавлення, та й те згасло без жодного слова у відповідь. Том підкинув ще одну чи дві спокуси, але вони також не мали успіху. Він не знав уже, що й робити. Джо сидів чорний, як хмара, і колунав палочкою пісок. Нарешті він сказав:

— Ой хлопці, ну його, все це діло. Я хочу додому. Тут так нудно...

— Ну що ж, відпустимо цього плаксунчика додому, правда ж, Геку? А тобі ж тут подобається, Геку? От ми й залишимося, еге?

— Еге-е, — сказав Гек без найменшого запалу.

— Я з тобою більш не розмовляю, ніколи в житті, — сказав Джо, підводячись. — Так і знай. — І похмуро пішов одягатися.

— Подумаєш! — мовив Том. — Кому ти потрібен! Чеши додому, і хай усі з тебе сміються. Пірат зашмарканий! А ми з Геком не такі плаксії, ми лишаємося тут, правда ж, Геку?

Та попри все те, Томові також було кепсько на душі, і він із тривогою спостерігав, як насуплений Джо одягається. Непокоїло його і те, що Гек так замислено дивиться на Джо й лиховісно мовчить. За хвилину, не озвавшись на прощання ані словом, Джо побрів по мілкому в бік іллінойського берега. У Тома защемило серце. Він поглянув на Гека. Той не витримав його погляду й похнюпився. А тоді сказав:

— Я теж пішов би, Томе. Якось тут нудно стало, а тепер буде ще гірше. Ходімо й ми, Томе.

Гек почав збирати розкидану на піску одіж. Потім обізвався знов:

— Може, й ти пішов би, Томе? Подумай добре. Ми почекаємо тебе на тому березі.

— Довго доведеться чекати!

Гек понуро поплентав геть. Том стояв, дивився товаришеві вслід, і його поривало бажання відкинути свою гордість і піти й собі. Він сподівався, що вони зупиняться, але вони й далі брели по мілководдю. І Тома нараз огорнуло почуття самотності й порожнечі. Останнім зусиллям він поборов гордість і помчав за товаришами, вигукуючи:

— Стійте! Стійте! Я хочу вам щось сказати!

Хлопці миттю спинились і обернулися. Підбігши до них, Том почав розповідати про свою таємницю, а вони похмуро слухали, аж поки зрозуміли, що він замислив, а зрозумівши, в захваті видали індіанський бойовий поклик, сказали, що то «пречудова штука» і, мовляв, якби він розповів їм одразу, то вони б нізащо не пішли. Том тут-таки вигадав якесь пояснення, але насправді він просто боявся, що навіть ця його таємниця не затримає хлопців надовго, і приберігав її на кінець.

Усі троє весело повернулися на острів і знов заходилися пустувати, без угаву базікаючи про Томів чудовий план і захоплюючись його вигадливістю.

Десь близько півночі Джо прокинувся й збудив товаришів. У повітрі відчувалася гнітюча задуха, що не віщувала нічого доброго. Хлопці збилися до купи і, хоч у густій, нерухомій задусі й так важко було дихати, присунулися до самого вогнища, немов шукаючи в нього дружньої розради. Вони сиділи припинклі і напружено чогось чекали. В лісі стояла похмура тиша. Поза колом вогнища все потопало в чорній пітьмі. Раптом якийсь тремтливий спалах на мить тьмяно освітив листя дерев і згас. Трохи згодом знов спалахнуло, вже яскравіше. Тоді ще раз. А потім у верховітті дерев почувся глухий стогін, щось шелеснуло, по обличчях хлопців перебіг легенький повів, і вони аж здригнулись на думку, що то майнув повз них сам Дух Ночі. На якусь хвилину все затихло. Аж раптом неприродно сліпучий спалах обернув ніч на день, і стало виразно видно кожну найменшу травинку біля ніг хлопців та їхні зблідлі, перелякані обличчя. Грізний гуркіт грому, ніби затинаючись, прокотився по небу і з похмурим глухим вуркотінням завмер удалині. Раптовий подмук холодного вітру зашелестів листям і розкидав навколо багаття пластівці попелу. Ще один сліпучий спалах освітив ліс, і в ту ж мить розлігся такий тріск, наче у хлопців над самою головою розколело верхівки дерев. Потім усе знов огорнула непроглядна темрява, і нажахані пірати ще міцніше притислись один до одного. Аж ось по листю застукотіли перші важкі краплі дощу.

— Хутчіш до намету! — гукнув Том.

Вони підхопились і кинулися врозтіч, спотикаючись на корінні дерев і чіпляючись за пагони дикого винограду. Шалений вітер із ревінням промчався лісом так, що все навколо аж застогнало. Сліпучі спалахи блискавок раз у раз осявали небо, лункі перекати грому не змовкали ні на мить. Раптом уперіщила страшна злива, і шалений буревій погнав її по землі суцільною запоною. Хлопці щось гукали один до одного, але їхні голоси заглушувало ревіння вітру та гуркіт грому. Та зрештою всі троє сьак-так добулися до намету й сховалися під ним, змерзлі, перелякані й мокрі до рубця; однак слід було радіти хоча б з того, що вони знову разом у цю лиху годину. А буря все дужчала й дужчала, і раптом могутній порив вітру зірвав вітрило й поніс його геть. Хлопці схопилися за руки і, спотикаючись, набиваючи собі синці та гупі, помчали до великого дуба на березі річки. То була страшна ніч для трьох безпритульних дітей.

Та нарешті битва скінчилась, ворожі сили відступили, і їхні глухі прокльони та погрози завмерли вдалині. На острові знов

запанував мир. Хлопці повернулися до свого табору добре-таки настрахані і там побачили, що великий платан, під яким вони ночували, розщепило громовицею; отож вони знов-таки мали радіти, що на той час їх там не було.

Розділ XVII

Ніяк не весело було тихого суботнього надвечір'я у містечку. Вбиті горем, у гірких сльозах, усі Гарпери та сімейство тітки Поллі вбралися в жалобу. Незвична тиша огорнула містечко (хоч, правду кажучи, там завжди було досить тихо). Його жителі робили свої повсякденні справи абияк, майже не розмовляли між собою і часто зітхали. Для школярів суботній відпочинок обернувся справжнім тягарем. Ігри та розваги не тішили їх, і врешті ніхто вже й не заводився гратись.

Наступного ранку, коли скінчилися заняття в недільній школі, церковний дзвін забамкав не так, як звичайно, а сумно й зловісно. Неділя випала тиха, і той жалобний подзвін дуже пасував до задумливого смутку, що панував у природі. Городяни почали сходитися до церкви, затримуючись на часинку при вході, щоб пошепки обмінятися думками про сумну подію. Нарешті запала напружена, очікувальна тиша, і на порозі з'явилися тітка Поллі, Сід, Мері, а за ними сім'я Гарперів, усі в глибокій жалобі, — і всі, хто був у церкві, й сам старий пастир шанобливо підвелись і стояли, поки нещасні родичі пройшли вперед і сіли. Знову все затихло, лише подекуди часом чути було приглушене ридання, і тоді священник простер руки й почав молитву. Розчулено заспівали гімн, потім священник проголосив: «Я є Воскресіння і Життя», — і звернувся зі словом до пастви.

Згадуючи про загиблих хлопців, святий отець наділив їх такими чеснотами, принадами й рідкісними здібностями, що кожен з присутніх, беручи на віру їхні портрети, з гірким жалем думав, як він завжди помилявся щодо тих бідолах і завжди бачив у них самі вади та хиби. В міру того як священник говорив, уся паства дедалі дужче розчулювалась, аж поки всіх так пройняло, що до плачу згорьованих родичів долучився цілий хор нестримних ридань, і навіть сам пастир дав волю своїм почуттям і заплакав просто на кафедрі.

Раптом на хорах почувся якийсь рух, але ніхто того не помітив; а за хвилину рипнули церковні двері, священник підвів зложені очі від хусточки й прикипів до місця! Спершу одна пара очей, потім ще одна простежила за його поглядом, а потім усі, хто був у церкві, немов охоплені єдиним поривом, повставали з місць і вражено дивились на трьох «небіжчиків», які

виступали проходом: Том на чолі, за ним Джо, а позаду знічений, розгублений Гек у своєму неподобному дранті. Увесь той час вони сиділи на порожніх хорах, слухаючи заупокійну відправу по самих собі!

Тітка Поллі, Мері й Гарпери кинулися до своїх воскреслих страдників, обсипали їх поцілунками, славлячи Бога за їхній порятунок, а тим часом самотній Гек стояв ні в сих ні в тих, не знаючи, що йому робити й де сховатися від неприязних поглядів, що їх кидали на нього багато городян. Трохи повагавшись, він рушив було до дверей, щоб непомітно чкурнути геть, але Том схопив його за руку й сказав:

— Тітонько Поллі, так нечесно. Треба, щоб хтось порадів і Гекові.

— Ну звісно, що порадіють! Я перша рада бачити його, сердешного сирітку!

Та дбайлива увага й лагідні слова тітки Поллі тільки ще дужче збентежили Гека.

Том дістав того дня стільки стусанів і поцілунків — залежно від настрою тітки Поллі, — скільки навряд чи перепадало йому за цілий рік, і сам не знав, у що вона вкладає більше любові до нього та вдячності Богові — у стусани чи в поцілунки.

Розділ XVIII

Ото й був Томів великий таємний задум: повернутись додому всією піратською зграєю і об'явитися на своєму похороні. У суботу ввечора вони переправилися на великій колоді до міссурійського берега, вийшли на суходіл за п'ять чи шість миль нижче від Сент-Пітерсберга, заночували в заростях на околиці містечка, а вдосвіта задвірками та глухими вуличками прокралися до церкви й сховалися на хорах, серед безладно накиданих поламаних лав.

У понеділок уранці, за сніданком, і тітка Поллі, і Мері були навдивовижу добрі до Тома й раді прислужитись йому. За столом точилася незвично жвава розмова. Тітка Поллі зауважила:

— Хай так, Томе, скажімо, то була втішна витівка — майже цілий тиждень мучити нас усіх, а самим веселитися на острові, — але дуже жаль, що ти такий жорстокосердий і змусив страждати мене. Коли вже ви могли приплисти на колоді на свій похорон, то хіба не міг ти ще раніше дістатися сюди і якось дати мені знати, що ти не вмер, а тільки втік із дому? Ой, Томе, гляди, пошкодуєш колись, що так мало думав про мене, та буде запізно!

— Та що ви, тітонько, ви ж знаєте, я вас люблю.

— Я б знала ще краще, якби ти довів це ділом.

— Тепер я й сам шкодую, що не подумав тоді про вас, — мовив Том винувато, — та зате я бачив вас уві сні. Це ж усе-таки чогось варте, правда?

— Та не так і багато, бо сни сняться й котіві, та все ж краще, ніж нічого. І що ж тобі там снилося?

— Значить, так: у середу вночі мені приснилося, ніби ви сидите отам, біля ліжка, Сід коло дров'яного ящика, а Мері поруч нього.

— Ну що ж, так ми й сиділи. Та й завжди так сидимо. Я рада, що ти хоч у сні згадував про нас.

— І ще мені снилося, ніби тут була мати Джо Гарпера.

— Гм, вона таки була тут! Що ж тобі ще снилося?

— Та багато всякого. Але тепер уже все наче в тумані.

— А ти спробуй пригадати, ану!

— Здається мені, що вітер... вітер... війнув на... на...

— Ну-ну, Томе! Вітер і справді на щось війнув. Ну ж бо!

Том притис пальці до чола, з хвилину напружено думав, а тоді сказав:

— Згадав! Таки згадав! Вітер війнув на свічку!

— Боже правий! Ну, далі, Томе, далі!

— І, здається, ви сказали: «Мабуть, двері...» — Зараз, дайте подумаю хвилинку... зараз... Атож, ви сказали: «Мабуть, двері не зачинені».

— Так я й сказала, не зійти мені з цього місця!

— А потім... потім... не пригадую напевне, але нібито ви сказали Сідові піти... піти й...

— Ну? Ну? Що я сказала йому зробити? Що, Томе?

— Ви сказали йому ...о, згадав — щоб він причинив двері.

— Ой Боже ж ти мій! Зроду ще такого не чула! Нехай мені тепер хтось скаже, що сни — то пусте. Треба буде сьогодні ж піти й розповісти про це Сірині Гарпер. Побачимо, як вона тепер посміється із забобонів!.. Ну, Томе, далі!

— О, тепер мені все як є пригадалося. Потім ви сказали, що я був не лихий, а тільки неслух і бешкетун і що питати з мене — однаково що... з когось там, з лошати, чи що. А потім ви заплакали.

— Ну певне, що заплакала, певне. І то не вперше. А тоді що?

— А тоді місіс Гарпер і собі заплакала й сказала, що і її Джо був такий самий, а ще шкодувала, що відшмагала його за вершки, які сама ж вилила...

— Томе! То святий дух на тебе зійшов! Ти бачив віщий сон, ось що це було! Бога ради, далі, Томе!

— А потім Сід сказав... він сказав...

— Я, здається, нічого не казав, — озвався Сід.
— Ні, хлопче, казав, — мовила Мері.
— Цитьте ви, нехай Том розкаже далі! Що він сказав, Томе?
— Він сказав... сказав... ніби йому здається, що мені краще там, куди я потрапив, але якби я більше шанувався...
— Ну, ви чули? Це точнісінько Сідові слова!
— А ви звеліли йому замовкнути.
— Ще б пак!.. Це ж, певно, ангел небесний десь тут був.
— Ну, а потім ви розмовляли про те, як нас шукають у річці й що похорон буде в неділю, а під кінець ви з місіс Гарпер обнялися й заплакали, і вона пішла.
— Все достеменно так і було! Томе, та навіть якби ти бачив усе те на власні очі, то й тоді не розповів би краще!.. Ну, а далі — далі що було? Кажи, Томе!
— Потім ви нібито молилися за мене, і я чув кожне ваше слово. А тоді лягли спати, і мені так жаль вас стало, що я дістав з кишені шматок платанової кори й написав на ній: «Ми не потонули, а тільки втекли в пірати», — і поклав її на стіл біля свічки, а ви були вві сні така добра з обличчя, що я нахилився й поцілував вас.
— Ой, Томе, справді? Та я б тобі все за це простила! — І вона рвучко обняла хлопця, змусивши його відчувати себе найпослідущим негідником.
Діти пішли до школи, а стара жінка поспішила до місіс Гарпер, щоб чудесним Томовим сном похитнути її невіру.
Яким героєм став тепер Том! Він уже не скакав, не гарцював, як раніше, а виступав поважно, з гідністю, як і годиться бувалому піратові, який знає, що на нього звернені всі очі. А воно справді так і було, і хоч він силкувався не показувати, що бачить ті захоплені погляди й чує те, що кажуть у нього за спиною, але душа його жадібно поглинала солодку поживу. Менші хлопчакі табунцем тяглися слідком за ним, пишаючись, що їх бачать разом і він не жене їх від себе, а Том простував попереду, мов барабанщик на чолі урочистої процесії або слон, що вступає до міста, ведучи за собою мандрівний звіринець. Його ровесники вдавали, ніби й не знають, що він тікав з дому, а проте їх точила чорна заздрість. Вони ладні були віддати все на світі, аби тільки мати таку бронзову засмагу й таку гучну славу, а Том не проміняв би ні того, ні того навіть і на справжній цирк.
Том розважив, що тепер він може обійтися без Беккі Тетчер — досить із нього й слави. Атож, він житиме своєю славою. Може, тепер, коли він став такою знаменитістю, Беккі й захоче помиритися з ним. Ну що ж, хай захоче — вона побачить, що він уміє бути таким самим байдужим, як і дехто... Аж ось

з'явилася й Беккі. Том прикинувся, ніби не помічає її. Він одійшов до гурту хлопців та дівчат і пристав до їхньої розмови. Краєм ока він бачив, що Беккі, з розшарілим обличчям і блискучими очима, весело гасає туди-сюди, вдаючи, ніби ганяється за подругами, й щоразу, як наздожене котрись, заходиться дзвінким сміхом; та дуже скоро помітив він і те, що вона незмінно наздоганяє подруг поблизу нього й при цьому крадькома позирає в його бік. Це потішило Томову недобру пиху, і, замість того щоб поступитись, він ще дужче набундючився й став докладати ще більших зусиль, аби не показати, що бачить її.

Незабаром Беккі покинула ту гру й тепер нерішуче ходила неподалік, нишком кидаючи сумні погляди на Тома, й раз чи два тяжко зітхнула. Потім вона помітила, що, розмовляючи, Том звертається переважно до Емі Лоренс. Серце в неї защеміло, її охопила тривога й горе водночас. Дівчинка намагалася піти геть звідси, але зрадливі ноги самі несли її до того гурту. Вона підійшла до подружки, що стояла поруч із Томом, і вдавано весело заговорила до неї:

— А, Мері Остін! Я хотіла сказати тобі про заміську прогулянку.

— От добре! А хто її влаштовує?

— Моя мама, для мене.

— Та ти що! То вона дозволить і мені прийти?

— Ну звісно, що дозволить. Це ж буде для мене, і вона дозволить прийти всім, кого я захочу, а тебе я хочу.

— Ото буде весело! Ти запросиш усіх дівчат і хлопців?

— Так.

І всі, хто стояв у тому гурті, під радісний плескіт у долоні дістали жадане запрошення — усі, крім Тома й Емі Лоренс. Зрештою Том байдужно відвернувся і, так само щось розповідаючи Емі, повів її з собою. У Беккі затремтіли губи, а на очі набігли сльози; та вона приховала це силуваною посмішкою і жваво базікала далі, хоча тепер її вже не вабила ні заміська прогулянка й ніщо інше в житті.

На перерві Том, веселий і задоволений собою, знов упадав коло Емі. Ходячи з нею, він весь час шукав очима Беккі, щоб ранили її душу тим видовищем. Нарешті угледів її, але вся його жвавість миттю згасла. Беккі зручно вместилася на лавочці за школою разом з Альфредом Темплом, і вони роздивлялися малюнки в якійсь книжці. Нахилившись над книжкою голова до голови, вони так захопились тими малюнками, що, здавалося, забули про все на світі. Пекучі ревності вогнем запалали в Томових жилах.

На велику перерву Том утік додому. Йому вже несила було зносити довірливу і вдячну радість Емі, та й пекучі ревності до-

водили хлопця мало не до розпачу. Тим часом Беккі знову всілася з Альфредом розглядати малюнки; але минали хвилини, а Том усе не з'являвся страждати, отож її переможний настрій затьмарився, і вона втратила будь-який інтерес до всього: стала байдужа, неуважна, а там і засумувала. Бідолашний Альфред, бачачи, що вона, не знати чому, збайдужіла до нього, раз у раз вигукував:

— А ось який гарний малюнок! Ти тільки поглянь!

Нарешті Беккі урвався терпець, і вона сердито вигукнула:

— Ой, відчепися ти від мене зі своїми малюнками! — А тоді заплакала, підхопилась і пішла геть.

Альфред, похмурий і замислений, побрів у спорожнілий клас. Він почував себе приниженим, і його брала злість. До того ж він уже здогадався, в чому річ: Беккі просто скористалася з нього, щоб досолити Томові Соєру. Зрозуміло, що ця здогадка аж ніяк не зменшила його ненависті до Тома, і він став думати, яку б утнути йому капость, не наражаючи себе на небезпеку. І раптом на очі йому навернувся Томів підручник з правопису. То була чудова нагода. Альфред зловтішно розгорнув книжку на тій сторінці, де був сьогоднішній урок, і залив її чорнилом.

Саме в цю мить Беккі зазирнула у вікно й побачила, що він накоїв, але тихенько, непомічена, пройшла далі. Вона подалася додому з наміром розшукати Тома й сказати йому про Альфредову шкоду: звісно ж, Том буде їй вдячний, і всі незгоди між ними залагодяться. Та не пройшовши й півдороги, Беккі передумала. На згадку про те, як Том повівся щодо неї, коли вона розповідала про майбутню прогулянку, її обпекло соромом, і вона вирішила: ні, нехай його таки відшмагають за зіпсований підручник, а до того вона ще й зненавидить його на все життя.

Розділ XIX

Том прийшов додому мов чорна хмара, але з перших же тітчиних слів зрозумів, що де-де, а тут йому розради не знайти.

— Ну, Томе, шкіру з тебе мало злупити!

— За що, тітонько? Що я такого наробив?

— Та вже ж наробив! Я, стара дурепа, біжу до Сірини Гарпер, думаю: ось зараз розкажу їй про твій чудесний сон, і нехай вона спробує не повірити, — аж раптом маєш! Виявляється, Джо уже розповів їй, що ти сам був тут того вечора й чув усю нашу розмову! Ой Томе, просто не знаю, що може вийти з хлопця, який таке витворює.

Тепер його витівка обернулась іншим боком. Уранці Томові здавалося, що то дуже дотепний і цілком невинний жарт, а

тепер він побачив, як негарно повівся. Він похнюпив голову і якусь хвилю не знав, що й сказати. Тоді пробелькотів:

— Тітонько, я дуже шкодую... Я... я не подумав...

— Ой дитино, ти ніколи не думаєш. Ніколи ні про що не думаєш, тільки аби тобі було добре. Ти ж, бач, додумався приплисти сюди поночі аж із Джексонового острова, щоб посміятися з нашого горя, додумався заморочити мені голову своєю брехнею про сон, а про те, щоб пожаліти нас і розвіяти нашу тугу, не подумав.

— Тітонько, тепер я розумію, як погано вчинив, але я не хотів, щоб вийшло погано. А тоді ввечері я прийшов сюди сказати вам, щоб ви не тривожилися за нас, бо ми не втопились.

— Та я б усе на світі віддала, аби цьому повірити. А тобі за це простилися б усі твої гріхи, Томе. Я б навіть ні словом не дорікнула тобі за те, що ти втік із дому й завдав мені такого горя. Але як же тобі повірити, коли ти... ну чому ти не сказав мені, Томе?

— Розумієте, тітонько, коли ви заговорили про похорон, мені враз подумалось: от було б здорово прийти й сховатися в церкві! А якби я вам сказав, нічого б з того не вийшло. Тож я й поклав ту кору назад у кишеню і не озвався до вас.

— Яку кору?

— Ну, ту, на якій написав, що ми подалися в пірати. Тепер мені так жаль, що ви тоді не прокинулись, як я вас поцілував... слово честі, жаль.

Суворі зморшки на тітчиному обличчі розгладились.

— То ти таки поцілував мене, Томе?

— Ну дійсно.

Це скидалося на правду. І стара жінка не могла приховати тремтіння в голосі, коли сказала:

— Гаразд, поцілуй мене ще раз, Томе... і йди вже до школи, не надокучай мені тут!

Тільки-но він пішов, тітка побігла до комори й винесла звідти те, що лишилося від куртки, в якій Том був піратом. Потім спинилася, тримаючи куртку в руках, і мовила сама до себе:

— Ні, не треба... Відолашний хлопчина, він напевне сказав неправду. Сподіваюся, Господь Бог простить йому, бо він сказав це від щирого серця. Але я не хочу знати, що це вигадка. Навіть не дивитимусь.

Стара відклала куртку й на хвилину замислилася. Ще двічі вона простягала руку й двічі забирала її назад. Та за третім разом таки наважилася, втішаючи себе думкою:

«Це невинна брехня... невинна... і я не стану через неї журитися», — і засунула руку в кишеню. А в наступну мить крізь рясні сльози читала нашкрябані на корі слова й повторювала:

— Ну, тепер я простила б цьому хлопцеві хоч мільйон гріхів!

Розділ XX

Коли тітка Поллі поцілувала Тома, було в тому поцілунку щось таке, що всю хлопцеву зажуру наче вітром здуло, і на серці в нього знов стало легко й радісно. Він весело рушив до школи і, як на щастя, ще на початку Медоулейн наздогнав Беккі Тетчер. Усі Томові вчинки завжди залежали від його настрою. От і тепер, ні хвилини не вагаючись, він підбіг до дівчинки й сказав:

— Пробач мені, Беккі, я був сьогодні справжнім негідником. Я більш ніколи таким не буду, ніколи в житті. Давай помири-мось, гаразд?

Дівчинка спинилась і зневажливо поглянула йому в очі.

— Дуже вас прошу, містере Томасе Сойєре, не чіпляйтеся до мене зі своїми розмовами. Я вас більше знати не хочу!

Вона труснула голівкою і пішла далі. Том стояв такий приголомшений, що не додумався навіть гукнути: «Ну й начхати! Ач яка цяця!» — а коли додумався, було вже пізно. Отож він промовчав. Але всередині у нього все кипіло. О, якби Беккі була хлопцем — от би він дав їй чосу!

Їхній учитель, містер Доббінс, дожив до поважних літ, так і не досягши того, чого прагнув замолоду. Його заповітною мрією було стати лікарем, але бідність не дала здійснити цю мрію і прирекла його на вчителювання в глухому провінційному містечку. Щодня, сидючи в класі, поки школярі вчили урок, учитель діставав із шухляди свого столу якусь таємничу книгу й заглиблювався в неї. Шухляду, де лежала книга, він замикав на замок, а ключа носив при собі. Не було в школі хлопчиська, що не помирав би з цікавості й бажання хоч краєчком ока зазирнути в ту книгу, але такої нагоди не випадало ще нікому. І ось, коли Беккі проходила повз учительський стіл, вона раптом помітила, що ключ від шухляди стирчить у замку! То була справді щаслива нагода. Дівчинка озирнулася: ніде нікого, — і в наступну хвилину книга вже була у неї в руках. Заголовок на першій сторінці — «Анатомія» — нічого їй не сказав, і Беккі почала гортати сторінки. Майже одразу ж вона натрапила на гарний кольоровий малюнок, що зображував зовсім голу людину. Та в цю мить на сторінку впала якась тінь: на порозі став Том Сойєр і метнув швидкий погляд на той малюнок. Беккі шарпнула книгу, пориваючись згорнути її, але так невдало, що розірвала аркуш з малюнком аж до середини. Вона квапливо засунула книгу в шухляду, повернула ключ і аж заплакала з досади й сорому.

За кілька хвилин прийшов учитель, і почався урок. Того дня Том не виявляв особливого інтересу до науки. Він раз у раз позиравав на дівчачу половину класу, і обличчя Беккі дедалі дужче

непокоїло його. Після того, що сталося, Том і не думав жаліти її, але тільки й того. Справжньої зловтіхи він збудити в собі не міг. Невдовзі впливля на світ історія із зіпсованим підручником, і Томову увагу на деякий час цілковито відвернули власні клопоти. Та й Беккі ніби проснулася від своєї чорної зажури й виказала жваву зацікавленість тим, що діється в класі. Вона знала: хоч би як Том запевняв, що то не він облив книжку чорнилом, покари йому все одно не минути, — і не помилилась. Справді-бо, відмагання обернулося для Тома тільки на гірше. Беккі сподівалася, що це потішить її, і силкувалася викликати в собі почуття зловтіхи, але це в неї не дуже виходило. А коли настала фатальна хвилина, її раптом наче штовхнуло щось устати й розказати про Альфреда Темпла, — та вона придушила в собі це поривання й лишилася сидіти. «Адже Том, — переконувала вони себе подумки, — напевне розкаже, що то я розірвала книгу. Ні, не озвусь і словом, хай би навіть від цього залежало його життя!»

Том відбув покару й повернувся на своє місце, не дуже всім тим журачись: він цілком припускав, що міг і сам випадково вивернути чорнило на підручник, бешкетуючи в класі з товаришами; отож і відмагався тільки для годиться, бо такий уже був звичай — до кінця стояти на своєму.

Так минула година. Вчитель куняв на своєму троні, в повітрі лунало сонне гудіння учнів, що товкли урок. Та незабаром містер Доббінс випростався, позіхнув, потім відімкнув шухляду й сягнув рукою по книгу, але, здавалось, іще вагався, взяти її чи

ні. Містер Доббінс якось хвилю неуважно погладжував книгу пальцями, а тоді взяв у руки і, зручніше вмостившись у кріслі, наготувався читати...

Том метнув швидкий погляд на Беккі. Колись він бачив такий зацькований і безпорадний вираз в очах кроля, на якого було націлено рушницю. Хлопець ураз забув про їхню сварку. Мерщій!.. Треба щось робити!.. Цю ж мить!.. Та, як на те, така нагальна потреба немов скувала його думки. А в наступну мить учитель звів очі на клас. Під його пильним поглядом усі враз принішкли. Було в тому погляді щось таке, що навіть, невинних охопив страх. На довгу хвилю — можна було полічити до десяти — запала мовчанка: вчитель немовби набирався гніву. Потім він запитав:

— Хто порвав цю книгу?

Ані звуку. Чути було б, якби впала шпилька. Мовчанка затяглася. Учитель вдивлявся в обличчя учнів, шукаючи винного.

І раптом у Тома блискавкою сяйнула думка. Він підхопився на ноги й гукнув:

— Це я, я порвав!

Усі аж очі витріщили, вражені такою несосвітенною дурницею. Том трохи постояв, приходячи до тями, а коли ступив уперед, назустріч покарі, у звернених до нього очах Беккі світилося стільки захвату, вдячності й любові, що задля них він радо став би під різки ще із сотню разів. Надихнувшись величчю власного подвигу, Том без жодного звуку витримав найжорстокішу з езекуцій, що їх будь-коли вчиняв містер Доббінс, і так само незворушно вислухав безжальний додатковий вирок: лишитися на дві години після уроків. Він знав, хто чекатиме на нього біля воріт, коли його випустять з ув'язнення, ото ж і не вважав, що марно згає ті нудні дві години.

Розділ XXIII

Нарешті сонна атмосфера містечка сколихнулася. У суді почали слухати справу про вбивство. Тепер усі тільки про те й говорили. Томові просто ніде було сховатися від тих балачок. Від кожної згадки про вбивство серце тіпалось, бо нечисте сумління і страх нашіптували йому, що все це говорить при ньому зумисне, щоб «промацати» його. І хоч він розумів, що немає ніяких підстав запідозрити, ніби він знає щось про вбивство, проте не міг лишатися спокійним, чуючи ті розмови. Його весь час проймав холодний дріж. І кінець кінцем він завів Гека у відлюдний закуток, щоб поговорити з ним по щирості. То була бодай невелика полегкість: на якусь часинку відпустити язика з припони й поділитися своїм душевним тягарем з іншим страд-

ником. До того ж він хотів перевірити, чи не прохопився десь Гек про їхню таємницю.

— Слухай, Геку, ти нікому не казав... про оте?

— Ані одного словечка, побий мене сила Божа. Слухай, Томе Сойєре, якщо це впливе, нам і двох днів не прожити. Ти ж сам знаєш.

Томові трохи відлягло він серця.

— Ну, то все гаразд. Я теж так думаю: поки мовчимо, нам нема чого боятися. Тільки знаєш, давай ще раз поклянемося. Щоб було певніше.

— Гаразд.

І вони поклялися ще раз, похмуро й урочисто.

— А що кажуть люди, Геку? Я багато всякого наслухався.

— Що кажуть? Та все те саме: Маф Поттер, Маф Поттер, ^у тільки й чуєш кругом. Мене аж у піт вкидає від цих балачок, так і хочеться забігти світ за очі.

— Я також тільки це й чую. Мабуть-таки, йому кінець. А тобі його іноді не жаль?

— Чого ж не жаль, ще й як жаль. Чоловік він, звісно, непутящий, але щоб скривдив когось — то ніколи. Наловить ото риби, торгує грошей на пляшку — і тиняється повсюди. Але ж і всі люди так, побий мене Бог, чи майже всі — і проповідники, і хто ти хочеш. А душа в нього добра. Колись він дав мені піврибини, хоча йому й самому мало було. Та й заступався за мене не раз, допомагав, коли було скрутно.

— А мені, Геку, він лагодив зміїв і гачки до вудок прив'язував. Я просто чути не можу, як усі його паскудять, мов ті чорти, — а він же не винен... у тому.

— Та й я, Томе, не можу. Боже ти мій, таке вже на нього клепають: наче він найперший лиходій в окрузі і дивно, що його досі не повісили.

Хлопці розмовляли ще довго, та це не дало їм розради. А коли смеркло, вони рушили до невеличкої в'язниці, що стояла за містом, і почали тинятися поблизу з невиразною надією на якийсь щасливий випадок, що враз усе залагодить. Але нічого такого не сталося: як видно, ні ангелам, ні феям не було діла до нещасного в'язня.

Зрештою хлопці зробили те, що робили вже не раз: підійшли до віконця й передали Поттерові трохи тютюну й сірників. Їм щоразу було соромно, коли Поттер починав дякувати за ті дарунки, а сьогодні сором обпик їх дужче, ніж будь-коли перед тим. Вони почували себе нищими боягузами й зрадниками.

Том прийшов додому дуже пригнічений, і снилися йому тієї ночі всякі страхіїття. Наступного дня й через день він весь час

крутився поблизу будинку суду, і його дуже тягло зайти всередину, так що він на превелику силу стримував себе. Те саме діялось і з Геком. Хлопці старанно уникали один одного. Час від часу і той, і той ішли геть, але одна й та сама темна сила невдовзі приводила їх назад. Коли хтось, виходив із судової зали, Том одразу наставляв вуха, але щоразу чув невтішні новини: тєнєта все міцніше облутували бідолаху Поттера. Наприкінці другого дня всі в містечку гомоніли про те, що свідчення індіанця Джо лишаються не спростовані і немає вже ані найменшого сумніву, що присяжні визнають Поттера винним.

Того вечора Том повернувся додому пізно й заліз до спальні крізь вікно. Він був страшенно збуджений і кілька годин не міг заснути. А наступного дня зранку біля будинку суду зібралося все містечко: то мав бути вирішальний день. Залу заповнила публіка — і чоловіки, і жінки. З'явилися присяжні й зайняли свої місця; скоро по тому привели закутого в кайдани Поттера, блілого, змарнілого, зі страхом та безнадією в очах, і посадили на видноті, де на нього могли роздивлятися всі цікаві; на такому ж видному місці сидів індіанець Джо, як завжди незворушний. Потім довелося чекати ще, аж урешті з'явився суддя, і шериф оголосив про початок судового засідання.

Викликали свідка, який розповів, що в ніч проти того дня, коли було виявлено вбивство, він бачив, як Маф Поттер умивався в струмку, а коли помітив його, тихенько втік. Поставивши йому ще кілька запитань, прокурор сказав:

— Передаю свідка обороні.

Підсудний на мить звів очі, але одразу опустил їх, коли його оборонець промовив:

— Я не маю запитань до свідка.

Другий свідок підтвердив, що ніж, якого йому показали, було знайдено біля тіла вбитого. Прокурор сказав:

— Передаю свідка обороні.

— Я не маю запитань до свідка, — мовив оборонець Поттера.

Третій свідок сказав під присягою, що не раз бачив того ножа у Поттера.

— Передаю свідка обороні.

Оборонець Поттера відмовився допитувати й цього свідка. На обличчях публіки відбилася досада. Що він собі думає, цей адвокат? Невже навіть не спробує врятувати життя підсудному?

Мало-помалу все, що діялося на кладовищі того пам'ятного ранку, аж до найменших подробиць, постало перед судом у свідченнях надійних, гідних всілякої довіри свідків, — але жодного з них адвокат Поттера не визнав за потрібне піддати перехрес-

ному допиту. Публіка збуджено гомоніла, висловлюючи подив і невдоволення, і суддя мусив закликати її до порядку.

Тоді підвівся оборонець і сказав:

— Ваша честь, на початку цього судового процесу ми мали намір довести, що наш підзахисний вчинив це страшне діяння в неосудному стані, в нападі білої гарячки, спричиненої сп'янінням. Та тепер ми змінили свій намір і не станемо висувати цього доказу. — І він звернувся до судового службовця: — Викличте Томаса Сойєра!

На всіх обличчях, навіть і на Поттеровому, з'явився приголомшений вираз. Усі очі з цікавістю прикипіли до Тома, що підвівся й пішов до суддівського столу. Вигляд він мав наполоханий, бо не тямив себе зі страху. З нього взяли присягу.

— Томе Сойєре, де ви були сімнадцятого червня близько півночі?

Том поглянув на кам'яне обличчя індіанця Джо, і язик його застряг у роті. Публіка затамувала віддих, але хлопець не міг видушити з себе ані слова. Та все ж за якусь хвилину він опанував себе настільки, що спромігся обізватись і його навіть дехто почув.

— На кладовищі.

На обличчі індіанця Джо майнула зневажлива посмішка.

— Говоріть, хлопче, не бійтеся. Розкажуйте як можете, нічого не пропускаючи, і не бійтеся.

Том почав розказувати — спочатку невпевнено, затинаючись, але потім захопився, і мова полилася в нього вільно й гладенько. Невдовзі в залі все затихло, й стало чути тільки його голос;

усі очі були прикуті до нього, слухачі ловили кожне його слово, розтуливши рота й забувши про час, мов заворожені тією жахливою розповіддю. Стримуване збудження публіки сягнуло своєї межі, коли хлопець сказав:

— ...А коли лікар торохнув Мафа Поттера дошкою по голові і той упав, індіанець Джо підскочив з ножем і...

Хрясь! Наче блискавка, метнувся індіанець до вікна, розштовхав тих, хто хотів його затримати, і зник з очей.

Розділ XXIV

Том знову став славнозвісним героєм — утіхою старих і предметом заздрості малих. Його ім'я навіть увіchnили в друкованому слові, бо місцева газета проспівала йому хвалу. Дехто твердив, що він неодмінно стане президентом, якщо, звісно, його доти не повісять.

Дні Томові повнилися славою і радістю, зате ночі були жахливі. Всі його сни заповонив собою індіанець Джо, у чийх очах Том незмінно бачив смертний вирок собі. Увечері, коли наставала темрява, ніяка спокуса не могла виманити хлопця з дому. В такому ж безнастанному страху жив тепер і бідолаха Гек, бо того вечора перед вирішальним судовим засіданням Том розповів усе адвокату Поттера, і Гек страшенно боявся, щоб не виявилася і його причетність до цієї історії, — дарма що втеча індіанця Джо й звільнила його від муки, якою були б для нього свідчення в суді. Щоправда, адвокат пообіцяв бідолашному хлопцеві мовчати, але що та обіцянка? Відколи докори сумління змусили Тома піти поночі додому до адвоката й вирвали із його замкнутих щонайстрашнішою клятвою уст ту лиховісну таємницю, від Гекової віри в людство майже нічого не лишилося.

Розділ XXV

У житті кожного нормально розвиненого хлопця настає пора, коли його пориває нестримне бажання знайти закопаний у землю скарб. Таке бажання раптом охопило й Тома. Він подався шукати Джо Гарпера, але не знайшов. Поткнувся до Бена Роджерса — той пішов ловити рибу. Та ось назустріч йому трапився Гек Фінн — Кривава Рука. Для такого діла Гек підходив чудово. Том відвів товариша в тихий закуток і там звирив йому свій задум. Гек охоче погодився на те.

— А де будемо копати? — спитав Гек.

— Скарб завжди закопують під старим будинком з привидами, чи на острові, чи під сухим деревом з довгою гіллякою.

— І під кожним скарб?
— Таке скажеш! Звісно, що ні.
— А як же ти знатимеш, під котрим копати?
— Треба пробувати під усіма.
— Е, Томе, так нам доведеться копати ціле літо.
— То й що? Ану ж як ти знайдеш мідний казан із сотнею доларів — чудових, трохи потьмянілих від іржі доларів...

У Гека спалахнули очі. Вони роздобули стару мотику та лопату й рушили за три милі до того дерева. Дісталися туди спітнілі та захекані й простяглися неподалік, щоб передихнути й покурити.

Півгодини вони працювали так, що аж упріли. Але ні до чого не докопалися. Вони не розгиналися ще півгодини. Так само — нічогісінько.

— Їх завжди так глибоко закопують? — спитав Гек.

— Часом так... але не завжди. Мабуть, ми не там копаємо.

Вони перейшли на інше місце й знову взялися до роботи. Копали вже не так завзято, але діло посувалося. Деякий час працювали мовчки. Та трохи згодом Гек обізвався знову:

— Хай йому чорт, ми знов не там копаємо. Як ти думаєш?

— Просто дивина якась, Геку. Нічого не розумію. Правда, буває, що відьми заважають. От чи не в тому вся притичина.

— Таке скажеш! Хіба відьми мають силу вдень?

— Та й то правда. Я про це не подумав... Ой, знаю, знаю, в чому річ! Які ж ми з тобою бісові дурні! Треба ж спершу побачити, куди падає тінь від гілляки опівночі, і вже на тому місці копати!

— Виходить, уся наша праця — собаці під хвіст. А тепер, гори воно все вогнем, знов теліпатися сюди вночі. Це ж он який світ.

— Аякже. Нам треба викопати скарб сьогодні, бо як хтось побачить ці ями, то враз догадається і перехопить наші грошки.

— Гаразд, я прийду до тебе під вікно й понявчу.

— Еге ж. А інструмент сховаємо в отих кущах...

Близько півночі хлопці знову прийшли туди й сіли в затінку чекати. Місце було безлюдне, година пізня і, за давніми віруваннями, недобра. Зрештою вони вирішили, що північ уже настала, знайшли місце, куди падала тінь від гілляки, й почали копати. Яма все глибшала та глибшала, одначе щоразу, як серця їхні тьохкали за кожним ударом лопати об щось тверде, їх чекало нове розчарування: то був усього лише камінь або ж корінь дерева. Нарешті Том сказав:

— Дурне діло, Геку, ми знов помилилися.

— Та не могли ми помилитися. Тінь падала якраз сюди.

— Я знаю, але тут інша причина.

— Яка?

— Ми ж то не знали напевне, котра година, тільки наздогад почали. А було, мабуть, ще зарано чи, навпаки, вже запізно.

Гек упустив лопату.

— Отож-бо воно й є, — мовив він. — У цьому вся біда. Видно, доведеться нам відступитись. Ми ж ніяк не вгадаємо часу тут серед ночі, з усіма цими відьмами та всякою іншою нечистю довкола. Я щораз чую щось таке в себе за спиною, а обернутись боюся, бо, може, й попереду щось тільки того й чекає. Ото як прийшли сюди, в мене весь час жижки дрижать.

— Та й я тремчу не менше, Геку. Бо коли закопують під деревом скарб, то майже завжди в яму кладуть мерця, щоб сторожив його.

— Слухай, Томе, давай покинемо це місце й спробуємо в якомусь іншому.

— Гаразд, в отому старому будинку з привидами!

— Та ну його к бісу, не люблю я тих старих будинків, Томе. Це ще гірше, ніж мерці.

— Твоя правда, Геку, але ж привиди ходять лише вночі. А вдень вони не заважатимуть нам копати.

— Ну добре, хай так. Коли хочеш, спробуймо копати в старому будинку. І все ж, як на мене, ми самі ліземо чортові в зуби.

На той час вони вже спускалися з пагорба. Внизу, посеред залитої місячним світлом долини, самотньо стояв той самий «будинок з привидами», давно вже без огорожі, до самого ґанку зарослий бур'янами, з напівзруйнованим комином, повибиваними щибками та проваленим з одного боку дахом.

Розділ XXVI

Наступного дня близько полудня друзі знов прийшли до сухого дерева — забрати свій інструмент. Томові не терпілося йти копати в старому будинку. Гекові — не так щоб дуже, і раптом він сказав:

— Слухай, Томе, а ти знаєш, який сьогодні день?

Том звів на Гека злякані очі.

— Ах ти ж чорт! А я й не подумав, Геку.

— Та й я не подумав, а оце раптом стукнуло в голову, що сьогодні п'ятниця.

— Сьогодні копати не будемо, краще пограємося.

Отож решту дня вони гралися в Робіна Гуда, час від часу кидаючи ласі погляди в долину, на старий напівзруйнований будинок, і перемовляючись про те, що їх там чекає завтра.

У суботу, скоро після полудня, вони знов були коло того сухого дерева. Посиділи в затінку, балакаючи про всяку всячину, потім трохи покопалися в останній своїй ямі, хоча й не

покладали на неї великих надій, — просто Том сказав, що не раз люди не докопувалися до скарбу на якісь кілька дюймів, а потім приходив хтось інший і, тільки колупнувши лопатою, загрибав собі все золото. Та хоч цього разу хлопцям таки не пощастило, вони взяли на плечі свій інструмент і пішли, свідомі того, що не злегковажили й зробили все, як вимагає звичай.

Коли вони підійшли до старого будинку, довколишня мертвотна тиша під палючим сонцем здалася їм такою лиховісною і моторошною, а саме те місце таким занедбаним і похмурим, що вони якусь хвилину навіть не зважувалися увійти. Потім тихенько підступили до дверей і зазирнули всередину. Вони побачили зарослу бур'яном долівку, стіни, з яких давно обсипався тиньк¹, старезний камін, зяючі отвори вікон, розвалені сходи нагору і скрізь — запилюжені, обвислі клапті павутиння. Зрештою хлопці все-таки зайшли — обережно, із завмиранням серця, перемовляючись пошепки, ловлячи чутливим вухом найменший звук, напружені й готові в першу-ліпшу мить дременути геть.

Помалу вони трохи освоїлися, страх їхній улігся, і обидва стали з настороженою цікавістю роздивлятися довкола, пишаючись своєю сміливістю і водночас дивуючись самі з себе. Потім їм захотілося заглянути й нагору. Це означало відрізати собі дорогу до відступу, але хлопці підохочували один одного, і, певна річ, скінчилося тим, чим і мало скінчитися: вони покинули своє знаряддя в кутку й полізли нагору. Там скрізь панувала така сама руїна. Хлопці зовсім оговтались і вже хотіли спуститись униз та взятися до роботи, як раптом...

Вони розпласталися на підлозі, припали очима до вічок у мостинах, де колись були сучки, і, ледь живі від страху, почали чекати.

— Он вони. Ні слова більше, Геку. Ой, пронеси, Господи!

До будинку зайшло двоє чоловіків. Кожен із хлопців сказав собі подумки: «Отой — глухонігий старий іспанець, що останнім часом два чи три рази з'являвся в містечку, а другий... другого я ніколи не бачив».

Другий був брудний обідранець з дуже неприємним обличчям. Постать іспанця обгортало серапе; з-під сомбреро виднілись волохаті сиві бакенбарди й довгі пасма сивого волосся, а очі ховалися за зеленими окулярами. Коли вони зайшли, другий щось тихо говорив, а потім обидва сіли долі лицем до дверей, і той другий і далі не вмовкав. Тепер він не так остерігався, і стало чути його слова.

¹ Тиньк — розчин вапна, змішаного з піском, яким покривають стіни, стелю тощо.

— Ні, — сказав він. — Я це діло обміркував, і воно мені не до душі. Надто ризиковане.

— Ризиковане! — буркнув «глухонімий», і хлопці аж роти пороззявляли з подиву. — Боягуз!

Від його голосу хлопцям забило дух, і вони аж затрусилися. То був індіанець Джо!

На хвилину запала мовчанка. Потім Джо сказав:

— А оте останнє діло хіба не ризиковане було?..

— Там зовсім інше. Ніхто й гадки не матиме, що то ми орудували, тим більше, що діло зірвалося.

— Ну, а хіба не ризиковано з'являтися тут серед білого дня?

— Але ж поблизу більш не було де сховатися після тієї невдачі. Я б і сам залюбки подався геть із цієї руїни. Ще вчора хотів, тільки ніяк було й носа виткнути, бо ті кляті вилупки цілий день отам на пагорбі крутилися.

Почувши його слова, «ті кляті вилупки» знов затрусилися й подякували долі за те, що вчасно згадали про п'ятницю й відклали на день свої пошуки. У душі обидва шкодували, що не відклали їх на рік.

Тим часом ті двоє вниз дістали якийсь харч і взялися до їжі. Після довгої мовчанки індіанець Джо сказав:

— Слухай, чоловіче, вертайся ти поки що в свої краї, вгору по річці. Сиди там і чекай, доки я дам про себе знати. А я спробую все-таки ще поникати по цьому містечку, подивитися, що до чого. І як побачу, що все складається гаразд, ми таки впораємо те ризиковане дільце. А тоді — до Техасу! Разом і дременемо!

На тому й погодилися. Невдовзі обидва почали голосно позіхати, і індіанець Джо сказав:

— Страшенно спати хочеться. Зараз твоя черга сторожити.

Він скулився в бур'яні і скоро захропів. Товариш поторсав його за плече, і він затих. А тоді й сторож почав куняти, голова його хилилася все нижче, і незабаром хропли вже обидва.

Хлопці лежали й рахували нескінченно довгі хвилини, аж поки їм почало здаватися, що час уже вичерпав себе і сама вічність зістарилась і посивіла, — і тоді вони з радістю помітили, що сонце сідає.

Один з тих двох унизу перестав хропiti. То був індіанець Джо. Він сів, оглядівся довкола, хмуро посміхнувся, побачивши, що його товариш спить, похиливши голову на коліна, а тоді штурхонував його ногою і сказав:

— Егей! Отакий ти сторож!

— Що? Невже я заснув?

— Та начебто. Мабуть, час нам уже рушати, приятелю. А що ми зробимо з тією нашою торбиною?

— Не знаю. Може, залишимо тут, як звичайно. Не варто тягати все за собою, поки не гайнемо на південь. Шістсот п'ятдесят срібних доларів — то немалий вантаж.

— Поки нам випаде добра нагода для нашого діла, всяке може статися, а схованка тут не дуже надійна. Треба переховати торбину, закопати в землю.

— І то правда, — сказав другий, а тоді перейшов кімнату, сів навпочіпки перед каміном і, підваживши одну з кам'яних плит усередині, витяг торбину, яка приємно задзвеніла. Відлічивши доларів по двадцять-тридцять собі й індіанцеві Джо, він віддав йому торбину, а той уже стояв на колінах у кутку й копав землю великим складаним ножем.

Хлопці вмить забули про всі свої страхи та знегоди. Мов заворожені, стежили вони за кожним рухом тих двох. Оце-то пощастило! Таке щастя, що годі собі й уявити! Шість сотень доларів — та цих грошей вистачило б зробити багатіями з десятків хлопців! Не вони знайшли скарб, а скарб їх знайшов, то вже й не треба було сушити собі голови, де копати. І друзі раз по раз штовхали один одною ліктем — ті промовисті й добре зрозумілі обом поштовхи означали: «Ну, тепер радий, що ми сюди прийшли?»

Раптом ніж індіанця Джо на щось натрапив.

— Еге! — мовив Джо.

— Що там? — озвався його товариш.

— Якась трухлява дошка, чи що... Та ні, здається, скринька. Він засунув руку всередину й одразу витяг її.

— Ти диви, тут гроші!

Обидва стали роздивлятися монети в його жмені. То було золото. Хлопці нагорі дивувалися й раділи не менш за них.

Товариш індіанця Джо сказав:

— Зараз ми це швидко впораємо. Там, у кутку біля каміна, я бачив у бур'яні стару іржаву мотику.

Він побіг і приніс мотику й лопату. Індіанець Джо взяв мотику, пильно оглянув її і, похитавши головою, щось пробурчав. А тоді взявся до діла. За хвилину скриньку витягли із землі. Волоцюги споглядали скарб захоплено, мовчки.

— Та тут же тисячі доларів, приятелю, — озвався нарешті індіанець Джо.

— Тепер тобі вже ні до чого морочитися з тим ділом.

Метис спохмурнів, а тоді сказав:

— Е ні, ти не все знаєш про той мій задум. Ідеться не про звичайний грабунок, а про помсту! — Очі його люто спалахнули. — І мені потрібна буде твоя допомога.

— А що будемо робити з цією скринькою? Закопаємо знов?

— Еге ж... (Радісний захват нагорі). Та ні! Верховним ватагом присягаюся, ні! (Глибокий сум нагорі). Я мало не забув. На цій мотиці свіжа земля! (Хлопці вмиль мало не зомліли з жаху). Звідки тут узялися мотика й лопата? Чому на них свіжа земля? Хто приніс їх сюди — і де ті люди? То, кажеш, знов закопати ці грошики й покинути тут, щоб ті негідники прийшли і побачили пориту землю! Ми заберемо їх і сховаємо в моєму лігві.

— Та звісно ж! А в котрому — тому, що під першим номером?

— Ні, під другим і під хрестом.

Індіанець Джо підвівся й заходив од вікна до вікна, визируючи надвір.

— Хто б міг принести сюди цей інструмент? А як по-твоєму, чи не сховалися вони нагорі?

Хлопцям забило дух. Індіанець Джо взявся рукою за ніж, якусь мить повагався, а тоді ступив до сходів. Сходинок за сходинок рипіли під важкою ногою — все вище й вище. Зрештою розпач і свідомість смертельної небезпеки немов підстебнули хлопців, і ті вже мало не кинулися до комірчини, коли струхлявілі дошки затріщали і індіанець Джо разом з уламками сходів загримів униз. Люто лаючись, він зіп'явся на ноги. Невдовзі обидва вислизнули з будинку зі своєю дорогоцінною скринькою і в дедалі густішій сутині подалися в бік річки.

Том і Гек підвелися з підлоги, ще тремтячи, але з величезною полегкістю, і крізь шпари в рубленій стіні почали дивитися вслід тим двом злодюгам. Доганяти їх? Нема дурних! Хлопці раділи й з того, що сьак-так спустилися вниз, не скрутивши собі в'язів; а тоді рушили додому іншою стежкою, яка вела до містечка через гору. Розмовляли дорогою мало. Обидва були поглинуті тим, що подумки картали себе й свій лихий талан: як це їм спало на думку

притягти з собою лопату й мотику! Коли б не це, індіанець Джо й не запідозрив би нічого. Закопав би і срібло, і золото доти, доки справить свою «помсту», а потім прийшов би та й побачив, що його грошики загули. Ну й погоріли ж вони з тим інструментом!

Вони постановили собі не спускати з ока того «іспанця», коли він з'явиться в місті шукати нагоди комусь там помститись, і простежити за ним аж до його «лігва під другим номером», хоч де б воно було. Раптом Тома пронизала страшна думка.

— Помститися? А що, як він має на думці нас, Геку?

— Ой, мовчи! — вигукнув Гек, мало не зомлівши. Вони міркували про це решту дороги і, діставшись до містечка, погодилися на тому, що індіанець мав на думці когось іншого або, принаймні, тільки Тома — бо лише Том свідчив проти нього на суді.

Дуже й дуже малою втіхою було для Тома те, що в небезпеці опинився він один! У товаристві все-таки було б не так страшно, думалось йому.

Розділ XXVII

Події минулого дня невідступно переслідували Тома і вві сні. А рано-вранці, ще лежачи в ліжку й пригадуючи подробиці тієї великої пригоди, він із подивом виявив, що вони якось потьмяніли й віддалилися — так наче все те сталося десь в іншому світі і в давно минулі дні. Потім йому спало на думку, що велика пригода лише наснилася йому.

Та чим довше Том перебирав подумки подробиці своєї пригоди, тим ясніше й виразніше поставали вони в його пам'яті, і кінець кінцем він почав схилитися до думки, що, може, то, зрештою, був і не сон. Ось він зараз швиденько поснідає і піде пошукає Гека...

Гек сидів на борту плоскодонки й задумливо бовтав ногами у воді; вигляд у нього був зажурений. Том вирішив ні про що не питати товариша: хай він перший заговорить про ту пригоду. А як не заговорить, то все воно справді тільки наснилось йому. Якусь хвилину обидва мовчали.

— Слухай, Томе, якби ж то ми залишили наш клятий інструмент біля сухого дерева, всі ті гроші були б тепер наші. Страх як не пощастило!

— Треба вистежити, де гроші.

— Ні, Томе, нам ніколи не знайти його. Така купа грошей іде до рук лиш раз у житті, і ми їх прогавили.

— Все-таки треба б знайти його і простежити аж до його лігва... під другим номером. Слухай... та це ж, мабуть, номер кімнати десь у заїзді!

— О, це схоже на діло! Заїздів у нас усього два, то ми це швиденько вивідаємо.

— Ти побудь тут, Геку, я скоро повернуся.

Том миттю зник. Повернувся він десь за півгодини. Як він з'ясував, у пристойнішому заїзді другу кімнату давно вже наймавав один молодий адвокат, що мешкав там і тепер. У заїзді, що мав гіршу славу, кімната номер два була якась таємнича. Син господаря сказав Томові, що вона весь час стоїть замкнена і він ніколи не бачив, щоб хтось туди заходив чи виходив звідти вдень: коли таке й бувало, то тільки вночі; чому це так, той хлопець не знав, а як і цікавився, то не дуже — вдовольнявся тим, що вважав ту кімнату «нечистою»; а минулої ночі він помітив, що там світилося. Задні двері тієї другої кімнати виходять у маленький завулок між заїздом і старим цегляним складом.

— Ти добудь усяких ключів, де й скільки зможеш, а я тихенько потягну всі тітчині, і першої ж темної ночі ми підемо туди й спробуємо відімкнути ті двері. А ще пильнуй, чи не з'явиться індіанець Джо: він же казав, що никатиме по містечку, шукатиме нагоди комусь помститися. Тільки десь його побачиш, іди слідом, і як він не прийде до того другого номера, значить, це не те місце.

Розділ XXVIII

Того вечора Том і Гек вирушили на пошуки нової пригоди. До дев'ятої години вечора вони тинялися коло заїзду: один чатував віддалік у завулку, другий стежив за входними дверима. У завулку ні з того, ні з того боку ніхто не з'являвся, і ніхто схожий на старого «іспанця» не заходив у заїзд. Ніч начебто мала бути ясна, і Том пішов додому, умовившись із Геком, що, як стане досить темно, той прийде і «понявчить», і тоді Том вислизне з дому й вони спробують підібрати ключа. Та на ніч так і не стемніло, отож близько півночі Гек теж облишив свою варту й влаштувався на нічліг у порожній бочці з-під цукру.

У вівторок хлопцям так само не пощастило. У середу теж. А от у четвер ніч обіцяла бути темною. Том завчасно вибрався з дому, прихопивши з собою тітчин старий бляшаний ліхтар і великого рушника, щоб затуляти світло. Гек став на варті, а Том навпомацки побрів далі завулком. Почалося тривожне чекання, що гнітило Гека так, наче на душу йому навалили цілу гору. Хоч би вже побачити світло ліхтаря — це його, звісно, наполохало б, але він принаймні дізнався б, що Том іще живий. Здавалося, минули години, відколи він зник у темряві.

Раптом блиснуло світло, і завулком стрімголов промчав Том.

— Тікай! — гукнув він. — Тікай, як жити хочеш!

Ледь зачувши його, Гек дременував так, що аж п'яти замигтіли. Обидва мчали не спиняючись аж до старої занедбаної різниці в протилежному кінці містечка. Тільки-но вони забігли під дах, знялася гроза, і ушкварила злива. Трохи відхемавшись, Том сказав:

— Ну, Геку, ото був жах! Устромяю один ключ, устромяю другий, тихенько, як тільки можу, а вони, кляті, так скрего-чуть, що я аж зомліваю з переляку. І ні той, ні той не підходить. Я вже й сам не тямлю, що роблю, і натискаю на клямку — а двері й відчиняються! Вони були незамкнені! Я туди ввалююся, скидаю з ліхтаря рушник і — Господи, спаси й помилуй!..

— Що?.. Що ти там побачив, Томе?

— Ой Геку, я мало не наступив на руку індіанця Джо!

— Милій Боже!.. Що ж ти зробив? Він прокинувся?

— Ні, й не ворухнувся. Мабуть, п'яний. Отож я схопив свого рушника — та й драла!

— Слухай, Томе, а ту скриньку ти бачив?

— Де там було роздивлятися, Геку! Не бачив я скриньки і хреста не бачив. Нічого не бачив, тільки пляшку та бляшаний кухоль на підлозі біля індіанця Джо...

Обидва надовго примовкли й замислились. Нарешті Том сказав:

— Слухай, Геку, може, почекаймо з цим ділом, поки дізнаємося, що індіанця Джо там немає. Бо так дуже страшно. А як ми почнемо стерегти щоночі, то рано чи пізно неодмінно побачимо, як він піде, а тоді мерщій туди, хапнемо скриньку — і квит. То ти вернися, постережи там цей час, гаразд?

— Я ж сказав, Томе, що стерегтиму, то й стерегтиму.

Розділ XXIX

Найперше, що почув Том у п'ятницю вранці, була радісна звістка: сім'я судді Тетчера вчора повернулася до містечка. І скарб, та й індіанець Джо на час мовби відійшли у затінок, а чільне місце в хлопцевих думках зайняла Беккі. Він побіг до її будинку, і разом із гуртом шкільних товаришів вони донесхочу нагналися і в се, і в те, а увінчався чудовий день ще однією приємною новиною: Беккі упрохала свою матір влаштувати давно обіцяну й довго відстрочувану заміську прогулянку наступного дня, і та зрештою погодилась. Дівчинка аж стрибала з радості, та й Том радів не менше. Ще до заходу сонця розіслали запрошення, і юна парость містечка, наперед тішачись тим святом, почала захоплено готуватися до нього. Том був такий збуджений, що довго не міг заснути й лежав, плекаючи надію ось-ось почути Гекове нявчання, піти заволодіти скарбом і завтра на

прогулянці вразити ним Беккі й усіх, хто там буде. Та його спіткало розчарування: тієї ночі Гек так і не дав сигналу.

Настав ранок, і на десятю годину веселе, гомінке товариство зібралося коло будинку судді Тетчера. Можна було й рушати. Для такої нагоди найняли старенький паровий пором, і невдовзі жвава юрба, навантажена кошиками з їжею, заповнила головну вулицю й посунула до річки.

За три милі нижче від містечка пором повернув до устя лісистої улоговини й причалив до берега. Юрба висипала на суходіл, і відразу ж по гаях та крутосхилах то ближче, то далі залунали вигуки й сміх. Пішли в діло всі можливі способи добряче впріти й наморитися, і кінець кінцем юні розбишаки посходилися назад до табору зголоднілі, наче вовки, й жадібно накинулись на смачні наїдки. Після того бенкету всі посідали в затінку розложистих дубів відпочити й погомоніти. А трохи згодом хтось гукнув:

— Хто йде в печеру?

Зголосилися всі. Вхід до печери був досить високо на схилі і являв собою отвір у формі літери «А». Важкі дубові двері були відчинені. За ними була невелика холодна, як погріб, зала, де сама природа звела міцні вапнякові стіни, зарошені, мов холодним потом, краплями вологи. Довга вервечка дітлахів потяглася вниз крутим схилом головної галереї, і низка мерехтливих вогників тьмяно освітила величні кам'яні стіни майже до самого верху, де вони сходилися склепінням футів із шістдесят заввишки.

Десь із три чверті милі головної галереї вони пройшли, як і перше, вервечкою, а тоді купки й парочки почали звертати в бічні відгалуження, шастати похмурими вузькими переходами, зненацька наскакуючи на інших у місцях, де ці переходи знову з'єднувались.

Та поступово купка за купкою тяглися до виходу з печери й опинялися надворі, захекані, веселі, з ніг до голови закапані свічковим лосем, перемазані глиною і дуже потішені вдалою прогулянкою. На превеликий подив усім, виявилось, що вони зовсім забули про час і що ось-ось почне сутеніти. Сигнальний дзвін на поромі бамкав уже з півгодини. А втім, він тільки гідно завершував той день романтичних пригод, і всі слухали те бамкання із задоволенням. Коли пором зі своїм неспокійним вантажем вплив на течію, ніхто, крім його капітана, не шкодував за згаяним днем.

На той час як тьмяні ліхтарі порома поминали пристань, Гек був уже на чатах. Містечко поринало в сон, залишаючи малого вартового наодинці з тишею і привидами. Аж раптом вухо його вловило якийсь звук, і хлопець ураз напорошився. Двері, що виходили в завулок, тихенько прочинилися. Гек шаснув за ріг

цегляного складу. А в наступну мить повз нього швидко пройшли двоє чоловіків, і один з них начебто щось ніс під пахвою. Що ж би ще, як не оту скриньку? Виходить, вони переносять скарб! Бігти кликати Тома не випадало. Це було б просто безглуздо — адже ті двоє зникнуть разом із скринькою, і потім шукай вітру в полі. Ні, він піде за ними назирці: навряд чи вони помітять його в такій пільмі.

Отак собі міркуючи, Гек вийшов з-за рогу й подався за тими чоловіками, ступаючи босоніж нечутно, мов кіт, і тримаючись на такій віддалі, щоб не втратити їх з очей. Якийсь час він біг підтюпцем, тоді на хвилику став, боячись наскочити на них у темряві, ще трохи пройшов поволі, а потім і зовсім спинився й прислухався: довкола ні звуку, тільки гупало його власне серце. Гек уже намірився був стрімголов кинутись далі, коли це просто перед ним хтось кахикнув! Серце в хлопця мало не вискочило з грудей, але він поборов страх і лишився на місці, трусячись так, наче його тіпало з десяток пропасниць заразом, і думаючи тільки про те, щоб не зомліти. Тепер Гек знав, де він: він стояв за кілька кроків від приступок, що вели до садиби вдови Дуглас. «От і добре, — подумав він, — хай закопують тут, знайти буде неважко».

Аж ось обізвався й притишений голос. То говорив індіанець Джо.

— Хай їй чорт, мабуть, у неї ще хтось є! Он як уже пізно, а у вікнах і досі світиться.

— Де? Я не бачу.

Це вже був голос незнайомця із будинку з привидами. Гек аж похолов від жаху. То ось чого вони сюди прийшли — щоб помститися! Найпершим його пориванням було втекти звідти. Потім він згадав, що вдова Дуглас не раз робила йому добро, а ці двоє, може, замислили вбити її. Оце б тепер піти й застерегти її, але на таке в нього не стане духу — вони ж можуть помітити його й схопити. Усе те, та не тільки те, промайнуло в Гековій голові на коротку мить між словами того незнайомця й відповіддю індіанця Джо:

— Тобі не видно за кущами. Ану стань сюди... Тепер бачиш, єге?

— Бачу. Ну, то, певне, там хтось є. Облиш ти це діло.

— Як це «облиш», коли я назавжди покидаю тутешні місця? І, може, вже ніколи не випаде такої нагоди. Я ж казав тобі і знов кажу: мені байдуже до її грошей, і ти можеш забрати їх собі. Але її чоловік завдав мені кривди — і то не раз. Коли він був тут суддею, він кинув мене за ґрати як волоцюгу. Та це ще не все. Він скривдив мене в тисячу разів дужче: звелів відшмагати! На очах у всього містечка! Відшмагати — ти розумієш? Сам він помер і уник розплати, але вона заплатить мені за все!

— Ой, не вбивай її! Не треба.

— Не вбивати? А хто сказав, що я хочу її вбити? От його я таки вбив би, коли б він був живий, а її — ні, щоб помститися над жінкою, вбивати її ні до чого. Досить спотворити її. Роздерти ніздрі, обрубати вуха, як свині!

Гек тихенько відступив назад; якусь хвилю постояв на одній нозі, ледь утримуючи рівновагу й мало не падаючи то в той, то в той бік, а тоді вже обережно поставив другу ногу. Потім так само повільно й сторожко ступив другий крок назад, тоді ще й ще один — і раптом під ногою в нього хруснула галузка! Гекові аж дух забило, і він наставив вуха. Скрізь тихо, ані шелесне. Він повернув назад на вузьку стежку між щільними шпалерами сумару — так обережно, як ото повертає корабель, — і швидко, хоча й з осторогою, пішов геть. А коли спустився до каменярі й відчув себе в безпеці, помчав так, що аж п'яти замигтіли. Біг усе вниз і вниз, аж поки опинився біля дому старого валлійця. А там став так гатити кулаками в двері, що з вікон зараз же вистромились голови самого господаря та двох його здоровенних синів.

— Що це за буча? Хто там грюкає? Чого треба?

— Гекльберрі Фінн. Швидше відчиняйте!

— Гекльберрі Фінн, он як! Не таке вже начебто ім'я, щоб перед ним відчинялися всі двері. Та все ж пустіть його, хлопці, почуємо, що там за халепа.

— Тільки не кажіть нікому, що це я вам розповів, — були перші Гекові слова, коли він зайшов, — дуже вас прошу, а то мене вб'ють. Але вдова часто була добра до мене, і я маю розповісти, повинен розповісти, якщо ви пообіцяєте не виказувати мене.

— Побий мене Бог, він таки має що сказати, недарма ж так боїться! — вигукнув старий.

А за три хвилини старий господар та його сини, добре озброєні, вже піднялися нагору й ступили на стежку між кущами сумаху, скрадаючись навшпиньки й тримаючи рушниці напоготові.

Розділ XXX

У неділю вранці, ледь почало розвиднятися, Гек мало не навпомацки вибрався нагору й тихенько постукав у двері старого валлійця. Господарі ще спали, проте сон їхній після нічних тривог був сторожкий, і з вікна одразу запитали:

— Хто там?

Боязкий голос Гека озвався ледве чутно:

— Будь ласка, відчиніть! Це я, Гек Фінн.

— Перед цим ім'ям, синку, наші двері відчиняться і вдень, і вночі. Ласкаво просимо!

Такі слова бездомному хлопцеві випало почути чи не вперше, і нічого приємнішого він зроду не чув. Та й не міг пригадати, щоб хтось колись отак запрошував його до себе в дім. Двері одразу ж відчинили, і Гек зайшов. Його посадили на стілець, а старий господар та його здоровані-сини почали квапливо одягатися.

— Та я страх як перелякався, — сказав Гек, — тому-то й утік. Коли ото заляцали постріли, я й дав драла і милі зо три не спинявся. А оце, батче, прийшов дізнатися, як воно там, та зумисне вибрався вдосвіта, щоб не наскочити на тих дияволів, хай би й на мертвих.

— Ач, бідолаха, воно й видно, що тобі цю ніч було непереливки, та ось зараз поснідаєш — і до ліжка, он воно тебе чекає... Ні, синку, на жаль, вони не мертві, хоч як це нам і прикро. Ми ж бо добре знали, де вони зачаїлися, ти нам усе так докладно розповів, отож і підкралися навшпиньках зовсім близько до них тією стежкою між сумаху, темною, наче льох, і отут, як на те, мені закортіло чхнути. Отака бісова халепа! Як міг силкувався стриматись, та де там! Коли вже маєш чхнути, то таки чхнеш!.. Ішов я попереду, з пістолем напоготові, і, коли чхнув, ті лиходії враз шаснули геть зі стежки. Тоді я гукнув: «Стріляйте, хлопці!» — і сам пальнув туди, де зашурхотіли куші. Хлопці теж торохнули. Але ті мерзотники вже встигли дременути. Ми спустилися до містечка й збудили поліційних начальників. Ті підняли на ноги людей і виставили варту понад берегом, а коли розвидниться, шериф улаштує облаву в лісі. Мої хлопці також підуть. Шкода тільки, ми не знаємо, які вони із себе, ті злодюги, — якби знали, легше було б шукати. Але ж ти, синку, певно, не зміг розгледіти їх потемки, правда?

— Та ні, я запримітив їх ще в містечку й подався за ними.

— А чого це ти надумав піти за ними назирці? Щось тобі здалося підозрілим, чи що?

Гек помовчав, обмірковуючи безпечну відповідь. Потім сказав:

— Та бачте, я ж і сам наче який волоцюга — всі ж бо так кажуть, і нічого тут не вдієш. Сон мене не брав, то я й подався десь опівночі блукати вулицями і все думав та думав про своє життя, аж поки дійшов до отого розваленого цегляного складу, що біля заїзду Товариства тверезості. Аж глядь — ті двоє скрадаються повз мене, зовсім близько, і щось несуть під пахвою — певне ж, крадене. Один з них куриє, і другий захотів прикурити, то вони спинилися якраз проти мене, і сигари осяяли їхні обличчя; отоді я й побачив, що більший на зріст — то глухонімий іспанець, я впізнав його сиві баки й пов'язку на оці, а другий, як глянути справжній диявол у дранті.

— Та як же ти в світлі сигар розгледів і дрантя?

Гек на мить збентежився, а тоді відповів:

— Ну, я не знаю... але от якось розгледів.

Старий валлієць сказав:

— Ти, синку, не бійся мене. Я тобі от аністілечки шкоди не зроблю, ніколи в світі. Навпаки — захищатиму тебе... еге ж, захищатиму. Той іспанець... ти знаєш про нього щось таке, чого не хотів би відкривати. А ти звірся на мене, скажи, що воно таке, я тебе не підведу, будь певен.

Гек якось хвилю дивився в чесні очі старого, тоді нахилився й прошепотів йому на вухо:

— Він зовсім не іспанець — то індіанець Джо!

Валлієць мало не впав зі стільця. А потім сказав:

— Ну, тепер мені зрозуміло. Коли ти казав про обрубані вуха та роздерті ніздрі, я подумав був, що це ти сам додав, задля красивого слівця, бо білі люди так не мстяться. Але індіанець — то зовсім інша річ!

Під час шкільних канікул не було занять і в недільній школі, але того дня всі з раннього ранку прийшли до церкви. Нічна пригода переполошила городян, і її обговорювали з усіх боків. Хтось приніс звістку, що злочинців ще й сліду не знайшли, а коли скінчилася проповідь, дружина судді Тетчера, ідучи разом з усіма до виходу, наздогнала місіс Гарпер і сказала:

— То що, моя Беккі спатиме цілий день? Я так і думала, що вони нагуляються до знемоги.

— Ваша Беккі?

Місіс Тетчер поблідла й важко опустилася на лаву; і саме тоді з ними порівнялася тітка Поллі, жваво балакаючи зі знайомою. Тітка Поллі спинилась і сказала:

— Доброго ранку, місіс Тетчер. Доброго ранку, місіс Гарпер. Десь мій Том знову запропав. Мабуть, учора заночував у вас... чи у вас... і тепер боїться навертатись мені на очі.

Місіс Тетчер поблідла ще дужче і кволо похитала головою.

— Він у нас не ночував, — сказала місіс Гарпер, уже видимо занепокоєна.

На обличчі тітки Поллі відбилася неприхована тривога.

Люди, що виходили з церкви, спинялися й перешіптувались, на всіх обличчях прозирав неспокій. Почали стривожено розпитувати дітей і молодих учителів. Ніхто з них не помітив, чи були Том і Беккі на поромі, коли він повертався до міста: на той час уже споночіло, а ніхто й не подумав перевірити, чи всі на місці. І зрештою один молодик ляпнув не подумавши, що Том і Беккі могли залишитися в печері. Місіс Тетчер зомліла. Тітка Поллі плакала й заламувала руки.

Тривожна звістка переходила з уст в уста, від гурту до гурту, з вулиці на вулицю, і минуло заледве п'ять хвилин, як ударили в усі дзвони й ціле містечко сполохано заметушилося. Сідлали коней, споряджали човни, знов забрали з переправи пором, так що вже за півгодини після моторошного відкриття не менш як двісті чоловік поспішали до печери дорогою і річкою.

Цілу безсонну ніч містечко чекало вістей, та коли врешті благословилося на світ, надійшло всього кілька слів: «Передайте ще свічок і чогось поїсти». Місіс Тетчер себе не тямилася з горя, так само й тітка Поллі, і хоч суддя Тетчер раз по раз прислав із печери обнадійливі й підбадьорливі записки, вони не давали розради.

На світанку повернувся додому старий валлієць, увесь закапаний свічковим лосем, перемазаний глиною і геть знеможений. Він побачив, що Гек і досі лежить у ліжку, в яке його поклали вчора, й марить у гарячці. Усі лікарі були в печері, і доглядати хворого хлопця прийшла вдова Дуглас. Вона сказала, що зробити для нього все можливе, бо, мовляв, хоч який він є — добрий, поганий чи ніякий, — а проте й він Боже створіння, отож не годиться покинути його напризволяще. Валлієць зауважив, що і в Гека є в душі добрі струни.

У напруженому, виснажливому чеканні поволі, година за годиною, минули три страшні дні й три страшні ночі, і містечко впало в чорну безнадію і заціпеніння. Ніхто не мав охоти щось робити.

Розділ XXXI

А тепер вернімося до Тома й Беккі, яких ми залишили на прогулянці за містом. Разом з усіма вони блукали темними переходами печери, оглядаючи вже знайомі їм дива. Потім дітво-

ра завелася гратися в хованки, і Том з Беккі завзято пристали до тієї веселої гри й ганяли з іншими, аж поки це їм трохи набридло; тоді вони побрели вниз похилою звивистою галереєю, тримаючи свічки високо перед собою і вдивляючись у плутанину виписаних кіптявою імен, дат, адрес та гасел, якими були помережані кам'яні стіни. Ідучи все далі й розмовляючи, вони самі не помітили, як опинилися в такій віддаленій частині печери, де вже не було тих написів на стінах. Тоді вони вивели кіптявою на кам'яному виступі свої імена і рушили далі. Невдовзі вони натрапили на місце, де маленький струмочок, спадаючи зі скелі, залишав вапняковий осад, що протягом довгих віків утворив непорушну кам'яну Ніагару, блискучу й прозору, наче мереживо. Щуплявий Том протиснувся за той водоспад і на втіху Беккі, освітив його ззаду. Виявилося, що кам'яна заслона приховує такі собі природні сходи, затиснуті між двома кам'яними стінами, і в Тома враз прокинулись честолюбні поривання дослідника. Беккі відгукнулася на його поклик, і, залишивши на стіні кіптявий знак, щоб керуватись ним, коли вертатимуться, обоє пустилися досліджувати той коридор. Вони раз у раз збочували то туди, то сюди, забиваючись усе далі в потаємні глибини печери, потім залишили на стіні ще один знак і звернули в бічний перехід у пошуках нових див, про які було б цікаво розповісти там, нагорі. В одному місці вони натрапили на величезну порожнину, де згори звисало безліч сталактитів завдовжки й завтовшки з людську ногу. Том і Беккі, здивовані й захоплені, обійшли ту підземну залу, а тоді рушили одним із численних коридорів, що виходили з неї. Він скоро привів їх до чарівного джерельця, дно якого було вимощене іскристими, мов іній, кристалами. Джерельце пробивалося якраз посередині іншої просторої порожнини, де стіни підпирали безліч химерних колон, що їх утворили великі сталактити й сталагміти, з'єднавшись між собою там, де протягом віків зі стелі безнастанно капала вода. Під склепінням, зчепившись у величезні клубки, чи не по тисячі в кожному, висіли кажани. Сполохані світлом, сотні тих створінь шугнули вниз і з пронизливим виском почали люто налітати на свічки. Том знав поведки кажанів і розумів, чим загрожують такі їхні напади. Отож він схопив Беккі за руку й потяг у найближчий перехід — і то дуже вчасно, бо в останню мить один з кажанів устиг загасити крилом свічку, що була в руці у Беккі. Кажани ще довго гналися за ними, але діти щоразу, як траплявся бічний коридор, пірнали в нього і кінець кіпцем утекли від тих небезпечних тварюк. Невдовзі Том знайшов підземне озеро, таке велике, що його тьмяні обриси зникали далеко в темряві. Хлопцеві захотілось оглянути береги

озера, але він подумав, що краще буде перед тим трохи посидіти й відпочити. І лиш тепер, серед гнітючого безгоміння, холодна рука страху вперше стиснула дитячі душі.

Беккі занепокоїлась.

— А цікаво, скільки вже часу ми тут, унизу, Томе? Мабуть, треба й повертатися.

— Атож, таки треба. Певно, що треба.

— А ти знайдеш дорогу назад, Томе? Тут усе так заплутано, що я й не знаю..

— Та дорогу я б, мабуть, знайшов, але ж оті кажани... Якщо вони загасять обидві наші свічки, то буде біда. Спробуємо піти іншою дорогою, щоб не проходити через ту печеру.

— Гаразд. Гляди тільки, щоб ми не заблукали. Це було б жахливо! — Беккі аж здригнулася, уявивши таке лихо.

Вони рушили якимсь коридором і довго йшли мовчки, заглядаючи в кожне нове відгалуження: чи не проходили вони тут раніше, — але ніяких знайомих місць не траплялося.

Та за кожною новою невдачею хлопець і сам дедалі менше вірив у це й зрештою почав повертати в бічні переходи просто навмання, з відчайдушною надією кінцею кінцем натрапити на правильну дорогу. Він і далі повторював «усе гаразд», але свинцевий тягар страху так гнітив йому серце, що ці слова втрачали свій сенс, і, здавалося, він казав «усе пропало». Беккі перелякано тулилася до нього, з усіх сил намагаючись стримувати сльози, але вони все одно текли з очей. Нарешті вона сказала:

— Томе, Томе, тепер ми пропали... пропали!.. Нам уже ніколи не вибратись із цього жахливого підземелля!

Беккі впала додолу й так бурхливо заридала, аж Том злякався, щоб вона не вмерла чи не втратила розуму. Він сів поруч і обняв дівчинку, а вона сховала обличчя в нього на грудях, пригорнулася до нього й почала виливати свої страхи та марні жалі, які далека луна обертала на глузливий сміх. Том умовляв її заспокоїтись і не втрачати надії.

І вони знов рушили далі — самі не знаючи куди, просто навмання, бо нічого іншого їм і не лишалося, як іти й іти. На якийсь недовгий час у них зажевірла надія, хоч ніщо її й не жило, — просто надіям властиво од природи відроджуватись у юних душах, ще не звиклих до життєвих знегод.

Поступово почала даватися ознаки і втома. Діти намагалися не зважати на неї, їм страшно було навіть подумати про те, щоб сісти перепочити, коли дорога була кожна хвилина; ідучи вперед, нехай і навмання, вони принаймні кудись посувалися й могли ще втрапити на дорогу назад, а сидіти на місці означало здатися на ласку смерті й наблизити її прихід.

Та кінець кінцем тендітні ноженята Беккі перестали їй коритися, і вона знеможено сіла долі. Вона знову заплакала. Том силкувався придумати щось розрадливе, але він уже стільки разів повторював усі ті слова, що вони зовсім затерлися й звучали гіркою насмішкою. Тим часом утома здолала Беккі, і дівчинка заснула. Томові аж на душі полегшало. Він сидів, дивлячись на її змарніле личко, й бачив, як від приємних сновидінь воно прояснюється і прибирає свого звичайного вигляду. Беккі прокинулася. Вони підвелися і рука в руку побрели вперед, ні на що вже не сподіваючись. Потім спробували визначити, скільки часу пробули в печері: їм здавалося, що минули вже довгі дні, а то й тижні, тоді як насправді такого бути не могло, бо їхні свічки ще не догоріли. Після того вони довго — а як довго, й самі не знали — ішли мовчки, аж поки Том сказав, що треба ступати тихіше й дослухатися, чи не капає десь вода: їм потрібно знайти джерело. Досить скоро вони натрапили на нього, і Том вирішив, що час уже знов перепочити. Тож вони сіли, і Том приліпив глиною свічку до кам'яної стіни проти них. Обоє поринули в свої думи й знов надовго замовкли. Нарешті Беккі озвалася.

— Томе, я так хочу їсти!

Том дістав щось із кишені.

— Пам'ятаєш, що це? — запитав він.

Беккі ледь помітно всміхнулася.

— Наш весільний пиріг, Томе.

Том розділив той шматок на двох, і Беккі з апетитом з'їла свою половину, а сам він відламав від своєї лише маленький кусничок. Холодної води, щоб запити трапезу, було скільки хо-

чеш. Через деякий час Беккі запропонувала рушати далі. Том з хвилину помовчав, а потім озвався:

— Беккі, ти зможеш витримати, як я тобі щось скажу?

Беккі зблідла, проте відповіла, що, мабуть, зможе.

— То от, Беккі, нам треба лишитися тут, біля питної води... Бо це наш останній недогарок!

Беккі дала волю сльозам. Том як тільки міг заспокоював її, але це мало допомагало. Нарешті Беккі мовила:

— Томе! Вони ж похопляться, що нас немає, і підуть на пошуки!

— Ну звісно, що підуть. Аякже!

— Може, вони вже тепер нас шукають, Томе.

— А чого ж, може, й шукають. Гадаю, що таки шукають.

Діти прикипіли очима до маленького недогарка свічки й дивились, як він повільно й невблаганно тоне; ось уже лишилося якихось півдюйма ґнотика; ось уже кволий язичок полум'я замигтів, пустив угору тонку струминку диму, на мить затримався на її вершечку — і все довкола поринуло в моторошний чорний морок!

Минали години, і бранців печери знов почав мучити голод. У Тома ще лишилася його пайка пирога, отож вони поділили її і з'їли. Одначе та крихта їжі, здавалося, тільки дужче розпалила їхній голод.

Раптом у Тома сяйнула одна думка. Зовсім поруч відходило вбік кілька коридорів. То, певно, краще обстежити декотрі з них, аніж сидіти отак без діла, знемагаючи під незмірним тягарем часу... Том витяг з кишені клубок тонкої шворки для повітряного змія, прив'язав кінець до виступу скелі, і вони з Беккі рушили — Том попереду, розмотуючи на ходу шворку. Кроків за двадцять коридор скінчився урвищем. Том став навколішки й намацав унизу стрімку кам'яну стіну; а тоді сягнув рукою як міг далеко за ріг скелі і вже був потягся ще трохи далі праворуч, коли раптом зовсім близько, менш як за двадцять кроків попереду, з-за скелі висунулася чиясь рука зі свічкою! Том радісно закричав, та одразу за рукою з'явилась і вся постать, і то був... індіанець Джо! Томові аж руки й ноги залякли, так що він не міг і поворухнутись. Та яка ж була його радість, коли в наступну мить він побачив, що «іспанець» кинувся навітки й зник з очей! Хлопця здивувало, що індіанець Джо не впізнав його по голосу й не вбив за свідчення в суді. Мабуть, то луна так змінила його голос, подумав Том. Певно, що луна. Від страху все його тіло отерпло, і він сказав собі: якщо в нього вистачить сили дістатися назад до джерела, він більш нікуди звідти й на крок не зрушить, аби лиш не наразитися знов на індіанця Джо.

Та зрештою голод і відчай переважили страх. Ще кілька довгих годин діти марно чекали біля джерела, потім знову заснули,

а прокинувшись, відчули перемену. Тепер їх мучив такий лютий голод, що його несила було й терпіти. Тома не лякала вже ні небезпека зіткнутися з індіанцем Джо, ні будь-які інші страхіття. Але Беккі зовсім знесиліла. Вона сказала, що чекатиме там, де вона є, аж поки помре, і це буде вже скоро. А Том, мовляв, нехай іде собі зі шворкою в той коридор, як хоче, і в неї тільки єдине прохання: щоб він частіше повертався й розмовляв з нею; а ще він мусив пообіцяти бути поруч, коли надійде остання хвилина, і тримати її руку в своїй, аж поки буде по всьому.

Відчуваючи в горлі тугий клубок, Том поцілував її і з удаваною впевненістю сказав, що таки сподівається або зустріти шукачів, або знайти вихід із печери. А тоді взявся за свою шворку, став на коліна й порачкував одним із бічних коридорів, ледь притомний від голоду, з лиховісним передчуттям неминучої загибелі.

Розділ XXXII

Був уже вівторок, надворі починало смеркатися. У містечку Сент-Пітерсберзі й досі панувала жалоба. Заблукалих у печері дітей так і не знайшли. За них молились в церкві, цілою громадою, і поодиночі в своїх домівках, вкладаючи в ті молитви всю душу, та добрих вістей із печери не було.

Аж раптом десь серед ночі всіх збудило несаможите бамкання дзвонів, і на вулиці враз повисипали охоплені буйною радістю напіводягнені люди, голосно вигукуючи: «Вставайте! Усі вставайте! Вони знайшлися! Знайшлися!» Городяни юрбою побігли до річки, де їм назустріч такі ж радісно збуджені люди вже везли на відкритому візку врятованих Тома й Беккі. Натовп оточив візок, а тоді повернув назад до містечка й урочисто пройшов головною вулицею, без упини гукаючи «ура».

Тітка Поллі себе не тямала з радості, і майже так само й місіс Тетчер. Їй хотілося ще тільки одного: щоб посланець, відряджений до печери, швидше приніс ту щасливу звістку її чоловікові. Том лежав на канапі в оточенні слухачів, що ловили кожне його слово, і розповідав про свої дивовижні пригоди в печері, додаючи до них чимало власних вигадок, щоб було цікавіше. Нарешті він дійшов до того, як залишив Беккі біля джерела й подався обстежувати підземні коридори; як пройшов двома з них, скільки вистачило шворки, а тоді заглибився в третій, аж поки шворка скінчилась, і вже збирався повернути назад, коли вгледів ген-ген попереду ледь помітний просвіт — так наче там пробивалося денне світло; і як він тоді покинув шворку й поповз туди, а коли доповз, то протиснув голову й плечі крізь невелику розколину — і побачив перед собою величні хвилі Міссісіпі! Як вони навпомац-

ки дісталися до того місця, звідки було видно цяточку денного світла; як він протиснувся крізь розколину сам, а тоді допоміг вилізти й Беккі, і вони сіли там і заплакали від щастя; як, побачивши на річці човен з людьми, він гукнув до них і сказав, що вони з Беккі щойно вибралися з печери й просто-таки вмирають з голоду; і як ті спершу не повірили йому: мовляв, до печери звідти п'ять миль проти води, — та потім узяли їх у свій човен, пристали до якогось дому на березі, а там дали їм попоїсти, трохи відпочити і години за дві-три після смерку повезли до містечка.

Дізнавшись, що Гек нездужає, Том ще в п'ятницю пішов його навідати, але до кімнати, де лежав товариш, потрапити не зміг; не пустили його до Гека ні в суботу, ні в неділю.

Аж за два тижні після свого визволення з печери Том пішов побалакати з Геком, який на той час уже досить одужав, щоб почути різючі новини, — а що його новини вразять Гека, Том не мав сумніву. Минаючи по дорозі будинок судді Тетчера, він зайшов провідати Беккі. Суддя та кілька його гостей втягли хлопця в розмову, і один з них жартівливо спитав, чи не хочеться йому знов до печери. На це Том відповів: а чого ж, він не проти. Тоді суддя сказав:

— Я таки певен, Томе, що, крім тебе, знайшлися б й інші охочі. Та ми вже про це подбали. У тій печері більш ніхто не загубиться. — Чому?

— Бо я ще два тижні тому звелів оббити її двері залізом і замкнути на три замки, а ключі зберігаються в мене.

Обличчя Томове побіліло, мов крейда.

— Ой пане суддя, там у печері — індіанець Джо!

Розділ XXXIII

За кілька хвилин новина облетіла все містечко, і з десяток човнів з людьми попливли до печери, а невдовзі за ними вирушив і паровий пором, ущертъ заповнений пасажирами. Том Сойер був в одному човні з суддею Тетчером.

Коли відімкнули двері до печери, в темному присмерку, який там панував, постало сумне видовище. Одразу ж за дверима лежав мертвий індіанець Джо, припавши обличчям до вузької щпарини внизу, так наче до останньої миті з тугою вбирав очима веселе світло вільного навколишнього обширу. Том мимоволі відчув жаль, бо з власного досвіду знав, як мав страждати той нещасний. Та разом із жалем душу йому виповнило безмежне почуття полегкості й безпеки, і він тільки тепер до кінця зрозумів, який величезний тягар страху гнітив його від того самого дня, коли він зважився викрити в суді цього лютого лиходія.

Індіанця Джо поховали біля входу до печери.

Другого дня після похорону Том завів Гека в затишне місце, щоб поговорити про поважну справу. На той час Гек уже дізнався від старого валлійця та вдови Дуглас про його пригоди в печері, але Том сказав, що є одна річ, про яку вони розповісти не могли, і про цю-от річ він і хоче поговорити. Він промовив:

— Геку, вони в печері! Ті гроші в печері!

— Слово честі, Томе? Це правда чи ти жартуєш?

— Правда, Геку. Зроду ще не казав щирішої правди. Підеш зі мною туди й допоможеш їх забрати?

— То зараз же й їдьмо, Томе!

Одразу ж пополудні хлопці позичили в одного городянина, якого на той час не було в місті, невеличкий човен і вирушили в дорогу. Коли вони запливли за водою на кілька миль далі від входу до печери, Том сказав:

— Дивись, цей схил від самого устя печери весь однаковий: ні хатин, ні порубів, скрізь ті самі чагарі. А бачиш онде щось біле, там, де був зсув? То мій знак. Отут ми й причалимо.

Вони вийшли на берег і полізли в печеру, Том — перший. Вони добралися в кінець першого коридора, прив'язали до кам'яного виступу кінець шворки й рушили далі. За кілька кроків опинилися біля джерела, і Том відчув, як по всьому його тілу перебіг дрозж. Він показав Гекові рештки гнотика свічки, що стримів із грудки глини, приліпленої до стіни, й розповів, як вони з Беккі стежили за кволим язичком полум'я, що здійснювалось і опадало перед тим, як остаточно згаснути.

Тепер хлопці говорили майже пошепки: обох гнітила мертвятина й морок печери. Вони подалися далі й невдовзі вийшли в Томів другий коридор, а там натрапили й на провалля. При світлі свічок вони побачили, що то, власне, не провалля, а крутий глинястий спад футів із двадцять чи тридцять завдовжки.

— А тепер, Геку, я тобі щось покажу, — прошепотів Том. Тоді підніс свічку високо над головою і мовив: — Зазирни-но якомога далі за ріг. Бачиш?

— Томе, та то ж хрест!

— Ну, а де твій номер другий? Під хрестом, хіба не так? Оце там, Геку, я й побачив індіанця Джо зі свічкою в руці!

Том став спускатися перший, видовбуючи в глині нерівні сходинки. Гек поліз за ним. Від невисокої порожнини, де стояла скеля з хрестом, відходило чотири коридори. Хлопці пройшли трьома з них, але намарне. В одному, найближчому до скелі, вони побачили невелику заглибину, а в ній — розіслані долі укривала, старі шлейки, шкуру від окоста й чисто обгризені кістки двох чи трьох курчат. Одначе скриньки там не було. Хлопці поткнулися сюди-туди, та біляш нічого не знайшли.

— Він казав: під хрестом. То оце якраз найближче до хреста. Не може ж скарб бути під самою скелею, бо вона стоїть на-мертво.

Хлопці знов пошукали довкола, а тоді, підупавши духом, сіли перепочити. Гек уже й не намагався щось придумати. Нарешті Том сказав:

— Поглянь, Геку, з одного боку скелі видно сліди ніг та краплі лою від свічки, і більш ніде їх нема. Чому це так, га? Ні, хоч ти мене ріж, а гроші таки десь тут, під скелею!

— А що, може, й твоя правда, Томе! — жваво озвався Гек.

Том миттю видобув з кишені свій ніжик і, розколупавши глину дюймів на чотири, натрапив на якесь дерево.

— Ти чуєш, Геку?

Гек і собі взявся відгортати глину руками. Скоро хлопці побачили кілька дощок і відсунули їх убік. Під дошками виявилася природна розколина, що йшла вниз, під скелю. Том заліз у неї і присвітив собі як міг далі вперед, але кінця розколини не було видно. Він сказав, що треба піти подивитися, і, низько пригнувшись, рушив униз тим вузьким похилим лазом. Повернув праворуч, потім ліворуч. Гек не відставав ні на крок. Нарешті Том проминув ще один короткий поворот і вигукнув:

— Милий Боже! Геку, ти глянь!

Атож, то була вона, та сама скринька, — стояла собі в невеликій затишній печерці поряд з подорожнім барильцем від пороку, двома рушницями в шкіряних чохлах, двома чи трьома парами старих мокасинів, шкіряним паском та іншим мотлохом, вогким від води, що капала зі стелі.

— Нарешті доп'яли! — мовив Гек, запустивши руку в ту купу потьмянілих монет. — Та ми ж тепер багатії, Томе!

— А я, Геку, й не сумнівався ніколи, що ми їх таки допнемо. Хоч як важко повірити, але тепер вони наші!.. Ну, гаразд, годі ба-зікати. Забираймо гроші — і назад. Ану, дай я спробую підняти.

Скринька важила фунтів п'ятдесят. Том її сяк-так підняв, але нести було важко й незручно.

— Так я й думав, — сказав він. — Це видно було, ще коли вони виносили її з будинку з привидами. Я й тоді помітив, яка вона важка. Отож добре що додумався взяти з собою торбини.

За кілька хвилин гроші були в торбинах, і хлопці понесли їх до скелі з хрестом.

Незабаром вони вилізли з печери в зарості сумаху, обережно визирнули звідти, побачили, що на березі нікого немає, — і за хвилину вже сиділи в човні, наминали хліб із м'ясом і пахкали люльками. А коли сонце почало хилитися до обрію, відштовхнулися від берега й попливли назад. Все довге надвечір'я Том

веслував попід самим берегом, весело балакаючи з Геком, а коли посутеніло, причалив біля містечка.

— Слухай, Геку, — сказав він. — Ми сховаємо гроші на горіщі у вдовиному дровнику, а завтра вранці я прийду, і ми їх полічимо, поділимо, а тоді пошукаємо в лісі надійнішої схованки. Ти поки що посидь тут тихенько, постережи, а я збігаю позичу в Бенні Тейлора його візка і зараз же назад.

Том зник і скоро повернувся з візком, поклав на нього обидві торбини, накидав зверху ганчір'я і рушив уперед, тягнучи візка за собою. Діставшись до будинку старого валлійця, хлопці спинилися перевести дух. Коли вони вже збиралися рушати далі, з дому вийшов господар і гукнув:

— Гей, хто це там?

— Гек Фінн і Том Сойер.

— От і добре! Ходімо зі мною, хлопці, тільки вас усі й чекають. Ану гайда вперед, хутчій, а я повезу вашого візка...

Хлопці поцікавились, до чого такий поспіх.

— Постривайте, ось прийдемо до вдови Дуглас, там дізнаєтесь.

Гека разом із Томом зантовхнули до вітальні вдови Дуглас. Старий валлієць залишив візка надворі і зайшов слідом за ними.

Кімната була яскраво освітлена, і в ній зібралися всі, хто мав хоч якусь вагу в містечку. Вдова зустріла хлопців так привітно, як тільки могла зустріти двох таких нечупар: обидва були геть перемазані глиною і свічковим лосем. Тітка Поллі аж почервоніла з сорому, насупилась і, пильно дивлячись на Тома, похитала головою. Та чи не найгірше почували себе самі бідолашні хлопці. Містер Джонс сказав:

— Тома я вдома не застав і вже думав, що не знайду його, коли оце натрапив на них з Геком просто в себе під дверима, ну й мерщій привів обох сюди.

— І дуже добре зробили, — мовила вдова. — Ходімо зі мною, хлопці.

Вона привела їх до спальні і там сказала:

— А тепер умийтеся і перевдягніться. Осьде два нові костюми, сорочки, шкарпетки — все, що потрібно. Це Гекові речі... Ні, ні, Геку, нема за що дякувати... Половину купив містер Джонс, а половину я. Але вони годяться на вас обох. Тож одягайтесь. Ми вас почекаємо, а ви причепуріться і спускайтесь вниз.

І вона пішла.

Розділ XXXIV

Через кілька хвилин усі гості сиділи круг столу за вечерею, а дітей посадили за малі столики під стіною, як було тоді заведе-

но в тих краях. У слухну хвилину містер Джонс виголосив невеличку промову, в якій подякував удові за честь, виявлену йому та його синам, а потім сказав, що є ще одна людина, чия скромність...

І пішов, і поїхав. З властивим йому драматичним хистом він розкрив таємницю Гекової участі в подіях тієї ночі, але ця несподіванка хоч і викликала подив, проте великою мірою вдаваний і далеко не такий бучний, як міг би бути за сприятливіших обставин. А втім, удова цілком природно вдала вражену і висипала на Гека стільки хвали та подяк, що він майже забув про всі ті нестерпні муки, яких завдавав йому новий костюм, бо загальна увага і славослів'я були для нього ще нестерпніші.

Вдова оголосила, що хоче взяти Гека до себе в дім і подбати про його виховання, а коли матиме вільні кошти, допоможе йому розпочати якесь скромне діло. Том не міг проминути такої нагоди і сказав:

— Гекові не потрібна допомога. Він і сам багатий. Можете не вірити, але він має дуже багато грошей. Даремно ви посміхаєтеся, ось я вам зараз покажу. Тільки заждіть хвилинку... — І він бігцем подався за двері.

Усі розгублено й здивовано позирали одне на одного і з німим запитанням — на Гека, але йому наче мову одібрало.

Згинаючись під вагою своїх торбин, Том повернувся до вітальні. Він вивалив на стіл усю ту купу золотих монет і промовив:

— Ну от!.. Що я вам казав? Половина цих грошей Гекова, а половина моя!

Усі втупили очі в золото, і якусь хвилю ніхто не озивався. А тоді в один голос зажадали пояснень. Усі слухали, мов зачаровані, не перебиваючи оповідача жодним словом. А коли він закінчив, містер Джонс сказав:

— Я сподівався вразити вас своєю несподіванкою, але тепер вона нічого не варта. З приємністю мушу визнати: проти цієї моя несподіванка — суцільний дріб'язок.

Гроші полічили. Там було трохи більше дванадцяти тисяч доларів. Таких великих грошей разом ще не траплялося бачити жодному з гостей, хоч загалом дехто з них мав куди більші статки.

Розділ XXXV

Удова Дуглас поклала Гекові гроші в банк під шість відсотків на рік, а суддя Тетчер, на прохання тітки Поллі, зробив те саме з Томовою половиною. Тепер хлопці мали нечувані прибутки: по долару щодня й по півдолара в неділю. Якраз стільки, скільки мав місцевий пастир, — чи, власне, скільки йому

належало, бо таких грошей він майже ніколи зібрати не міг. За тих минулих часів люди жили просто, і будь-якому хлопцеві вистачило б долара із чвертю на тиждень, щоб платити за харчі та помешкання, за шкільну науку, а також за одяг і прання білизни.

Що ж до Гека Фінна, то його багатство і щире сприяння вдови Дуглас прилучили його — ба ні, вперли, затагли силоміць! — до пристойного товариства, і хлопець терпів страшні муки. Вдовині слуги вмивали, чепурили й причісували його, чистили йому одяг, а ввечері укладали спати на огидно чисті простирадла, де не було жодної брудної плямки, яку б він міг пригорнути до серця, мов щирого друга. Він мусив їсти з тарілки за допомогою виделки та ножа, пити з чашки, користуватися серветкою; мусив учитися читати за підручником і ходити до церкви; мусив розмовляти так чемно, що слова втрачали для нього всякий смак; і хоч куди б він ступив, пута й перепони цивілізації міцно тримали його в полоні, зв'язуючи йому руки й ноги.

Три тижні Гек мужньо зносив усі злигодні, та одного чудового дня він зник. Засмучена удова два дні шукала його по місту. Щиро співчуваючи їй, до пошуків пристали всі городяни й шукали де тільки можна, навіть з волоком на дні річки, сподіваючись виловити бодай мертве тіло. Нарешті рано-вранці третього дня Томові Сойеру саянула щаслива думка піти позаглядати в порожні бочки, звалені позаду старої занедбаної різниці, і в одній з тих бочок він знайшов утікача. Гек там-таки й ночував; на той час він уже встиг поснідати поцупленими десь недоїдками і тепер простягся й розкошував, попахкуючи люлькою. Він лежав невмитий, нечесаний і вдягнений у ті самі ветхі лахи, що надавали йому такого мальовничого вигляду в недалекому минулому, коли він був вільний і щасливий.

Том витяг його на світ Божий, розповів, якого він завдав усім клопоту, і зажадав, щоб Гек повернувся додому. З Гекового обличчя збіг умиротворений і вдоволений вираз, і воно враз посмутніло.

— І чути про це не хочу, Томе, — відказав він. — Так я вже старався, але нічого не виходить, Томе. Не виходить — і край. Не для мене таке життя, незвичний я до нього. Вдова до мене добра та ласкава, але я так не можу. Вранці вставай щодень у ту саму годину, потім умивайся, потім тебе причісують, бий їх грім, у дровнику спати не можна, та ще мусиш ходити в тій бісовій одежі, а вона мене просто душить. Мух не лови, губами не плямкай, цілий тиждень ходи в черевиках... Їсть удова за дзвоником, спати лягає за дзвоником, устає вранці за дзвоником — ну такий уже склад і лад, що несила терпіти!

— Та в усіх же так само, Геку.

— А мені, Томе, до того байдуже. Я ж не всі, і мені терпіти це несила. Це ж чистий жах — отакі пута. І харч там дається надто легко, так що й їсти нецікаво. А захочеш піти порибалити — питайся дозволу, захочеш скупатись — питайся дозволу, на все питайся дозволу, гори воно вогнем! Говорити мусиш пристойно — аж гидко слово сказати, то я кожного дня тікав на горище й там трохи лаявся, щоб смак у роті відчути, а без цього хоч помирай, їй-богу, Томе. Ні, Томе, нічого мені не лишалося, як накивати п'ятами, анічогісінько! А ще ж скоро почнеться школа, то мені б і туди ще ходити... Ні, цього я не стерплю, Томе... І ось що я тобі скажу, Томе: бути багатим — не така вже радість, як ми гадали. Ні дня тобі спокою, ні дня перепочинку, знай клопочешся і думаєш: краще б я вже помер!.. А оці лахи мені до душі, і ця бочка до душі, і я їх більше ні на що не проміняю. Та я б, Томе, й не вскочив у таку страшенну халепу, коли б не ті гроші, ото ж заberi собі й мою половину, а мені даватимеш коли-не-коли десять центів, та й то не часто, бо, як на мене, — чорт його бери все те, що саме пливе тобі до рук. А ще піди до вдови й попроси, хай мене більш не чіпає.

— Ні, Геку, ти ж знаєш, я не можу. Недобре так. Та й якби ти ще трохи довше там пожив, то, дивись, тобі врешті й сподобалося б.

— Сподобалося б! Де ж пак — як ото на гарячій плиті довше посидіти. Ні, Томе, не хочу я бути багатим і не хочу жити в тих бісових задушливих будинках. Мені подобається в лісі, на річці, в оцих бочках — і звідси я нікуди! Ет, хай йому чорт, і треба ж було, щоб саме оце тепер, коли в нас є й рушниці, й печера, й геть усе, щоб стати розбійниками, трапилась така чортівня і все зіпсувала!

Том ураз добачив слушну нагоду.

— А знаєш, Геку, те, що я багатий, не завадить мені стати розбійником.

— Та невже? Слухай, Томе, ти це насправді, чи як?

— Так само насправді, як те, що отут сиджу. А от тебе, Геку, ми до ватаги взяти не зможемо, якщо ти не матимеш пристойного вигляду.

Гекова радість миттю згасла.

— Як же це, Томе? Ти ж завжди був мені товаришем. А тепер не хочеш мене взяти, га, Томе? Чуєш, Томе, отак-таки й не візьмеш?

— Геку, та я б узяв тебе, залюбки взяв би, але що скажуть люди? «Пхе! — скажуть. — Ватага Тома Сойера! Та там же он

які голодранці!» Це вони про тебе казатимуть, Геку. І це буде прикро чути й тобі, і мені.

Гек з хвилину мовчав, борючись у душі з самим собою. Нарешті озвався:

— Гаразд, вернуся до вдови, спробую пожити ще з місяць, побачу, як воно буде. Тільки візьми мене до ватаги, Томе.

— От і добре, Геку, згода! Ходімо, хлопче, я попрошу вдову, щоб вона тебе не так брала в шори.

— Ой, справді, Томе? Попросиш? Оце буде чудово! А коли ти збереш ватагу й підеш у розбійники?

— Та скоро вже. Може, й сьогодні ввечері скличемо хлопців і влаштуємо посвячення.

— А що воно таке?

— Це коли складають присягу стояти один за одного й не видавати таємниць ватаги, хоч би тебе різали на шматки, а як на когось із ватаги нападуть, убивати й самого напасника, і всю його родину.

— Ну й веселеньке діло, скажу тобі, Томе. Таки веселеньке.

— Атож, ще й яке. І складають цю присягу рівно опівночі в найстрашнішому, найбезлюднішому місці, яке тільки можна знайти. Найкраще — в будинку з привидами, але ж їх усі порозвалювали.

— Ну, хоч опівночі, і то добре, Томе.

— Та звісно. До того ж присягаються над труною і підписуються кров'ю.

— Оце таки справжнє діло! Та воно ж у мільйон разів краще, ніж бути піратом! Гаразд, Томе, хай я хоч сконаю, а однак житиму у вдови, і якщо з мене вийде справжній знаменитий розбійник і всі про мене заговорять, то, може, й вона запишається, що витягла мене в люди.

Заключне слово

Так закінчується наша правдива історія. А що це життєпис хлопчика, то слід скінчити його саме тут, бо якби продовжити далі, він став би життєписом дорослого чоловіка. Коли пишеш роман про дорослих, то знаєш напевне, де треба спинитися — на весіллі; та коли пишеш про дітей, доводиться уривати оповідь там, де це здається слушним.

Більшість персонажів цієї книжки живуть і сьогодні, вони заможні й щасливі люди. Може, колись згодом ми надумаємо повернутися до історії наших юних героїв і подивитись, які з них вийшли чоловіки та жінки; а тому навряд чи доцільно торкатись цієї пори їхнього життя тепер.

Запитання та завдання

1. Які українські міста відвідав Марк Твен?
2. Хто і чому підписував свої листи «друга знаменитість Америки»?

3. Знайди у тексті портрети Тома Сойєра і Гека Фінна. Що вони можуть розказати нам про хлопців?

4. Що Том любив, а чого не любив робити? Чи збігаються його уподобання з твоїми? Чому?

5. Чому хлопчики містечка заздрили Геку? Чи згодний ти з їхньою думкою? Чому?

6. Чому Том порушив клятву і вирішив свідчити на суді за Мафа Поттера? Як цей вчинок характеризує хлопчика?

7. Через що Том, Гек і Джо Гарпер опинилися на острові? Як ти оцінюєш їхній вчинок? Чому?

8. Чи правий був Том, коли забрав сувійчик платанової кори з кімнати тітки Поллі? Як би ти вчинив на його місці?

9. Проаналізуй життя в містечку в той час, коли хтось із дітей потрапив у біду. Що ти можеш сказати про його мешканців? Чи хотів би ти жити серед таких людей?

10. Пригадай, у які моменти різко змінюється ставлення жителів містечка до Тома чи Гека. Чому так відбувається? Чи змінюються при цьому хлопці?

11. Порівняй поведінку Тома і Гека у схожих ситуаціях і підготуй усний твір «Том і Гек — вірні друзі».

12. Розглянь малюнок на с. 260 і знайди фрагмент тексту, який йому відповідає. Якої неточності «припустився» художник?

13. Разом із друзями підготуй інсценізацію уривка, який сподобався тобі найбільше. Поясни свій вибір.

«ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА» — АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ

Повість «Пригоди Тома Сойєра» Марк Твен надрукував у 1876 році. Уже в рукописі ця книга повинна була ввійти в історію, адже вона вперше в історії людства від першої до останньої сторінки була віддрукована на друкарській машинці.

В основу цього твору лягли спогади письменника про дитинство. Якось малим Сем Клеменс, як і його Том Сойєр, заблукав разом із однокласницею в печері біля містечка Ганнібал. Серед його найкращих друзів був син місцевого злидаря Том Бленкеншип. Саме з нього списаний Гек Фінн.

У постаті тітки Поллі легко вгадується мати письменника; а одного разу молодший брат Генрі помітив, що комірець сорочки

Сема підшитий не тією ниткою... Старший брат своєрідно помстився молодшому, зобразивши останнього не надто привабливим Сідом.

Сам письменник зазначав: «Я розповів у «Томі Соєрі» про власні витівки...» До того ж і його доньки були впевнені — все, що робив Том Соєр, відбувалося з їхнім батьком насправді. Літературні твори, створені на основі особистого досвіду із життя письменника, називаються **автобіографічними**. Згодом Марк Твен написав книги, які були продовженням «Пригод Тома Соєра». Це «Пригоди Гекльберрі Фінна» та «Том Соєр — нишпорка».

За своєю формою «Пригоди Тома Соєра» — **повість**, тобто твір про історію одного людського життя чи її значної частини, що обов'язково перетинається з долями інших людей (персонажів). Розповідь у повісті йде від імені автора або одного з героїв. Ти вже знайомий з повістю. Це повість-казка Р. Кіплінга «Мауглі».

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА РОЗДІЛОМ «СВІТ ДИТИНСТВА І МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ»

Письменники всього світу у своїх творах ставили й вирішували важливі моральні проблеми. Мораль — це норми та правила поведінки людей як у стосунках один з одним, так і в суспільстві загалом. Ти вже зустрічався з гострою моральною проблемою — протистоянням добра і зла, яка знайшла відображення в народній і літературній казці.

Але коло таких проблем у літературі значно ширше й різноманітніше. Так, у вірші Р. Бернса «Чесна бідність» розглядається важлива проблема: що таке шляхетність. І поет робить висновок — значно вагоміші моральні цінності, ніж цінності матеріальні.

Р. Бернс своє ставлення до проблеми справжньої і гаданої шляхетності висловлює прямо. Існує й інший шлях — непряма постановка моральних проблем. Так, Том Соєр постійно опиняється в ситуації нелегкого морального вибору і гідно виходить із цієї ситуації, допомагаючи людям, тобто роблячи добро.

Як бачиш, духовні скарби людства, накопичені протягом тисячоліть, завдяки художній літературі стають надбанням кожного нового покоління, у тому числі і твоїм власним набутком.

У п'ятому класі ти познайомився з низкою найкращих творів світової літератури. Це знайомство триватиме і надалі — в наступних класах.

Розділ V
**ІЗ ДИТЯЧОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
XX–XXI
СТОЛІТЬ**

ФЕНТЕЗІ

При згадці про досягнення науки у XX столітті може здатися, що саме в цей час казка стала реальністю. Жодні казкові чоботи-сороходи не доженуть сучасних потягів і автомобілів. В авіалайнері літати набагато комфортніше, ніж на летючому килимі. Чарівне люстерко програє змагання сучасним телевізорам або комп'ютерам. Проте саме ці досягнення науки і техніки примусили людей повернутися до глибинної суті будь-якої казки. Адже чарівні предмети або перетворення — це тільки своєрідна приваблива обгортка, покликана привернути увагу людини до найголовнішого казкового конфлікту — боротьби добра зі злом. Та й сама казка потрібна, щоб люди, нарешті, зрозуміли: у цій боротьбі сторонніх немає, і людство існуватиме доти, допоки добро перемагатиме зло.

А XX століття було страшним: лише у двох світових війнах люду загинуло більше, ніж за всі попередні війни разом узяті. Деякі наукові відкриття, начебто покликані полегшити життя людини, на превеликий жаль, втілилися у зброї масового знищення. І людство вкотре опинилося на полі боротьби добра зі злом.

Колись для читачів термін «фантастика» означав передовсім якісь технічні досягнення: чи то неймовірно довге (80 000 кілометрів!) плавання під водою на човні «Наутілус», про яке розповів французький фантаст Жуль Верн, чи то польоти на далекі планети в космічних кораблях. В англійській мові все це об'єднує поняття «сайнс фікшн» («*science fiction*») — «наукова фікція, вигадка». Але у XX столітті людство почало більше цікавитися не так якимись, хай і неймовірними, технічними досягненнями, як світом людської уяви, власне фантазії. Тож не дивно, що саме тоді виникла література, наріжним каменем якої є здатність людини до необмеженої фантазії, творення чарівного світу з власною історією. Ця література отримала назву *фентезі*, від англійського слова «*fantasy*» — «фантазія, вигадка».

Фентезі — це різновид фантастичної літератури, в якій головне місце займає містика, магія та чаклунство. Біля витоків цієї літератури — творчість видатного англійського вченого і письменника Джона Рональда Ройла Толкіна. 21 вересня 1937 року вперше вийшла друком його книга «Гобіт, або Туди й Назад». Саме цю дату багато хто з прихильників фентезі вважає днем народження цієї літератури. Відтоді книжок у стилі фентезі надруковано дуже багато. Та справжній конкурент у Толкіна з'явився лише наприкінці XX століття. Ним стала його співвітчизниця Джоан Кетлін Ролінг, яка розпочала і досі ще не закінчила свою історію про Гаррі Поттера — хлопчика, що вижив після нападу темних сил і піднявся на боротьбу з ними. Як, до речі, і герої Толкіна...

Джон Рональд Ройл ТОЛКІН

1891–1973

Толкін народився 3 січня 1891 року в одній з найекзотичніших країн світу — південноафриканській Помаранчевій республіці. Його батько керував відділенням Африканського банку, і родина вимушена була жити далеко від Англії. Чотирирічним Джон із братом і матір'ю поїхав відвідати родичів у Великій Британії. Але до Африки так і не повернувся — 15 лютого 1896 року надійшла телеграма про раптову смерть батька. Для родини почалася боротьба за виживання.

Першим учителем Джона була його мама. Саме вона навчила його, шестирічного, латини. До слова, хлопчика цікавили не лише різноманітні значення слів, а й їхнє звучання і форма.

1904 року біда знову постукала у двері Толкінів — померла мати. Про братів піклувався католицький священник Морган, який виявився гарним опікуном. Він не тільки ощадно користувався коштами, що дісталися хлопчикам від батьків, а й часто густо витрачав на вихованців власні гроші, яких теж було не надто багато.

Шістнадцятирічним Толкін познайомився з чарівною дівчиною Едіт Братт, своїм першим і єдиним коханням. Їхні стосунки опікунові не сподобалися, бо відволікали Джона від навчання. Тож отець Морган заборонив Рональдові як неповнолітньому навіть листування з Едіт. Ця жорстокість була вимушеною. Єдиною можливістю для Рональда навчатися в Оксфордському університеті було скласти іспити на стипендію, яку надавали лише тим, кому не виповнилося дев'ятнадцять років. І юнак цього досяг. Але щойно прийшло повноліття, він негайно написав Едіт листа, у якому запропонував їй руку і серце. А через три роки, з благословення отця Моргана, молоді люди побралися і, як у справжній казці, жили довго і щасливо.

Однак важко бути щасливим, коли йде війна. Через кілька місяців після весілля Толкін потрапив у її найпекельніше місце — взяв участь у наступі англо-французьких військ на річці Соммі у Франції. Лише за один день у цій бійні полягло шістдесят тисяч англійців... Толкіну пощастило вижити й пройти через інше випробування — страшну хворобу. Він довго змагався зі смертю. Можливо, саме тоді Толкін замислився про жахливі наслідки війни, розв'язаної через прагнення володіти світом. Ці роздуми лягли в основу фантастичного сюжету про три персні всемогутньої влади, який згодом втілювався у грандіозному творі — «Володар перснів». А боротьба із хворобою закінчилася 1917 року повною перемогою Толкіна. У тому ж році в нього народився син-первісток.

З 1918 року Толкін жив щасливо. Він став відомим філологом, професором Оксфорду, батьком ще одного сина й доньки. Вечорами розповідав своїм дітям історії про пригоди маленької істоти, яка понад усе любила спокій і тихе життя. Але саме від неї залежала доля цілого світу, ім'я якому — Середзем'я. Так з'явилися оповідки про гобітів. Толкін вважав, що насправді світ від зла рятують не супермени, а пересічні люди, мало помітні у звичайному житті, такі, як гобіти: *«Мене завжди вражало те, що всі ми живемо завдяки зв'язі, яку виявляють звичайні маленькі люди у, здавалося б, безнадійних ситуаціях»*.

Доля книжки про Більбо («Гобіт, або Туди й Назад») була вирішена десятилітнім сином власника видавництва, якому рукопис дуже сподобався. Тож у вересні 1937 року книга вийшла друком. Її успіх приголомшив як автора, так і видавця. Читачі вимагали продовження. І воно з'явилося через 17 років.

Над трилогією «Володар перснів» Толкін працював у ті роки, коли Європу накрила жахлива тінь Другої світової війни, а світ, здавалося, потрапив під панування Мордору. Тільки об'єднання всіх добрих сил допомогло черговий раз перемогти зло. У творі Толкіна зло у сконцентрованому вигляді було зосереджено в персні владарювання, власник якого рано чи пізно потрапляв під його згубний вплив. А знищити цей перстень могли тільки маленькі гобіти. Видавцю, який колись замовив продовження «Гобіта...» і був палким шанувальником Толкіна, ми завдячуємо появою трилогії, яка вийшла протягом 1954–1955 років. Із того часу «Володар перснів» посідає чільне місце в рейтингах найпопулярніших книжок світу. З'явилися прихильники творчості Толкіна, яких називають толкіністами.

Книги про Середзем'я надихнули представників інших мистецтв. Режисер Пітер Джексон зняв кінотрилогію «Володар перснів», а композитор Говард Шор написав однойменну симфонію для оркестру, хору й соліста. До речі, в ній деякі пісні виконуються мовами ельфів, гномів та орків, а тексти цих пісень належать Толкіну. Письменник не лише розповів про ці народи та їх історію, а й розробив для них мови, які своїм звучанням добре передають характер мешканців Середзем'я.

І ось що неймовірно: в одній з англійських шкіл увели факультатив з вивчення... ельфійської мови! Комусь це може здатися безглуздом. Але педагоги впевнені, що учні, палкі прихильники Толкіна, вивчаючи мову ельфів — носіїв знань для обраних, легше долатимуть труднощі, які виникають у засвоєнні звичайних предметів. Тож ми, слідом за десятилітнім хлопчиком, першим читачем «Гобіта...», можемо сміливо сказати про твори Толкіна: *«Гарні книги...»*

Джоан Кетлін РОЛІНГ

Нар. 1965 р.

Harry
Potter

Народилася Джоан Кетлін Ролінг у невеличкому шотландському містечку в звичайній родині. Навчалася, як усі, у школі, закінчила університет, вийшла заміж, а згодом приїхала до сестри з маленькою донькою на руках, без грошей і роботи... Як тут не впасти у відчай? І жінка вирішила написати історію маленького хлопчика, який жив у звичайному світі пересічних людей і нічого не знав про інший світ магів-чарівників, де він заможний і надзвичайно популярний чи не від народження. Так почалася перша історія про відомого нині Гаррі Поттера.

Джоан жила тоді в невеличкій квартирі в Единбурзі, столиці Шотландії. Грошей майже не було. Тож, щоб не платити за опалення, вона спускалася у кав'ярню, яка належала її сестрі, і писала історію маленького хлопчика зі звичайнісіньким ім'ям і прізвищем (пригадайте Джефа Поттера з «Пригод Тома Сойера» Марка Твена), у зовнішності якого нічого не було від могутнього чарівника, але який переміг Темні сили. Можливо, перша історія «Гаррі Поттер і філософський камінь» так ніколи і не була б завершена, якби письменниці-початківцю Шотландська рада з мистецтва не надала гроші на завершення роману. Але книгу потрібно було ще й надрукувати. Ролінг відмовляли чи не всі видавництва, куди вона зверталася, бо не вірили в успіх казки для дітей, та ще й написаної нікому не відомою безробітною. Нарешті у видавництві «Блумсбері» книгу вирішили-таки надрукувати. Видавець пожалів молоду письменницю, але порадив їй обрати якусь іншу професію, бо на дитячих книжках багато грошей не заробиш...

Але сталося диво, і з 1996 року починається триумфальна хода книжок про Гаррі Поттера світом. У чому ж секрет цього надзвичайного успіху?

Можливо, у тому, що Гаррі Поттер — ніякий не супермен? Адже він, хоч і буває у двох світах (маглів і магів), усе ж залишається тим самим хлопчиком-сиротою. А може, в тому, що Гаррі хоробро бореться проти зла, яким би могутнім воно не було чи не здавалося? Можливо, також у тому, що хлопчик має добре серце і щирих друзів, а про це мріють мільйони його ровесників?

Хай там як, а сучасні казки-фентезі про Гаррі Поттера принципово нічим не відрізняються від літературних казок, створених від часів Шарля Перро. Адже в них так само оспівується перемога добра над злом.

Перевір себе

Що нового ти дізнався про літературних героїв, зображених на летючому кораблі з обкладинки твого підручника «Зарубіжна література»?

Виконай тест, обираючи правильну відповідь.

1. Влучний вислів повчального змісту — це:
а) загадка; б) прислів'я; в) приказка.
2. Як співвідносяться поняття «фольклор» та «усна народна творчість»?
а) Називають одне й те саме явище;
б) фольклор — ширше поняття, яке включає в себе усну народну творчість;
в) фольклор — це наука про усну народну творчість.
3. «Мандрівними» сюжетами називають:
а) схожі сюжети казок різних народів і країн;
б) різні варіанти казки одного народу;
в) сюжети народних казок, які згодом стали основою літературних казок.
4. Символом достатку, який приходить до роботящих людей, у казці «Пані Метелиця» є:
а) повна піч хліба;
б) рясна родюча яблуня;
в) пишні перини пані Метелиці;
г) золотий дощ із брами.
5. Виділи найголовніше, що принесло щастя героїні казки ІІІ. Перро «Попелюшка».
а) Допомога феї;
б) її доброта, працьовитість;
в) красивий одяг і соболеві черевики.
6. Герда перемогла Снігову Королеву за допомогою:
а) могутнього чаклування;
б) магичних заклинань;
в) зілля, яке дало їй силу дванадцяти богатирів;
г) чистого дитячого серця і щирої молитви.
7. Знайди помилкове твердження: «У п'єсах характери героїв розкриваються за допомогою...»
а) ...авторської розповіді;
б) ...мови та вчинків дійових осіб;
в) ...авторських пояснень (ремарок).
8. Мауглі зрозумів, що він — не вовк, а Людина, коли:
а) звірі не витримували його пильного погляду;
б) здобув вогонь і скористався ним;
в) переміг Шер-Хана;
г) відчув жаль і тугу, заплакав через розлуку з товаришами і Джунглями.

9. Федір Тютчев у рядках «Повітря чисте, день прозорий, / І вечір зве в далечину» для створення поетичного образу використовує:

- а) антитезу і метафору;
- б) антитезу, епітет і уособлення;
- в) уособлення і епітет.

10. Протиставляючи бідність — багатству, простий люд — дворянству, скромність — пихатості тощо, Роберт Бернс використовує:

- а) метафору;
- б) антитезу;
- в) уособлення.

11. Літературна казка відрізняється від народної:

- а) відсутністю чарівного, фантастичного;
- б) наявністю конкретного автора;
- в) усною формою створення і побутування.

12. Перекладом називають:

- а) переказ сюжету іншого автора;
- б) відтворення змісту і форми художнього тексту іншою мовою.

Ключі до завдань

- с. 8 Читання. Зарубіжна література.
- с. 15 Ребус: Усна народна творчість — це фольклор.
Головоломка: Пізнай самого себе. Стримуй гнів. Ручайся тільки за себе. Міра понад усе.
- с. 36 Зображено 3 мости, насправді їх має бути 2.
- с. 43 Кросворд: 1. Філософ. 2. Перекладач. 3. Вавилон. 4. Література. 5. Біблія. 6. Курган. 7. Прислів'я. 8. Греція. 9. Нація.
Головоломка: Впав як сніг на голову (приказка). Пізнай самого себе (афоризм). Придбати товарища легко, зберегти важко (прислів'я).
- с. 46 Кросворд: 1. Лукомор'є. 2. Кіт. 3. Ступа. 4. Темниця. 5. Тридцять. 6. Царівна. 7. Витязь. 8. Русь. 9. Королевич. 10. Ланцюг. 11. Яга. 12. Кощей. 13. Хатка. 14. Золото. 15. Чаклун. 16. Русалка.
- с. 49 Ш. Перро прийшов з Котом у чоботях і Червоною Шапочкою; В. Гауф — з Карликом Носом і Каліфом-Лелекою; Г. К. Андерсен — з Русалонькою; О. Пушкін — з Русланом і Людмилою; С. Лагерлеф — з Нільсом; А. Ліндгрєн — з Карлсоном і Пеппі Довгапанчохою; Льюїс Керролл — з Алісою; А. Мілн — з Вінні Пухом.
Ш. Перро з Франції, В. Гауф з Німеччини, Г. К. Андерсен з Данії, О. Пушкін з Росії, С. Лагерлеф і А. Ліндгрєн з Швеції, Льюїс Керролл і А. Мілн — з Великої Британії.
- с. 59 Попелюшка пригостила сестер лимонами і апельсинами.
- с. 129 Кросворд: 1. Червона Шапочка. 2. Спляча Красуня. 3. Лувр. 4. Соболь. 5. Кришталь. 6. Клод Перро. 7. Париж. 8. Попелюшка. 9. Грімм. 10. Безсмертний. 11. Кіт у чоботях.
- с. 199 Кросворд: 1. Метафора. 2. Три. 3. Уособлення. 4. Епітет. 5. Природа.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИЧОК

Автобіографічні твори — літературні твори, написані на основі особистого досвіду із життя письменника.

Алегорія (від грецьк. *allos* — інший і *agoreuo* — говорю) — інакомовлення, у якому узагальнене поняття передається за допомогою іншого, конкретного образу. Наприклад, алегоричне зображення світу людей та їхніх стосунків є в казках про тварин.

Антитеза — протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, характерів. У тексті зазвичай для створення антитези використовують антоніми. Наприклад, у казці Андерсена «Снігова Королева» стосунки між Гердою і тими, хто їй допомагав, протиставлені угоді Снігової Королеви з Каєм; лагідне серце Кая до того, як у нього потрапив уламок дзеркала троля, протиставлене шматочкові криги, на який перетворилося серце хлопця.

Афоризм — коротке влучне судження, що містить глибоку думку. Наприклад, «Пізнай самого себе».

Діалог — розмова між двома або кількома дійовими особами літературного твору. Найголовніше місце діалог займає в *драматичних творах*.

Дія (акт) — закінчена частина *драматичного твору* чи театральної вистави. Акти відокремлюються один від одного під час вистави антрактами (перервами). Дії зазвичай складаються з окремих *картин*.

Драматичний твір (п'єса) — літературний твір, у якому відтворюються події не розповіддю про них, а через вчинки і розмови (*діалоги і монологи персонажів*). Драматичні твори призначені для постановки на сцені.

Епіграф — влучний вислів, *афоризм* або уривок літературного твору, який подають на початку художнього твору або перед його частинами, щоб підкреслити тему або основну думку, налаштувати читача на їх сприйняття.

Епітет — один з різновидів *тропів*; художнє означення, яке виділяє в зображуваному характерну рису чи ознаку. Наприклад, «срібне світло».

Казка (від «казати», «розповідати») — один з основних жанрів усної народної творчості (*фольклору*), розповідний твір про вигадані, фантастичні події, які сприймаються і переживаються як реальні. Наприклад, збірка давньоіндійських казок «Панчатантра». Казки, написані авторами (наприклад, Ш. Перро або Г. К. Андерсеном), називають *літературними (авторськими)*.

Картіна (у драматичному творі) — закінчена частина *дії (акту)* в п'єсі, що часто пов'язана зі зміною декорацій на сцені під час вистави.

Мандрівними сюжетами називають сюжети (розповіді, зображення *персонажів*, подій тощо), які трапляються в літературах різних народів, вони неначе «мандрують світом». Такими, наприклад, є сюжети про витівки Лиса, який душив інших звірів. Ці сюжети є і у французів («Роман про Ренара»), і у німців (оповіді про Райнеке), і в українців. Великої популярності в різних народів набула оповідь про хитрого Лиса, який підмовив Вовка ловити хвостом в ополонці рибу.

Метафора — один з різновидів *тропів*; слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета чи явища на інші на основі подібності чи контрасту. При цьому часто використовується як переносне, так і пряме значення слова. Наприклад, «океан пахощів».

Монолог — промова одного персонажа. Найчастіше трапляється в драматичних творах.

Пейзаж — опис природи. За тематикою виділяють такі різновиди пейзажу: степовий, мариністичний (опис моря), урбаністичний (опис міста), індустріальний (опис заводів, шахт тощо), фантастичний (пейзаж вигаданих планет).

Переклад — 1. твір, який написаний однією мовою і відтворений перекладачем іншою мовою. 2. відтворення змісту і форми художнього тексту іншою мовою. Наприклад, хоку японця Мацуо Басьо та інших японських письменників читаємо українською завдяки тому, що їх перекладали українські перекладачі: Геннадій Турков, Іван Бондаренко, Іван Дзюб (які жили в Японії). Переклад суттєво розширює коло читачів.

Велику увагу перекладанню творів світової літератури приділяли українські письменники-класики Іван Франко, Леся Українка, Володимир Самійленко. Видатними майстрами українського художнього перекладу є Максим Рильський, Микола Зеров, Борис Тен, Микола Бажан, Григорій Кочур, Микола Лукаш, Леонід Первомайський, Василь Мисик, Михайло Орест, Дмитро Павличко, Юрій Лісняк, Євген Попович, Андрій Содомора, Михайло Москаленко та інші. Активно працюють на ниві художнього перекладу Михайло Литвинець, Віктор Коптілов, Анатолій Перепадя, Олександр Мокровольський, Максим Стріха, Маргарита Жердинівська, Петро Таращук, Ростислав Доценко та інші.

Персонаж літературного твору — те саме, що дійова особа. Наприклад, Том Соєр є персонажем повісті Марка Твена. Але в казках, байках, фантастичних творах персонажами не завжди є люди. Так, у казці «Фарбований Шакал» персонажами є звірі.

Повість — це твір, у якому розповідається про історію людського життя, яка обов'язково перетинається з долями інших людей (*персонажів*). Розповідь у повісті ведеться від імені автора чи одного з героїв.

Приказка — стислий крилатий народний вислів, іноді — скорочене прислів'я, але без властивого йому повчання. Наприклад: «Личить, як вівці підкова».

Прислів'я — короткий ритмічно організований вислів із повчальним змістом. Наприклад: «Усе на світі можна придбати, тільки не батька й матір». Це — індійське прислів'я. До прислів'їв близькі *афоризми* та *приказки*.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі про час і обставини, у яких відбувається дія; іноді це уточнення про вік, зовнішній вигляд, соціальний стан або професію *персонажів*, їхні вчинки тощо.

Репліка — короткий вислів актора, після якого починає говорити інший актор. У широкому значенні — зауваження здебільшого заперечного характеру.

Тропи — слова і словосполучення у художньому творі, які вживаються у переносному значенні. Є такі різновиди тропів: *епітет*, порівняння, *уособлення*, *метафора* тощо.

Уособлення — перенесення властивостей живих істот на предмети, явища природи чи абстрактні поняття: «місяць дивиться», «земля дихає».

Фольклор (англ. *folk* — народ і *lore* — перекази, оповідки) — усна народна творчість. Жанри фольклору: *прислів'я*, *приказки*, *казки* тощо.

Хоку, або **хайку** — традиційний жанр пейзажної лірики в японській поезії, що виник приблизно в XVII столітті. Це трирядковий вірш без рими, який одним образом, штрихом створює в уяві читача закінчену поетичну картину.